Litteraturhistoriska essayer

under redaktion av Christian Lanciai

Sjunde delen.

Tillägg ur Fritänkaren (1992-2009)

Copyright © Christian Lanciai 1992-2009

Innehåll:

Den eviga frågan om den öde ön

Människans rätt till boken

Lucanus

Dantes betänkliga teologi

Parsifalmysteriet enligt Wolfram von Eschenbach och enligt Wagner

Fritänkarbibeln *(Montaigne)*

Det egendomliga fallet Giordano Bruno

Fallet Tommaso Campanella

Det tragiska fallet Sir Francis Bacon

Baruch Spinoza och den rationella upplysningen

Moses Mendelssohn

Fallet Jonathan Swift

Bernadotte och Beethoven *(Annemarie Selinko)*

Pusjkins "Spader dam" och Tjajkovskijs

Roland Forrester

Fallet Edgar Allan Poe

Dramatikern Victor Hugo

Några tidiga Verdi-operor

Den fördömde poeten *(Baudelaire)*

Dostojevskij som humorist

En författares dagbok *(Dostojevskij)*

Tolstojdebatten

Ur Laila Roths Tolstojdebatt

Den nya filmatiseringen av "Krig och fred"

Den oförliknelige Guy de Maupassant och hans kolleger

Det brittiska imperiets fall *(Meredith-Trollope)*

Om "Glädjens hus" av Edith Wharton

Kipling läst på nytt

Edward Morgan Forster : "En färd till Indien"

James G. Frazer : "Den gyllene grenen "

Ethel Voynich och hennes "Spyfluga"

Dramat om Sidney Reilly

Den stora tangoromanen *(Blasco Ibanez)*

En proletärförfattare från Mexico *(B. Traven)*

Uppror i Mexico

Kommentar till Pablo Neruda

Isabel Allende och "Andarnas hus"

Alberto Moravia

Leoparden *(Lampedusa)*

Skojaren Bulgakov

Om Osip Mandelstam av Per-Arne Bodin

Anatolij Pristavkin

Lion Feuchtwanger

Den gamle skådespelaren *("Mefisto")*

1900-talets finaste författare *(Stefan Zweig)*

Apropå 65-årsminnet av Stefan Zweigs självmord

Ernest Raymond

James Clavell

Nevil Shute

Antoine de Saint-Éxupery

Mystiska tendenser hos Nevil Shute och Somerset Maugham

Även en cyniker har ett hjärta *(Maugham)*

W. Somerset Maugham som novellist

Kommentar till Alexis Carrel

Tråkmånsen Lawrence Durrell

Kort om John Cowper Powys

Två tegelstenar om kung Arthur *(T.H.White* och *Marion Bradley)*

T.H.Whites bok om Merlin

Robert Graves

Bruce Lockhart

Sir Pelham Grenville Wodehouse

Dorothy Sayers bästa böcker

Patricia Highsmith och Daphne du Maurier

Daphne du Maurier och familjen

Två stora kvinnoromaner *(av du Maurier och Blixen)*

David Nivens Hollywoodskildringar

André Malrauxs "Tystnadens röster"

Presentation av Agatha Christie

Agatha Christies dramatik

En gammal klassiker *(F.L.Green)*

Dennis Wheatley

Aktiva telepaters hemlighet

Colin Wilson : *"The Mind Parasites"*

Albert Einsteins olösliga problem

John Kennedy Toole

Tre fyllon *(Charles Bukowski, Malcolm Lowry, Raymond Chandler)*

Kommentar till Tolkiens *"Sagan om ringen"*

Halldór Kiljan Laxness

Om böcker och musik

Den bästa boken om Förintelsen *(Jean-François Steiner)*

Marek Halters underbara familjekrönika

Det fabulösa thrillerparet Boileau-Narcejac

En av 1900-talets märkligaste självbiografier *(Errol Flynn)*

Två stora romaner av Gore Vidal

Gore Vidals stora romaner

Den oemotståndlige Ken Follett

Den suveräne Frederick Forsyth

Jämförelser mellan John Le Carré, Frederick Forsyth och Ken Follett

Samtidens två mest sympatiska engelska författare *(James Herriott, Laurie Lee)*

"Den svarta dahlian" av James Ellroy

Några böcker av Nicholas Luard

Elisabeth Haich : *"Einweihung"*

Ockulta sidan (*Eugenie von der Leyen, Jenny Cockell)*

Kommentar till Madame Blavatsky

Fallet Blavatsky

Rudolf Steiners andevetenskap

Ett av 1900-talets mest lysande författarskap *(Arthur Koestler)*

Samtidens tre största tjeckiska författare (Ivan Klima, A. Kliment, Milan Kundera)

Funderingar kring Milan Kundera

Morbidismens oöverträffbare mästare *(Jerzy Kosinski)*

En av 1900-talets snillrikaste författare *(Romain Gary)*

Två hippieklassiker *(Jack Kerouac och Mark Vonnegut)*

Jack Kerouacs huvudfråga

Kvinnosaksfrågor *(Clarissa Pinkola Estés)*

Ur årets bokmässa *(2004)*

Dramatisk bokmässa *(2006)*

Röster från bokmässan *(2008)*

Refuseringsdebatten

Ainolasyndromet

1900-talets viktigaste författare

Jacob Wallenberg på galejan

Bröllop i Bohuslän — bondsk illslughet *(Selma Lagerlöf)*

Gustaf Fröding

Selma Lagerlöf och musiken

Filmen om Selma Lagerlöf

Viktiga ord om Viktor Rydberg

Inför 100-årsminnet av Zacharias Topelius

Oscar Levertin

Birger Sjöberg

Synpunkter och invändningar mot Karin Boye

Doktor Glas

En vanlig typisk nobelpristagare *(Karlfeldt)*

Tribut till Evert Taube

Kontroversiellt om Gunnar Ekelöf

Motsatsen : Hjalmar Gullberg

Axel Fredenholm

Nytt ljus över Dag Hammarskjöld

Georg Klein : "Den sjunde djävulen"

En av vår tids mest spännande böcker *(Edward M. Podvoll)*

Eric Lundqvist

Tage Ellinger och Filippinerna

Samtidens störste realist i Sverige *(Eino Hanski)*

Eino Hanski in memoriam

Eino Hanskis postuma arbeten

Vandring i minnenas trädgård *(Hanski-Rydberg)*

Raoul Wallenberg enligt Kenne Fant

Kommentar till P.O.Enquists 'Legionärerna'.

Tre böcker om Ryssland *(Hedlund, Dixelius-Konstantinov, Svetlana Aleksijevitj)*

Fallet Marianne Alopaeus

Knut Hamsun — Diktarhövding, patriot, – och landsförrädare?

Thor Heyerdahls oerhörda insatser

Med anledning av Harry Martinsons 100-årsdag

Sveriges bästa deckare *(Sjöwall-Wahlöö)*

Fallet Jan Guillou

Gulli Michanek — ett diktaröde

Doktor Axel Munthe och Eeva Kilpi

Psykiatrin – vår tids inkvisition *(Peter Anstrin)*

Göran Westerlund och Fortsättningskriget

Populärmusik från Vittula (Mikael Niemi)

Mia Berner och Pentti Saarikoski

Problemkomplexet Stieg Larsson

Vår mest lovande nya internationella författare *(Björn Larsson)*

Kelticismen idag *(John Bede)*

Från årets bokmässa *(2009)*

Förlagskrisen ur författarsynpunkt

Apologi för humanismen

Nikos Kazantsakis

Henry Lincoln, Michael Baigent, Richard Leigh och deras oerhörda forskningsrön

Laurence Gardners utforskning av den heliga Graal

Några kvalificerade flumromaner *(Dan Brown och Shirley McLaine)*

Kort om rättsprocesserna kring "Da Vinci-koden".

Dan Browns nya roman

Den siste tempelriddaren *(Raymond Khoury)*

Konflikten mellan Michael Baigent, Richard Leigh och Henry Lincoln *("Heligt blod, helig Graal")* och Dan Brown *("Da Vinci-koden")*.

Evangelium enligt Judas, enligt Henryk Panas

Marion Bradleys bidrag i frågan

José Saramago och Fernando Pessoa

Ernest Renan och Basil Mathews m.fl.

Gurdjeff — skum charlatan eller mystisk mästare?

Talbot Mundy - en boren äventyrare

Den förträfflige mästaren Lin Yutang

Pearl Bucks bästa romaner

Den bästa boken om Tibet *(Heinrich Harrer)*

Heinrich Harrers återkomst till Tibet

Den vackraste boken om Tibet *(Lama Anagorika Govinda)*

Paul Bruntons upptäckt av Överjaget

Kommentar till Lobsang Rampa

Slutnotiser om Paul Brunton och Lobsang Rampa

Tibets hjältar

Senare hjältar i Tibet

Senare böcker om Tibet

De tre viktigaste böckerna om Tibet *(Harrer, John Avedon, Michel Peissel)*

Hertig Larson och Sven Hedin

Walther Eidlitz: "Livets mening och mål i indisk tankevärld"

Invändningar mot Paul Scott

Två omistliga klassiker om Kina *(Edgar Snow, Jung Chang)*

Jung Changs nya bok *("Mao")*

Peter Fleming och det stora spelet

Jim Corbett

M.M.Kaye

John Masters

Dominique Lapierre

Glädjens stad — boken och filmen

Snöleoparden, av Peter Matthiessen

Jim Corbetts tigrar

Paul Theroux' muntra tågresor

Paul Theroux' fantastiska tågresor i Kina och Tibet

Eric Newby : "En kort promenad i Hindukush"

Ingenting stannar i Indien *(Mark Tully)*

Stackars Salman Rushdie

Den gamle modige Aziz Nesin

Aziz Nesin i Göteborg

Kort om Aziz Nesin och Yasar Kemal

Taslima Nasrin : Skammen

Betty Mahmoody : "Inte utan min dotter"

V.S.Naipaul : "Bland de rättrogna"

"So Close to Heaven", av Barbara Crossette

Thubten Jigme Norbu

Årets bok 2005 *("Nine Commentaries to the CCP")*

En japansk munk *(Nichidatsu Fujii)*

En evig fråga

"Om du blev strandsatt på en öde ö och fick ta *en* bok med dig – vilken skulle det då vara?"

Denna fråga är inte ovanlig bland litterära kolleger, och den är alltid lika omöjlig att besvara. Problemet är det, att har man en gång satt sig in i det här med litteratur, så kan man aldrig avstå från den. Somerset Maugham löste sitt litterära abstinensproblem inför resor med att helt enkelt proppa en säck full med böcker, utan att närmare bestämma vilka, och så vara väl försedd med böcker under resan, av vilka somliga ofrånkomligt skulle bereda positiva överraskningar, medan andra lika ofrånkomligt kunde lämnas kvar på vägen – för att lämna plats åt nyförvärv under resan.

Problemet med den ursprungliga frågan är, att ju mer man känner litteraturen, desto angelägnare blir det för en att inte resa till en öde ö utan att ta minst ett helt bibliotek med sig. Frågan brukar jämkas med: "Nå, om du fick ta tio böcker, vilka skulle det då vara?" varpå det bestämt ändå skulle bli mer än tio böcker, som lätt skulle bli 20 oundgängliga sådana, som då kräver referenser på ytterligare 20 volymer, och då är det lika bra att utöka dieten till 100, och så blir det lätt 200, och innan man vet ordet av är man uppe i 1000 böcker som man bara inte kan klara sig utan, vilket medför ytterligare 1000 som referens – kort sagt, förr eller senare kommer man fram till att man inte kan resa någonstans utan att ha ett helt bibliotek med sig.

Men om man då ändå måste koncentrera sig och bara ta med sig det allra väsentligaste ur världslitteraturen – vad skulle man då välja för böcker?

Hur man än försöker begränsa koncentrationen till ett minimum måste ändå svaret bli encyklopediskt.

I ett självständigt litteraturhistoriskt projekt, som till en början entusiastiskt uppmuntrades av Litteraturvetenskapliga Institutionen vid Göteborgs Universitet, försökte vi 1984-88 utröna vad en klassiker egentligen var för något. Vi utgick från ett begränsat material på bara 40 axplock ur världslitteraturen, men likväl svällde snart projektet ut för att bli en mindre litteraturhistoria omfattande hela världens litteratur fram till 1942 och längre. När projektet avslutades med Stefan Zweigs självmord och inlämnades med register och allt fick vi det sura beskedet från Universitetet att verket aldrig skulle kunna publiceras – därtill var det för omfattande och samtidigt alltför bristfälligt och ofullbordat. Så vi såg oss tvungna att arbeta vidare på projektet i all oändlighet – Fritänkaren är en avlägsen ättling till det.

Denna essays ursprungliga fråga ställer oss vid basen av ett nytt sådant oöverskådligt Cheops-pyramidalt företag.

Emellertid kan det kanske vara nyttigt att så här tio år efter det nämnda projektets begynnelse göra en återblick och tackla problemet från en ny aspekt och sålunda vända på steken:

"Vilka böcker skulle du kunna klara dig utan?"

Naturligtvis skulle svaret inte kunna bli allmängiltigt utan av nödtvång vara ytterst personligt.

Naturligtvis kan varje enskild människa avvara det mesta av världslitteraturen och är han tvungen att göra det. Emellertid finns det klassiker som litteraturhistorien aldrig kan spola ehuru många privatpersoner gärna skulle göra det. Här kommer nu en personlig genomgång och ett förslag till vilka böcker man *kan* ta med sig till en öde ö utan att där någonsin få tråkigt.

Naturligtvis är Bibeln ett säkert kort med allt vad den innehåller och även det Gamla Testamentets apokryfer. Om man glömmer den boken hemma måste utflykten till den öde ön vara dömd att misslyckas. Om inte annat är denna bok bättre än någon annan att slå upp i på måfå för att eventuellt stimuleras av någon tankeväckande lösryckthet – och man riskerar aldrig att få samma vers uppslagen två gånger.

Homeros är det nästsäkraste kortet med både Iliaden och Odysséen samt den homeriska hymnen till Apollon. De övriga homeriska hymnerna är värdelösa mot den, och Apollon var ju den enda grekiska guden det var någonting med – han hade ju det enda intressanta oraklet (i Delfi) och var den enda gud som aldrig svek Troja. Homeros är oundgänglig för alla älskare av evighetsföljetonger, för

när man kommer till slutet av Homeros inser man alltid att man måste börja läsa om honom från början igen – och långsammare för varje gång, precis som med Shakespeare.

Hesiodos däremot kan man vara utan. Hans två små verk är märkvärdigt mycket tyngre och tråkigare än Homeros, fastän de omfångsmässigt bara utgör en bråkdel därav, och man läser inte ens gärna om dem frivilligt om man väl en gång orkat igenom dem.

Däremot släpper man aldrig Herodotos. Det är en person man aldrig vill släppa från sitt sällskap, ty inte nog med att han har hela Antikens äldsta historia i ett nötskal – han är dessutom den kanske enda underhållande och spirituella historikern någonsin, nästan som en Herman Lindqvist. Så Herodotos måste man ha med sig.

Även samtliga Aiskhylos, Sofokles och Euripides dramer anbefalles – de är bara 33 inalles och både färre och kortare än Shakespeares dramer – och dessutom konsekvent bara på vers alltigenom, så de är lätta att läsa. Här finns allt från chockerande thrillers till uppsluppna komedier, från digra ödestragedier till komplicerade samhällsdebatter, utmanande kvinnor och himlastormande hjältar, och blod, blod, blod från början till slut. Blodfullare litteratur finns inte före Shakespeare.

Sedan börjar problemen. Platons oändliga pratmakerier – vem vill väl frivilligt besvära sig med deras pinsamma belastning? Alla vet ju hur det gick med Sokrates. Detta enda drama i Platons värld ältas till förbannelse och tråkar ut de flesta. Mitt råd är: tag i alla fall med alla Platons dialoger. Man vet aldrig när i alla fall "Faidon" eller "Symposion" plötsligt igen blir påkallade och aktuella. Men lämna hela Aristoteles hemma. *Den* akademiska torkan platsar inte på en öde ö.

Man kan också lämna Aristofanes, Menandros, Terentius och Plautus hemma utan att löpa någon större saknadsrisk. Möjligen kan man ta Aristofanes "Grodorna" till nåder jämte Terentius. Även Cato, Titus Livius och Cicero kan man lämna därhän, men inte Ciceros brev. Dem bör man ha med sig som världens bästa brevvän någonsin.

Även Vergilius och Horatius bör man ta med sig komplett – deras verk är inte så stora och långa, och man behöver ju inte läsa de sista sex sångerna av "Eneiden", medan Ovidius kan diskuteras. Risken med Ovidius är att han med sin *spleen* i "Tristia" och andra mindre moraliskt uppbyggliga arbeten kan förvärra tillståndet för en på den öde ön i stället för tvärtom.

Även Seneca kan avvaras men inte Tacitus, vars samtliga verk är oöverträffade i sin sardoniska morbiditet. Svetonius kan man ta med sig på köpet, som bihang till Tacitus.

Mera svåröverkomliga är däremot Plutarkhos samlade verk, som just därför desto enträgnare rekommenderas. Utom Antikens främsta biograf var han även dess kanske mest framstående essayist, och hans "Moralia", som står på väl så hög nivå som hans värdefulla dubbelbiografier om inte högre, utgör ett lovande försmaksprov före den tyngre och makligare Michel de Montaigne.

En av de mest behändiga böckerna att ta med sig är Marcus Aurelius lilla "Självbetraktelser", mera värdefulla och uttömmande som filosofi än hela Platons idévärld. Den lilla boken kan faktiskt räcka i flera år.

Därmed har vi klarat av hela Antiken. Andra böcker från samma tid att komma ihåg är Lao–Tses oumbärliga "Tao-teh-king" eller "Läran om Vägen", om möjligt ännu värdefullare än Marcus Aurelius, och den indiska "Bhagavad-Ghita", om möjligt ännu värdefullare än Lao-Tse.

Som komplement till denna grundläggande Antik-lista kan tillfogas Xenofons intressanta böcker om Persien "Anabasis" och "Kyropaedia", Thukydides "Det peloponnesiska krigets historia", en nykter bok som tar lång tid att läsa, Apollonius Rhodius charmfulla kärleksroman "Argonautica" om Jason och Medea, Catullus sympatiska kärleksdikter, Longos kärleksroman om "Daphnis och Chloë", kanske i alla fall även Aristofanes revyfarser om de än är ganska tarvliga, och, om man verkligen vill ha riktigt nyktert och tråkigt sällskap, Lucretius "Om tingens natur". Något mindre sensuellt om kärlek har aldrig skrivits i världslitteraturen.

Det har kommit synpunkter på vår diskriminering i den antika litteraturen. Hur kan man utelämna Pindaros? har det frågats. Eller Sapfo? Eller Anakreon? Eller dussintals andra gamla grekiska poeter?

Beträffande denna fråga är det helt enkelt så, att förvisso är alla dessa gamla grekiska poeter fullständigt oundgängliga – om man kan läsa dem på grekiska. Det är nämligen mycket svårt att göra dem rättvisa i översättningar. Så ta dem alla med till den öde ön, ju fler desto bättre, men bara om ni kan eller orkar läsa dem alla i original.

Många andra kandidater till vår "evighetslista" har också tagits upp av opponenter, men kruxet med vårt spörsmål var ju just det att vi skulle anstränga oss för att begränsa oss. Så förvisso är den gode Sallustius helt omistlig med sina skarpa historiska annaler, och även Arrianos' förträffliga Alexander-biografi – och alla andra antika klassiker också, från Julius Caesar till Plotinos, från Herondas och Epiktetos till Josefus Flavius och alla Nya Testamentets apokryfer, men då har vi redan glömt det här med begränsning och börjat ta med oss hela Alexandria-biblioteket till den öde ön.

Så låt oss gå hårdare fram fortsättningsvis och verkligen koncentrera oss på det väsentliga. Med den kristna epoken börjar den kinkiga medeltiden med dess uppsjöar av kristen och muslimsk litteratur, som båda dras med det besvärliga problemet subjektivitet. I stort sett all kristen och muslimsk litteratur under medeltiden är partisk och tendentiös, vilket gör det väldigt svårt att i denna djungel hitta någon blomma som passar vår speciella trädgård. Till de mest subjektiva och voluminösa hör Augustinus, så lämna gärna den vildvuxna urskogen kvar ute i djungeln där den hör hemma, och det samma gäller Thomas av Aquino och alla de andra etablerade kyrkoledarna, med ett strålande undantag: Franciscus av Assisi. Hans små blommor samlade och upptecknade av hans små medbröder och medsystrar jämte hans dikter och legenderna om honom utgör den ojämförliga pärlan i kristen uppbyggelselitteratur, och den är så kostlig, att den utan vidare är allmängiltig även utanför kyrkan. Det samma gäller den strålande avslutningen på den kristna medeltiden, Thomas à Kempis "Om Kristi efterföljelse", den bok som Dag Hammarskjöld hade med sig på sin sista resa när han omkom.

Den islamska litteraturen då? Finns där också liknande undantag? I så fall hör åtminstone inte Koranen dit, den argaste bok som någonsin har skrivits, där 60% av innehållet har tagits från Gamla Testamentet i arabisk omredigering och 8% från Nya Testamentet, en på grund av förkunnelsen av "heligt krig" och utlovningen av "houris" i paradiset till alla martyrer i det heliga kriget ytterst olämplig bok att bygga upp en ny världsreligion på. Men lyckligtvis förekom det sedermera även kättare. Profeten förbjöd bland annat berättandet av "fabler", varför just dessa fabler blev särskilt populära bland folket. En del samlades omsider i verket "Tusen och en natt", som man mycket väl kan ta med sig till den öde ön mycket hellre än Koranen, fastän de flesta sagorna bara är upprepningar av varandra; men pärlor som "Sinbad Sjöfararen" och "Ali Baba" står sig mycket väl i sällskap med fader Perrault och gåsmors sagor, bröderna Grimm och H.C.Andersen.

Ett annat verk från den muslimska världen måste man nödvändigt ha med sig, och det är den persiske skalden Firdausis underbara epos "Shah Nameh", en krönika av samma status som Indiens Mahabharata och Saxo Grammaticus' förträffliga (s)krönika om Danmarks hjältelater genom tiderna, "Danskarnas gester". Tag med båda dessa praktfulla skrönverk till den öde ön!

Så har vi problemet med medeltidens mest omfångsrika litteratur: de isländska sagorna. Man kan ju inte ta med sig hur många och hur tunga tegelstenar som helst till en öde ö. Så mitt råd är: tag åtminstone med Njals saga och Grette Asmundsson, de två största, jämte Gunnlaug Ormstunga, den mest idylliska, som intermezzo, så har man i alla fall gräddan av Islands omistliga bidrag till världens bildningsskatt med sig.

Därmed kommer vi fram till högmedeltiden och den första någorlunda sakliga kristna diktaren Dante från Florens. Naturligtvis måste man ha med sig hans Komedi, som han själv aldrig påstod att var gudomlig, och även den nya tidens första och bästa diktsamling "Vita Nuova" om begynnelsen av hans stora kärlekssaga till Beatrice, som han skrev så vackert om att han uppnådde höjden av sina ambitioner: den kärleken om någon lever för alltid.

I Dantes släptåg kommer sedan alla de stora italienska renässansklassikerna: Petrarcas sonetter, Boccaccios underbart underhållande Decamerone, Ludovico Ariostos fantastiska version av vad som egentligen hände med den rasande Roland, Macchiavellis syrliga politiska tvetydigheter och

kontroversiella originalitet – man har aldrig blivit klok på om han verkligen menade allvar eller inte – samt den överspände Torquato Tassos innerliga hyllning till medeltidens idealistiska höjdpunkt, även om den liksom Tasso gjorde fiasko – det första korståget, besjunget i hans "Det befriade Jerusalem".

Naturligtvis har vi som vanligt glömt många på vägen. Vi har ju alla de underbara trubadurverken från medeltiden om kung Arthur (Chrétien de Troyes), om Lohengrin och Parsifal (Wolfram von Eschenbach), Tristan och Isolde (Gottfrid von Strassburg) och andra sådana underbart romantiska riddargestalter. Vi får heller inte glömma Chaucers ekivoka Canterburysägner, hans bästa verk, eller François Villons bisarra dikter om den tidens rännstensvärld. Läkaren François Rabelais med alla sina överdrivna och bombastiska oanständigheter får vi heller inte glömma att ta med oss – men då är vi redan inne i renässansen.

Två namn har dykt upp, som man har klagat på att vi har utelämnat från den medeltida litteraturens "måsten": Beda Venerabilis och Snorre Sturlason. Naturligtvis är klagomålen berättigade. Bedas krönika om England fram till 700-talet innehåller underbara anekdoter och rafflande fenomen, som är intressanta att läsa om för alltid även utanför England; och med tanke på vilka proportioner och vilken vikt Englands litteratur senare uppnådde framstår Beda som en synnerligen viktig portalfigur, då han var den förste som försökte börja skriva på engelska.

Om vi tar med Snorre Sturlasons Heimskringla och kungsasagor, så måste vi även ta med Egil Skallagrimson, den enda humoristen i isländsk litteratur. En naturlig nordisk svaghet för Snorre, urtypen för en stor nordisk hövding som bringas på fall genom andras avund och missunnsamhet, leder lätt till partisk överbeundran, vilket undertecknad även tidigare gjort sig skyldig till, men jag medger att det att utelämna honom helt är stört omöjligt.

Man kan i det sammanhanget också plocka in de underbara gamla spanska sångerna om "El Cid" och Mäster Eckharts alltid lika intressanta och som Kölnerdomen mäktiga tankevärld.

Vi nådde senast fram till François Rabelais och den oemotståndliga renässansens nästan brutala genombrott med hur ocensurerade friheter som helst. Problemet med renässanslitteraturen är att de klassiska "måstena" därmed plötsligt blir legio. Några är dock självklarheter. De främsta tre är väl Michel de Montaigne, Miguel de Cervantes och Shakespeare. Alla tre har ojämnheter, varför det är säkrast att ta med deras samtliga verk, så att man i alla fall inte missar någonting. I synnerhet "Don Quixote" är mycket ojämn och egentligen övervärderad, men utan den kan man inte vara.

Så har vi en uppsjö av filosofer som Francis Bacon, Spinoza, Hobbes, Descartes, Pascal och andra, som samtliga producerat oöverskådligt digra tegelstenar i oändligt antal. Mitt råd är: lämna alla hemma. Utspekulerad sofistikerad filosofi blir på en öde ö bara alltför mycket sömnmedel.

Den franska 1600-talslitteraturen bjuder dock på många omistliga pärlor, såsom Jean de la Bruyères synnerligen begåvade betraktelser av sin samtid, Racines alla dramatiska verk och några av Corneille, la Rochefoucaulds maximer, ett urval Molière med främst "Don Juan" och "Misantropen", la Fontaines betagande fabler och så många pjäser av Marivaux som möjligt, då de är svåra att komma över. Om vi fortsätter i Frankrike snubblar vi även över Voltaires och Rousseaus oändliga luntor. Ta med så mycket Voltaire som möjligt och så litet Rousseau som möjligt. Även Choderlos de Laclos' "Farliga förbindelser" är oumbärlig i synnerhet på en öde ö.

Till renässansdramatikerna hör även spanjorerna Calderón och Lope de Vega, men den senare är för futtig och tjatig medan Calderón står sig bättre. Hans "Livet är en dröm" är absolut ett måste, men ta gärna med mer av honom.

Om vi sedan försiktigt nalkas Tyskland har vi Grimmelshausens underbara praktverk "Simplicissimus", jämte Münchhausen och Wilhelm Busch kanske Tysklands enda prov på humor. Även tyska barockfilosofer som Leibniz och Kant kan vi vara utan, men med upplysningstiden börjar det hända saker i Tyskland. En litterär och filosofisk vänskap som den mellan Moses Mendelssohn och Lessing är nästan en mer strålande blomma för alla tider än den mellan Goethe och Schiller, och resultatet av den vänskapen blev framför allt det oöverträffade toleransskådespelet "Nathan den vise" av Lessing, som tydligen utgjorde en lucka i nazisternas senare utbildning. Den får helst aldrig mer bli en lucka i någons.

Goethe och Schiller i all ära, men de skrev även mycket trams, i synnerhet Goethe. Schillers hela dramatik kan man lugnt ta med sig och ge en hedersplats liksom hans dikter, och få dikter är mera lysande än Goethes samtliga. "Faust" och "Werther" bör man naturligtvis även ta med sig jämte Goethes andra pjäser, "Valfrändskap", den episka dikten "Hermann och Dorothea" och kanske "Dikt och sanning", fastän den dikten och sanningen knappast kan åtskiljas då de bara handlar om honom själv.

Därmed är vi framme vid romantiken, och dess stormiga ocean av överväldigande känslosamheter vågar vi ännu inte ge oss ut på, då en klok seglats alltid så länge som möjligt inväntar bättre väder. Men några förelöpare kan vi ännu ta upp.

På ömse sidor om Shakespeare står Marlowe och Ben Jonson. Marlowe hann inte skriva så mycket, men allt är gångbart stoff på gott språk, så ta med hela hans produktion. Ben Jonson däremot var en träbock och pedant, som skrev mera och tråkigare, så spara honom. Ta bara med "Volpone", ty bättre än så blev han aldrig.

Samuel Pepys beskrivningar av Londons brand 1666 är ett spännande inslag som bjuder på rafflande läsning, så ta åtminstone med den delen av hans gränslösa dagbok. John Dryden är läsvärd för sitt goda språk men tämligen harmlös för övrigt: man saknar Shakespeares vassare men friare tunga. Intressantare är då Daniel Defoe (alla hans verk och inte bara den mest oumbärliga av alla för "öde ö"-vistelser – "Robinson Crusoe",) och Jonathan Swift (dito) som saklig prosaist (den förra) och oemotståndlig humorist (den senare).

Laurence Sterne kan diskuteras liksom många andra övervärderade engelska 1700-talsskribenter, (skrota Richardson direkt!), men inte Henry Fielding, vars samtliga romaner måste bli ett måste, den enda uppföljaren av Shakespeares must och frimodighet. Idyllikern Oliver Goldsmith är mera tveksam liksom doktor Johnson, men inte den ovärderliga boken om hela det gänget av James Boswell.

Även den sentimentala "Manon Lescaut" av abbén Prévost kan man ta med på ett hörn, men inte "Gil Blas", ett dilettantiskt tjatigt verk. Men nu är det dags att göra halt inför romantiken. Kom gärna med fler kandidatförslag till vår lista för den öde ön.

Flera försummade kandidater till vår lista för den öde ön har dykt upp sedan senast, först och främst Benvenuto Cellini, som man bara inte får glömma, men även andra renässansskribenter som den omistlige spanske klassikern Bernal Diaz del Castillo med sin autentiska skildring av det spanska erövringskriget i Mexico med förintelsen av de aztekiska indianerna och deras unika huvudstad Tenochtitlan byggd som ett Venedig på öar i en sjö, som spanjorerna torrlade efter att ha jämnat staden med marken. Tillsammans med honom kan nämnas den anonyma pikareskromanen "Lazarillo de Tormes", spansk galghumor i sin prydno och på sitt sätt bättre än Don Quixotes beska förlöjligande av alla ideal.

Man har även påmint oss om puritanen John Milton med sina beskrivningar av Satan. Naturligtvis är all Miltons poesi att rekommendera även för öde öar, hur egendomlig och bisarr den än rent sakligt ibland kan förefalla.

En har frågat: "Varför inte Bellman?" och frågan är befogad. Svensken Carl Michael Bellman är lättillgänglig och alltid pittoresk och stundom rent kongenial, så varför inte?

Ett annat måste inför en längre öde ö-vistelse är Edward Gibbons mammutverk "Det romerska imperiets nedgång och fall", en noggrann beskrivning av alla politiska skeenden inom det romerska och det bysantinska imperiet från kejsar Augustus till Konstantinopels fall år 1453, nog så underhållande ibland i sin ständiga gränslösa dekadenta utförsåkning.

Så står vi inför romantikens halsbrytande syndaflod av ny litteratur. Den började egentligen i Tyskland med Goethes och Schillers Sturm und Drang-period men smittade snart av sig över hela världen, till Frankrike (glöm aldrig Chateaubriands "Atala"!), till Italien (Leopardis utsökta poesi) till Ryssland (Pusjkins och Lermontovs fantastiska mästerverk: deras samlade verk är definitiva måsten!) för att dock som kraftigast bäras fram i England. Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley och Keats är allesammans kvalificerade poeter men ack så labila, obeständiga och opålitliga! Den enda av dessa

fem vars samtliga verk håller är John Keats, han som dog i Rom yngst av alla. Shelley är svårbegriplig till och med på en öde ö, men hans samlade verk tar ändå inte stor plats i bagaget. Lord Byron var mera en färgstark personlighet än en kvalificerad poet, och i alla hans verk kan man finna förargelseväckande fadäser. För den som tycker om att irritera sig på en poets fåfänga är Byron dock den enda rätta. Hos Wordsworth kan man gallra ut det mesta, då han är så extremt provinsiell (liksom Thomas Hardy, Anthony Trollope, Jane Austen, George Meredith bland andra av lokalpatriotiska engelsmän övervärderade engelsmän) medan Coleridges produktion är så sparsam att den bör slås vakt om. Även Amerika har en poet nära besläktad med dessa känslostormbesatta själar: Edgar Allan Poe, vars samlade verk borde betraktas som nästan lika heliga som Bibeln.

Flaggskeppet i romantiken är dock Walter Scott, sedermera sorgligt bortglömd, försummad och undervärderad. Hans produktion är enorm, men allt är värt att ta vara på, i synnerhet hans versdiktning, det mest försummade och nedvärderade av allt han skrivit. Ett poem som *”The Lady of the Lake”* överträffar allt vad Lord Byron skrivit, men Lord Byron gavs ändå en högre prispall för sina mer demoniska och teatraliska effekters skull. Byron *är* mera dramatisk, men i Scotts lugnare, bredare och trögare flod blänker det alltid outsinligt guld fram i sanden, om man bara orkar vaska fram det. Det har sagts att han mot slutet av sin levnad blev mattare i stilen och att bara alla de romaner han skrev under pseudonym (till och med *”Woodstock”)* är något att ha, men Fritänkaren håller inte med om det. Ett så sent konstverk som "Höglandets änka" hör till hans mest gripande och dramatiska, och självaste Balzacs favorit var en så sen roman som "Den sköna jungfrun från Perth". Till och med en så bisarr menlöshet som *”Castle Dangerous”* har sitt egenvärde genom sin absurt uppstyltade gotiska stil.

Med Scott som flaggskepp kommer en hel flotta av bisarra och besynnerliga farkoster in i litteraturens dittills välordnade hamn, där de besynnerligaste må nämnas. Vi har Matthew Lewis med sin gotiska roman "Munken", den första skräckromanen, Mary Shelleys underbart romantiska *”Frankenstein”*, Frederick Marryats överspända sjöromaner med den rafflande och gripande *”The Phantom Ship”* som nummer ett, Ernst Theodor Hoffmanns fantastiska produktion av idel griller med dock romanen "Djävulselixiret" som ett oöverträffat mästerverk i sitt slag, bröderna Grimms och H.C.Andersens alla förskräckliga sagor att skrämma små barn med, den sedermera sinnessjuke Nikolaj Gogols sällsamma berättelser om häxor och trollkarlar, martyrer och hjältar från Ukraina och Sankt Petersburg med "Taras Bulba" som oförlikneligt mästerverk, och den mest absurda av dem alla: geniet Victor Hugo, med sina dikter, dramer och romaner om puckelryggar och monster, galärslavar och självmördare, den ena värre än den andra, de absoluta överdrifternas yttersta mästare. Hans romaner är i början så löjeväckande att även de senare råkat illa ut för ryktet av hans absurditet, vilket är orättvist. "Ringaren i Notre Dame", "Samhällets olycksbarn", "Havets arbetare" och "Skrattmänniskan" hör alla fyra till världslitteraturens mest fascinerande mästerverk, och mest ofullkomligt av dessa är faktiskt det mest prisade och populära "Samhällets olycksbarn" medan "Skrattmänniskan", det mest vanryktade, är det mest skickligt komponerade.

Då är Balzac mera övervärderad med sina tråkiga borgarromaner om mest tråkiga, småaktiga, grälsjuka och giriga små människor, som aldrig kommer ur sina onda cirklar. *”César Birotteau”* rekommenderas mest, hans mest odiskuterade mästerverk, och till detta kan man bifoga de mest kända *”Eugénie Grandet”* och *”Papa Goriot”*, *”La recherche de l’absolu”* och *”La rabouilleuse”* och några till men absolut inte "Kurtisanernas liv" eller "Förlorade illusioner" – tråkiga mastodontverk utan liv eller mening. Hans absoluta mästerverk är dock troligen den djupt tragiska "Kusin Pons" om människors elakhet.

Då är Stendahl betydligt intressantare i hela sin produktion och även Alexandre Dumas i sina bästa verk som "De tre musketörerna", "Greven av Monte Christo", den delen av "Vicomte de Bragelonne" som behandlar mannen med järnmasken, "Den svarta tulpanen", "De korsikanska bröderna", "Joseph Balsamo", "Varulven" och *”Le chevalier de Maison-Rouge”*. I samma veva får man inte glömma att ta med en stor koffert för Charles Dickens samlade verk, alltid oumbärliga överallt och i synnerhet på öde öar, men då har vi redan kommit fram till realismen.

Balzac har framhållits som den store vägbrytaren in i realismen, och förvisso är han realist och konsekvent som sådan och ingenting annat. Men den störste realisten av alla måste ändå ryssen Leo Tolstoj anses vara, den spiknyktraste av alla författare, som genomskådar allt och alla och som ingen och ingenting kan lura.

Även naturalisterna måste anses vara stora realister, som Émile Zola, Henrik Ibsen och andra, och liksom Ibsen är besläktad med Tolstojs sätt att se på mänskorna är Zola som en fortsättning på Balzac.

Alla dessa är utsökt material för vårt bagage till den öde ön. Ändå finns det en annan kategori realister som är att föredra.

Dickens är den främste av dem, men många andra hör till samma kategori, främst systrarna Brontë och William Thackeray, Thomas Carlyle och Wilkie Collins. Sir Arthur Conan Doyle kommer senare men hör till samma kategori. De är inte bara realister utan ser även något mer än bara den påtagliga verkligheten. Deras människoteckningar är inte enbart kallt fotografiska utan fint nyanserade, och de lämnar utrymme åt metafysiska företeelser. *"Jane Eyre"* (Charlotte Brontë) och *"Wuthering Heights"* (Emily Brontë) är båda skarpt realistiska romaner som dock främst sysselsätter sig kring människans oberäkneliga psyke och främst dess avgrunder. Thackerays *"Vanity Fair"* är en oerhört cynisk roman med nästan bara själviska och elaka mänskor, men hela romanen bärs upp av en enda osannolikt god människa: Dobbin, som står helt utanför realismen. Ingen har skildrat franska revolutionen mera realistiskt än Thomas Carlyle, men hela hans revolutionspathos är färgat av ett personligt temperament som är en intensiv inlevelse i ett historiskt förflutet som måste betecknas som ett underbart konstnärligt mirakel. Till samma kategori realister med extra dimensioner hör ryssen Fjodor Dostojevskij.

Alla hans romaner är fullständigt nästan överdrivet subjektiva till en sådan grad att de nästan framstår som psykiska eller expressionistiska, och i denna överväldigande ocean av subjektiva känslor och passioner förlorar man lätt den knivskarpa realism som alltid ligger som grund ur sikte. Dostojevskij gör sig aldrig skyldig till något sakfel, någon inkonsekvens eller något som "inte stämmer". Hans personligheter följer konsekvent sina egna vägar och skapar sina egna tragedier i fullständigt logisk konsekvens till hur bisarrt de är funtade från början. Hans helgon upphör aldrig att vara helgon, och hans mer demoniska karaktärer blir aldrig mindre demoniska. Troligen har aldrig någon författare gjort sig skyldig till en så konsekvent psykologisk realism som Dostojevskij.

Även Anton Tjechov är realist men adderar till sin realism ett säreget extra temperament av melankoli och vemod. Hans nyansrikedom till realismen är kanske det finaste litterära filigranarbetet av alla.

Till samma kategori nyanserade realister hör även Johan Ludvig Runeberg i Finland, Henryk Sienkiewicz i Polen, Jules Verne i Frankrike, (hans extra dimension till realismen är uppfinnandet av science fiction,) Herman Melville i Amerika och den märkliga sagoberätterskan Selma Lagerlöf i Sverige. Hon får fullständigt övernaturliga berättelser att framstå som fullständigt realistiska. Strindbergs extra dimension till realismen är en dynamisk men patologisk paranoia i förening med storhetsvansinne som tyvärr inte alltid har en välgörande effekt. För all del, vill man utbilda sig till storhetsvansinnig patologisk paranoiker på den öde ön så rekommenderas Strindbergs samlade verk.

Därmed närmar vi oss slutet på vår genomgång av lämplig litteratur att medhavas till en öde ö. Det är egentligen inte mycket mer att tillägga. Efter realismens utomordentliga århundrade följde de båda världskrigens epok med förödande effekt på litteraturen som på all kultur och därefter massmedias totala genombrott med nästan ännu mer förödande effekt på litteraturen. Romankonsten har nästan helt glömts bort under 1900-talet liksom den regelmässiga konstpoesin och framför allt den homerisk-shakespeareska ideella synen på människan. Få författare har under 1900-talet lyckats föra denna tradition vidare.

Två som försökte var Robert Louis Stevenson och Rudyard Kipling. Den förre dog för ung för att lyckas helt och hållet, och den senare förlorade sin ende son i första världskriget utan att ens den unge John Kiplings grav någonsin kunde lokaliseras, vilket knäckte den mest konstruktive av imperialister. I stället överlevde den kroniske pessimisten Joseph Conrad med sin polska fatalism, medan den stora traditionen i England i huvudsak fördes vidare av sådana första klassens B-författare som Somerset Maugham, James Hilton, Henry Rider Haggard, Nevil Shute och Graham Greene, vars samtliga böckar kan medtagas.

I Frankrike stäcktes det nya seklets unga författargeneration genom framför allt Henri Alain-Fourniers stupande i första världskriget, och den enda roman han hann skriva vittnar om vilka strålande möjligheter som grusades. Han var som en direkt fortsättning till Gustave Flauberts och Maupassants utsökta berättarkonst fastän mindre grov och i stället ljusare. De andra fransmän som överlever lovar mindre och slutar vanligen som gamla elaka torrisar, men Jean-Paul Sartres dramer efter andra världskriget utgör ett strålande undantag från schablonakademikerna. Och så har vi Romain Rolland.

Han skrev helst och bäst om musik, men hans alltid lika läsvärda biografier upptar även exempelvis Michelangelo, Tolstoj, Gandhi och andra hinduer. Han introducerade hinduismen i Europa så till den grad att den kom på modet under 20-talet, och han blev själv hinduist. Rabindranath Tagore bör även tas med i detta sammanhang, men framför allt var Romain Rollands närmaste vän och arvtagare Stefan Zweig.

Det finns ett otal andra tyskspråkiga författare som alla råkade mer eller mindra lika illa ut genom det andra världskriget, då de flesta var judar. Men Remarque var det inte, vars flesta romaner håller, och inte heller Thomas Mann, fastän han skrev fyra digra romaner om Josef och hans bröder. De romaner av Thomas Mann som håller är dock nästan bara de sena "Doktor Faustus" och "Den helige syndaren". Han är fruktansvärt torr för övrigt.

Däremot håller Stefan Zweigs samlade verk för alla tider. Denne olycklige landsflyktige österrikare, som begick självmord i exil i Brasilien när han inte längre kunde stå ut med världen efter Singapores fall i början av 1942, är kanske den mest oumbärliga av alla under en landsflykt till en öde ö, så han får avsluta denna rekommendationslista. Man kunde tillfoga namn som Boris Pasternak, Mika Waltari, John Steinbeck, Jack London, Pearl Buck, Robert Graves, Karen Blixen och några till, men inte Hemingway (utom "Den gamle och havet",) inte James Joyce (utom *"Dubliners"),* inte Freud eller Jung, för all del inte Nietzsche och inte ens Maurois, Malraux eller Mauriac.

Slutligen medges att man alltid har många författare kvar att upptäcka.

I efterhand har ytterligare några passande författare till vår öde ö-vistelse dykt upp, som det faktiskt är värt att lägga till listan: Mark Twain, oumbärlig som humorist, vars samtliga arbeten håller; Oscar Wilde, som man dock bör komma ihåg att minst av allt var någon realist – hans arbeten är inte så många, så man kan ta med dem alla; vidare paret Charles Nordhoff och James Norman Hall, oförglömliga ej bara för den mästerliga trilogin om "Myteriet på Bounty" utan för en hel rad av förträffliga och dramatiska samt idylliska romaner; samt slutligen naturligtvis ännu en finländare: Eirik Hornborg, en unik historiker, som lyckades med konststycket att bara specialisera sig på intressanta specialområden, som Nordamerikas indianer, segelsjöfartens historia, sin egen kärlekshistoria med staden Rom, utom andra värdefulla historiska arbeten om Finland, Sverige, särskilt spännande kapitel ur dessa båda länders historia som exempelvis deras dramatiska relationer med Ryssland, för att inte tala om hans världshistoria, som väl är den mest vältaligt koncisa med alla väsentligheter väl koncentrerade som finns, utom alla hans ungdoms spännande sjöromaner, särskilt "Tristan da Cunha" och "Gudarna"; otvivelaktigt en värdig avslutning på vår föreslagna lista av enbart outslitliga klassiker, även om det naturligtvis säkert finns fler.

Boken

1900-talet är bokens undergångs tid. Efter att under 1800-talet ha nått en aldrig tidigare överträffad status, spridning och respektabilitet kom 1900-talet med bokbål, massmedia, skatter och populism. Det sistnämnda har kanske blivit det mest fatala av dessa fyra.

Under 1800-talet var boken helig och billig, och det gjordes universella behjärtansvärda ansträngningar att göra boken tillgänglig för alla, att öka läs- och skrivkunnigheten, att göra bildningen till något för envar och inte bara för de lyckliga få, och till att få boklig kunskap och utbildning till någonting fint och åtråvärt. Enligt Goethes mått var bildning mera värt än pengar, och den synpunkten omfattades av nästan hela 1800-talets civilisation. De behjärtansvärda försöken att genomföra allmän folkbildning fortsattes in på 1900-talet och genomfördes kanske längst just i Sverige, ett av de få länder där analfabetismen nästan fullkomligt utrotades. Men denna utveckling råkade ut för en svår baksmälla genom de hårda diktaturernas införande först i Sovjetunionen och sedan i Tyskland och alltför många andra länder. Det blev förbjudet att läsa vissa böcker, censuren fick maximal omfattning, bokbålen började flamma, och även i icke-diktaturer blev efter första världskriget boken plötsligt så dyr att den blev svåröverkomlig för många, då politiker plötsligt kom på att de kunde förtjäna pengar på att belägga boken med skatter.

Detta satte djupa tragiska spår över hela världen, och efter andra världskriget har analfabetismen åter tilltagit. Under hela min uppväxttid efter andra världskriget betraktades det här i Sverige som onyttigt och i viss mån rentav skadligt att läsa böcker, då det stal tid, inte gav pengar och förstörde

ögonen. En räddning var att ligga uppe på natten i sängen och läsa när andra sov, men blev man då upptäckt kunde konsekvenserna bli rentav förödande, då man kunde direkt komma i onåd hos överheten, som började betrakta en med misstänksamhet som en som hopplöst höll på att bli kriminell.

Denna nya mentalitet under 1900-talet, som hade varit omöjlig på 1800-talet, har i viss mån fullkomligt förstört folkbildningen. Mänskor har blivit historielösa och därmed även identitetslösa. Historieämnet i skolan har reducerats till ett "orienteringsämne", kallat OÄ, som skämtsamt översatts till "onödiga ämnen" av elever som omedvetet genomskådat bortmyglingen av omistliga ämnen. Vad gemene man vet om historia idag är i allmänhet begränsat till de senaste 60 åren och längre tillbaka i tiden nästan enbart inom det egna landet. Det historiska tidlösa perspektivet har fullständigt gått förlorat. Detta är en oerhört fatal förlust då det är just med det historiska perspektivet och kunskapen om nutidens bakgrund man får distans till nuet och förstår att konstruktivt skapa framtiden.

Vad är då historia? Varför är den då så viktig hur långt tillbaka som helst? Någon lärd man sade en gång att "historien lär oss att människan aldrig lärt sig något av historien", som om det var något att göra sig lustig över. Men det viktiga med historien är att den bara handlar om mänskor. Historien är den bästa källa till mänskokunskap som finns. Egentligen är all litteratur historisk, ty nästan alla böcker handlar om mänskor i situationer i ett historiskt skeende. Om historien lär oss någonting så är det att varje mänskligt öde är värt att ta vara på och lära sig något av.

Enligt hinduismen är den enda oförlåtliga synden ignorans. Högsta graden av ignorans borde då hos en människa vara ignorans om människan. Kort sagt, ju mindre man läser, ju mindre man vet om historia, desto mindre vet man om människan.

En bok idag kostar minst tio gånger mer än vad det kostar att skriva och producera den. Det beror nästan bara på skatter. Vår tids mest behövliga skattereform vore att befria boken från skatter för att därmed restaurera dess rätta status av mänsklighetens oundgängligaste klenod.

Därmed skulle även den smala litteraturen åter få kunna komma fram. Boken skulle befrias från kommersialismens tyranni, som bara släpper fram populistisk litteratur och skrotar 90% av allt som skrivs i form av seriösa litterära ansträngningar redan på embryonivå i en sorts 90-procentig automatisk samhällelig abortering av allt skrivet. Massmedias vulgaritet och dominans skulle få konkurrens av högre kvalitetsformer.

Giv mänskligheten boken tillbaka!

Lucanus.

Marcus Annaeus Lucanus föddes den 3 november år 39 i Cordoba i Spanien. Han hade två berömda farbröder: Lucius Annaeus Gallio uppträdde som judarnas åklagare mot aposteln Paulus i Akaia år 32, där han då var guvernör, och Lucius Annaeus Seneca, den andre farbrodern, var Roms rikaste medborgare, dess populäraste författare och som lärare åt den blivande kejsar Nero i praktiken en av de mäktigaste i Rom.

Lucanus hade alltså det bästa tänkbara påbrå men dessutom snille. Hans karriär blev meteorisk, då han under de år som Seneca var Neros lärare 49-54 kom i nära kontakt med Nero och blev dennes mycket goda vän. De var nästan jämnåriga, och deras vänskap tycktes stå sig under åren, medan Lucanus seglade upp som den främste poeten i Rom sedan Vergilius. Men redan 59 mördade Nero sin moder Agrippina, och efter det stod det gradvis allt klarare för Neros vänner att Neros vänskap kunde komma att stå dem dyrt. Under tiden diktade Lucanus det ena litterära mästerverket efter det andra, medan hans farbror Seneca började försöka slingra sig bort ifrån Neros farliga närhet med att avstå från både sina offentliga tjänster och sina rikedomar åt Nero, men vad hjälpte det? År 64 brann Rom ner till grunden medan Nero fröjdade sig åt det, fler och fler insåg nödvändigheten av att Nero måste förpassas till en bättre värld, Lucanus gick med i de sammansvurna senatorernas komplott, vilken uppdagades, och år 65 tvingades både den gamle Seneca och det unga geniet Lucanus att begå självmord. Lucanus var då 26 år gammal.

Hans mästerverk är "Pharsalia", den stora episka dikt i tio sånger (av projekterade tolv) som skildrar inbördeskriget mellan Caesar och Pompejus utan att blanda in några gudar och som kulminerar med slaget vid Pharsalus och Pompejus död. Dikten kan sägas vara en svanesång över den romerska republikens död. Utom Caesar och Pompejus är huvudaktörerna även Cato den yngre samt Cicero, men till dessas död nådde aldrig Lucanus fram i sin skildring. Utan att direkt ta ställning mot huset Caesar är dock Lucanus sakligt kritisk mot all envåldsmakt men håller genom hela "Pharsalia" en beundransvärt konsekvent neutral linje av saklighet. Därvid liknar han som historiker egentligen bara Thukydides. Men Lucanus är poet, och det märkligaste med Lucanus är något helt annat än hans beundransvärt sakliga distans.

Som Ciceros främsta lärjunge är han nämligen den mest lysande retoriker som någonsin diktat. Hans språk inte bara lyser utan bländar med sin klarhet och granna retoriska språkdräkt, vilket långt senare renässansdiktarna upptäckte och började ta efter. Den förste som gjorde detta var Dante, och under hela renässansen hålles Lucanus sedan mycket högt i kurs. Klart är att han lätt överträffat Vergilius om han fått leva.

Under 1900-talet höll Lucanus på att glömmas bort. Retorisk briljans och ren stilism började alltmer ersättas med flummig sluddrighet, Lucanus och Ciceros språkliga ideal tenderade att betraktas som affekterat och teatraliskt, man försummade bort hans ljus i 1900-talets barbariska krigsmörker, och det börjar bli dags att väcka honom till liv igen innan all retorik försvinner och ersätts med allmän obegriplig sluddrighet och hopplös språklig förslappning.

En annan som förstod att värdesätta Lucanus var Christopher Marlowe, som inledde ett briljant översättningsarbete av "Pharsalia" till engelska. Bara första sången blev klar, men bara den vittnar fullödigt om hur mycket Marlowe lärde sig av Lucanus för att kunna skapa det lysande engelska teaterdramat på vers. Det finns ett anonymt bevarat versdrama från omkring 1592 (tryckt 1605) som heter "Caesar and Pompey" som behandlar just det skede som "Pharsalia" avhandlar och som mycket väl kan vara av Marlowe. Vi skall syna detta drama närmare längre fram.

Dantes betänkliga teologi

Dante i all ära, men några fenomen som dykt upp på sistone för oss oavlåtligt tillbaka in i avgrunden av hans moraliska diktning. En siciliansk medresenär i höstas hade den stora djärvheten att ifrågasätta Dantes placering av den tolerante kejsar Fredrik II i helvetet (bannlyst av påven ett antal gånger av personliga skäl) och även de humana hjältarna från trojanska kriget Diomedes och den mångprövade Odysseus. När en gammal rättrogen katolik nyligen påpekade, att det i Dantes Inferno förekommer själar på helvetets lägsta botten (Inf.33:121f) som Dante själv umgicks med dagligen, som alltså redan brann i helvetet fastän de inte ens var döda, och på fullt allvar menade att det även idag förekom livslevande mänskor vars själar redan för evigt brann i helvetet, (i synnerhet sådana inom den katolska kyrkan,) fann sig Fritänkaren nödsakad att dra ut i tjänst.

Det måste betraktas som ytterst förvånansvärt att bildade människor ännu idag kan ta ett konkret helvete på allvar som faktiskt förekommande i verkligheten. Naturligtvis har vi ett helvete här på jorden, (för närvarande på ställen som f.d. Jugoslavien, Irak, Iran, Centralasien, m.m,) och när Stefan Zweig omkring 1930 hänförde Dantes fantasier till kategorin otidsenliga vidskepelser i en bildad värld hade han ingen aning om vad som inom kort skulle ske i det bildningsälskande Tyskland; men inte ens det andra världskrigets Tyskland var ändå ett sådant helvete som Dantes helvete i sin otroliga oöverträffbarhet fortfarande är. Dante har överträffat alla andra (och till och med Edgar Allan Poe) i sin fantasikonstruktion av en så förskräcklig verklighet att den lyckligtvis aldrig någonsin kan bli helt och hållet verklig. Därmed är han oöverträffad som fantasikonstnär på sitt område. Därtill håller han versmåttet i det mest fulländade konstnärliga ordmönster som någonsin skaldats. Han är och förblir scenöppningen för hela renässansen och hela den Italiendominerade kulturen i Europa ända fram till dess att Stefan Zweig tror att Europa lyckats höja sig över sådana vidskepelser.

Hans diktning håller för alla tider, om Italien nu splittras politiskt kommer hans språk ändå att hålla samman det, medan man däremot måste ifrågasätta honom som domare. Sicilianaren hade helt rätt i ifrågasättandet av Dantes placering av kejsar Fredrik II i helvetet. Denne upplyste kejsare, den ende korsfarare någonsin som lyckats erövra Jerusalem åt kristenheten med diplomati och utan våld, ådrog sig genom olyckliga politiska förvecklingar ett sådant outsläckligt hat från påvarnas sida att

dessa instiftade avlatshandeln enkom för att finansiera kejsarens avlägsnande och dessutom beordrade hela den nyinstiftade franciskanerorden att predika mot kejsaren i hela världen. Dante var själv en franciskanerbroder och kan sålunda förklaras jävig i sitt ställningstagande mot den upplyste kejsaren.

Så har vi fallet med den stackars mångprövade Odysseus och hans sympatiske vapenbroder Diomedes, två av Homeros mest intagande hjältar. Dante placerade dem nästan längst ner i helvetet i den åttonde kretsen och mycket djupare än både Muhammed, Elektra, Aeneas, Caesar, Hektor, Brutus d.ä, Alexander den Store, Saladin, och andra, som inte var mindre våldsverkare och mördare än Odysseus och Diomedes. Man måste fråga sig med vilken rätt, och det enda tänkbara svar man kan finna efter mycket sökande är det gamla italienska mindervärdeskomplexet inför det hellenska kulturarvet, ett komplex som börjar med Roms plundring av Grekland och de latinska skaldernas nedvärdering av den grekiska litteraturen. Det är den enda tänkbara förklaringen, ty någon rimlig sådan står inte att finna.

Dessa är tre exempel på Dantes bristfälliga juridiska skolning. Gräver man tillräckligt djupt i hans helvete kan man säkert finna hur många justitiemord som helst, – Brutus och Cassius i djävulens gap, till exempel. Det paradoxala är, att fastän Dantes helvete är hur absurt, orättvist och vedervärdigt som helst så är det det som alla läser av Dante och det enda av honom som de aldrig tröttnar på.

Parsifalmysteriet enligt Wolfram von Eschenbach och enligt Wagner

Under medeltiden förekom en säregen litterär genre som kallades "Mysteriespel", som vanligen var dramatiseringar av innehåll ur Nya Testamentet; men det förekom också en annan sorts mysteriespel, som till exempel "Spelet om Envar", en mystisk fabel i symbolistisk form som aldrig har upphört att fascinera; och det förekom många liknande i samma genre. Men det kanske yppersta av dem alla var den obegripliga riddardikten om Parsifal i den version som diktades av den lika mystiske och okände trubaduren Wolfram von Eschenbach, om vilken ingenting är känt.

Hans mystiska dikt i anslutning till mytbildningen kring riddarna av det runda bordet och kung Arthur är en hel roman med Sir Percival och Sir Gawain som huvudpersoner. Han säger sig bygga på tidigare dikter om samma sak, men dessa 'tidigare dikter' har aldrig kunnat påträffas. Man anser att Wolfram von Eschenbachs version av sagan om Parsifal i princip måste vara helt och hållet hans egen komposition. I den mån han byggde på andra källor måste dessa ha varit av ett helt annat slag än enbart litterära.

Den heliga Graal är nämligen enligt Eschenbach inte alls någon kalk och har ingenting med kristendomen att göra, utan det är oidentifierbart ämne som närmast liknar de beskrivningar vi har av 'De Vises Sten'. Graaltemat i Eschenbachs riddardikt är därmed dess centrala mysterium som aldrig har kunnat utrönas. Graalen har mystiska krafter, den ger liv och upprätthåller liv, den är ett livselixir vars blotta åsyn ger döende nytt liv och hopp. Graalriddarna är förvaltarna av detta ämne, detta mysterium, och ej heller de har något med kristendomen att göra.

Ledaren för dessa är den döende Amfortas, som sårats i sina vitalaste kroppsdelar och därmed dömts till ett evigt outhärdligt lidande och döende, men Graalen håller honom ändå vid liv, och han har fått det löftet från något orakel att han skall botas från sitt lidande när en helt ren yngling kommer och frågar honom vad det egentligen är frågan om. Denne är Parsifal, som infinner sig, men som uraktlåter att ställa några frågor – han har undervisats av Gurnemanz till att inte ställa dumma frågor i onödan. Detta är fatalt i Graalsammanhang, och för sent inser han att han missat sitt livs chans. Men det kan gottgöras, och det gottgörs även i slutet efter många om och men.

En nyckelroll i denna förbryllande roman spelas av Kundry, som är en häxa men inte alls ond som sådan. Snarare är hon ett samvete, och det är hon som påtalar Parsifals brott: han har inte visat någon medkänsla. Han har gjort sig skyldig till det grövsta av alla mänskliga brott: brist på empati. Därför är han och Graalriddarna genom hans mänskliga tillkortakommande förlorade. Detta är en ytterst viktig bihandling i dramat som Wagner helt har missat.

Wagner har gjort om hela berättelsen. Här är Graal den kristna kalken, och Kundry är en ond häxa som bara representerar sinnlighet och förförelse och inget annat: hela andra akten ägnas åt hennes löjliga förförelsekonster. Av ett enastående rikt och fascinerande mysteriespel har Wagner gjort en barnslig saga utan någon egentlig mening utom som ren underhållning. Till och med Långfredagsundret har han helt gjort om och givit en annan tolkning. Den enda behållningen med Wagners verk är egentligen därför bara de storslagna Graalscenerna med den mycket högtidliga och vackra musiken. Även Amfortas har Wagner givit samma gripande gestaltning som Eschenbach, men för övrigt saknar man allt det i Wagners version som förlänar Wolfram von Eschenbachs version ett så odödligt värde av högstämd mystik och fascinerande gåtfullhet. Denna dikt kan läsas hur många gånger som helst utan att man någonsin upphör att finna nya trådar och upptäckter i den värda att forska och spekulera vidare i, medan Wagners version i sin diktform är enfaldig från början. Som väl är finns mysteriet i sin ursprungliga form alltid kvar i sin litterära urkund hos Wolfram von Eschenbach.

Fritänkarbibeln

Ingen hade blivit så förvånad som författaren själv om han fått veta vad hans bok gjordes till efter hans död. Den blev den moraliska grunden och heliga skriften för alla Frankrikes fritänkare under 1600-talet till stort förtret för de bigotta auktoriteterna i Port Royal och hela den etablerade kyrkan. Problemet med författaren Michel de Montaigne (1533-92, jämnårig med drottning Elisabet av England,) är nämligen att han i sitt konsekventa fritänkande, där han tänker helt och hållet som han själv vill helt glömsk av både kyrka och stat, är fullständigt oantastlig. Han grundar sig bara på sina egna erfarenheter, sin mänskokunskap och antika klassiker, främst Plutarkhos, Cicero och Lucretius, och hans bildning är så grundlig att han gärna inte kan bli mera vederhäftig. Hans logik är perfekt och hans förnuft är så vettigt att han egentligen bara har en jämlike: Voltaire. Samtidigt har han en så hälsosam distans till sig själv och vad han håller på med att hans självironi framstår som ett ideal för alla tider.

Det oförskämda med hans "fritänkeri" är att han nästan helt ignorerar kyrkan. Han struntar i den helt enkelt och nonchalerar den så totalt att det är en klar förolämpning mot hela kyrkan. Han lämnar den avsiktligt därhän därför att han mycket väl vet, att om han sade vad han tänkte om den skulle han bli bränd som kättare. För att dock släta över sin oförskämda nonchalans mot kyrkan tar han ändå upp den till behandling i andra bokens kapitel 12, den längsta av alla essayerna, och den tråkigaste, och på ett sådant sätt att kyrkan måste acceptera det. Han säger nämligen i detta kapitel ingenting som kan tolkas vara mot kyrkan – eller för kyrkan.

Emellertid är han intressantast sedd i ett historiskt perspektiv. Han fick omedelbar betydelse för åtminstone två viktiga skrivande personligheter i England: Shakespearedramatikern och Francis Bacon. Ibland verkar långa avsnitt ur Shakespeares pjäser som direkta citat och axplock från Montaigne, och hela Francis Bacons snusförnuftiga rationalism men snudd på materialism är en direkt fortsättning till Montaignes resonemang.

Om man blickar bakåt är det inte bara mest Plutarkhos som Montaignes filosofier lever vidare på, utan där är också ett säreget släktskap med Marcus Aurelius. Denne var Michel de Montaignes faders älsklingsämne, som han alltid studerade om och om på nytt, och detta måste ha satt spår i Montaignes personlighet. Själva den avståndstagande grundattityden till livets dårskaper är den samma hos Marcus Aurelius som hos Michel den Montaigne.

Om man sedan blickar längre framåt var Michel de Montaigne det sista ämne som vårt sekels störste författare Stefan Zweig lade handen vid innan han dog. Han ville skriva en omfattande biografi om Montaigne, men det ofullbordade jättearbetet om Balzac kom emellan, och han hann aldrig inleda Montaignearbetet på allvar. Vad som mest tilltalade Stefan Zweig hos Montaigne var dennes enastående tankefrihet, och troligen hade Zweigs Montaignebiografi blivit en enorm hymn till just tankefriheten och samvetsfriheten i enlighet med sina tidigare verk om Erasmus och Castellio ("Våld och rätt"). I stället blev Stefan Zweig så störd av Hitlerismens världsterror som förmedlades dagligen och stundligen via massmedia och samtidigt så störd av futtiga bråk med sin husvärd att han i protest mot att han inte fick ha sin tankefrihet i fred begick självmord (februari 1942). Även Erasmus av Rotterdams "Dårskapens lov", en oundgänglig klassiker, passar väl in tillsammans med Michel de Montaignes enastående fria och förnuftiga tankevärld.

Det egendomliga fallet Giordano Bruno (1548-1600)

Han var utan tvekan den modigaste av 1500-talets pionjärer inom astronomin och den enda verkliga martyren för den empiriska vetenskapen. Ändå började han som dominikanermunk och blev till och med prästvigd. Hans hemort var Nola nära Neapel, och redan där i unga år började han dels tvivla på kristendomens dogmatik och blev han även anklagad för kätteri. Till följd av detta lämnade han kyrkan och inledde han sitt mycket märkliga liv som vandrande filosof över hela Europa. Han kom till Paris och umgicks med Henrik III i hans hov, han kom till England och blev god vän med skalden Sir Philip Sidney (1554-86) och umgicks troligen även med drottning Elisabet i hennes hov. Han trivdes väl i England, utgav där sina viktigaste skrifter och sökte en professur i Oxford, som han tyvärr inte fick. Han vistades två år vid universitetet i Wittenberg (Martin Luthers lärosäte) och åtnjöt kanske där sin bästa omvårdnad, men även hovet i Prag under Rudolf II uppskattade honom mycket. Han vistades även en längre tid i Genève för att undersöka och eventuellt omfatta kalvinismen men kom även där i konflikt med dogmatikerna.

Som astronom var han den förste som hävdade att fixstjärnorna var andra solar liksom solen, och han var även den förste som påpekade jordens tillplattning vid polerna. Han omfattade tidigt Kopernikus världsbild, vilket naturligtvis innebar en livslång konflikt med kyrkan. Kopernikus själv hade sluppit billigt undan. Han publicerade sina revolutionerande teorier och hann dö innan kyrkan hade hunnit mobilisera kätterianklagelser och krav på att teorierna togs tillbaka. Även Leonardo da Vinci var inne på astronomin men klarade sig med att aldrig publicera något och endast forska i hemlighet. Giordano Bruno däremot stod öppet för den nya astronomin, publicerade allt vad han tänkte, skrädde aldrig orden och visade aldrig prov på feghet eller rädsla. Det enda man kan beskylla honom för är oförsiktighet.

I Prag fick han en inbjudan till Venedig av en adelsman, vilket innebar att Bruno skulle få undervisa fritt i Venedig och Padua. Han tackade ja i tron att republiken Venedig inte kunde nås av Vatikanens tentakler. I flera år undervisade han fritt, men hans värd, adelsmannen Giovanni Mocenigo, var inte nöjd med Brunos verksamhet och angav honom för inkvisitionen. Detta förräderi är kanske den akademiska världens historias mest oerhörda och avskyvärda. Mocenigo inte bara förrådde Giordano Bruno utan fungerade även som hans åklagare, och han "förbättrade" till och med sina anklagelser efter att Bruno arresterats.

Detta hände i maj 1592, och förhören med Bruno vidtogs genast. I juli två månader senare ångrade och återtog Bruno allt vad han undervisat, troligen efter tortyr. Ändå blev han inte frisläppt utan skickades i stället till Rom för närmare undersökning.

Processen i Rom mot Giordano Bruno höll på i sju år bakom lyckta dörrar, under vilken tid han hölls inspärrad i fängelset Castell Sant'Angelo, ursprungligen den frisinnade och tolerante kejsar Hadrianus mausoleum, som påvarna gjort om till fängelse. Vi vet ingenting om denna process. Emellertid synes den ha gått ut på att Giordano Bruno mot slutet av 1599 återtog att han någonsin återtagit någon av sina teser. Han reparerade alltså sitt sammanbrott i Venedig i juli 1592. För detta blev han dömd till att brännas offentligt på bål. Avrättningen ägde rum den 17 februari 1600.

Giordano Bruno har orättvist kommit i skuggan av sin tids andra astronomer, främst Galilei, som vid Brunos död var 35 år och verksam i Pisa. Även Kepler och Tycho Brahe, som möttes i Prag tre dagar före Brunos avrättning, har gått till historien som större astronomer, därför att de klarade sig. Idag förefaller det absurt att Bruno blev avrättad för att han omfattat Kopernikus solsystem. Det var emellertid inte för den sakens skull han blev avrättad. Hans största livsgärning var något betydligt djärvare.

Giordano Bruno presenterade en helt ny teologi, som gjorde rent hus med all vidskepelse och övertro. För Giordano Bruno var Gud lika opersonlig som för buddhismen och hinduismen och lika allomfattande och närvarande i allt liv i hela universum. Detta torde ju också framstå som tämligen oskyldigt. Konsekvensen av detta var emellertid för Bruno att Kristus inte var Guds Son. Det var detta som retade och skrämde kyrkan och inkvisitionen till vanvett. Hävdandet av denna tes var ungefär det mest utmanande som någon tänkare på 1500-talet hade kunnat ägna sig åt. Genom Brunos otroligt gedigna kunskap och utbildning och hans oerhörda rykte i hela den vittra världen fick hans envisa fasthållande vid denna tes kyrkan att skaka i sina grundvalar. Det var värre än hela reformationen.

Vatikanen gjorde sitt yttersta för att tysta honom och lyckades i viss mån. Genom att varken avrätta honom eller frikänna honom under en sju år lång process hölls han levande begravd och nertystad medan världen hölls i ovisshet och därför knappt vågade tala om honom. Den som fann vägen ut ur detta dilemma var Giordano Bruno själv, som med att stå för sina åsikter, reta sina domare och fortsätta reta kyrkan till raseri lockade kyrkan till att fullborda grävandet av sin egen trovärdighets grav med att begå denna tids värsta justitiemord. Bruno var inte skyldig till någonting annat samvetsfrihet och yttrandefrihet.

Bruno var unik i det att han stod fullständigt ensam. Ingen före honom eller efter honom tog upp samma ståndpunkt. För många hade hans tankevärld en oerhörd betydelse, framför allt astronomerna Galilei, Kepler och Brahe men även för filosofer som Spinoza, Goethe, Schopenhauer och Rudolf Steiner, men ingen av hans efterföljare visade samma konsekvens och mod i sin livsgärning. Galilei återtog vad som helst vid blotta åsynen av tortyrinstrumenten, Spinoza höll sig inom den teoretiska filosofins beskedliga ramar, Goethe förfasade sig inför att ens någonsin antyda någon utmaning mot världens ordning, Schopenhauer skyddade sig genom att hölja sig i resignationens pessimistiska slöja, medan Rudolf Steiner följde Goethes politik och vinnlade sig om att vara enbart konstruktiv. Giordano Brunos djärvhet är oöverträffad än idag, och han väntar i evighet på sin försvarsadvokat mot den romerska inkvisitionen.

Fallet Tommaso Campanella (1568-1639)

I nummer 39 hade vi en viktig artikel om Giordano Bruno, som nästan kräver en belysning av även fallet Tommaso Campanella, hans store om dock betydligt yngre tvillingsjäl, dominikanermunk liksom Bruno och lika flitig skribent, om dock mycket av Campanellas arbeten har gått förlorade medan nästan alla Brunos finns kvar.

Då de är så lika varandra är det viktigt att fastslå vari de skiljer sig. Medan Brunos intressen och bildning var universellt inriktade och han helst utforskade och i viss mån skapade astronomin, så var Campanellas främsta intresse politiken. Nästan alla hans skrifter är politiska, och han upphörde aldrig att med brinnande intresse engagera sig politiskt-ideologiskt ännu som gammal ihjälplågad martyr som överlevt sig själv.

Han var född i Stilo på berget Consolino i Kalabrien, Italiens stöveltå, mellan Locri och Catanzaro med utsikt över det Joniska Havet. Fastän fadern är skomakare och analfabet och modern lika oskolad visar Tommaso tidigt prov på litterär begåvning och skriver poesi i tioårsåldern. Vid 14 år blir han dominikan, utbildar sig ständigt, vid 21 kommer han i konflikt med överheten och förvisas till ett kloster varifrån han flyr till Neapel tillsammans med sin gode vän rabbinen Abraham. Han vistas i samma kloster som Giordano Bruno, San Domenico Maggiore, och han studerar både dennes skrifter, som då tryckts i London, och den andre store renässansockultisten Pico della Mirandola. Efter publiceringen av sitt första stora verk ställs Campanella inför ordenstribunalen, och hans långa liv av förföljelse och inspärrning som farlig kättare inleds.

Efter den första frigivningen fortsätter han till Rom och Florens och kommer till Padua 1593 ett halvt år efter Giordano Brunos fängslande. Där inleds den tredje processen mot Campanella för att han "diskuterat trosfrågor med en kristen jude som sedan återgått till judendomen utan att Campanella angivit honom för inkvisitionen". Efter tortyr överförs Campanella till Rom till samma fängelse, Castell Sant'Angelo, där Giordano Bruno sitter. Åldersskillnaden mellan dem är 20 år.

Där i fängelset inleds den mest imponerande delen av hans författarskap med poesi, mest sonetter, politiska och filosofiska skrifter, som nästan alla innebär ideologiska riktlinjer för europeisk politik i framtiden. Campanella har alltid blicken riktad mot framtiden, som det är hans livs största intresse att liksom idémässigt utforma innan någon vet hur den skall komma att se ut.

Knappt har han blivit frikänd efter tre år förrän den fjärde processen inleds mot honom, som slutar med att han förvisas till Kalabrien, sin hembygd, där även Pythagoras och Cassiodorus verkat utom Thukydides och många andra. Där engagerar han sig i en politisk revolt mot den spanska

överhögheten för att upprätta en teokratisk republik. Resningen krossas brutalt, och den femte processen inleds mot Campanella. Tortyren driver honom vansinnig, och de skakande rättegångshandlingarna finns bevarade som ett av de mest intressanta dokumenten från hans liv. Efter tre år av tortyr intill gravens rand, sjukdom och ändlösa inkvisitionsprocesser döms Tommaso Campanella till livstids fängelse. Han har åtminstone sluppit bålet och kan fortsätta att skriva. Detta författarskap i olika fängelser utvecklas ständigt, och 1611 inleder han en nästan 30-årig vänskap genom brevväxling med Galileo Galilei. Detta vittra liv inom fängelsets kalla stenväggar ger honom också en annan vän av betydelse: den jämnårige kardinal Maffeo Barberini, som har ett stort vetenskapligt intresse och som 1623 blir påven Urban VIII. Denne får Campanella frigiven efter tre års påvliga ansträngningar. Han har då suttit inspärrad 27 år i följd och sammanlagt suttit av 32 år av sitt 58-åriga liv. Två år senare är han en helt fri man, men hans försvar för Galilei leder till att han måste fly från Italien för gott, om han vill slippa nya trakasserier från inkvisitionen. Kardinal Richelieu tar emot honom i Frankrike, där kung Ludvig XIII erbjuder honom pension. De sista åren arbetar Campanella mera intensivt än någonsin med utgivningen av sina arbeten och får uppleva födelsen av den blivande kung Ludvig XIV 1638. Han ställer dennes horoskop och förutsäger ordagrant: "Detta barn blir liderligt som Henrik IV och mycket högmodigt. Det kommer att regera strängt och länge men likväl lyckligt. Hans välde kommer dock att sluta olyckligt med stor förvirring inom religionen och riket."

Därmed sträcker sig hans visioner ganska långt in i framtiden. Han dog i klostret Saint Jacques i Paris och begravdes i dess kyrka, som revs under franska revolutionen. Hans grav och stoft försvann, och klostret blev tillhåll för jakobinerna, som fick sitt namn av Campanellas kloster. Och på den plats där Campanella vistades under sina sista år höll Robespierre dagen före sin avrättning sitt sista tal, då han sade: "Frihetens försvarare kommer att förbli fredlösa så länge som hopen av skurkar regerar."

De orden kunde stå som devis över astrologen, frihetskämpen, författaren och den politiske visionären Tommaso Campanellas liv.

Det tragiska fallet Sir Francis Bacon.

Det enda man alltid kan vara helt säker på när det gäller fallet med den elisabetanska epokens störste filosof är, att hans fall aldrig någonsin kommer att kunna utredas helt och hållet. Det är fritt fram för spekulationer för evigt.

Och fastän han var banbrytare inom så många ämnen, främst filosofi och vetenskap, där han med kraft genomförde klarhetens och logikens rätt och företräde framför allt religiöst tänkande, vidskepelse och övertro, så var han iögonfallande dålig på att bringa någon klarhet i sitt eget liv inför eftervärldens ögon.

Vi står inför en av renässansens mest komplicerade personligheter, ett klart universalgeni där något gick fel från början, så att hela hans liv (vid sidan av hans karriär och briljans som tänkare och skriftställare) kom att domineras av en hopplös självdestruktivitet. Han var därvidlag påfallande lik Lionardo da Vinci, en annan som överträffade alla andra inom alla områden men inte kunde fullborda eller avsluta någonting, för att lämna efter sig en outredbar härva av kaotisk briljans.

Likväl tycker man att man kunde ha väntat sig bättre av Bacon, för han nådde i alla fall sitt samhälles näst högsta ställning med bara kungen över sig. Han gick den långa vägen med outtröttligt arbete i kronans tjänst som jurist och hade det i allmänhet knackigt men kom upp sig genom relationen med drottning Elisabets favorit hertigen av Essex, som tog Bacon under sina vingars skydd från 1591. När sedan Essex föll som upprorsman och halshöggs var Bacon nyckelfiguren i åtalet mot honom. (Lytton Strachey har utförligt åskådliggjort detta i sin bok *"Elisabet och Essex"*.) Bacon kom sedan upp sig ordentligt under Jakob I och fick händerna fulla med kronans affärer från 1613, när produktionen av nya Shakespearepjäser upphörde. 1618 blev han lordkansler, rikets högsta ämbete efter kungens, för att efter bara tre år vanäras totalt, fråntas alla sina befogenheter och försvinna från det offentliga livet med sin karriär och sitt rykte förstörda. Likväl var det sedan under sina sista fem år han skrev sina främsta verk, mest på latin. Han dog genom en förkylning, som han ådrog sig genom ett naturvetenskapligt experiment, där han försökte sig på djupfrysning av kycklingar.

Redan under hans livstid fanns det somliga som trodde att han var författaren till Shakespeares verk. Påfallande mycket stämmer: de har samma rationalism och inställning till livet, under åren 1591-1613 hade Bacon bevisligen obegränsat med tid över för att kunna skriva pjäser, han var utbildad i Cambridge (vilket Shakespearepjäserna förråder att deras författare var, och vilket William Shakespeare från Stratford inte var,) och flera nyckelpjäser uppfördes i Gray's Inn, juristernas tillhåll, där Bacon var medelpunkten.

Därmed är vi tillbaka i Shakespearedebatten. Vid det här laget framstår Bacon och Marlowe som de avgjort starkaste kandidaterna, ty båda var utbildade i Cambridge, vilket det framgår ur pjäserna att författaren torde ha varit, och vilket varken Stratfordmannen eller Derby var. Båda är även de mest tragiska kandidaterna.

Bacons fall framstår dock som mera titaniskt, när han vid toppen av sin karriär som sextio år gammal blir fullständigt offentligt vanärad för att han som lordkansler tagit mutor. Det är den totala vanäran, som han till och med tvingas överleva. Han dömdes till böter av 40,000 pund, en mer än astronomisk summa på den tiden, som han naturligtvis aldrig kunde betala. Det var ett orimligt bötesbelopp, och kungen efterskänkte det mesta, men Bacon kunde aldrig visa sig offentligt mera. Hans fall framstår som en spöklig manifestation av både "Kung Lear" och "Timon av Athen", som dock båda skrevs långt tidigare.

Denna tragedi tycks ha förföljt honom även i Shakespearedebatten. I slutet på 1800-talet kom man i allmänhet på att Bacon måste ha varit Shakespeare, och till denna teoris förespråkare hörde auktoriteter som Mark Twain, Henry James, Bernard Shaw och Daphne du Maurier. Men Baconsällskapet kom att påvisa samma självdestruktivitet som Bacon själv. De förlorade sig i kyptogramspekulationer, tron att Bacon lämnat efter sig en massa chiffer, det spreds legender om honom av det slag som han själv mest av allt under sin levnad tagit avstånd från, han framstod som frimurarnas store profet i England, och med tiden framstod Baconianerna som mer och mer löjliga. Andra kandidater, som Oxford, Derby och Marlowe, framstod som mindre löjliga i jämförelse.

Till detta kommer Bacons ofrånkomliga baksidesliv. Han var en mycket sjuklig man i hela sitt liv, troligen kroniskt överspänd och neurotisk, han gjorde sig i regel socialt omöjlig genom sina manér, (han var inte alls någon lysande hovman som Lionardo da Vinci,) hans övermodiga ambitioner gjorde honom till en odräglig karriärist, och liksom sin bror Anthony Bacon var han uttalat homosexuell och blev till och med åtalad för detta som ung man, precis som Lionardo da Vinci. Hela sitt liv höll han ett litet hov av ynglingar omkring sig, mest tjänare, pager och sekreterare, som han delade säng med. Han gifte sig som 40-åring med en rik arvtagerska på 14 år. Det förbättrade hans ekonomi ehuru äktenskapet blev barnlöst.

Detta baksidesliv, som ger oss en osmaklig bild av Bacon som opportunist, egoist och materialist, är svårt att få att gå ihop med Shakespeares upphöjda och helt självförnekande konst. På sin höjd kan man betrakta det som troligt att Bacon kan ha varit den slutliga redaktören för *"The First Folio"* 1623, men det är mycket svårt att få honom till alla dramernas enda skapare. Han framstår som något av Shakespeareaffärens *Joker*, vars betydelse för hela leken är oöverskådlig men odefinierbar.

Baruch Spinoza och den rationella upplysningen (1632-77),

av Hans-Joachim Heyneman.

Det är ironiskt att det var en jude, Baruch Spinoza, som var en av grundarna av den rationella upplysningen, vilken undergrävde Bibelns auktoritet i den europeiska kulturen. Spinoza tog upp kritiken av den traditionella åsikten, att det var Moses som författat Toran, vilket i hemlighet hade framförts av Abraham Ibn Ezra, och utvecklade denna som en del av en genomgripande kritik av den traditionella ståndpunkten. Han anförde själva Bibeln som bevis för att visa att den komponerades mycket senare än då Moses levde, och han förkastade den prisade renheten och noggrannheten i den texttrogna traditionen. Med en viss efterklokhet kan han ses som en av grundarna av den moderna vetenskapen Bibelkritik. Men hans kritik av traditionell judendom gick mycket längre än så. I Spinozas strikta rationella system finns inget utrymme för Guds uppenbarelse, så som den traditionellt uppfattades; och han kan endast betrakta Bibeln som Guds ord i den mån den innehåller den allomfattande mänskliga religion, vilken kan förstås genom förmågan att resonera logiskt.

Kompromissen mellan filosofi och religiös tradition, som hade eftersträvats av tänkare under medeltiden, var knappast möjlig i ett sådant system.

Spinozas tankar hade i det närmaste inget omedelbart inflytande på judar, (han förvisades från den portugisiska judiska församlingen i Amsterdam 1656,) men fick däremot ett enormt inflytande över europeisk idédebatt i allmänhet. Politiskt företrädde Spinoza ett liberalt samhälle som tolererade tankefrihet. Då denna idé sakta vann terräng kunde judiska intellektuella ta del av de diskussioner som fördes bland västerländska intellektuella och som polariserades allt mer mellan antireligiös rationalism och religiös reaktion. Detta var på sin tid farofyllt för de judiska deltagarna. De kunde å ena sidan endast dra fördel av ett liberalare intellektuellt klimat, vilket också innebar en förhoppning om att kyrka och stat skildes åt, något som i sin tur skulle befria de judiska församlingarna från den allvarliga svagheten de led av under kristet styre. Å andra sidan kunde de inte som religiösa judar helhjärtat förena sig med en rörelse som i grunden var antireligiös, vilket idag är absolut ej ovanligt bland flertalet judar både i Israel och i världen för övrigt.

Enligt Spinoza är intellektuella framsteg och det moraliska framsteget förutsättningen för att förstå orsaken till våra handlingar, då dessa ersätta vaga och vardagliga föreställningar med adekvata föreställningar. När vi har kunskap om tingens sanna natur inser vi att de inte kan vara annorlunda än de är. Genom människans insikt i naturens orsakskedjor, genom att se sig själv som ett nödvändigt led i tillvarons rationella sammanhang, fylls människan av intellektuell kärlek till Gud.

- Hans-Joachim Heyneman.

Moses Mendelssohn (1729-86)

Om Frankrike var jude-emancipationens politiska födelseland, så tillföll det dock det humanistiska Tyskland att genom allsidig belysning av judefrågan skapa en teoretisk grund för dess lösning. I över att halvt sekel hade här pågått en omfattande litterär debatt för och emot judarna. På tröskeln till den dåvarande judendomens befrielse stod en judisk man, som med "sin rena barnasjäl" (Marcus Ehrenpreis) och sin orubbliga tro på det goda syntes förutbestämd att befria sina trosfränder från yttre (om ock tillfällig) och inre träldom. Denne man var Moses Mendelssohn från ghettot i den dåvarande tyska staden Dessau (Anhalt). Mendelssohn medförde till Berlin intet annat än sin trosvisshet, sitt världsöppna sinne och sin vetgirighet. Några årtionden efteråt var han medelpunkten i en humanistisk krets, från vilken de första impulserna till de förtrycktas befrielse blev en verklighet. Som en gång Josef kunde Moses Mendelssohn säga till sina trosbröder: "Till räddning har Herren sänt mig före eder."

Moses Mendelssohn var den förste och främste judiska tänkare som framträdde nu, och hans inställning till Bibeln är betydelsefull både i sig själv och på grund av det inflytande den hade på hans efterföljare. Mendelssohn var en övertygad rationalist, och hans allmänna inställning till religionen var inte olik Spinozas. Men om Spinozas rationalism hade fört honom bort från judendomen, så identifierade sig Mendelssohn bestämt med det judiska folkets accepterande av Lagens bindande makt.

I den viktiga och än idag läsvärda boken *"Jerusalem"* upprättar Mendelssohn en allians mellan judendomen och "förnuftets religion" och drar en bestämd gräns mellan judendomen och kristendomen. Mendelssohn skriver: "Jag erkänner inga eviga sanningar förutom dem vilka inte endast kan förstås av det mänskliga intellektet utan även demonstreras och bekräftas genom människans förmåga.... Jag anser att denna ståndpunkt är en väsentlig del av den judiska religionen, och jag tror att undervisningen om detta utgör en av de karakteristiska skillnaderna mellan judendomen och kristendomen.

För att sammanfatta det i en enda mening: Jag tror inte judendomen känner till en uppenbarad religion som motsvarar den innebörd de kristna lägger i samma uttryck.

Israels folk lyder under en gudomlig lagstiftning: lagar, budord, förordningar, regler för ledning, undervisning om Guds vilja och om vad de skall göra för att uppnå tillfällig och evig lycka. Moses uppenbarade på ett mirakulöst och övernaturligt sätt dessa lagar för dem. – Men de var inte dogmer, frälsande trossatser eller självklara påståenden. Herren uppenbarar allt detta för oss och för hela mänskligheten ute i naturen och genom händelser, – aldrig via det talade eller skrivna ordet."

Mendelssohn anser därför att judendomen inte gör anspråk på att sitta inne med exklusiva religiösa sanningar. Tvärtom: den upprätthåller och skyddar den rationella religionens universella värden.

Mendelssohn ansåg att de bibliska lagarna var uppenbarade av Gud och hade evigt värde, medan de för Spinoza hade rent politiska funktioner begränsade till en existerande självstyrande judisk stat. Mendelssohn försökte skilja på de två världar han levde i och därigenom upphäva konflikten dem emellan.

Moses Mendelssohns filosofiska verksamhet inriktade sig på följande intressanta ämnesområden: han menade att judendomen inte hade några dogmer utöver det som kan bevisas med förnuftets hjälp (se Hermann Cohen, även Wolffs filosofi,) i sina populära framställningar av den naturliga religionen deismen, som var upplysningstidens gudsbegrepp i en strävan efter att förena religionen med förnuftets autonomi: den bekräftar existensen av en Gud men som skapare av en lagenlig, förnuftsbestämd värld, vilken som sådan förstås utifrån sig själv. Konsekvensen av detta är för Mendelssohn att Gud ställs utanför ett egentligt förhållande till världen. Ju mer man betonar den inre immanenta lagmässigheten i världen, desto mer överflödigt synes också antagandet av en överskridande (transcendent) Gud att bli. – Deism kan så närma sig ateism.

Moses Mendelssohn är den förste filosofen som indelar själen i kunskap, vilja och gillande, det vill säga ett slags estetisk omdömesförmåga (i själsfrändskap med Kant och Lessing ?)

Det blev Ephraim Lessing, Mendelssohns trognaste vän, förunnat att samla alla goda uppsåt hos denna stora tid i sin dramatiska dikt *"Nathan der Weise"* (1779). Man har kallat detta drama "toleransens Höga Visa". Den grundtanke som detta drama om världsreligionerna vill föra till debatt var tanken om de stora kulturernas och religionernas principiella likvärdighet. Lessings *"Nathan der Weise"* var en protest mot den sedan Haman vedertagna diskrimineringen av andra folk och religioner, som ej var bekännare av kristendomen.

Nämnda drama var kvintessensen av en hel generation av tankar och längtan. Det var på samma gång ett strålande återsken av en djupt gripande mänsklig upplevelse i det fleråriga vänskapliga umgänget mellan Lessing och Mendelssohn. Tvenne högstämda andar ha tvärsöver ghettomurarna funnit varandra, alla sekelgamla fördomar till trots.

Det mänskliga har i sammanhanget visat sig starkare än teologi och politik. Den gången var det ett personligt möte mellan en jude och en kristen, som gav den judiska historien i det dåvarande Tyskland en ny färdriktning och kom ghettots murar att falla för tillfället.

Utöver sina estetiska och filosofiska skrifter publicerade Mendelssohn också en ny tysk översättning av Moseböckerna skriven med hebreiska bokstäver med en traditionell kommentar på tyska. Översättningen hade en pedagogisk avsikt: att lära de jiddischtalande judarna högtyska. Detta ingick i hans emancipationsprogram, men resultatet blev oväntat: flera av hans barn konverterade till kristendomen. Mendelssohns tankar var dock en utmaning till kristna tänkare. Sålunda uppfordrade den lutherska prästen J.C.Lavater honom att visa, att judendomen var förmer än kristendomen. Annars borde han dra konsekvensen att konvertera. Mendelssohn antog mycket tveksam utmaningen. Judendomen var enligt honom förmer än kristendomen, därför att den var bättre förenlig med förnuftet. En annan kristen, Wilhelm Christian Dohm, tog upp Mendelssohns tankar om den judiska emancipationen i en traktat som han skrev på Mendelssohns uppmaning.

- *Hans-Joachim Heyneman.*

En av Moses Mendelssohns söner som konverterade till kristendomen gick så långt, att han övergav sin faders namn och i stället tog sin hustrus. Det var bankiren Abraham Bartholdy, vars son

dock tog tillbaka farfaderns namn men samtidigt bibehöll sin moders. Det var den bekante världskompositören Felix Mendelssohn-Bartholdy.

Hans-Joachims välkomna artikel inbjuder till flera problemdiskussioner. En fråga som har ställts oss lyder: Borde inte alla religioner för deras egen skull omvandlas till filosofier? Vad är då skillnaden mellan religion och filosofi? Varken Spinoza eller Mendelssohn hade troligen sett någon skillnad mellan *sin* uppfattning av deras judiska religion och ren filosofi, särskilt inte Spinoza. Mendelssohn förklarade ju sin religion vara utan dogmer, och just dogmer är det väl som skiljer religion från filosofi.

Och vi kommer inte ifrån det kristna dilemmat, att det inte bara är nazismen och kommunismen som behöver göra upp med ett blodigt och grymt förflutet utan även hela den kristna kyrkan, vilket vår nuvarande påve har tagit berömliga initiativ till. Någon har ponerat den möjligheten, att kristendomen bara kan överleva om den omvandlas till filosofi. Den tesen torde stöta på motstånd, liksom om även islams Muhammed-dogmer det minsta ifrågasattes; medan för både hinduismen och ännu mera för buddhismen torde en total omvandling från religion till filosofi snarare vara naturlig och välkommen än omöjlig.

Vi hoppas på en eventuell debatt om detta.

Fritänkaren har tidigare förkunnat, att den accepterar alla religioner men aldrig någon diktatur. Då tyvärr religiöst dogmatiskt tänkande i sig alltid burit fröet till diktaturer är väl Fritänkarens tendens närmast att förkasta alla religioner men välkomna alla filosofier.

Fallet Jonathan Swift

- om Gullivers resor och andra UFO-problem.

Det gavs efter jul en lysande filmatisering av Jonathan Swifts "Gullivers resor". Tidigare har väl av doktor Lemuel Gullivers berömda resor bara episoden med Lilliputtarna filmatiserats, men här fanns även inte bara Brobingnag med utan även så berömda ställen som Balnibarbi, Maldonada, Lagado och Glubbdubdrib, och med i filmen fanns till och med luggnaggianer och struldbruger och till och med yahoos och houyhnhnmer. Man fick till och med se Laputa i verkligheten.

Laputa beskrives som ön som flyger i luften. Den svävar högt över jorden och har en helt blank undersida, och somliga experter menar, att skildringen av Laputa inte var någonting annat än författarens egna erfarenheter av ett möte med ett flygande tefat.

Som bekant var Jonathan Swift ganska bisarr. Han var ungkarl hela livet, och det värsta han visste var att nödgas acceptera en ställning av beroende. Hans omåttligt friska och sprudlande fantasi krävde en fullständig frihet och oberoende. Född på Irland kunde han bara finna denna erforderliga frihet i någon mån på sagda vilda ö, ehuru han fann sig tvungen att acceptera en tjänst som diakon för att finansiera sitt dagliga bröd. "Gullivers resor" kom ut när han var omkring 60 år och bär mer än något annat av hans verk vittne om en hänsynslös frihet i fantasin, som vissa fann anstötlig och omänsklig.

Swift var en våldsam satiriker med en så nykter distans till verkligheten att skärpan i hans satirer nästan avlägsnar honom från den mänskliga gemenskapen. Fastän resan till Laputa väl är den mildaste episoden i "Gullivers resor" kan denna likväl framstå som den märkligaste, då den föranlett experter att med den som utgångspunkt förklara Swifts fall och senare sinnessjukdom.

I höstas visades två amerikanska program om människor som menade sig ha bortförts av UFO och därefter aldrig mer blivit som de varit innan. De menade sig ha blivit använda som försökskaniner av utomjordingar, som sedan utplånat minnet av offrens upplevelser som ofrivilliga gäster i tefatet så gott det hade gått, ungefär som genom ett slags hjärntvätt. Men upplevelserna hade ändå satt sina spår, och de hade alienerats från vanlig mänsklig gemenskap för resten av livet.

Vissa experter påstår att det samma kan ha hänt med Jonathan Swift, att han själv påtagligt vittnar om detta i främst "Resan till Laputa", och att detta skulle ha alienerat honom och med tiden lett till hans sinnessjukdom.

I den amerikanska filmen hade "Fallet Gulliver" våldsamt dramatiserats, så att en hel extra Gulliver-historia hade hittats på, där Gulliver själv utsätts för 1700-tals-psykiatriker och stängs in på sinnessjukhus. Märkligt i denna dramatisering är då att Gulliver med alla som tar hans parti är amerikaner medan alla hans läkare och fiender är engelsmän. Men detta hör inte till ämnet för vår diskussion.

Man kommer inte ifrån att teorin om att Laputa kan ha varit ett flygande tefat, och att denna episod då skulle kunna vara den mest realistiska i "Gullivers resor", är intressant. Man erinrar sig då i sammanhanget profeten Hesekiels utförliga beskrivning i Gamla Testamentet:

"Och jag fick se en stormvind komma norrifrån, ett stort moln med flammande eld, och ett sken omgav det; och mitt däri, mitt i elden, syntes något som var såsom glänsande malm." (kap. 1 vers 4)

"Och det såg ut som om hjulen var gjorda av något som liknade krysolit, och alla fyra var likadana; och det såg vidare ut som om de var så gjorda, att ett hjul var insatt i ett annat." (1:16)

"Och över väsendenas huvuden syntes något som liknade ett himlafäste, till utseendet såsom underbar kristall, utspänt ovanpå deras huvuden." (1:22)

"Och ovanpå fästet, som vilade på deras huvuden, syntes något som såg ut att vara av safirsten, och som liknade en tron; och ovanpå det som liknade en tron satt en som till utseendet liknade en människa." (1:26)

"Såsom bågen som synes i skyn, när det regnar, så såg skenet ut där runt omkring." (1:28)

Ingenstans i världen är engagemanget och intresset för UFO ("Unidentified Flying Objects") så stort som i Israel.

Vår teolog i Himalaya, Johannes B. Westerberg, har följande intressanta synpunkter på UFO:

"Problemet med UFO är att den som ser det aldrig kan räkna med att bli trodd.

Det spelar ingen roll hur övertygad han är.

Som oidentifierbara flygande föremål har UFOs nämligen den utmärkande förmågan att aldrig lämna visitkort efter sig.

De kommer från skyn och försvinner i skyn.

De landar utan landningshjul och lämnar därför inte spår efter sig på jorden.

Hur svåra de är att göra sig bevisliga visas av, att inte ens fotografier av dem blir trodda.

De har visat sig på jorden sedan urminnes tider, de finns beskrivna i Bibeln, men eftersom bara ett mycket litet fåtal upplevat dem kan bara ett mycket litet fåtal tro på dem.

Jag tänker aldrig berätta att jag upplevat och stått i kontakt med UFO, för jag vet i så fall att jag aldrig kommer att bli trodd.

Det finns olika teorier om att de kommer som turister, som kidnappare på försökskaninjakt eller som välgörare och beskyddare. Jag kan bara säga att ingen av de olika teorierna kan bevisas vara fel.

Min kanske enda tröst är, att även om ingen kunnat bevisa bortom varje skugga av ett tvivel att UFO finns, så är det heller ingen som någonsin kunnat bevisa att de inte finns.

Alltså är det en trossak, liksom Gud, som heller varken kan bevisas existera eller icke existera, men med en skillnad: tron på UFOs och science fiction kan aldrig göras till en religion, då det trots allt, i motsats till Gud, här är konkreta varelser och föremål det handlar om.

Därför tror människan hellre på Gud, som aldrig kan bli påtaglig, än på UFOs, som kan bli alltför påtagliga, så att många till och med förtränger sina erfarenheter av dem.

Allt konkret och verkligt kan förträngas, men aldrig Gud."

Det största problemet med UFO tycks alltså vara, att de som upplevat UFO aldrig kan göra sig begripliga för 'vanliga människor' som inte upplevat UFO. De verkar ha fått en sorts insikt i en extra dimension som vi vanliga människor inte kan fatta. Fenomenet är det samma, som när en astrolog försöker förklara sin verklighet för en materialist. Utgående från sin erfarenhet måste materialisten få den uppfattningen att astrologen inte är klok, medan astrologen upplever den smärtsamma ensamheten i att ha en kunskapsvisshet som inte går att göra förståelig för andra, det så kallade 'Kassandra-syndromet'. (Kassandra var den profetiska flickan i antikens Troja som förutsåg Trojas fall medan trojanerna bara skrattade ut henne. Detta fick de som bekant anledning att ångra sedan.)

Diagnosticerad schizofreni behöver därmed inte nödvändigtvis vara sjukligt verklighetsfrämlingskap utan kan ibland vara motsatsen: insikter i en högre verklighet som är ofattbar för medelsvenssons.

Kanske vi också en dag får anledning att ta tillbaka alla tvivel på UFO. Men till dags datum har inte en enda dokumenterad UFO-observation kunnat vetenskapligt bevisas verkligen ha ägt rum.

Bernadotte och Beethoven

I sin förträffliga roman "Desirée" om den första svenska drottningen Bernadotte berättar den österrikiska författarinnan Annemarie Selinko om Karl Johan Bernadottes mellanhavanden med Beethoven. Han kan mycket väl ha upplevt Beethoven i Wien som Napoleons ambassadör där 1798, medan hennes historia om Beethovens besök i Hannover och Göttingen 1804 med all sannolikhet är uppdiktad. Emellertid är hon träffsäker både beträffande Bernadottes och Beethovens sinnesdispositioner.

I romanen utnyttjar Bernadotte sin ställning som guvernör i Hannover till att utveckla Göttingens universitet, som bland annat har en hörselexpert till sin disposition, för vars skull Karl Johan (då ännu marskalk Jean-Baptiste Bernadotte) bjuder sin gamle beundrade vän Beethoven till Göttingen för en konsultation. Naturligtvis får Beethoven ge en konsert för marskalken i Hannover i förbifarten. Han väljer då att uppföra sin nyss fullbordade tredje symfoni "Eroican", som då ännu inte fått sitt namn.

Beethoven berättar för Bernadotte, att han ursprungligen tänkt dedicera sin symfoni till just Bernadotte som förmedlare av de mänskliga rättigheterna, men att han sedan ändrat dedikationen till general Bonaparte, för dennes intention att sprida de mänskliga rättigheterna över hela världen. Emellertid blev Beethoven desillusionerad när sagde Napoleon lät kröna sig till kejsare. Idealen kom helt enkelt av sig, och han frågar Bernadotte till råds: "Vad tycker ni?" Bernadotte är svarslös.

Till slut beslutar sig Beethoven för att kalla sin symfoni "Eroica", till minne av ett hopp som inte gick i uppfyllelse. Och han ber framföra till Bernadotte: "Han förstår nog vad jag menar."

Till saken hör att Bernadotte var en av de få som vägrade delta och bistå i Brumairekuppen 1799, som gjorde Napoleon i princip till diktator.

Annemarie Selinkos anekdot är utan tvekan en diktning men träffar likväl sanningen bättre bakom Bernadottes och Beethovens tankegångar än vad någon strikt dokumentation av sanningen har gjort.

Hon var född 1914 i Wien, studerade historia och språk vid Wiens universitet och arbetade samtidigt som journalist. 1937 utkom hennes första roman, *"Ich war ein hässliches Mädchen"*, men efter att ha gift sig med en dansk diplomat flyttade hon till Danmark. När tyskarna tågade in 1941 flydde makarna till Sverige, där Annemarie fortsatte arbeta för nyhetsagenturerna och för Röda Korset. Både hennes mor och syster dog i tyska koncentrationsläger.

1951 kom hennes stora roman "Desirée" ut som blev en stor framgång och översattes till 25 språk. Den blev även film 1954 regisserad av Henry Koster med Jean Simmons i huvudrollen, Marlon Brando som Napoleon och Merle Oberon som kejsarinnan Joséphine.

Om Jean-Baptiste Bernadotte bör det inte försummas att påminna om, att han under 34 år var en av Sveriges dugligaste regenter någonsin, som drog upp landet ur de politiska och ekonomiska ruiner som den gustavianska äventyrspolitiken dragit ner det i, och som levde tills han blev 81 år som grundare av en svensk dynasti som idag är inne på åttonde generationen, medan Napoleon, hans kejsare, som bekant, slutade tämligen snöpligt och ensamt efter att ha offrat 4 miljoner fransmän (och nästan lika många andra européer) på krigets oheliga och helt meningslösa altare.

Pusjkins "Spader Dam" och Tjajkovskijs

Alexander Pusjkins spökhistoria "Spader Dam", som tilldrar sig i Sankt Petersburgs societet och spelsalonger 1816, är en ganska cynisk berättelse utan en enda sympatisk mänska. Huvudpersonen Herman är en nidbild av en tysk militär på den tiden, en kallt beräknande totalt egennyttig och iskall cyniker, som får sitt straff och slutar på sinnessjukhus efter sitt fatala äventyr vid spelborden. Hans offer Lisaveta är en hunsad fattig släkting hos sin griniga arvtant, som hon sedan ärver varpå hon själv skaffar sig en ung fattig släkting att hunsa med. Herman, hennes älskade, som hänsynslöst utnyttjar henne, glömmer hon mycket snabbt för att gifta sig rikt med en nolla. Den enda mänskligt intressanta karaktären i Pusjkins novell är den gamla grevinnan, som i sin ungdom snurrat runt i Paris och som fortfarande inom sig bär något av glansen från den tiden. Efter sin död ger hon som vålnad Herman hemligheten med de tre ofelbara spelkorten – om han gifter sig med Lisaveta. Detta är novellens enda befintliga mänskliga omtanke.

Tjajkovskij var inte alls intresserad av att göra någon opera av ett så cyniskt ämne som gränsade till det omänskliga. Men ämnet Spader Dam dök ständigt upp på nytt på hans skrivbord. Till slut presenterade hans bror Modest sin librettoversion av novellen, som i många väsentligheter skilde sig från Pusjkins cyniska inramning. Då blev Peter Tjajkovskij äntligen intresserad och kryddade själv tillställningen med några personliga litterära idéer. Resultatet blev operan "Spader Dam" som sedan komponerades i ett rasande tempo under 1890 och som blev den enda operan av Tjajkovskij som kunde mäta sig i publikens intresse med "Eugen Onegin", som ju också är ett Pusjkinämne. Men "Spader Dam" är egentligen både psykologiskt och musikaliskt intressantare än "Eugen Onegin" och framför allt mera spännande. Resultatet av Modests libretto och Peters musik är rena operathrillern.

I bröderna Tjajkovskijs version har alla personerna gjorts mera mänskliga. All Pusjkins cynism är som bortblåst. I stället är det ett uppriktigt kärleksdrama som utspelar sig mellan Lisa och Hermann, och några intressanta biroller har lagts till som inte förekommer hos Pusjkin. Exempelvis är Lisa redan förlovad när Hermann dyker upp i hennes liv, och rivaliteten mellan Hermann och fästmannen ger handlingen en extra spänning och en betydande logik, som fattas hos Pusjkin. Operan omfattar tre akter i sju scener, två utomhusscener, två sängkammarscener, två balscener och en scen i Hermanns soldatbarack. Medan Pusjkin helt cyniskt avrättar sin osympatiske Hermann med att placera honom på sinnessjukhus, gör bröderna Tjajkovskijs Hermann ett hederligt slut på sig själv när spelet är förlorat.

Till operans alla många förtjänster kommer ytterligare en, som är genuint Tjajkovskijsk. Denne ensamme särling i ryskt musikliv, enligt den torre Stravinskij den mest ryske av alla ryssar, hade en musikalisk egenhet som han inte delade med någon annan i sin samtid. Tjajkovskij kände en ständig längtan till 1700-talet. Uttrycket för denna längtan bakåt i tiden blev hans livslånga förkärlek för Mozart och dennes musik, ("Mozartiana", "Variationer på ett rokokotema", etc,) och det finns egentligen bara en enda övrig mästare som man finner samma melankoliska nostalgi hos, och det är Beethoven. Mot slutet av sin levnad såg Beethoven tillbaka med vemod över Wienerklassicismens utveckling och längtade tillbaka till de lätta menuetternas tid, samtidigt som han beklagade den nya

tidens buller och ståhej och saknade klassisk återväxt i musiken. Denna klassiska melankoli finner man till exempel i Diabellivariationerna och de sista stråkkvartetterna. Just denna musikaliska nostalgi återfinns sedan aldrig mer i musiken utom just hos Tjajkovskij.

Den stora balscenen som inleder "Spader Dams" andra akt är helt och hållet en 1700-talspastisch med tidstypiska menuetter och lättare danser i finare stil. I denna balscen försöker han medvetet återskapa hela 1700-talet med dess elegans och finess. Han har inte lyckats helt, det hela är något affekterat och valhänt, men försöket som sådant är aktningsvärt, och det är inte misslyckat. Tvärtom höjer det hela operan till en helt annan nivå än vad Pusjkin någonsin kunde drömma om, och ger det hela operan en unik touche av en säregen blandning av Mozart och Verdi. I denna opera kommer därmed Tjajkovskij kanske som närmast det Verdiska idealet av förenklad konsekvent stilrenhet kombinerat med musikalisk klassicism.

Roland Forrester

Indianexperten Eirik Hornborg, som utarbetat den glänsande överskådliga historiken över Nordamerikas indianers hela tragedi, nämner "Roland Forrester" som en av de viktigaste indianböckerna. Ändå är denna ödemarksthriller långt ifrån indianvänlig. I dessa dagar, när James Fenimore Cooper och dennes idealiserande av de ädla indianerna åter blivit aktuell genom den senaste filmatiseringen av "Den siste mohikanen" (med ett oförlåtligt totalt förträngande av huvudpersonen Uncas' personlighet) kan det vara befogat att framhålla Roland Forrester som kontrast. Författaren heter Robert Montgomery Bird, han levde 1806-54 och blev alltså bara 48 år, han levde hektiskt som författare, dramatiker och tidningsman, och "Roland Forrester" (eller som den egentligen heter, "Nick of the Woods",) utkom 1837. Cooper var då redan passé, han betraktades redan som en gammal stagnerad surkart, medan Birds roman kom med en sensationellt suggestiv ny och äkta realism. Han skildrar indianernas grymhet mera förbehållslöst än någon annan, men väsentligast i hans skildring är utvecklingen av den amerikanska dubbelmoralen. Nathan är kväkare, han kan inte försvara sig, man förlöjligar och hånar honom, han betraktas som något av en menlös idiot där han går omkring ensam med sin hund och irrar i ödemarken, men småningom lär man känna honom bättre. Han förlorar aldrig sin saktmodiga fasad med idel blidhet och vänlighet mot omvärlden fastän indianerna brutalt har mördat hela hans familj med hustru och barn, men trots bibehållandet av denna fasad visar han sig till slut vara den grymmaste hämnaren av alla. Och när han mördat sina indianer och skalperat dem och ristat kors i deras kroppar fortsätter han lika övertygande att predika fred och pacifism, välsignelse och brödraskap.

Den kroniska amerikanska dubbelmoralen är välkänd. Kanske den verkligen uppstod bland de frommaste och heligaste av alla samfund, de fullständigt harmlösa kväkarna, när dessa trots sin konsekventa pacifism och fridsamhet kom i kläm och blev offer för indianernas ofta måttlöst grymma hämnd på de vita inkräktarna från öster. De vita vägröjarna med pistoler och whiskey som förmånserbjudanden åt indianerna ångrade aldrig något utan bara drog fram, medan moralen i stället fanns hos kväkarna, som till och med kunde ta indianerna i försvar mot de vita. Men just denna goda moral blev kanske det mest tragiska offret i de vitas folkmord på Nordamerikas indianer.

Fallet Edgar Allan Poe

Då jag råkade studera detta fall när jag var i Prag och då fallet var intressant ur medicinsk synpunkt tog jag upp det med doktor Sandy, som var väl insatt i fallet.

"Edgar Allan Poe var den mest keltiska av alla amerikanska författare. Hans äkta far var irländare, och hans fosterfar var den extremaste sortens skotte, så barnet kunde inte bli annat än en tungt belastad kelt. Det gjorde honom till Amerikas kanske märkligaste författare men också till den mest olyckliga av dess stora författare."

Jag berättade för honom min boks förklaring till Poes hälsoproblem med att han troligen led av diabetes utan att någon förstod det. Doktor Sandy var av en helt avvikande åsikt.

"Inte alls. Edgar Allan Poe var extremt överkänslig. Det var hela saken. Han förlorade ju båda sina föräldrar som spädbarn och blev därigenom prisgiven åt främmande mänskors barmhärtighet – mera utsatt än så kan inte ett spädbarn bli. Han hade turen att genast få en tillräckligt god fostermor medan hans fosterfar blev rena katastrofen, troligen både för honom och för adoptivmodern. Med en bättre man, som inte ständigt bedrog henne, hade hon sannolikt fått leva mycket längre.

Poe blev därigenom tidigt extremt bunden till goda kvinnors omsorger. Utan alla dessa goda självuppoffrande kvinnor – hans fostermor, hans svärmor och hans unga hustru – visade det sig ständigt att han inte kunde klara sig. Utan dem var han hänvisad till det stora mörkret som gjorde honom sjuk. Man har spekulerat i mycket vad detta stora mörker var för något. Somliga vill få det till anlag för panikångest – många av hans berättelser tyder på det. Men jag tror det var någonting annat. Alla hans bästa berättelser skildrar extremt otroliga och overkliga skeenden men på ett så realistiskt och övertygande sätt att särskilt ungdomar gärna tar dem för verkliga. Denna besynnerliga förmåga, som även karakteriserar författare som Lovecraft, Hoffmann, Oscar Wilde och andra neurotiker eller abnorma begåvningar, indikerar en exceptionellt god och direkt kontakt med det undermedvetna, hos Poe kanske i högre grad än hos någon annan. Denna direkta kontakt med det undermedvetna både fascinerade och förskräckte Poe, så att han lockades att utforska denna farliga avgrund samtidigt som den förfasade honom. Jag vill mena att alla hans neuroser och sjukdomsanfall hade sin begynnelse i de fall då Poe blickat för djupt in i avgrunden av sitt undermedvetna.

Här kommer också frågan om hans alkoholism upp. Han var inte alkoholist, men han var extremt känslig för alkoholens effekter. Hans vänner upphörde aldrig att förvåna sig över hur han inte ens tålde ett enda helt glas. Samtidigt såg Poe alkoholen som en genväg till sin fruktade närkontakt med det undermedvetna. Han drack inte för att fly från verkligheten och bedöva sina smärtor, utan han drack liksom den galne roulettespelaren dras till att ständigt satsa mera tills allt är förlorat, en sorts drift att utmana ödet, lockelsen hos det fasansfulla, – att dricka var för Poe som en sorts rysk roulette, det var hans livs största spänning, och just medvetenheten om att han en dag kunde förlora allt på kuppen, denna livsfara, utgjorde den största lockelsen och tjusningen.

Men jag anser inte att det var alkoholen eller överkänsligheten som knäckte honom, utan det var hans far. Eftersom jag är skotte själv vet jag hur fullständigt förödande en skottes snålhet kan vara för andra. Edgars far var en välbärgad man, och när Edgar adopterades kunde han inte ha fått ett bättre ekonomiskt utgångsläge. Men han kom i konflikt med sin rike fosterfar, som aldrig förlät honom, vilket utlöste katastrofen i Poes liv. När fostermodern dog gifte fadern om sig med sin älskarinna med vilken han hade äkta barn, så att när han dog Poe blev arvlös. Detta och ingenting annat var katastrofen i Poes liv.

En diktare kan inte ta vara på sig själv. Om han inte blir försörjd av andra måste han gå under. Detta är tyvärr alltid regeln när det gäller riktiga diktare och konstnärer som inte kan kompromissa med sin konst, och om något var Poe just detta. Han fick en rik adoptivfar som hade kunnat unna Poe ett gott liv utan bekymmer, men fadern föredrog kallt och hjärtlöst att skrota honom emedan han hade bättre söner som därtill var äkta. Som en typisk amerikansk omänsklig affärsman tog Poes fader därmed ingen hänsyn till kulturella värderingar, värdet av poesi och fantasi, konstens rätt till frihet eller begåvningens rätt att existera för sin egen skull. Om kapitalet inte finner sig i att försörja den konst som ekonomiskt inte kan klara sig själv måste kapitalet ta ansvar för att konsten går under, i det här fallet Edgar Allan Poe."

Fallet Edgar Allan Poe kan diskuteras i det oändliga, i synnerhet de mystiska omständigheter under vilka han dog endast 40 år gammal (lika gammal som Jack London), och beträffande diagnosen diabetes så kan den inte fastställas med någon säkerhet, allra minst nu 150 år efter hans död, medan jag fann doktor Sandys slutsatser ganska trovärdiga.

Det hör även till saken att Edgar Allan Poe, liksom Herman Melville, Bret Harte, Nathaniel Hawthorne, Henry James och många andra amerikanska författare och diktare, hade betydligt större litterär framgång i England än i USA.

Dramatikern Victor Hugo

Många avskräcks av det extrema hos Victor Hugo, men låt oss inte glömma att han började som dramatiker, hans första pjäs *"Cromwell"* (1831) inledde den formidabla franska romantiska litteraturguldåldern, och alla hans verk bär dramatikens speciella stämpel av utstuderad teatraliskhet. Hans första stora roman *"Notre Dame de Paris"* ("Ringaren i Notre Dame") har aldrig förfelat sin verkan i sina upprepade och mycket olika versioner av djup mänsklig passionerad dramatik, hans pjäs *"Tyrannen i Padua"* blev en av operalitteraturens mest färgstarka operor genom Ponchiellis *"La Gioconda"*, "Kungen roar sig", en annan pjäs, blev Verdis första universella framgång genom *"Rigoletto"*, även *"Les Misérables"* har gjort framgång på scen, medan bara de två sista stora romanerna, "Havets arbetare" och "Mannen som skrattade", aldrig har bearbetats för scenen, "Havets arbetare" av naturliga skäl, hela romanen rör sig i havsmiljö och dialogen är ett minimum, medan "Mannen som skrattade" kanske är hans mest teatraliska arbete över huvud, helt genialiskt komponerad då hela huvudhandlingen äger rum under bara tre dagar som glider förbi i ett svep utan att huvudpersonen ens hinner sova.

Det är framför allt genom sitt djupa mänskliga pathos som Victor Hugo alltid förblir aktuell. Liksom sin främsta läromästare "Shakespeare" har han insikt i det mänskligas djupaste själsmekanismer som alla människor äger gemensamt men som endast få konstnärer kunnat erövra nyckeln till. Liksom Dickens och Dostojevskij är hans mänskliga empati utan gränser, och han har även sitt djupa sociala engagemang gemensamt med dessa. I motsats till dessa är dock Victor Hugo även poet, och varken Dickens eller Dostojevskij blev någonsin dramatiker hur dramatiska de än kunde vara. Endast Victor Hugo under 1800-talet påvisar samma mästerskap inom både dramatik, epik och poesi, och hans roman *"Les Misérables"* ("Samhällets olycksbarn") kommer kanske att framstå som 1800-talets största eller åtminstone mest mänskliga roman. Dessutom var Victor Hugo passionerat aktiv inom politiken, detta ledde till hans långa exil på ön Guernsey under andra kejsardömet (1850-70) men även hans återkomst i triumf efteråt som pär av Frankrike och kanske som den tredje franska republikens fader.

Några tidiga Verdi-operor

"Ernani" bygger på pjäsen "Hernani" av Victor Hugo och berättar den romantiska rövarhistorien om hjälten Ernani i Spanien som blir stråtrövare och fredlös efter att hans familj drabbats av en outsäglig orättvisa. Han blir kär i den vackra brorsdottern till skurken de Silva, som själv vill tvinga sin brorsdotter till äktenskap med honom. Komplotten kompliceras av att kronprinsen Don Carlos blandar sig i leken, som enleverar den vackra brorsdottern, som heter Elvira. För att få henne tillbaka sluter de Silva och Ernani förbund med varandra, de Silva ger Ernani nåd men bara på det villkoret, att Ernani måste gå i döden om de Silva kräver det. (Självmordskomplotter förekommer i nästan alla Victor Hugos dramer och romaner. Här kan man med viss rätt fråga sig hur någon kan mena sig ha rätt att kräva självmord av en annan utan rimlig anledning. Nåja, alla Victor Hugos pjäser är inte de allra bästa, och denna var mycket tidig — 1830.) I deras nya komplott ingår ett överlagt mord på tronföljaren Don Carlos, som enleverat Elvira. De lyckas stjäla henne tillbaka, men mordkomplotten mot tronföljaren avslöjas samtidigt som han genom omröstning koras till kejsare som Karl V. Han uppdagar komplotten i denna veva och dömer Ernani till döden, som genom lottning skulle ha utfört mordet. Elvira träder dock emellan och lyckas få honom så benådad, att hon rentav blir gift med honom — Don Carlos, nu kejsar Karl V, menar sig som kejsare ha råd att vara storsint. Bröllopet äger rum under övliga festliga former, men till bröllopet infinner sig en maskerad gäst, som visar sig vara farbror de Silva, som kräver att Ernani uppfyller sitt löfte och begår självmord — han kan helt enkelt inte med att se sin Elvira gift med honom. Ernani som den konsekventa hedersman han är uppfyller löftet, och Elvira följer honom i döden… Blev de Silva månne gladare eller lyckligare av det? Man frågar sig.

Som sagt var, pjäsen hör inte till Victor Hugos allra bästa, men Verdi har gjort ett storartat musikaliskt spektakel av det hela som minsann varken saknar dramatik eller bländande arior och hänryckande marscher och körer. I kritikernas samtida utlåtanden om Verdis operor går det nästan som en röd tråd igenom dem alla, att storyn och skådespelet är erbarmliga, texterna taffliga, intrigerna löjliga och handlingen ofta är mer än skrattretande, medan dock Verdis musik alltid tål att höras mer

än en gång och lyfter upp dramat från en hur låg nivå av löjlighet som helst upp till perfektaste sublimitet. Man behöver inte veta vad de stackars aktörerna egentligen sysslar med — att bara lyssna till deras musik ger mer än tillräckligt. Sätter man musiken samman med texterna går man miste om det bästa, då texterna alltid drar ner musiken, medan musiken alltid är mer än texterna.

Operan hade premiär 1844, två år efter "Nabucco", och det finns en utmärkt grammofoninspelning med Placido Domingo, Mirella Freni och Nikolai Ghiaurov under ledning av Riccardo Muti från La Scala med applådåskor och allt.

"Macbeth" från 1847 kan sägas vara hans första moderna opera. Här är det i alla fall inget fel på texterna, och det ohyggliga dramat är mästerligt komprimerat och anpassat för ett operaspektakel. Musiken är som alltid hos Verdi alltigenom intressant och mestadels bländande, medan man dock kan ifrågasätta detaljer som häxornas beskedlighet — här är de minsann inga räliga käringar utan snarare insmickrande älvor, och det förekommer till och med en balett med dem, som är i lättaste laget, så långt borta från ödesdigra förbannelser och undergångspathos som man kan komma. Det hörde till den tidens praxis, att operakompositörerna måste stoppa in små baletter här och där hur litet de än passade in i till exempel ett blodigt ödesdrama, sprattlande balettflickor som omväxling var helt enkelt ett kommersiellt krav för att garantera behållningen av hela publikintresset, men just i "Macbeth" kan baletthoppor i häxsammanhang nog förefalla lite väl svårmotiverat. Det är ju liksom det sista som förekommer i originalet…

"Korsaren" från 1848 bygger på en dramatisk dikt av Lord Byron som bearbetades för opera ett antal gånger, och även Verdi råkade ut för detta, men sin vana trogen gjorde han det bästa av saken. Resultatet är en av Verdis mest undervärderade och orättvist behandlade pärlor. Den är ovanligt kort men desto mera virtuos alltigenom.

Storyn är byronsk rövarromantik när den är som bäst. Han deltog ju i grekernas frihetskamp mot turkarna, och här är det buckanjärer som gör sina egna räder mot turkarna från någon grekisk ö. Deras ledare Conrad får något mystiskt meddelande i sitt svårmod, som får honom att plötsligt entusiastiskt leda ett kapartåg mot den gruvlige turken Seid, som har ett harem. Piraterna sätter eld på turkens fartyg och fästning och harem, här förekommer praktfulla sjörövar- och odaliskkörer, men några av piraterna åker fast, däribland Conrad själv. Seid beslutar att han skall avrättas så långsamt och grymt som möjligt, men hans främsta haremsdam Gulnara blir olyckligt kär i den granne piraten — här finns det skäl att förmoda att Conrad och Gulnara kan ha något förflutet gemensamt, då Gulnara alldeles uppenbart inte befinner sig i Seids harem frivilligt utan troligen förslavats där — det var kanske rentav hon som skickade Conrad det mystiska meddelandet, som vi aldrig fick veta vad det var. Hon beslutar sig för att befria Conrad innan han torteras ihjäl, och med kniven i högsta hugg går hon och slaktar Seid helt själv personligen.

Därmed skulle det ju vara bäddat för ett lyckligt slut, Conrad och Gulnara och alla piraterna kommer ju undan efter Seids gruvliga död, men ack! Hemma på den grekiska ön har Conrad en annan kära Medora, som inte kan leva utan Conrad. I övertygelsen om att Conrad denna gång inte skall komma tillbaka från sitt äventyr har hon tagit gift och dör precis efter att Conrad kommit hem igen. Detta kan Conrad inte acceptera, så han hoppar över bord och tar livet av sig. Då slocknar även den stackars Gulnara…

Inte förrän i vår egen tid åstadkoms den första grammofoninspelningen (med José Carreras och Montserrat Caballé) som, som nästan alltid när det gäller Verdi, är fullkomligt bländande. Verdis produktioner kräver i princip fullkomlig musikalisk perfektion för att göras rättvisa, och detta åstadkoms under 1800-talet i regel endast som undantag, varför många av hans operor gjorde fiasko — det mest ökända är ju "La Traviata", idag hans mest älskade opera och kanske den mest populära av alla operor, där på premiären den lungsiktiga döende Violetta gestaltades av en alldeles för fet elefantprimadonna, som misslyckades med att göra den tuberkulossjuka rollen övertygande — folk skrattade ihjäl sig. Men på grammofon kunde man äntligen i vår tid åstadkomma musikalisk perfektion, vilket plötsligt har lyft fram Verdi till den rättvisa status av kanske den allra största operakompositören någonsin som han troligen gjorde sig förtjänt av.

Fritänkarens botanisering bland Verdis mindre kända operor kommer att fortsätta.

Den fördömde poeten

Det var hans egen ambition att bli fördömd som poet. Detta fantastiska poetiska geni, på sätt och vis den sista av de stora romantikerna, född 1821 samma år som Dostojevskij, frambar tydliga bevis på sin talang redan som barn, då han prisbelönades för sin poesi på latin. Han var enda barnet till en far i 60-årsåldern, som dog när han var 6 år. Hans älskade mor, ännu i 20-årsåldern, gifte snabbt om sig med en officer, som styvsonen aldrig kunde acceptera. Det finns övertydliga paralleller mellan Charles Baudelaire och Edgar Allan Poe, de var nära besläktade tvillingsjälar, och den elva år yngre Baudelaire omfattade Poes skrifter med en fanatisk hängivenhet, som gjorde honom till Poes egentliga översättare till franska och hans huvudförespråkare på den europeiska kontinenten. Båda var lika brinnande intensiva, lika självförtärande fanatiska i sitt poetiska pathos och lika morbida.

Hans mor och styvfar förfasades tidigt över hans fullständigt tygellösa liv. Då han tidigt inledde ett riskabelt umgänge med prostituerade, som troligen gav honom syfilis, vidtog hans föräldrar åtgärder för att få honom bort från Paris. Han skickades ut på en "välgörande" sjöresa till Indien, vilket i praktiken innebar att de överlämnade honom till allmän våldtäkt, (han var ännu icke myndig,) då han troligen våldfördes ombord av homosexuella element bland besättningen – några av hans dikter tyder på det. (Se dikten *"Albatross"* nedan.) En del av hans förbannelse var att han såg ovanligt bra ut och var attraktiv både för kvinnor och män. Liksom Poe blev dock hans enda stadiga förhållande ett ganska sado-masochistiskt sådant med en mycket omaka moatjé till mulatt, en statist vid en teater, som han omfattade med en äkta men besatt och morbid kärlek för resten av livet efter att ha kommit hem till sin myndighetsdag efter att ha rymt från sin indiska skeppsresa vid Mauritius.

Hans liv följde sedan konsekvent samma spår av besatta utsvävningar, kroniskt självmissbruk och annat missbruk av allt vad som kunde missbrukas, en nästan animalistisk drift att hänge sig åt alla livets mörkare sidor, som är svårförklarlig, om man inte utgår från grundidén i hans liv: att bara få skriva. Det var det enda han ville, och skörden av hans livs ansträngningar är något av det skönaste som fransk litteratur någonsin har frambragt. Diktsamlingen *"Les fleurs du mal"* ("Ondskans blommor") är kanske det vackraste som har skrivits över huvud taget efter Shakespeare. Dikternas material utgör nästan uteslutande blommor som han plockat ur rännstenen, i kloakerna, i känslornas avgrundsträsk, i helvetet och var som helst var det inte borde ha kunnat växa några blommor. De flesta av dikterna är formfulländade sonetter, som smakfullt omväxlas med både det ena och det andra, både utvikningar och epik, idyll och epigram, allt hållet konsekvent på den högsta tänkbara estetiska nivå. När *"Les fleurs du mal"* kom ut 1857 drabbades den av censuren, som fann vissa av dikterna väl magstarka och förargelseväckande. Han blev åtalad för vad han skrivit, då det ansågs strida mot den allmänna moralen, och upplagan beslagtogs. En reviderad upplaga 1861 visade dock genom sitt segertåg över Frankrike denne gudabenådade poets oerhörda begåvning och gjorde epok trots strykningarna.

När man läser den idag är det väl bara en dikt som kan anses tvetydig genom sin utmanande satanism: nr 131, "Litania till Satan". Visst är den utmanande betänklig men ändå helt oförarglig, om man jämför med andra verk med liknande tendens. Baudelaire förblev en upprorsman i hela sitt liv men synes aldrig ha riktat sitt uppror mot något bestämt mål utan bara varit upprorsman för upprorets egen skull. Det är varken förargelseväckande eller allvarligt utan bara poetiskt.

De 137 dikterna i "Ondskans blommor" låg i stort sett färdiga redan när han var 30, och få tillkom därefter. I takt med hans obotliga självmissbruk torkade hans poetiska ådra snabbt ut, och när han låg på sjukhuset i Bryssel under sina sista år kunde han knappt längre ens tala. Hans sista ord lär ha varit rena förbannelser, så att hans nunnesköterskor på sjukhuset efter hans bortgång anlitade en exorcist för att rensa hans rum från eventuella efterlämnade förbannelser. Den exorcisten lär ha haft ett visst besvär därmed.

Han dog 46 år gammal, och vad man än må tänka om hans betänkliga leverne och moral så kvarstår hans underbara poesi för alltid som så underbara blommor att de aldrig kan vissna, hur onda han än själv betecknade dem som.

"Albatrossen" av Charles Baudelaire (nr. 2 i "Ondskans blommor".)

För sitt nöjes skull ofta fartygets manskap
skjuter på albatrosser som sväva i natten
eller lojt är på resa genom vårt landskap
av långseglande skepp över plågsamma vatten.

Knappt har man dem vid relingen liggande skjutna
förrn dessa storkungar hämtade ur det blå
blir vanmäktiga kräk som till sidorna slutna
har vingarna som åror vilka släpa och slå.

Den bevingade jätten blev ett tafatt ök!
Skön var han förr, men nu, vilken ynklig krympling!
En utmanar hans näbbkäft med en pipa rök,
en annan härmar halt denne sjuklige fuling.

Poeten är en like till skyarnas prins
som kan umgås med stormen och skratta åt skytt;
i exil på vår jord, ibland glåpord som bränns,
med vingarna på släp är han fången och lytt.

– i tolkning av Nils Bringfelt 1978.

Dostojevskij som humorist

Det är i början av sin återupptagna verksamhet efter återkomsten från Sibirien som Dostojevskij framträder även som en humorist i Gogols anda. Hans huvudsakliga humoristiska arbeten är "Farbrors dröm", "Mänskorna på godset Stepantjikovo", "Krokodilen" och "Spelaren". "Farbrors dröm" är en ganska patetisk och melankolisk satir över en gammal åderförkalkad adelsman, i "Mänskorna på godset Stepantjikovo" är den komiska huvudpersonen en flagrant bedragare, "Krokodilen" är en utstuderad samhällssatir, medan det egentligen bara är farmor i "Spelaren" som är helt och hållet

positiv som komisk företeelse. Det enda helt och hållet humoristiska arbetet av dessa fyra är dock "Krokodilen".

Det handlar om en ämbetsman som blir uppslukad av en krokodil. Dess värre är krokodilens ägare en tysk, vilket leder till nästan diplomatiska förvecklingar. Åtminstone blir en hel del ämbetsverk, släktingar och även polisen och invandrarverket inblandade. Satiren är litterärt mästerlig, psykologiskt genomtänkt och fullständigt realistisk och övertygande i sina logiska konsekvenser. Det är bara en sak som fattas: tyvärr är "Krokodilen" ofullbordad.

Naturligtvis hade Dostojevskij skäl att vara bitter och elak, vilket han i regel aldrig var. Det är egentligen bara i hans humoresker som något av hans djupt begravda bitterhet och elakhet kommer fram. Den utomordentligt komiske Foma Fomitj och hans tokroliga charlatankonster avrättas hänsynslöst i "Mänskorna på godset Stepantjikovo", den gamle adelsmannen i "Farbrors dröm" skonas inte heller i sin bedrövlighet, och ingen av Dostojevskijs andra löjliga figurer i romanerna, (som exempelvis Marmeladov i "Brott och straff", författaren och munken i "Onda andar", eller Fjodor Karamasov,) röner heller något förbarmande. Men det är bara när Dostojevskij får möjlighet att avslöja bedragare och klä av löjliga komedianter deras fåfänga som han någonsin visar någon personlig elakhet, och med tanke på den anledning han hade till harm och bitterhet utan gränser genom sina erfarenheter är denna humoristiska elakhet sådan att den både klär och hedrar honom.

En författares dagbok, av F. Dostojevskij

Redan när vi första gången kom i kontakt med den store ryske författaren genom framför allt "En löjlig mänskas dröm" 1966 och existensen av "En författares dagbok" kom till ens kännedom ville man till varje pris ta del av just denna okända dagbok för dess fängslande författares skull, som var så oändligt fascinerande genom sin djupa förståelse för människan, hans inlevelse och medlidande och hans gränslösa integritet. Emellertid fanns inte denna "En författares dagbok" på svenska. Förgäves tröskade vi oss igenom "Brott och straff", "Idioten", "Bröderna Karamasov" och "Onda andar" inom 1966-68 men hittade aldrig författarens kärna i "En författares dagbok".

Med åren kom vi att läsa alla författarens verk med oändligt givande behållning, ständigt stigande intresse och ständigt upprepade gånger, men först i år, 1994, föreligger äntligen "En författares dagbok" åtminstone i utdrag på svenska, utgiven av Wahlström och Widstrand.

I denna dagbok framstår författaren som om möjligt naknare än i någon av sina romaner. Han framlägger sina personliga idéer och synpunkter utan konstnärlig dräkt i hela sin utmanande kontroversialitet. Den problematik som genast slår en an i denna dagbok är lämpligheten i att en konstnärligt utomordentligt begåvad författare får uttrycka sig i mindre konstnärliga former än den formfulländade fiktiva romanens, som just Dostojevskij kanske bättre än någon annan behärskade. Är det inte nedlåtande för en så utsökt författare att sänka sig ner till en rent journalistisk nivå? är frågan man måste ställa sig.

Det mest anstötliga i "En författares dagbok" är författarens ensidigt ryska chauvinism, hans oförskämda och hämningslösa slavofilism. Utanför Ryssland kan sådant bara inte accepteras. Inte ens i Sverige accepteras någon pangermanistisk rasism med ett eulogiserande av 1600-talets stormakts-Sverige med dess dominans över hela Europa. Sådant luktar illa. På samma sätt måste man fnysa åt Dostojevskijs ryska panslavism.

Å andra sidan framstår Dostojevskijs öde och personlighet som desto mera underbart i sitt klara ljus genom framför allt hans karriärs höjdpunkt, talet till minnet av Pusjkin den 8 juni 1880. Man kan svårligen i världslitteraturen finna någonting mera oemotståndligt lysande och medryckande. Talet är subjektivt men så innerligt känt, så äkta till sin karaktär och så uppbyggligt att man måste omfatta dess klara ljus med enbart kärlek. Här sätter Dostojevskij pricken på i-et inte bara på sin egen karriär utan på hela den ryska kulturen.

1992 utkom även på Natur och Kultur hans hustrus memoarer på svenska för första gången i något så när fullkomligt skick. I vissa avseenden kompletterar dessa memoarer Dostojevskijs litterära livsverk medan de i andra avseenden bortförklarar väsentligheter genom mänskligt ursäktlig kvinnlig

plåttrighet. Emellertid ger dessa memoarer kanske vårt bästa och mest realistiska porträtt av Dostojevskij som människa.

Denna realistiska bild är lika dualistisk som Dostojevskij själv, vilket är det spännande med den. Å ena sidan får man den tydliga och överväldigande bilden av Dostojevskij som en rysk författarmartyr. Han ställs inför en exekutionspatrull för egentligen ingenting, han döms orättvist till fyra års tukthus i Sibirien där han lider svår nöd och utvecklar sin obotliga epilepsi, och som författare får han det sedan ohyggligt svårt genom sin förfördelade bakgrund. Sämre författare än han, som Turgenev och Tolstoj, får tre gånger hans lön medan han får lida oupphörlig ekonomisk nöd med ständiga tyranniska fordringsägare över sig och en försörjningsplikt mot även sin avlidna brors familj som under omständigheterna måste bli en övermänsklig börda. Samtidigt tar han sig även an andra familjer ("Marmeladov") och hjälper ständigt andra mänskor i nöd fastän han knappast ens kan hjälpa sig själv. Utan den 25 år yngre duktiga hustrun hade han absolut säkert gått under.

Detta helgon Dostojevskij är det ofrånkomligt att jämföra med den andre ryske titanen Leo Tolstoj, i många avseenden hans totala motsats. Leo Tolstoj led aldrig nöd, i motsats till den ädle fattige Dostojevskij var han rik och plump, enkel och smaklös och något av en bondsk tölp. Lika intelligent lysande som Dostojevskij ofta framstår verkar Tolstoj ofta ganska dum och enfaldig i sin bondska totalt prosaiska och vanligen osköna realism. Dostojevskij kunde sjunga, han var tenor, och han kom kanske Pusjkins poesi och Gogols känsliga humor närmare än någon annan ryss, medan Tolstoj var totalt opoetisk och saknade humor och bröt med hela den ryska finkänsliga kulturen. Å andra sidan var Dostojevskij utomordentligt sjuklig, han var epileptiker och dog av överkänsliga lungor, han hade oerhört svåra nervbesvär och led av mycket dåligt minne, medan Tolstoj var hälsan själv och hade ett kristallklart minne ner till 2-årsåldern. Dostojevskijs familjeliv var rena tragedin, alla hans fyra barn dog unga och barnlösa, medan Tolstojs familj kanske var det enda denne verkligen lyckades med.

Här kommer vi in på den andra sidan av Dostojevskijs natur, som i blixtbelysning ställs i chockerande dager av hans närmaste vän Nikolaj Strachov: "De personer som liknar honom mest är hjälten i 'Anteckningar från ett källarhål', Svidrigajlov i 'Brott och straff' och Stavrogin i 'Onda andar'." Strachov belyser Dostojevskijs cynism, omänsklighet och elakhet och betecknar honom som patologiskt onaturlig. Strachovs "förtalsbrev" har dementerats och anklagats och attackerats in absurdum av inte bara Dostojevskijs hängivna hustru utan av hela litteraturhistorien, men brevet med dess anklagande avslöjanden av Dostojevskijs "andra demoniska" personlighet kvarstår och har aldrig kunnat bortförklaras med något lömskt motiv från Strachovs sida.

Den mest uttömmande jämförande biografin om Dostojevskij och Tolstoj är Dimitrij Meresjkovskijs berömda mästerverk från 1901-02, som i avgörande grad vänder litteraturhistoriens sympati från Tolstojs kulturfientlighet till favör för Dostojevskijs mer mänskligt konstruktiva författarskap, men även Meresjkovskij gör halt inför Dostojevskijs okartlagda avgrunder. Varje läsare av "Onda andar" upplever Stavrogins hemlighetsfulla demoniska karaktär som synonym med författarens egen. Svidrigajlov i "Brott och straff" är mera otydlig, men även jaget i "Anteckningar från ett källarhål" måste varje läsare uppleva som något av Dostojevskijs eget, och denna karaktär är lika osympatisk och obehaglig som Stavrogin. Det finns inga bevis för att Dostojevskij någonsin skulle ha haft för sig oegentligheter mot något barn, tvärtom tyder alla vittnesmål på motsatsen, men faktum är att detta synnerligen obehagliga tema upprepas tio gånger i hans romaner och läskigare för varje gång.

Detta är både det avskräckande och det mest fascinerande med Dostojevskij. Vi kommer aldrig att kunna komma på det klara med vad han egentligen gick för och vem han egentligen var. Hans okartläggningsbara avgrund utan botten förblir litteraturhistoriens kanske mest fascinerande mysterium.

30 oktober, Dostojevskijs födelsedag.

Tolstojdebatten

Shakespearedebatten utgår i detta nummer och ersätts av en uppfriskning av Tostojdebatten med anledning av den under julen visade dokumentären om Leo Tolstojs sista levnadsår bestående av

enbart autentiskt material i form av en imponerande mängd dokumentärfilm och dagboksutdrag ur Leo, Sonja och Alexandra Tolstojs egna dagböcker framförda i utmärkta uppläsningar av framför allt Lena Granhagen som Sonja, Leos hysteriska hustru. Då Leo Tolstoj i mångt och mycket var Shakespeares motpol och i det närmaste var allergisk mot den brittiske diktaren kan det vara intressant att göra en betraktelse ur detta perspektiv.

Leo Tolstoj skrev aldrig själv en enda dikt och var egentligen inte ens någon stilist. Han var en realist rakt upp och ner och kanske oöverträffad som sådan men visade dock oroväckande tendenser åt ett annat håll mot senare delen av sitt liv. Den förste att uppmärksamma detta var Ivan Turgenev, Rysslands mest renodlade stilist och dess mest västerländske diktare med ena foten i Frankrike, som i ett offentligt brev före sin död 1883 vädjade till Leo Tolstoj att icke överge litteraturen.

I 50-årsåldern upplevde Leo Tolstoj en svår moralisk kris som utmynnade i ett passionerat religiöst intresse, genom vilket han undergick en förvandling från romanförfattare till predikant. Ingen tyckte om detta, och de flesta, i synnerhet hans hustru Sonja, betecknade hans nya kallelse som ett narraktigt avfall från vett till motsatsen. Dock fortsatte han skriva som vanligt, men man märker en drastisk förändring i hans stil från före och efter krisen. Före krisen renskrevs alla hans verk av hustrun Sonja (i synnerhet "Krig och fred" och "Anna Karenina") medan man i verken efter krisen saknar dessa verks höga litterära klass. "Kreutzersonaten", en liten roman på drygt 100 sidor, skrev Leo Tolstoj om tio gånger utan att bli nöjd, vilket tyder på bristande stilistisk självsäkerhet. Även denna svartsjukeromans innehåll kan man diskutera, och ingen av makens böcker upprörde stackars Sonja mera: "Han har avrättat allt vad jag trott på i hela mitt liv!" Tydligast märks dock den stilistiska tillbakagången i hans största roman från ålderdomen, "Uppståndelse", vars innehåll är nog så intressant men som även har den betänkliga politiska tendensen att påvisa, att författaren sympatiserar med kommunisterna och deras uttalade avsikt att likvidera tsaren.

Lenin var en av Leo Tolstojs varmaste beundrare, och likväl avrättade kommunisterna Alexandra Tolstoj utan annan anledning än att hon var aristokrat. Alexandra ("Sasja") var Leos älsklingsdotter och hans ålderdoms sekreterare, när han inte längre litade på sin hustru, och den enda vid sidan av lärjungen Tjertkov som kunde kallas hans förtrogna. Kommunisterna brände också Jasnaja Poljana, Leo Tolstojs gods, bara för att det var aristokratisk egendom.

Här kommer vi in på den stora skillnaden mellan Leo Tolstoj och Shakespeare. Leo Tolstoj var själv född aristokrat med ärftlig grevetitel, men ju äldre han blev, desto mer greps han av avsky mot allt vad aristokrati hette. Han tog avstånd från sina egna "aristokratiska" romaner ("Krig och fred" och "Anna Karenina") för att i stället bli populistisk och skriva berättelser för folket. Alla hans pjäser handlar om "musjiks", alltså före detta livegna fattiga bönder från landet. Han gick så långt att han fördömde all konst som inte var direkt nyttig och undervisande, och därmed förkastade han estetiken. Det var detta som Turgenev reagerade emot. Han (Tolstoj) skrev en hel bok bara för att försöka demolera Shakespeare och frånerkänna honom all litterär kvalitet. I beaktande av Leo Tolstojs egen bondska simpelhet kan man här misstänka ett mindervärdeskomplex gentemot estetiskt avancerad poetik. Det är detta som är det störande med Leo Tolstoj, och som litteraturhistorien egentligen aldrig kunnat förlåta honom, att han avsiktligt blir vulgär i destruktivt syfte mot motsatsen.

Idag tenderar man i Ryssland (efter 1991) att vara mer kritisk mot Leo Tolstoj än man varit tidigare. Man belastar honom med ett visst politiskt ansvar för skeendena 1917 med inbördeskrig och tsarfamiljsmord som konsekvenserna av delvis Leo Tolstojs förräderi mot sin egen klass till förmån för de grymma bolsjevikerna. Hans ansvar därvidlag kan diskuteras, men även om han definitivt aldrig själv kunnat sympatisera med revolutionen och dess konsekvenser 70 år framåt kan han heller inte hållas helt fri från ansvar.

Så kommer vi fram till kärnfrågan, om detta "avfall" verkligen var nödvändigt eller om han kunnat klara sin 50-årskris på bättre sätt. Det finns två möjligheter. Många anser väl att han borde ha rymt hemifrån och lämnat sin hustru redan då. Det är mycket möjligt att han då funnit en bättre lösning ur sin kris. Andra menar att han aldrig borde ha lämnat sitt hem, sin familj, sina plikter eller förskjutit sin hustru, vilket han ju faktiskt gjorde egentligen helt utan rimlig anledning. Men det var krisen som ställde till det för honom, det var kanske i själva verket en identitetskris, då samtidigt Rysslands bäste tsar Alexander II mördades, dess främste författare Dostojevskij gick bort och dess mest ryske kompositör Musorgskij avled endast 48 år gammal av alkoholism, varpå även Turgenev lämnade scenen, så att Leo Tolstoj lämnades i stort sett ensam som kulturell ledare för hela Ryssland, vilket var ett omänskligt ansvar i beaktande av de omvälvningar efter livegenskapens avskaffande

1861 som sedan gradvis slet sönder hela Ryssland. Det är kanske ur det perspektivet man bör se Leo Tolstojs religiösa kris.

Den franska dokumentären var unikt värdefull genom sitt 100-procentigt autentiska material med underbara inblickar i Tsar-Rysslands sista dagar och dess kulturliv, med Pasternak och Gandhi som levande bifigurer medan man dock saknade Anton Tjechov, (visserligen död redan 1904, så hans frånvaro var förklarlig,) som kanske var den enda ryska prosaisten som kunde mäta sig med Tolstoj, om han inte rentav överträffade honom.

Ur Laila Roths Tolstojdebatt

(Denna debatt tycks ha haft sin upprinnelse i att Tolstojs Shakespearekritik diskuterats på Nätet. Tolstoj avfärdade bl.a. ”Kung Lear” som ”rena smörjan”.)

Laila Roth: *(i översättning från engelskan)*

"Tolstoj förstod helt enkelt inte Shakespeare. Han var av en helt annan mentalitet och blind för Shakesperares spiritualitet och poesi — Tolstoj skrev aldrig själv poesi. Han var bara en strikt realist och kanske den bästa av alla iakttagare av den nakna verkligheten men missade allt det andra, vilket till exempel Dostojevskij inte gjorde. Tolstoj kunde inte heller förstå Dostojevskij och undrade hur denne över huvud taget kunde ha några läsare. Han utdömde allt som han inte kunde förstå som ’löjligt’ i sin oförmåga att kunna uppskatta vad som var bortom hans fattningsförmåga. I stället sänkte han sig ner till att bli tendentiös och blev som gammal moralpredikant, för vilket han alltid har kritiserats. I Ryssland efter Sovjetunionen har den kritiska tendensen varit att beskylla honom för att ha hjälpt till med att åvägabringa den blodiga revolutionen, det största misstaget i den ryska historien, då 1800-talet under tsarerna var den bästa tid Ryssland har haft. Grevinnan Sonia Tolstoj, som skrev ut hans romaner, var hans skarpaste kritiker och hade rätt i sina anklagelser mot honom för otacksamhet och absurditet. I sin sista stora roman "Uppståndelse" predikar han faktiskt indirekt mord på tsaren. Lenin var hans lärjunge och gav ordern om massakern på tsarens och hela hans familj (med läkare och tjänare och en hund) inklusive fyra oskyldiga döttrar och en blödarsjuk tolvårig son. Kommunisterna försökte dölja mordet med att upplösa kropparna, men benen hittades senare dumpade i en gruva. Alla kunde identifieras utom Anastasia och tronarvingen, vilkas ben saknades. Ingen vet vart dessa lik tog vägen, så åtminstone Anastasia kan ha undkommit levande."

(Här menade opponenten att tsarfamiljen varit ett gäng skurkar.)

"Du har naturligtvis rätt beträffande vissa Romanovar, som Peter den Store, som mördade sin egen son och tronarvinge, men de sista Romanovarna, de som slaktades, råkade alla vara fullkomligt oskyldiga. Jag skulle inte kalla de fyra döttrarna med sin blödarsjuke lillebror för ett gäng skurkar *(thugs)*, medan Lenins och hans hejdukars feghet i att mörda dem fastän de var förvisade till Sibirien och helt isolerade utan möjlighet till någon kommunikation med någon utanför Ipatjevska huset i Jekaterinburg (senare rivet av Jeltsin) är något att förvåna sig över.

Mitt huvudargument här var att Greve Tolstoj inte kunde erkänna Shakespeares geni för att han inte förstod det då han inte själv var någon poet. Art Neuendorffer har prisat hans sista roman "Uppståndelse", som verkligen är ett underbart mäasterverk, vilket icke desto mindre innehåller kontroversiell kommunistpropaganda. Mitt argument angående detta var att Ryssland idag tenderar att kritisera och till och med delvis beskylla Greve Tolstoj för delaktighet i Rysslands totala kollaps i kaoset 1917, när världens kulturellt högst stående nation föll ner till stadiet av kannibalism under de kommunisters ledning som Greve Tolstoj sympatiserade med.

Litteraturkännare har jämfört den stora sista romanen med mästerverken "Krig och fred" och "Anna Karenina" och funnit "Uppståndelse" stilistiskt underlägsen. Skillnaden mellan de tidigare stora

romanerna och denna är att de tidigare skrevs rent av hans hustru Sonia medan "Uppståndelse" inte gjorde det. Kanske hans hustru Sonia då förtjänar mera beröm än vad hon fått för att ha bidragit till att "Krig och fred" och "Anna Karenina" blev så mycket bättre romaner än "Uppståndelse" som Greve Tolstoj skrev helt själv som betydligt mognare. "

(Här menade opponenten att tsarfamiljen ägnat sig åt munkar medan Ryssland förblödde.)

"Är det då ett brott att konsultera munkar? Vari ligger det brottsliga? Enda skälet varför kejsarinnan konsulterade Rasputin var att denne munk hade en helande verkan på arvingens sjukdom, vilket tyvärr gjorde henne beroende av den ende man i Ryssland som alls kunde bringa någon lindring i denna fortlöpande sjukdomskris. Hon måste överse med hans disciplinlöshet för sin sons skull. Är det ett brott hos en moder att bry sig om en sjuk son?

I frasen 'medan Ryssland förblödde' tror jag du tänker på 'den blodiga söndagen' i januari 1905 när en demonstration ledd av en revolutionär fanatiker ('fader Gapon') möttes av gevärseld från tsarens soldater. Tsaren var inte ens i Petersburg den dagen, soldaterna greps av panik, vilket senare hänsynslöst utnyttjades av revolutionärerna för att svärta ner tsaren i ensidig propaganda."

(Här medgav opponenten att det varit fel att avrätta tsaren, medan engelsmännen varit mycket klokare i att inte avrätta Napoleon, kineserna i att inte avrätta den siste kejsaren Pu Yi, och att britterna motsatt sig avrättningen av Saddam Hussein.)

"Ja, det var mycket oklokt att avrätta Saddam Hussein för tidigt, vilket var att låta honom komma undan för lätt. Han skulle ha stängts in på livstid. Pu Yi blev hjärntvättad, vilket knappast var ett bättre alternativ till avrättning, fastän han aldrig gjort något ont. Han föddes i en ställning som han aldrig kunde ändra. Han tvingades samarbeta med japanerna, han hade inget val, och de hjärntvättade honom inte åtminstone. "

(Opponenten: "Om anti-materialism är kommunistisk propaganda, då är också Bergspredikan kommunistisk propaganda.")

"Jag sade inte att anti-materialism var kommunistisk propaganda. Jag åsyftar den passage i 'Uppståndelse' där författaren låter en kommunist predika mord på tsaren. Åtminstone moraliskt är detta delaktighet i mord men endast emedan mordet senare faktiskt ägde rum."

(Opponenten försöker försvara Lenin och dennes Nya Ekonomiska Politik.)

"Enligt Alexander Solsjenitsyns vittnesmål förekom det aldrig någon hungersnöd i Ryssland före revolutionen. Det har aldrig förekommit någon hungersnöd i världen om den inte orsakades av politisk inkompetens. Den Nya Ekonomiska Politiken var ett totalt misslyckande som bara förvärrade situationen. Kollektivisering misslyckades från början och har aldrig fungerat, hur hårt Sovjet än ansträngde sig därmed under 70 år. Ännu värre har katastrofeffekterna av kollektivisering varit i Kina under de senaste 58 åren."

(Opponenten: "Nästan genast efter Stalins död avslöjade Kruschchev hans brott, något som Romanovarna aldrig hade gjort om sig själva.")

"De hörsammade kritik. Socialisten Dostojevskij var god vän med tsaren, som råkade vara den mest liberala och upplysta tsaren någonsin, Alexander II, som upphävde livegenskapen. De sista tsarerna (efter Nikolaj I) lyssnade alltid på sina kritiker."

("När Amerika en gång förstört Sovjetunionen tog de inget ansvar för konsekvenserna och underlät att stödja Gorbatjov.")

"Gorbatjov föll genom olyckliga omständigheter till följd av kuppen i augusti 1991, som kom helt oväntad. Om inte de reaktionärerna hade gjort uppror mot Gorbatjov hade han klarat ut Ryssland på rätt kurs från eländet. Tyvärr gjorde han sig också impopulär hos folket genom att insistera på åtgärder mot den allmänt utbredda alkoholismen och överkonsumtionen av vodka."

("Rysslands medeltid sträckte sig åtminstone fram till dekabristincidenten 1825.")

"Du har delvis rätt, men jämför den tid som gav oss Turgenev, Tjechov, Dostojevskij och Tolstoj med förföljelserna mot Mandelstam, Prokofiev, Sjostakovitj, Chatjaturian, Pasternak, Solsjenitsyn och till och med Maxim Gorkij, som kan ha mördats av Stalin (enligt Solsjenitsyns vittnesbörd). Endast sådana ryska intellektuella klarade sig som flydde utomlands, som Rachmaninov, Stravinskij, Ivan Bunin, Dimitrij Meresjkovskij, Mikael Fokin, Vaslav Nijinskij och till och med Nurejev och Barysjnikov. Flyende emigranter är inget gott vitsord för en regim.

Avslutningsvis bara ett ord för att återvända till huvudfrågan här, Tolstojs subjektiva kritik mot Shakespeare. Min åsikt är att den helt enkelt baserades på hans eget mindervärdeskomplex gentemot poesi. Många realister och i synnerhet socialrealister har reagerat våldsamt mot poesin såsom "falsk" och för att den "förfalskar verkligheten med att försköna den", vilket Tolstoj var en för stor realist för att ha någon talang för."

Den nya filmatiseringen av "Krig och fred"

Leo Tolstojs "Krig och fred", betecknad som den största roman som skrivits, har filmats fyra gånger, och alla fyra filmatiseringarna är framstående. En sådan bok går det helt enkelt inte att göra en dålig film på. Den första filmen kom 1956 med Henry Fonda som Pierre, Mel Ferrer som Andrej och Audrey Hepburn som Natasja och framför allt med den bästa Napoleon som gestaltats på film, här genom den ursprungligen tjeckiske skådespelaren Herbert Lom. I flera andra avseenden har denna amerikanska version regisserad av King Vidor även förblivit oöverträffad av de senare.

I den andra versionen, som var dubbelt så lång, var tyvärr Andrej mindre lyckad, medan regissören Sergej Bondartjuk gjorde en mycket övertygande Pierre och Ludmila Saveljeva en helt äkta Natasja. Den tredje versionen var BBC:s omfattande TV-serie i 20 delar från 70-talet med Anthony Hopkins som Pierre och Alan Dobie som Andrej, som förblivit den boktrognaste versionen hittills. Dock har den överträffats i årets italienska version i fyra avsnitt om sammanlagt åtta timmar med en helt internationell rollbesättning och med åtminstone Kutuzov och Nikolaj Rostov som tvättäkta ryssar, medan Pierre var tysk (Alexander Beyer) Natasja var fransyska och Andrej var italienare (Alessio Boni), som tveklöst är den bästa Andrej hittills.

Det är karaktären Andrej som lyfter romanen och gör den intressant för alla tider. Leo Tolstoj skrev en annan roman och ett antal noveller om en viss furst Nekhljudov, som är hans författarskaps intressantaste karaktär, och som Andrej i "Krig och fred" är hans största utveckling av. Denna karaktär (Andrej/furst Nekhljudov) var formad på Leo Tolstojs bästa vän, som dog alltför ung. Man kan ifrågasätta mycket i Leo Tolstojs författarskap men icke de böcker som behandlar denna karaktär.

Vad som framför allt missfärgar "Krig och fred" är den ryska patriotismen, som i stället för att försöka gå till rätta med Napoleons karaktär och förstå den helt sonika går in för att avrätta den. Resultatet blir ett mycket ensidigt och ytligt porträtt av Napoleon, som kan beskrivas som tendentiöst ur rysk patriotisk synpunkt. Leo Tolstoj tog själv avstånd från denna ryska patriotism senare för att i stället gå till den motsatta ytterligheten, främst gestaltad av Konstantin Levins bror i "Anna Karenina", den totala självsvåldiga anarkisten. Sedermera har Leo Tolstoj med rätt eller utan beskyllts för att främja bolsjevikerna, som sedermera gjorde sig skyldiga till den värsta och mest långvariga terrorn i Rysslands historia. Kort sagt, Leo Tolstoj var inte utan fläckar.

Det är dock och förblir karaktären furst Nekhljudov/Andrej, som kan tolkas till den karaktär Leo Tolstoj gärna hade velat bli men aldrig nådde fram till, det enda bestående idealet i hans liv, medan alla andra föll.

Den främsta förtjänsten i King Vidors film från 1956 är kanske just den mer nyanserade tolkningen av Napoleon. Den filmen tar en mera neutral och saklig ståndpunkt i förhållande till Napoleon i framför allt skildringen av återtåget och inte minst åskådliggörandet av den kritiska övergången av Beresina, som alla de senare versionerna och även Tolstoj själv förtränger. Napoleon var trots allt en betydligt mer komplex och mindre brutal buse än Hitler, som han orättvist jämförts med, en jämförelse som bara kan bottna i total okunskap.

En annan sådan klassiker som filmats ett antal gånger med bländande succé varje gång är William Makepeace Thackerays "Fåfängans marknad" (*"Vanity Fair"),* som faktiskt blev den första färgfilmen 1935 i regi av Rouben Mamoulian ("Blod och sand", "Zorros märke", "Drottning Christina" m.fl.). Den bästa filmatiseringen hittills var väl den engelska BBC-serien i fyra delar från 60-talet med Susan Hampshire som den oemotståndligt klipska skönheten Becky Sharp. I den nya versionen av den indiska kvinnliga regissören Mira Nair (med bl.a. *"Salaam Bombay"* och *"Monsoon Wedding")* är det bildspråket som firar triumfer — filmen är en fest för ögat från början till slut, medan samtidigt skådespelarprestationerna är de bästa tänkbara, med Reese Witherspoon i huvudrollen som glänsande primadonna och den alltid frappante Gabriel Byrne som hennes höge beskyddare på gott och ont. Det är svårt att klämma in en sådan väldig roman i en vanlig spelfilm, och detta är väl det enda man kan anmärka på att filmen inte helt har lyckats med. Den gick aldrig upp på svensk biografrepertoar, tydligen då svensk filmindustri ansåg den svenska publiken inte bildad nog att kunna uppskatta en sådan överdådig kostymfilm, och därmed låtit den svenska publiken förbli lämnad i mörkret — ett känt svenskt kulturfenomen: man vill inte ta risker. Det enda icke riskabla i kulturbranschen är att satsa på den vulgära smaken. Därför domineras media fullständigt av skvallerpress, såpoperor, meningslösa sportprogram för underhållning av den obligatoriska fanatiska stressen och naturligtvis mycket våld och sex — ju mera, desto mera säkert och lönsamt. Ju finare kvalitet, desto färre förstår sig på det, och desto mera riskabel blir lönsamheten. — Romanen var för övrigt Leo Tolstojs favoritroman och kan betraktas som en förlaga till "Krig och fred" — Thackerays syrligt skarpa och hänsynslösa realism med klinisk illusionsfrihet och snudd på cynisk bitterhet blev hörnstenen för Leo Tolstojs författarskap. Framför allt är romanen ett av de främsta litterära mästerverken i engelsk litteratur, som även skaffat sig den berömdheten att visa sig vara en av de bästa tänkbara läroböcker i engelska för utländska studenter och tål därmed en jämförelse med Gibbons "Det romerska rikets nedgång och fall", Swift, Dickens och Shakespeare.

En annan outslitlig klassiker och kanske en av de mest klassiska filmer som någonsin gjorts var *"A Man for All Seasons"* från 1966 i regi av Fred Zinnemann om fallet Sir Thomas More, som spelas av Paul Scofield när han var som bäst, medan busen Robert Shaw gör en suverän Henrik VIII. Andra roller är Orson Welles som Wolsey, Vanessa Redgrave som Anne Boleyn, Wendy Hiller som Mores hustru, Susannah York som hans dotter, en ung John Hurt som den viktiga birollen Richard Rich, Leo McCarey som en praktfull skurk i Thomas Cromwell och Nigel Davenport i sin kanske mest imponerande roll som Norfolk, en av filmens yppersta rollgestaltningar — men hela filmen svämmar över av sådana, från alla huvudroller till de enklaste biroller. Manuset är av Robert Bolt (som bl.a. också skrev "Lawrence av Arabien") i bearbetning av sin egen pjäs, vilket manus är så fullödigt och väl förverkligat i en så överväldigande övertygande regi, att ingen historiker, Shakespearekännare, filmentusiast eller pedant av något slag kan finna någon tillstymmelse till miss i detta exempel på filmad teater när det är som allra bäst. Shakespeare är oöverträffad som dramatiker, vem han än var, men i denna film har filmkonsten kommit så nära Shakespeare att den når upp till full jämställdhet.

Den oförliknelige Guy de Maupassant — och hans kolleger

Han dog endast 43-årig efter en av den franska litteraturens mest enastående och underbara insatser. Hans noveller är 223 till antalet, och varenda en är ett fullkomligt mästerverk i sitt slag — han upprepar sig aldrig, och varje liten historia om vanligen små men mycket mänskliga människor är fullkomligt betagande. Genom sin mänsklighet ställer han både Balzac, Zola och sin egen läromästare Flaubert i skuggan, som alla tre framstår som torra och syrliga intill omänsklighet ibland, medan Maupassant, liksom Anton Tjechov i den ryska litteraturen, framstår i oförliknelig skönhet som det mänskligas talesman i det lilla.

Jämförelsen med Tjechov är helt på sin plats, fastän de är så olika är de helt jämspelta som mästare och som kanske novellens två främsta mästare genom tiderna, medan Maupassant dock mera konsekvent håller sig till strängt saklig realism och Tjechov mera är de osynliga men ständigt vibrerande nyansernas finstämda och finkänsliga stämningsskildrare. Tjechov är också roligare ibland, medan Maupassant kan vara mera mustig i sin glada galliska rabulism, där sinnligheten vanligen representerad genom uppsluppen prostitution aldrig drar sig för att göra ständigt muntrare krumsprång.

Varför dog han då så ung? Det är ett mysterium. Tjechov dog av naturlig lungtuberkulos, men Maupassant hade oturen att ådra sig syfilis vid troligen unga år, och han blev aldrig själv på det klara med sin sjukdom. Han visste inte om han ärvt den från sin hatade far, som skilde sig från modern när

han var 11, eller om han fått den genom egen förskyllan. Han var dock säker på att han lyckats bota den, han var av naturen frisk och en mycket stark man, han kunde ro oändliga sträckor utan att bli trött, och genom sin novelldiktning blev han övermåttan populär — och rik, så att han till maximum kunde njuta av allt livets goda, tills sjukdomen när han blev 40 gjorde sig grymt påmind och han måste sluta sina dagar på en institution med hjärnan fullständigt upplöst av hallucinationer — ett övermåttan tragiskt och orättvist öde, som om just de mest begåvade skulle bli de grymmast drabbade.

Jämnårig med honom var Robert Louis Stevenson, som också led av bräcklig hälsa i hela sitt liv, åstadkom ett författarskap som kommer att förbli lysande genom alla tider, och dog, inte av sin sjukdom, som var lungtuberkulos, utan just när han äntligen tycktes bli frisk därifrån, av en hjärnblödning, året efter Maupassant, endast 44 år gammal.

De är många, dessa litterära genier, som kallats bort för tidigt av det orättvisaste av alla öden, döden i förtid när de nått som högst i sin skapargärning. En annan sådan var Shakespeares yngre kollega Francis Beaumont, som tillsammans med John Fletcher skrev de kanske enda dramer som efter Shakespeare kunnat mäta sig med dem som samlats under hans namn. Till dessa hör *"The Maid's Tragedy"* och "*King and No King"*, båda tillkomna när de Shakespeareska tragedierna började mattas av, från 1608. Beaumont, den främsta kraften av de två, avled endast 31-årig samma år som Shakespeare, och så högt uppskattad var han för sin gärning, att han spontant följdes av hela England till den sista vilan i Westminster Abbey. Ingen märkte och ingen brydde sig när mannen från Stratford lämnade in. Skillnaden mellan deras ryktbarhet och status var alltså enorm.

Efter Beaumonts frånfälle fortsatte dock John Fletcher dramatisera för egen hand, och några av de sista Shakespeareproduktionerna anses vara ett samarbete med John Fletcher. Till dessa hör "Henrik VIII" och den skumma pjäsen *"Two Noble Kinsmen"* som är långt under den shakespeareska standarden — den erinrar närmast om de sex andra undermåliga pjäser som publicerats i Shakespeares namn utan att hamna i samlingsupplagan. Det är en dramatisering av Chaucers bästa historia, men den har helt fuskat bort poängerna i Chaucers makalösa romantik om riddare och sköna jungfrur och i stället fört fram en dålig efterapning av Ofelias patetiska karaktär. Kort sagt, det finns all anledning att betvivla att samme man åstadkommit denna pjäs, som stod bakom de stora Shakespeareska tragedierna tio år tidigare. Även om man ger John Fletcher skulden för pjäsens otillräckligheter, så är namnet Shakespeare i denna pjäs alldeles tillräckligt för att kasta en skugga över hela det shakespeareska påstådda författarskapet. Geniet Francis Beaumont hade då kunnat göra det hela mycket bättre.

Det var nu bara några av alla dessa för tidigt bortryckta genier. Vi har också syskonen Brontë, Byron, Keats och Shelley, Pusjkin, Lermontov och Gogol, Schiller och Kleist, Stagnelius och Dan Andersson, och så vidare — de är alltför många, alla de, som var alltför lovande och duktiga för att av ödet tillåtas överleva sin mest lysande ungdom.

Det brittiska imperiets fall

I den under hösten aktuella och populära filmen "Howard's End" citeras upprepade gånger passager ur den viktorianske författaren George Merediths roman "Richard Feverels eldprov". Romanen beskriver engelsk överklassmiljö när den är som odrägligast med cyniska självupptagna egoister av vilka huvudpersonen är den värsta, som indirekt vållar både sin hustrus och sin älskarinnas död; men den är skriven på ett betagande njutbart och nyansrikt språk, och även om alla de agerande personerna (utom Lucy) är ganska intetsägande och banala som typer, så är de skildrade och beskrivna med fin exakthet och den mest intrikata finkänsla. Romanen är ett exempel på denna litteraturgenre, som alltid tycks uppskattas och belönas och höjas till skyarna för att den är skriven på ett så vackert och behagligt språk, fastän de fakta som behandlas egentligen bara är triviala intigheter. Och när man i romanen råkar ut för utsagor som: "En kvinna som behärskar konsten att laga en sås har nått civilisationens toppunkt," och: "Jag vet att diktning bara är en förevändning för sysslolösheten," så måste man inte bara ifrågasätta författarens motiv för att skriva alls utan även hans värderingar.

Just genom dessa två citat avslöjar han sig faktiskt som en fullständigt genomsjälvgod viktorian. Han skriver av självgodhet, och allt vad han skriver är självgodhet. Och den enda känsla han inger

läsaren är självgodhet, och detta gör honom populär. Han dog 1909 ett år före Leo Tolstoj, som han var jämngammal med, efter ett långt livs rikhaltigt författarskap, som mest behandlade den ytliga viktorianska självgodheten i oändliga varianter av litterära konstmässigt urklippta pappersfigurer. När man läser honom börjar man få en aning om varför det brittiska imperiet gick under. Det drunknade i sin egen självgodhet.

I början av 1800-talet läser man redan ofta om lata självgodheter vars livs högsta strävan är efter den trygga ekonomiska ställningen att kunna leva av sina räntor. Man vill få kunna lata sig. Efter Waterloo 1815 etableras Englands imperium som världens dominerande makt efter Napoleons undergång, och allt mer vanlig i litteraturen blir förekomsten av lata farbröder som bara sitter och lever på sina räntor. När de är som aktivast sitter de i sina djupa fåtöljer i sina exklusiva klubbar och röker eller spelar kort. Något som stör tystnaden är det värsta de vet. Ju mer etablerat detta rika sysslolösa sällskap blir, desto mer börjar det erinra om det fornegyptiska mumieintresset, drömmen om ett evigt liv med hela sin rikedom och även sin kropp i behåll, eller om den senromerska självförgudningen, som kom till med de maktfullkomliga kejsarna.

Det brittiska imperiet jämförde sig gärna med det romerska. Vad som hände med det romerska kejsarriket var, att när det väl besegrat alla inre och yttre fiender och kunde ta det lugnt, så gjorde sig kejsarna till föremål för kulter samtidigt som lättjan kom på modet och romarna övergick från att ha varit krigare och ingenjörer till att bli professionella matvrak på heltid. De upphörde med att arbeta. Engelsmännen lärde sig inte någonting av detta utan övergick även de under 1800-talet mer och mer till att sluta arbeta för att i stället "leva på sina räntor". Den logiska konsekvensen blev, att de som då i stället måste försörja de romerska matvraken och uppehålla rikets ordning (soldaterna) inte i längden ville gå med på detta utan sade upp kontraktet. Samma gjorde alla Englands kolonier med Indien i spetsen.

Man kan läsa George Meredith med behållning än idag, men han är inte politiskt uppbygglig. Medan hans alkoholsörplande lättingar filosoferar ihjäl sig gör ingen någonting åt de ekonomiska medel som bara slösas under njutningarna utan att någon framtida försörjning tryggas. Det är mänskligt livsfarligt att sluta arbeta eller sträva. Man stagnerar då helt enkelt. Det gjorde konstnärligt Meredith, Browning, Thomas Hardy och de flesta viktorianerna utom Dickens, som ensam alltid fortsatte att trotsa samhället. Meredith och många andra idag glömda fann sig till rätta i den viktorianska lättjans obegränsade möjligheter – och drunknade med den i sin egen självgodhet.

Med en betydligt roligare viktorian kan vi slutbehandla ärendet med kyrkoherden som på första advent inför sin fullsatta kyrka predikade om Hitler och Saddam Hussein och om hur de eventuellt skulle kunna komma till himmelen:

"Det finns kanske för närvarande i civiliserade och fria länder ingen svårare prövning än tvånget att höra på predikningar. Ingen annan än en präst som predikar har i sådana länder makt att tvinga en församling att sitta tyst och låta plåga sig. Ingen annan än en predikande präst kan frossa i plattheter, truismer och motsatsen till truismer och likväl som ett odisputabelt privilegium mötas av samma aktningsfulla uppmärksamhet som om det var ord av lysande vältalighet och bindande logik, som gick över hans läppar. Låt en professor i juridik eller fysik sitta i sin kateder och där ösa ur sig innehållslösa ord och tomma fraser – och han skall göra det inför tomma bänkar. Låt en advokat försöka att tala utan att tala bra, och han kommer inte ofta att få taga till orda. En domares uppfattning är ingen annan tvungen att lyssna till än juryn, fången och fångvaktaren. En parlamentsledamot kan bli nedhostad eller uträknad. Men ingen kan göra sig fri från den predikande prästen. Han är tidens plågoris, han är den gubbe som vi Sindbadar inte kan skaka av oss, den mardröm som stör vår söndagsvila, den mara som överlastar vår religion och gör gudstjänsten till en plåga. Vi är inte tvungna att gå i kyrkan! Nej, men om vi önskar mer än det: vi vill inte bli tvungna att hålla oss därifrån! Vi önskar, ja, vi är beslutna att få del av uppbyggelsen i en offentlig gudstjänst, men vi önskar också vara i stånd att göra det utan ett sådant mått av leda, som överstiger vad en vanlig människa kan stå ut med utan plågor, att vi skall vara i stånd att lämna Guds hus utan den starka längtan att slippa därifrån, som är det vanliga resultatet av vanliga predikningar."

– Anthony Trollope, "Barchester Towers", kapitlet "Krig".

Om "Glädjens hus" av Edith Wharton.

Jag fullbordade läsningen av romanen *"The House of Mirth"* av Edith Wharton, en roman som filmatiserats med Gillian Anderson i årets kanske bästa film, men romanen var ännu bättre i sin utomordentliga konsekvens av utsöktaste ädelhet hos en kvinna. Det var länge sedan jag kunde njuta så av en roman. Den är så ytterst känsligt skriven, att man måste läsa den med största möjliga långsamhet för att inte gå miste om en enda värdefull nyans, så att man bör begränsa sig till två kapitel om dagen. Därigenom tar den totala romanen (250 sidor) två veckor att läsa, men den kan tänjas ut, man kan läsa den ännu långsammare, och sedan måste man då och då läsa om den.

Den är bättre än filmen genom det som skiljer den från filmen. Av nödvändighet har filmen gjorts mera dramatisk, och den ger i viss mån publiken den uppfattningen att hjältinnan Lily Bart själv ställer till det för sig genom att spela kort med penninginsatser. Men hon spelar bara bort 300 dollar och betalar skulden. Det framgår inte ur filmen. När Gus Trenors lovar hjälpa henne ekonomiskt har hon ingen aning om att han använder sina egna pengar, inte hennes, för sina spekulationer på börsen. Först när han misslyckas med att förföra henne går sanningen upp för henne, och hon har sedan ingen annan livsmålsättning än att göra rätt för sig. Hon är alltså ännu renhårigare i boken än i filmen.

Ej heller hittar Lawrence Selden någonsin de kärleksbrev till honom från hennes väninna som Lily kunnat använda för att rädda sig själv, som hon kastat i hans spis. Ej heller begår hon överlagt självmord. Hon tar en överdos väl medveten om riskerna men tar risken bara för att hon vet att hon inte kan sova annars, och hon behöver ingenting bättre än att få sova ut....

Det är alltså ett antal detaljer i boken av stor väsentlighet som filmen har missat. Romanen är unik i den amerikanska litteraturen för sin (i Amerika) ytterst ovanliga extremt höga grad av ädelhet, finkänslighet och finess, för sin ytterst säkra, behagliga och vackra stilism och för det fantastiska kvinnoporträttet av Lily Bart, en hjältinna som bara kan jämföras med Anna Karenina men utgör en högre utveckling av hennes väsen. Anna Karenina hade egentligen bara sig själv att skylla, men Lily Bart är fullständigt oskyldig till sitt öde, som bara vållas av ansvarslöst skvaller uppkommet genom en småaktig väninnas missförstånd. Lily Bart kan rädda sig på flera olika sätt, inga dörrar är stängda för henne, men hennes oförgängliga storhet ligger däri att hon vägrar att göra det av den anledningen att det är mot hela hennes väsen att göra sig delaktig i den skyldiga småaktighetens oförnuft och ynkedom. Hellre dör hon och räddar sig därmed åt evigheten som en av litteraturens fullkomligaste kvinnor.

Kipling läst på nytt

Kiplings samlade dikter omfattar knappt 500 dikter på 850 sidor. Många av dem är alltså långa, men samtliga är professionella. En författares dikter är alltid hans mest personliga alster, och är man intresserad av en diktares själ bör man närmast studera hans dikter.

Få författare har blivit så utskällda som Rudyard Kipling (1865-1936, jämnårig med Sibelius). Man får nästan det intrycket att hela den anglosaxiska världen har skämts för honom. Han har anklagats för imperialism, chauvinism, populism, rasism, fascism och nazism i den ordningen, och få har vågat försvara honom. Studerar man dock hans dikter ordentligt torde det framgå ganska klart att alla anklagelserna och fördomarna mot honom faller platt till marken. Ingen håller.

Egentligen grundar sig den negativa bedömningen på en missförmåga att fatta att Kipling först och sist var journalist. En journalists yrke är att återge vad han ser och hör och erfar så sanningsenligt som möjligt. Denna linje har Kipling aldrig övergivit. Som iakttagare och neutral dokumentator är han 100% konsekvent. Det var inte hans fel att världen spårade ur 1914, varefter 1918 alla värderingar som funnits före 1914 vänts till motsatsen. Kipling är ett barn av 1800-talets heroiska optimism och tar fullt ut ansvar för ett aktivt deltagande i en uppbygglig och skapande världsordning, som höll ända fram till 1914. Under kriget förlorade han sin enda son och fick aldrig ens veta var eller hur det hade gått till — liket återfanns aldrig. Han bara rapporterades "sårad, troligen stupad". Följaktligen skrev inte Kipling så mycket mer efter första världskriget. Följaktligen blev han dömd för vad han skrivit före världskriget av en mellankrigspubliks helt annorlunda värderingar. Detta är orättvist mot Kipling.

Hade han levat tio år till hade han säkert visat samma hederliga och ärliga demokratiska nit som Churchill i den andra stora världskonflikten. Han var av samma generation som Knut Hamsun och Sven Hedin, som också lät sig ryckas med av den optimistiska världsimperialistiska yran, som körde i

diket 1914. Hamsun och Hedin förblev berusade och fortsatte skena i blindo. Kipling förlorade sin enda son och tystnade.

Vad man än må tycka om hans gränslösa förhärligande av det Brittiska Imperiets och dess soldaters och tjänares sak, så kommer man aldrig ifrån, att han som diktare i sitt slag är oöverträffad. Hans båda Djungelböcker är oefterhärmliga och oöverträffbara i sin magiska förmedling av Indiens naturmystik — de är helt enkelt enastående geniala som rena naturskildringar. Sådana höjdpunkter träffar man ideligen på i hans diktning. Till det yppersta han har skrivit hör bland annat också hans många och långa balladliknande dikter från segelsjöfartens sista härliga dagar och dess hjältemodiga sjömäns hårda lott. Här finner man en broder till Eirik Hornborg, som skrev "Segelsjöfartens historia" och "Tristan da Cunha", och till Evert Taube, en annan entusiastisk havsdiktare och seglare, uppväxt på Vinga fyr utanför Göteborg, med en sprudlande levande diktning som bestående resultat av det härdiga manliga livet till sjöss.

Man kan knappast förstå Kipling om man inte själv har varit i Indien, detta oformliga konglomerat av exotiska länder och folk, överdrifternas paradis, måttlöshetens mystiska hemvist, där allting är möjligt och där livet består av ständigt extrema kontraster och överraskningar. Kipling föddes i Bombay, och Indien fostrade och utbildade honom till vad han blev: en enastående romantisk realist med en förmåga att kunna förmedla alla de övervältigande intrycken av den kaotiskt brokiga indiska världen utan att ett ögonblick tappa greppet om verkligheten. Han är poet och extrem som sådan men samtidigt den kanske mest realistiska av alla stora poeter.

Som barn blev han mycket illa behandlad av sin familj och miste nästan synen på kuppen. Hans syn förblev nedsatt hela livet, vilket kan ha bidragit till att hans andra intellektuella sinnen och förmågor skärptes desto mera. Den som tror på allt han ser blir så bedragen att han till slut fattar ingenting av sanningen, men Kipling missar aldrig vad som ligger bakom den.

Edward Morgan Forster: "En färd till Indien"

Forster tillhör den grupp av mera sensibla och dekadenta författare som efter första världskriget kom att dominera den engelska litteraturen. Andra än mer dekadenta talanger av samma kategori var den lungsjuke David Herbert Lawrence, den sardoniske Evelyn Waugh, den bittert cyniske Aldous Huxley, den plumpe H.G.Wells, socialisten Bernard Shaw, den överförfinade Virginia Woolf, och den största pessimisten av dem alla: polacken Joseph Conrad. Robert Graves skilde sig från mängden med att ta avstånd från den, och mera konstruktiv är också James Hilton, som byggde upp sitt Shangri-La. E.M.Forster är kanske nummer tre av mellankrigstidens sällsynta positivister i England. Han är lika sympatisk som James Hilton och lika lärd som Robert Graves men mer psykologisk än någon av dem.

Flera av hans romaner har filmats under senare år, och "En färd till Indien" blev nestorn David Leans sista film. David Lean utmärkte sig alltid med att vara rättvis mot originalet i sina romanfilmatiseringar, och ibland kunde han till och med överträffa originalet, som t.ex. i "Bron över floden Kwai" (Pierre Boulle). Även "Lysande utsikter" lyckas han ge en kanske bättre final än vad Dickens gjorde, och i "Oliver Twist" lyckades han eliminera alla romanens betänkligare drag (exempelvis personen Rose Maylie) så att berättelsen vann på att bli beskuren. Även "En färd till Indien" är en lyckad dramatisering av ett något mindre dramatiskt original; men David Lean lyckas sämre än författaren med att skildra vad som egentligen hände i Malabargrottorna.

I filmen finns däremot en annan sekvens i ett tidigare skede av handlingen som inte finns i boken, där hjältinnan miss Quested förvirrar sig bland några erotiska tempelruiner i djungeln. Miss Quested är för övrigt fulare och värre i filmen än vad hon är i boken, vilket ger en onödig bock i David Leans protokoll. Djungeltempelsekvensen i filmen illustrerar bättre miss Questeds dilemma än vad scenen i grottorna gör.

Grottakustiken har en förunderlig förmåga att tillintetgöra all mänsklig fåfänga. Miss Quested får panik av detta, förlorar totalt självkontrollen, faller ut i sken och behöver sedan ha någonting att skylla sin bristande jämvikt på. Hela det Brittiska Imperiet vilar nämligen uteslutande på sinnesjämvikt, sinnesnärvaro, lugn kontroll med logiska medel och annat sådant, så där får inte förekomma något oförklarligt. Då faller hela imperiet. Detta är dilemmat.

Forsters Indien är något helt annat än Kiplings. I första världskriget dör Rudyard Kiplings ende son, imperiets diktare får aldrig ens veta var sonen blivit begravd, och han tappar sugen som imperiets diktare. Därefter är det fritt fram för engelska défaitister och underminerare av den engelska ordningen i Indien som Gandhi. Forster ser precis varåt det barkar hän, skildrar den psykologiska konflikten mellan brittisk imperialism och indisk mystik och resignerar. Men han glömmer en sak.

Den förorättade motståndsmannen i romanen, som får stå för Indiens självständighetsvilja, är icke hindu utan muslim. Den verkliga hindun i romanen är doktor Godbole, som aldrig tar ställning. Forster penetrerar den indisk-muslimska oförsonligheten mot det engelska, men han lyckas inte penetrera hinduismen. Och även om miss Quested gör fiasko i Indien, så gör den äldre mrs Moore inte det, som i stället väcker furore hos hinduerna, som heller aldrig glömmer bort henne.

Konflikten mellan miss Quested, som gör bort sig, och Aziz, som är muslim, förblir därmed bara en personkonflikt. Det blir aldrig en litterär konflikt mellan Indien och England.

James G. Frazer : Den gyllene grenen

Detta epokgörande arbete från Cambridge, som författaren finslipade under 32 år, utgör fortfarande basen för all antropologisk forskning i forntiden. Genom en noggrann kartläggning av hela den antika världens mytologi och hela den moderna världens kvarvarande rester av uråldriga hedniska traditioner kommer författaren slutligen fram till, att den Gyllene Grenen i Dianas tempellund vid Nemisjön i Italien, som spelade så stor roll i den antika mytologiska religionen, egentligen var en keltisk mistel.

Arbetet är beryktat för sin otroliga saklighet i utredandet av djungler av mytologiska härvor och osannolika företeelser. I sorterandet av de mest övernaturliga virrvarr står Cambridgeprofessorn hela tiden på fast mark och klarar av det hela med en suveränt tålmodig metodik. Inga övernaturliga fenomen eller oförklarligheter kan rubba honom en millimeter från hans ståndpunkt att allt oförklarligt kan förklaras. Samtidigt känner man i detta igen den solide viktorianen, vars grund är den säkraste i världshistorien. Endast en invändning mot honom kan man komma med i den 830-sidiga förkortningen av verket (som i sin originalversion omfattar 12 volymer.) I kapitel 37 om "Orientaliska religioner i västerlandet" framhåller professor Frazer, att den stora olägenheten, stötestenen och absurditeten med kristendomen och buddhismen är celibatet: "Man får aldrig glömma, att båda dessa religioner genom sitt förhärligande av fattigdomen och celibatet satte yxan till roten, icke blott på det borgerliga samhället, utan på all mänsklig existens." Därmed tog professor Frazer i sin viktorianska optimism ingen hänsyn till följderna av en ohämmad befolkningsexplosion med åtföljande oundviklig global miljökris, vilket däremot tydligen Buddha gjorde. Ur den synpunkten kan celibatet även betraktas som en individuell självförsakelse för att andra må kunna leva, vilken idé tillspetsades just av kristendomen. Celibatet är ett frivilligt offer som aldrig kan påtvingas andra utan som man endast själv kan göra.

E. L. Voynich och hennes "Spyfluga"

Romanen "Spyflugan" kom ut 1897 men hade då redan legat klar i ett antal år. Den publicerades först i Amerika, då den brittiske förläggaren William Heinemann var väl medveten om dess sprängstoff och därför ville "testa" den på den amerikanska publiken innan han utsatte den för den brittiska. När den från början blev en klar succé i Amerika utan problem vågade han släppa den även i England.

Det är en italiensk historia om *risorgimento*-skeendet, kriget för att förena Italien med då främst upplösningen av Kyrkostaten som mål, och huvudpersonen är en viss brasiliansk revolutionär med bitande penna, som är ateist och verkar lida av ett oblidkeligt hat mot kyrkan, som riktas personligen mot en viss äldre kardinal Montanelli, biskop av Brisighella i Toscana, en av kyrkans ädlaste representanter och en favorit hos den liberale nye påven Pius IX. Men den revolutionära ateisten är i själva verket engelsman, Arthur Burton, och romanens kvinnliga huvudperson, Jennifer Warren, är också engelska, även om hon blir gift och känd som Gemma Bolla. Det är mellan dessa tre som bokens

skakande relationsdrama utspelar sig, med kyrkan och livet som insats. Kardinalen är nämligen Arthur Burtons, alias Felice Rivarez', alias "Spyflugans" naturlige fader.

Bertrand Russell kallade romanen "den mest spännande jag någonsin läst på det engelska språket", och liknande superlativ från de mest olikartade håll har blivit nästan en belastning för boken. Vari ligger då dess fascinerande attraktionskraft, som så definitivt lyft den till kultstatus?

Den har beskrivits som en rafflande revolutionsroman för de unga, som en ateismens bibel, som en romantisk revolutionstragedi, men alla som försöker ge den en tendentiös etikett som revolutionär eller ateistisk har helt missat dess poänger. Den är ett relationsdrama och ingenting annat, revolutionen och ateismen är bara kryddor därtill, medan romanens oerhörda sprängkraft ligger i dess ytterst tillspetsade, finstilta och överväldigande djupt gripande och genomförda helt enkelt mästerliga psykologi. Den är strängt komprimerat skriven och bör därför läsas minst två gånger, helst efter varandra, inte ett enda ord är överflödigt, och den är kliniskt ren från svaga punkter och överflödigt stoff. Den har tre delar, där den första är den viktigaste, som ger hela förhistorien, andra delen behärskas av Spyflugan och hans aktiviteter, medan tredje delen är själva det stora avslutande passionsdramat.

Vem var då denna människa som kunde skriva en sådan Brontëisk roman om Italien och engelsmän i Italien? Historien därom är lika spännande som boken. Hon var irländska och hette från början Ethel Lilian Boole från Cork, kallad Lily Boole, född 1864. En morbror i familjen var ingen mindre än den överste Sir George Everest som fick ge namn åt berget. En av hennes främsta hjältar var den republikanske revolutionären Giuseppe Mazzini, som hon tidigt kom i kontakt med, medan hon senare gifte sig med en polsk frihetskämpe — därav namnet Voynich. Denne fick tillbringa ett antal år i Sibirien men lyckades med det oerhörda konststycket att lyckas rymma därifrån (på den tiden!) och gjorde sig sedan bemärkt i England som försäljare av gamla och sällsynta böcker. Hon levde anspråkslöst med honom i East Sheen i London trots sin berömmelse men flyttade efter första världskriget till New York, där hon bodde de sista 40 åren av sitt liv, alltid i centrum för radikala kretsar. Hon avled 1960 vid en ålder av 96 år.

Hon förnekade själv att hon använt någon levande modell för karaktärerna i "Spyflugan", men genom det äventyrliga umgänge hon alltid höll sig med kan man dock misstänka ett och annat. Hon var nämligen nära bekant med ingen mindre än mästerspionen Sidney Reilly, som bodde en tid i Albany, Piccadilly 1895, för att 30 år senare möta sitt öde genom en avrättning av Stalin. Han spelade en gåtfull roll under den ryska revolutionen, när Bruce Lockhart var i Moskva som dokumenterat detta, och kan vid ett skede faktiskt ha hållit avgörandet och makten i sin hand. Han rörde sig med elva pass av olika nationaliteter och identiteter och ansågs ha en hustru till för varje. I själva verket var han oäkta son till en doktor från Wien och hette Sigmund Rosenblum. Han mötte Lily Boole i London just när hon börjat skriva på allvar, de hade en våldsam passion för varandra fastän hon var fem år äldre, och de reste till Italien tillsammans där han blottade sin själ för henne med en bakgrund som rimmar väl med Spyflugans: samma bittra besvikelse på ett svekfullt faderskap, samma förtvivlade äventyrarliv under ständigt värre förödmjukelser, och samma hånfulla överlägsenhet. Hon erkände aldrig själv att Spyflugan var barnet av relationen med Sidney Reilly, boken skrevs och utgavs efter att han hade lämnat henne, och han hade aldrig några invändningar eller kommentarer till dess publicering och innehåll, medan hon mot slutet av sitt liv erkände att Gemma, den kvinnliga huvudpersonen, hade modellerats efter Charlotte Wilson, älskarinna åt anarkisten furst Peter Kropotkin.

Bokens kanske främsta fascination ligger i att den har så oerhört mycket skrivet mellan raderna. Den är ett utomordentligt engagerande uttryck för en utomordentlig kvinnlig författares utomordentliga psykologiska och romantiska begåvning.

Dramat om Sidney Reilly

Det finns åtskilliga frågetecken kring fallet Sidney Reilly, alias Sigmund eller Solomon Georgievitj Rosenblum, född 24 mars i Odessa 1873 eller 1874, avrättad genom fusiljering av bolsjevikerna i en skog utanför Moskva den 5 november 1925. Ett fotografi av liket har presenterats liggande på rygg i ett bårhus, men ett sådant fotografi kan lätt fabriceras, och ryktena om att han överlevde sitt sista försvinnande har varit envisa och omöjliga att jäva. Vad som står utom allt tvivel i hans liv är följande:

Att han definitivt är förebilden för Ethel Voynichs karaktär Arthur Burton i romanen "Spyflugan", där detaljerna om Arthur Burtons exil och vedermödor i Sydamerika stämmer exakt överens med Sidney Reillys. Det finns ingen anledning att betvivla deras romantiska förehavanden i Italien.

Hans första hustru var Margaret Thomas, en tjugoårig rödhårig skönhet gift med en mycket äldre men rik präst från Wales, som han lärde känna som turister i Sankt Petersburg 1897. Prästen dog följande år i mars, varpå Sidney och Margaret gifte sig i augusti. Hon vägrade någonsin att skilja sig fastän äktenskapet förblev barnlöst. Hennes rikedomar efter sin första mans bortgång fick Sidney aldrig tillgång till.

Den andra hustrun Nadine Massino var gift med en assistent till Rysslands marinminister. De möttes 1911, och fastän maken inte var svår att övertala till skilsmässa blev Nadine inte fru Reilly förrän 1916 på grund av bland annat kriget. De gifte sig då ortodoxt i den grekiska katedralen i New York. Även det äktenskapet förblev barnlöst.

Den tredje hustrun var Pepita Bobadilla, en skådespelerska som han mötte i Berlin i december 1922. Hon var änka efter skådespelsförfattaren Charles Haddon-Chambers, och de gifte sig 18 maj 1923. Liksom Nadine hade Pepita ingen aning om Margarets existens. Nadine gifte sedermera om sig med Gustav Nobel och överlevde andra världskriget men förblev alltid okunnig om Margarets existens. Margaret förblev den enda av sina fruar han försökte få ut skilsmässa från. Det nederlaget ledde förmodligen till det faktum att han aldrig försökte igen med någon av sina senare.

Sidney Reillys berömdaste förhållanden är dock det med Ethel Voynich (Lily Boole) och Caryll Houselander, en kristen mystiker som torde ha varit den som älskade Sidney Reilly mest. Deras förhållande varade 1920-23, och efteråt blev hon en mycket framstående kristen författare inom den katolska uppbyggelselitteraturen. Reilly synes ha uppfostrats av sin polska fosterfar (Grigori Hersch) till katolik, sedan blivit buddhist under åren i Kina, sedan omfattat den rysk-ortodoxa kristendomen men även av naturliga skäl varit mycket intresserad av judaismen. Han var djupt insatt i alla fyra riktningarna, och hans religiösa åskådning synes ha varit snarare filosofiskt andlig än fanatiskt religiös.

Reillys bästa vän var väl Mansfield Cumming, hans chef i den brittiska underrättelsetjänsten fram till sin död 1923. De nära kontakterna med Lloyd George och Winston Churchill finns väl dokumenterade. I Ryssland var hans främsta vänner advokaten Sasja Grammatikov, som aldrig blev klok på Reilly, och Kerenskijs krigsminister Boris Savinkov, varmt beundrad av Churchill. Huvudkällan till vår kunskap om Reilly kommer från hans mångårige vän och kollega Bruce Lockhart, Churchills spion- och säkerhetschef i andra världskriget, som berättar om honom redan i *"Memoirs of a British Agent"* (1932) om dock i nödvändigt sparsamma ordalag, medan det var dennes son Robin Bruce Lockhart som skrev *"The Ace of Spies"* om Reilly 1967, som låg till grund för TV-serien 1983 med Sam Neill i huvudrollen i kompetent dramatisering av Troy Kennedy Martin. Sedermera har Andrew Cook skrivit nya böcker i ämnet. Både Robin Bruce Lockhart och Andrew Cook påstår åtskilligt med tvärsäkerhet som aldrig kan bevisas.

De ryska myndigheterna kungjorde Reillys död redan 28 september 1925 utanför dåvarande Leningrad i partitidningen *Izvestia* medan den "officiella avrättningen" skall ha ägt rum i en skog utanför Moskva 5 november 1925. Det står klart från början att dessa båda uppgifter motsäger varandra. Andra ryska källor hävdar med bestämdhet att han ännu levde 1926 och var på fri fot 1927. Felix Dzerzjinskij, som sannolikt "räddade" bolsjevikernas revolution och diktatur genom sina kraftfulla åtgärder sommaren 1918 och skapade Tjekan, sedermera GPU, sedermera NKVD och KGB, dog plötsligt under oklara omständigheter 20 juli 1926 endast 48 år gammal nio månader efter Reillys "officiella avrättning". Lenin, hopplöst skadskjuten av Fanny Kaplan 30 augusti (Dzerzjinskijs födelsedag) 1918 med en kula i nacken som inte kunde avlägsnas förrän nästan fyra år senare, vilken operation då ledde till tre slaganfall som paralyserade honom, reducerades gradvis till ett redlöst vårdpaket fram till sin äntliga död 1924 vid 53 års ålder. Trotskij drevs i landsflykt av Stalin och mördades 60 år gammal i Mexico 1940 av en av Stalins agenter. Kort sagt, i längden blev alla totala förlorare på den ryska bolsjevikrevolutionen, medan Alexander Kerenskij, Rysslands sista demokratiskt valda premiärminister på 70 år, levde ända fram till 1970 och blev 89 år.

I vår pjäs om allt detta, tillgänglig på <http://www.fritenkaren.se/Reilly.pdf>, har vi koncentrerat oss på de avgörande skeendena i Reillys liv och tyvärr fått utelämna det mesta, framför

allt hans långa framgångsrika karriär som fenomenalt skicklig spion ända fram till den första motgången 1918.

Den stora tangoromanen

"Los cuatro jinetes del Apocalipsis" skrevs 1916 av den då nästan 50-årige spanske författaren Vicente Blasco Ibanez, mest känd för den åtta år tidigare skrivna "Blod och sand". "De fyra ryttarna" blev aldrig särskilt populär i Spanien, men den kom ut i Amerika just när Amerika gick med i första världskriget och blev där en enastående publik- och propagandaframgång. Boken är nämligen en av de mest tendentiösa romaner som någonsin skrivits. Den anklagar redan 1916 tyskarna för alla de karaktärsfel och omänsklighetslater som de egentligen inte gjorde sig skyldiga till förrän under andra världskriget. Denna hatiska skildring av tyskheten mötte mycket berättigat klander och kritik, som dock sattes i halsen under andra världskriget. I all sin passionerat tendentiösa svada kommer man dock inte ifrån att boken därmed faktiskt är profetisk.

Den filmades med stor framgång med den då debuterande Rudolf Valentino i huvudrollen. Filmens liksom bokens mest attraktiva moment blev den argentinska huvudpersonens svaghet för att dansa tango. Han dansade omedelbart in i alla kvinnors hjärtan och stannade där så länge Valentino levde. Valentino och hans sätt att dansa tango är aktuella ännu idag medan den framgångsrika stumfilmen "De fyra ryttarna" knappast visas någonstans längre. Den gjordes om i en ny version under andra världskriget något moderniserad, dramatiserad och effektiviserad med Grace Kelly i en av huvudrollerna, vilken film dock är ännu mera glömd idag än 20-talets version av Rex Ingram.

Det är nästan trösterikt att konstatera hur inaktuell och nästan oläslig boken har blivit idag. Liksom Hemingways brutalitetsskildringar från de båda världskrigen är inte heller längre "De fyra ryttarna" relevant. Tyskhatet förefaller absurt, mänskornas förlust av sin identitet inför historiens syndaflod verkar idag som en omöjlighet, och man förargar sig över att huvudpersonerna inte är individuella karaktärer utan bara schablonmässiga typer. Hela denna väldiga roman med dess samtida genomslagskraft och ryktbarhet har totalt bleknat och försvunnit inför den enda bild som idag återstår av dess dåvarande liv: Rudolf Valentino i färd med att dansa argentinsk tango.

En proletärförfattare från Mexico

Hans riktiga namn var troligen Otto Feige, som både betyder feg, fikon och kamouflage. Han kom då från Schwiebus i Ost-Preussen och arbetade först som journalist under pseudonymerna Ret Marut och Richard Maurhut. Troligen var han född 1882 och var då 35 år gammal och redan erfaren som skådespelare och författare när han blev socialist och började publicera proletärtidskriften *"Der Ziegelbrenner"* (Tegelbrännaren), som 1919 fick gå under jorden när han deltog i det misslyckade kommunistrevolutionsförsöket i München. Han flydde 1921 över till Amerika och avsade sig då för alltid Europa med allt vad det innebär. Icke desto mindre började han från 1926 ge ut sina romaner i Amerika på tyska.

Den första av dessa är "Dödsskeppet", en sjömanshistoria om de vidrigaste tänkbara förhållanden till sjöss, en föga njutbar läsning som väl närmast är antiromantisk. Hans nya pseudonym är B. Traven, och bokens jag är en amerikan från mellanvästern. Det har även förmodats att B. Traven var amerikan född i Chicago 1890 som son till tyska immigranter, men denna teori har gradvis vikit för det äldre tyska ursprunget.

Den andra romanen heter "Bomullsplockarna", och sedan följer hans enda obestridliga mästerverk "Sierra Madres skatt", en underbar moralisk guldgrävarskröna som vem som helst kan lära sig mycket av. De tre guldgrävarna i Sierra Madre arbetar hårt tillsammans i månader för att sila fram sitt guldstoft. Den äldste av dem blir sedan haffad av indianer som doktor åt dessa medan de andra två tar hand om hans guld. Mellan dem blir det sedan slagsmål, och den girigare vinner och blir ensam om guldet. Han blir sedan i sin tur halshuggen av banditer som häller ut guldsanden i vinden utan att

ana vad det är de häller ut. Psykologin är mästerlig, de olika nationaliteternas och mänskogruppernas mentaliteter är tagna på kornet, galleriet är rikt, enkla indianer, laglösa desperados, tanklösa oduglingar och amerikanska lycksökare och äventyrare passerar revy i en underbart överskådlig lärodikt om den mänskliga fåfängans intighet, och kvar till slut blir bara det befriande skrattet åt sig själv. Romanen är B. Travens enda humoristiska skildring.

För övrigt hemfaller han åt tendentiös revolutionär socialism där han i en lång rad romaner skildrar hur förtryckta indianer gör uppror mot korruption och orättvisa – temat upprepar sig ständigt, patoset tar aldrig slut, och de förtryckta upphör aldrig att lida. Några av dessa är intressanta, kanske främst "Vita rosen" (om oljeexploatering och miljöförstöring) och "De hängdas revolution" (om en ovanligt dramatisk och framgångsrik revolt), men för övrigt lider man av monotonin i det hela, precis som hos Upton Sinclair och i Jack Londons sämre romaner. Den amerikanska socialismen har en stor, bred och livskraftig litteratur med många lysande mästerverk att uppvisa, (av vilka de främsta väl är av Frank Norris och John Steinbeck). B. Traven är en mexikansk variant, och om man tycker om amerikanskt socialistiskt patos med mycket strapatser, så varför inte?

Han blev mexikansk medborgare 1951 men slutade aldrig skriva på tyska. Rent språkligt är han inte särskilt högt stående, men han har goda insikter i de mexikanska indianernas mentalitet och stor sympati för dessa. Han dog 1969 utan att ha låtit någon i världen få veta hans riktiga identitet.

Uppror i Mexico

Chiapasindianernas uppror i den vildaste delen av Mexico närmast Guatemala för våra tankar tillbaka till det aldrig helt uppklarade fallet B. Traven, som vi skrev om tidigare och då tyvärr misstog oss på en del punkter.

Enligt en som själv varit där och lärt sig något om dessa indianer är de direkta ättlingar till det nästan helt försvunna och utplånade Mayafolket. Det finns kanske något hundratal genuina Mayaindianer kvar som just håller på att bli de främsta offren för den vita mexikanska regeringens brutala åtgärder mot ihjälutnyttjade indianer som vågat säga ifrån och vägrat låta sig fortsätta bli förtryckta. Det är just om dessa indianer som B. Traven skrivit så många böcker, och "Kärran", den första av de sex romanerna om ett omfattande indianuppror, handlar enkannerligen just om Chiapas.

Tidigare påstod vi att B. Traven var tysken Otto Feige, född i Ostpreussen 1882. Det är dessa uppgifter som visat sig mycket osäkra och föga troliga. Om han verkligen var född 1882 skulle han vid sin död ha varit 87 år gammal. Att uppnå en så hög ålder efter ett sådant liv som B. Traven torde ha fört är föga sannolikt.

Här kommer vi nu med mera sannolika uppgifter. Berick Traven var troligen född i Chicago 1890 av norsk-tyska eller helskandinaviska föräldrar vars efternamn var Torsvan. Sin tyska lärde han sig troligen redan i Chicago men gick till sjöss redan som elvaåring och kom då redan flera gånger till Mexico. Ett av hans skeppsbesök där är fastställt i Mazatlán 1913. Förmodligen var det just det året han reste till Tyskland och blev aktiv där som underjordisk revolutionär och journalist fram till 1919 under pseudonymen Ret Marut. Efter den bayerska socialistrepublikens undergång 1919 återvände han till Amerika för att engagera sig som agitator ("Wobbly") bland arbetarfackföreningarna. Detta ledde till att han blev utvisad från USA och slog sig ner i Mexico, där han inledde sin litterära verksamhet 1925 med att skicka noveller till Berlintidningen *"Vorwärtz"*. Samma år publicerades hans första roman "Dödsskeppet" på tyska, där han redogör för sina samlade bittra erfarenheter till sjöss.

Att han var amerikan är mest troligt därför, att i samtliga böcker där han skriver i jag-form är jaget alltid en amerikan. Även när han skildrar amerikaner i Mexico utan något "jag" är han tydligt intimt engagerad i den amerikanska gringomentaliteten som den gestaltar sig i Mexico. Han är inte alls lika personligt engagerad när han skriver om bara indianer, utan då är han närmast dokumentärt saklig och distansierad.

Samtidigt löper det genom hela hans produktion en klar aversion mot allt amerikanskt, som om han var allergisk mot det amerikanska. Denna inställning är typisk för amerikaner som på goda grunder förnekat sitt eget land – ett slags bitter hat-kärlek späckad med sardonisk cynism, som den

förlorade sonen aldrig kan komma över. Hans antiamerikanism är tydligast i romanen "Den vita rosen" om amerikansk oljeexploatering i Mexico.

Utom tyska och engelska behärskade han även spanska och talade även flera andra språk. Hans konsekventa insisterande på total anonymitet ledde till att många myter spanns omkring hans person. En av dessa är att han skulle ha varit en illegitim son till en skådespelerska och Kaiser Wilhelm vid namn Otto Feige. Det har även spekulerats i om B. Traven eventuellt skulle stå för flera personer. Utom namnen Berick Traven Torsvan, Ret Marut och Hal Croves tror man att också Hal Croves' hustru Rosa Elena Lujan är en person bakom namnet B. Traven. Att Hal Croves och Berick Traven är samma person är väl tämligen säkert, och författaren var alltså Rosa Elena Lujans make från och med 1957. Sannolikt var även pseudonymen Ret Marut samme person medan Hermann Alker Otto Maximilian Feige troligtvis var en helt annan.

De få bilder av B. Traven som finns visar ett lugnt och nästan ädelt ansikte som kunde vara norskt, svenskt eller danskt. Man får det intrycket att det var en man som tog det lugnt och som hade en oändlig distans till alla denna världens dårskaper. Att denna distans betydde mycket för honom och att han var mån om att hålla den visar det faktum att mänskligheten inte ens efter hans död har lyckats komma inpå honom. Det var för att odla denna distans som han ständigt lade ut mytomaniska rökridåer om sig själv.

Av hans tolv romaner handlar tio om Mexico medan "Miljarder på spel", hans enda amerikanska roman, sannolikt inte är av honom. Till hans bästa arbeten hör novellsamlingen "Nattgästen" om tio noveller som bättre än hans romaner koncentrerar den indianska mentaliteten och dess förunderliga mystik. Han förblir Mexicos mest intressante och störste författare just genom att det är Mexicos förtryckta indianers talan han oupphörligt för som ingen annan. Chiapas var hans första kärlek, och just dessa indianers lott är idag aktuellare än någonsin. B. Traven är säkert med dem fortfarande.

Kommentar till Pablo Neruda.

Problemet med Pablo Neruda (chilensk poet 1904-1973, nobelpristagare i litteratur 1971) är hans politiska karriär. Som poet är han obestridlig och kanske sitt lands främsta om inte hela Latinamerikas, men i likhet med de flesta 1900-talsförfattare tog han ställning politiskt med förödande konsekvenser för hans trovärdighet. Som tidigt högt uppskattad nationalpoet halkade han in på en diplomatisk bana och blev konsul för Chile på orter som Rangoon, Colombo och senare även i länder som Spanien och Mexico. Han blev även politisk folkrepresentant och parlamentariker, men medan Stalin ännu levde blev han kommunist, och han förblev kommunist tills han dog.

Hur många lysande skaldebegåvningar under 1900-talet har inte vandrat i samma självdestruktiva återvändsgränd? Knut Hamsun, Sven Hedin, Gabriele d'Annunzio och Ezra Pound tog ställning för Hitler och fascismen, Bertolt Brecht och Heinrich Mann blev lojala östtyskar, Mikhail Sjolochov förblev alltid partikommunistisk rövslickare, och hur många lysande skribenter tog inte under 60-talet entusiastiskt ställning för Mao Zedong och Pol Pot, däribland Sartre, Bertrand Russell, Artur Lundkvist, Tore Zetterholm, Jan Myrdal och otaliga andra. Pablo Neruda var själv en beundrare av Stalin (ända fram till 1955) och ännu mer av Mao Zedong, ansvarig för 43 miljoner kinesers död i onödan om inte mera.

En diktare som tar politisk ställning och därmed gör sig partisk för en sida av saken inte bara begränsar sig utan berövar sig därmed även diktkonstens privilegium att få tolka livets universalitet med fritt tillträde till alla dess aspekter. Diktare som Erich Maria Remarque, Boris Pasternak och Stefan Zweig har då överlevt bättre genom att vägra ta politisk ställning. Som Pablo Neruda själv säger, en diktare lever inte sitt eget liv utan andras liv. För att rätt kunna förvalta diktkonstens mening måste en diktare egentligen avstå inte bara från politik utan från all egoism och till och med från sig själv. Att då ställa sig till tjänst hos falanger, ett parti, en religion eller någon bestämd rörelse över huvud taget är att egentligen prostituera sin konst och sig själv som konstnär, en sorts andlig självbefläckelse, som tyvärr måste beröva en den naturliga rätt till evigheten som konstens idealistiska kreativitet egentligen i sig garanterar. Pablo Neruda är inte den enda som kommit till korta genom ensidigt ställningstagande. I själva verket är de som inte gör det undantagen.

Varför är det då så skamligt att göra detta? Huvudsakligen av en enda anledning, som har sin upprinnelse i kristendomens uppkomst för 2000 år sedan. Det var där eländet började, när kristendomen antog som sin grundattityd att *"den som inte är för oss är emot oss"*, en sorts paranoid föreställning att alla som inte frivilligt ansluter sig är att betrakta som förrädare och fiender. Därmed diskrimineras alla oliktänkande och oppositionella från början. Alla ismer sedan dess har vandrat i samma fälla: islam, katolicismen, protestantismen, kommunismen, fascismen, nazismen, alla har haft samma ledmotiv: *"det är bara vi som kan ha rätt"*. Däri ligger den fatala och självdestruktiva självbegränsningen.

Pablo Neruda gick i samma fälla. Man kan förstå hans ställningstagande för de spanska republikanerna på 30-talet och för president Salvador Allende, men inte för Stalins diktatur eller för den krigsgalne våldsmannen Che Guevara.

Isabel Allende och "Andarnas hus"

Enligt dem som har läst hennes övriga romaner har hon aldrig lyckats överträffa sin första "Andarnas hus", som filmatiserades i fjol av Bille August. Många irriterades av skillnaderna mellan boken och filmen. Den största skillnaden var att boken skrevs av en kvinna medan filmen gjordes av en man. Mycket av bokens rikedom på nyanser och detaljer försvann i filmens strängare koncentration av materialet med starkare konturer på personligheterna. Bland annat rationaliserades Claras tvillingsöner Jaime och Nicholas bort med deras gemensamma intressanta dam Amanda och även dotterdottern Alba, vars historia ersätts av modern Blancas, varvid handlingen kortas ner med en generation och 30 år.

Trots filmens mycket strängt och uttalat dramatiska karaktär är dock boken ännu mer dramatisk och framför allt mer fantasifull. Den är nästan surrealistisk i sitt myllrande hav av exotiska detaljer, vilket naturligtvis en betydligt mer flegmatisk skandinav inte kan ha något som helst sinne för. En sådan roman hade egentligen krävt en filmmakare som teamet bakom den mexikanska "Santa Sangre" med dess färgstarka blandning av Bunuelsk surrealism och den blodigaste tänkbara latinskt överdriftsspäckade dramatik. Jedorowskis (var det så familjen hette?) passionsdrama om helgonet "Santa Sangre" var väl kanske litet väl magstarkt, men ett mellanting mellan "Santa Sangre" och Bille August hade väl varit idealet för Isabel Allende med sin mycket romantiska fantasirikedom blandad med en moderligt stark och mycket jordnära realistisk mustighet.

Alberto Moravia

Stötestenen hos Alberto Moravia (1907-1990) är hans ganska negativistiska grundattityd. För honom finns det ingenting som kan försköna livet, utan livet är bara som det är. I sin konsekventa realism skildrar han drumlar som drumlar, busar som busar, knölar som knölar och den grå vardagen med alla dess trista trivialiteter som en grå vardag med alla sina trista trivialiteter. Sådant kan man väl ha nog av till vardags utan att man behöver lägga ner värdefull tid på att läsa om det i tråkiga romaner, menar somliga, och de har fullständigt rätt. Moravias verklighet kan man lätt få nog av i verkligheten. Därmed har vi klarat av det mesta av hans produktion, men två romaner sticker av från denna trista och brutala verklighet. Det är "Romarinnan" från 1947 och "La Ciociara" från 1957.

Man kommer inte ifrån att Moravia är en av alla tiders främsta kvinnoskildrare, och hans mästerskap som sådan kommer mest fram i dessa båda romaner. "Romarinnan" skildrar ett fnasks öde och karriär och hennes förvecklingar i sina affärer med tre män vilka alla dör, en blir mördad av den andre, som avrättas, och den tredje begår självmord. Romanen närmar sig Dostojevskijs expressionistiska brottslingspsykologi men utan Dostojevskijs dramatik och mänskliga nästan romantiska pathos. Om det är något Moravia saknar totalt så är det romantik.

"La Ciociara" filmades nästan omedelbart med Sofia Loren som modern och Jean-Paul Belmondo som Michele under Vittorio de Sicas mästerliga regi, men filmen "Två kvinnor", som den heter på svenska, kunde inte helt omfatta alla romanens traumata. Filmen får ett nästan lyckligt och försonande slut medan romanen är bittrare: dottern Rosetta blir aldrig den samma mera (efter att ha

våldtagits av en grupp marockanska soldater), och modern sörjer aldrig Michele särskilt, (intellektualisten som sköts av tyskarna). Hon är och förblir en fallen kvinna precis som "Romarinnan".

Alberto märktes tidigt för livet av svår sjukdom, och det var väl det som gav honom hans bestämda bittra och nakna syn på livet. Hans böcker är inte uppbyggliga men i bästa fall intressanta, dokumentära och smått underhållande. Även hans humor, om han har någon, är snarare bittert och elakt sarkastisk än rolig och glad.

Leoparden

Det har hetat, att den italienske författaren Giuseppe Tomasi di Lampedusa (1896-1957) skrev utan tanke på publicering och att hans enda roman "Leoparden" först upptäcktes efter hans död. Det är inte sant. Han blev refuserad av sin samtids oförstånd, okunnighet och orättvisa som alla andra seriösa författare, vilket han tog så hårt att han vägrade försöka igen. Den som slutligen upptäckte och av ideella skäl åtog sig att publicera honom var Feltrinelli, den som tog sig an Pasternaks "Doktor Zjivago" av samma skäl och som sedermera blev mördad.

Prins Giuseppe Tomasi di Lampedusa, hertig av Palma, var siciliansk aristokrat. Man kan inte tänka sig något mer otidsenligt under 1900-talets första hälft än en boren aristokrat av första ordningen som aldrig upphör att leva och förbli en prins och furste genom två europeiska förintelsekrig, som sopar bort nästan alla monarkier och åtminstone allt som var fint fram till 1914. Ett parallellfall är Boris Pasternak, som såsom intellektuell jude överlevde alla Stalins utrensningar och aldrig blev mindre intellektuell jude och innerlig ryss för det.

Om "Doktor Zjivago" mottogs med odelad entusiasm av en hel värld utanför Ryssland, så var dock "Leopardens" accepterande inte lika motståndslöst. Det var just det aristokratiska i romanen som retade främst Alberto Moravia. Från mer plebejiskt håll, som inte förstod det ädlas krav på tidlöshet, anfördes klagomål på Lampedusas otidsenlighet och anakronism. Den dominerande invändningen kunde formuleras sålunda: "Vad har du i vår tid att göra, när vi just har rensat bort allt vad aristokrati och ädelmod heter ur världen?" 1960 ansågs en klassiskt skön furste som Lampedusa som någonting nästan fullkomligt väsensfrämmande och oacceptabelt.

Från ett oväntat håll fick dock Lampedusas exempel ett kraftigt medhåll: det gjordes film på boken, som blev Luchino Viscontis största och främsta mästerverk. Nu är "Leoparden" inte någon lätt historia att göra film på. Det saknas en logisk historia, den är utan dramatik, och den är nästan ogripbart filosofisk. I stället för att göra en dramatisk historia lyckades Visconti prestera ett mästerverk just genom att betona och framhäva det vemodigt aristokratiska med "Leoparden".

Det är inte mycket som boken och filmen har gemensamt för övrigt, men just det aristokratiska draget tar Visconti fasta på, han understryker det och betonar det genom kärleksfulla och psykologiska nyanseringar, och i balscenen lyckas han därmed genomföra Lampedusas budskap: åskådliggörandet av kontrasten och oförenligheten mellan den isolerat rättänkande individen och den hopplöst misslyckade världen, som aldrig upphör att försämras. Individens enda försvar mot världens förtappade gång är att vägra förändras och följa med världen. Genom att förbli sig själv och sitt rättänkande trogen blir i all sin ensamhet och otidsenlighet därmed individen världens enda hopp.

Balscenen är den enda scen i vilken Visconti exakt följer boken, men det är också bokens mest filmatiska och levande scen. Ingenstans är aristokraten så ensam som tillsammans med andra människor. Detta är en bal för societeten, men prinsen upplever sig ändå bland dessa prinsessor och grevar och dignitärer som en uppsyningsman bland apor i en zoologisk trädgård. Det är bara en känsla, men den är pinsamt äkta och sann.

Klart att mer proletära författare som Moravia kände sig pinsamt berörd av förekomsten av en sådan uppsyningsman, som gjorde honom medveten om att han bara var en apa, och klart att Lampedusa kände sig besvärad över att behöva förekomma alls i en sådan apvärld. Men i motsats till en annan sådan ädel furste bland vanliga tarvliga egoister, Dostojevskijs furst Mysjkin i "Idioten", så är Lampedusa dock en ädel utböling som överlever sin barbariskt förryckta samtid, och det är väl den ensamme ädlingens svåraste öde: att alltid behöva överleva alla sorger och eländen som han utsätts

för med eller mot sin vilja. När han slutligen dör vid 73 års ålder räknar han ut, att han på sin höjd bara verkligen levat tre år. De övriga sjuttio har bara varit sorger och leda.

Tack, Luchino Visconti, och tack, furste av Lampedusa, att sådana som ni ändå finns och alltid kommer tillbaka. Det är bara er sort som gör denna världen uthärdlig.

Skojaren Bulgakov

Det unika med Mikhail Bulgakov (1891-1940, ett år yngre än Pasternak,) är att han är den ende ryske författaren som efter revolutionen 1917 har en så stor mänsklig optimism kvar att han vågar bygga vidare på den litterära tradition i Ryssland som alltid varit minst representerad och haft svårast för att överleva – den komiska. Anton Tjechov är Rysslands störste humorist, men Tjechovs humor är alltid realistisk och aldrig utan en viss melankoli. Mera renodlad är Nikolaj Gogols ukrainska humor i sitt ofta förryckta fantasteri, det är denna humor som Dostojevskij slår vakt om och i viss mån för vidare, men Bulgakov, som också kommer från Ukraina, är den ende som är av helt samma skrot och korn som den humoristiske fantasten Gogol.

När "Mästaren och Margarita" upptäcktes och började utges 1966 ett kvarts sekel efter författarens död blev den litterära sensationen så enorm att denna roman genast sattes på en piedestal som Bulgakovs absoluta mästerverk. Man kommer inte ifrån att den är hans största och mest ambitiösa roman, men man kan inte heller bortse från att den var den sista i en ganska lång rad av betydande arbeten. Nackdelen med "Mästaren och Margarita" är att den är svår att förstå. Många prisar den och beundrar den och höjer den till skyarna bara för att ingen ska genomskåda det faktum att de är så dumma att de inte har begripit något av den, på samma sätt som andra litterära snobbnarrar upphöjer "Ulysses" och "Finnegan's Wake" bara för att maskera att de inte förstått något av dessa omöjliga och absurda romaner. "Mästaren och Margarita" är mera realistisk och bättre skriven än dessa men likväl tämligen omöjlig och absurd även den.

Det är lättare att komma inpå Bulgakovs person i hans tidigare verk. Kanske man kommer honom närmast i läkarnovellerna, som helt baserar sig på hans egna erfarenheter som läkare under ytterst primitiva omständigheter 1917, kanske framtiden kommer att finna hans mästerverk i dessa enkelt och rättframt hållna naturalistisk-komiska noveller, och i hans enda kanske riktigt seriösa roman "Det vita gardet" om inbördeskriget i Ukraina 1918, när han själv upplevde hur Kiev bytte herrar fjorton gånger. Denna roman blev så uppskattad att han ombads dramatisera den. Teaterpjäsen "Familjen Turbins dagar" blev lika uppskattad och till och med en av Stalins favoritpjäser. Bara därför fick Bulgakov behålla livet och fortsätta med konstnärlig verksamhet i Moskva fastän pjäsen senare stämplades som kontrarevolutionär och han själv visades ut i kylan på samma sätt som Mandelstam och många andra. Efter 1928 publicerades inte längre några nya verk av honom själv, och under de följande tolv åren arbetar han i hemlighet på "Mästaren och Margarita" mest som en form av terapi för att kunna stå ut med den outhärdliga samtiden.

Kärnpunkten i "Mästaren och Margarita" (om den har någon) är egentligen de tre fragmenten (i fyra olika kapitel) om Pontius Pilatus och dennes tvivel och feghet. Därigenom blir romanen en behandling av problemet feghet till följd av tvivel och hur man kan leva med detta problem, Stalintidens kanske mest brännande, då de flesta som lyckades överleva i Ryssland då nästan bara kunde göra det genom praktiserad feghet. Problemets enda lösning är verklighetsflykt (Mästaren och Margarita med deras fantastiska äventyr och flygturer) med kärleken som dess berättigande. Detta är romanens enda konkreta grund och struktur. För övrigt kunde den nästan avfärdas för allt sitt absurda fantasteri och ologiska nonsens, om den inte även hade varit så väl skriven.

Han fullbordade romanen strax före sin död, och han hade då de sista sex månaderna dikterat den från sin sjuksäng. Gogol lyckades aldrig fullborda sitt huvudverk "Döda själar", men Bulgakovs stora humoristiska roman är ett fullbordat helt och kan i all sin oöverskådliga groteskerikedom aldrig bortses från i den ryska 1900-talslitteraturen. Man kan säga att det är tack vare förmågor som Bulgakov, som mitt under Stalinterrorn ändå kunde andas friska fläktar genom en sprudlande fantasi, som den ryska litteraturen ändå lyckades övervintra och överleva.

Om Osip Mandelstam av Per-Arne Bodin

Enligt en artikel av denne med rubriken "Ryssland och det antika arvet" skulle Osip Mandelstam ha varit den förste och ende som poängterade det bysantinska och grekiska antika kulturarvets gränslösa betydelse för Ryssland. Detta måste vara ett missförstånd. Katarina II införde och etablerade den antikiserande klassicismen i Ryssland, som förblev dominerande där ända fram till 1917, främst inom arkitekturen men även inom konst och poesi. Pusjkin, den mest klassiska av ryska poeter, är otänkbar utan Lord Byrons förebild, som egentligen bara levde för, med och i den klassiska antiken, liksom de flesta andra unga klassiska romantiska skalder på den tiden. Både Dostojevskij ("En löjlig mänskas dröm") och Tolstoj (som läste Platon på grekiska) betalade litterär tribut till den klassiska antiken. Osip Mandelstam var långt ifrån den förste. Däremot var han den siste under sin tid, då Stalinterrorn med funkisarkitektur och ideologisk enkelriktning på alla kulturområden just kvävde allt sådant.

Anatolij Pristavkin (1933 -)

Hans i Ryssland mycket uppskattade och även filmade roman "Ett gyllene moln över Kaukasus" har i dessa dagar fått en kuslig aktualitet. Den skrevs 1981 men publicerades först 1987, vilket den aldrig hade kunnat göras utan Gorbatjov och glasnost. Den behandlar ett kritiskt kapitel under Stalinepoken mot slutet av 1944, när massvis av tjetjener deporterades från sitt hemland till Sibirien för att i stället äktryska kolonisatörer skulle få överta deras land. Men många tjetjener vägrade lyda Stalin och begav sig upp i bergen för att utkämpa ett ursinnigt och långvarigt men hopplöst gerillakrig mot ryssarna, vilket mest civila blev offer för, så som det vanligen brukar vara, som det har varit i alla gerillakrig.

I romanen är det ett par tvillingar som förlorat sina föräldrar i kriget och därför blivit barnhemsbarn och som sådana blir skickade till sundare nejder långt bortom kriget och Moskva, i det här fallet Tjetjenien vid Kaukasus. Hela romanen är sedd och skildrad ur tvillingpojkarnas perspektiv och utgör samtidigt en fascinerande studie i tvillingpsykologi. I början anar de ingenting av verkligheten om tjetjenerna, men småningom blir de indragna i den grymma och totala konflikten, och krisen bryter ut brutalt i boken när den ena tvillingen blir dödad. Sedan är allt som återstår av det tjetjenska paradiset vid Kaukasus, av verkligheten och av mänskligheten för den överlevande brodern bara upplösning.

Mycket i romanen förblir oklart, som en ofullständig barnteckning, som lämnar det problemet åt de vuxna att försöka tänka sig in i hur barnet egentligen har tänkt mitt i sina omänskliga prövningar. Men just denna ofullbordan gör dokumentet desto mera realistiskt, så att det blir omöjligt att tvivla på dess fruktansvärda verklighet, som genom sin vaga skissering framstår som mycket värre än vad till och med en vuxen skulle kunna klara av. Därmed blir romanen ännu mera uppskakande än vad Solsjenitsyns kalla och exakta dokumentationer av alla fakta kring Stalins hela Gulag-arkipelag i sin förkrossande och omfattande precisering lyckas åstadkomma som effekt.

Lion Feuchtwanger (1884-1958)

Han är av samma generation som Stefan Zweig, Thomas Mann, Bertolt Brecht, Hans Fallada och Remarque men skiljer sig helt från dessa och lever nästan i skuggan av dem då han inte bara skriver nästan enbart historiska romaner utan dessutom arbetar nästan konsekvent från sitt eget judiska perspektiv. Stefan Zweig är en kosmopolit som bara använder sin judiska bakgrund till att förhöja sin breda kosmopolitiska utblick, Thomas Mann utarbetar sina judiska romaner om Josef och hans bröder under 30-talet utan att vara jude själv, men Feuchtwanger är helt och hållet mest bara

jude och befattar sig gärna med den invecklade problematik som detta ofta innebär. Alla hans bästa romaner är en brottningskamp med just denna problematik. De är den framgångsrika "Jud Süss" (med handling från brytningstiden mellan barock och rokoko) samt de båda romanerna om Flavius Josephus (från den Vespasianska romartiden) "Jerusalems undergång" och "Sönerna". "Oppermanns" är även en klart judisk roman, men den är ändå mera en skildring av nazismen. Den intar en särställning i författarens produktion genom sin starka dramatik och nästan dokumentära samtidsprägel. Den skildrar den tyska politiska omvandlingen 1933 från demokrati till nazidiktatur, som skedde nästan över en natt, och hur detta drastiskt förändrade vanliga hederliga människors liv. Oppermanns är ett judiskt möbelvaruhus med gott renommé. När romanen slutar finns inte namnet mer.

Andra av hans romaner är "Erfolg", "Framgång", om den misslyckade Münchenkuppen 1923 (genomförd av "Rupert Kutzner"), "Die Brüder Lautensack", "Fjärrskådaren", om den legendariske clairvoyanten Hanussen som begick det politiska misstaget att förutsäga riksdagshusbranden 1933 varför han effektivt smusslades ner i jorden, (ingen tysk författare går nazismen så metodiskt och analytiskt in på livet som Feuchtwanger,) den tredje romerska romanen "Den falske Nero" om en Neros dubbelgångare i Edessa på kejsar Titus tid, romanen om Benjamin Franklins politiska mission i Frankrike 1776-78 "Waffen für Amerika", ("Frihetens soldater",) en bred historisk fresk över intressanta personligheter som Beaumarchais, Voltaire, Ludvig XVI, Marie Antoinette, John Adams och andra utom Franklin själv, hans populära genombrottsroman "Den fula hertiginnan" från samma 1700-tal och hans kanske mest unika roman "Simone" om ett kvinnoöde inom den franska motståndsrörelsen under andra världskriget. Romanen är en miniatyr, den skildrar små förhållanden i en liten värld ute på landsbygden, men den inrymmer hela den överväldigande svåra kollaboratörspsykologin hos ett ockuperat folk – "Ska vi våga göra motstånd? Vi klarar oss bara om vi inte gör det," och en ung flickas drömmar om Jeanne d'Arc och hennes exempel. Det är en roman med flera bottnar, den tränger djupt in både i Jeanne d'Arc-gestalten, den unga franska motståndsflickan Simone och de andra fransmännens patetiska vankelmod och är därmed Feuchtwangers mest levande och minst tråkiga roman. Alla de andra kan bli ganska mödosamma ibland.

"Simone" belyser också Feuchtwangers breda mänskliga basis. Så totalt kunde han gå in i Frankrikes sak och mentalitet fastän han var tysk (från München). Han bodde senare i Amerika och går i Franklin-romanen djupt in i de bästa sidorna av amerikanskt väsen, och på 1950-talet samarbetar han med Bertolt Brecht. Stefan Zweig kunde på samma sätt samarbeta både med kommunister och amerikaner utan att det vållade honom några problem, men han blev ändå ett krigets offer just genom sin tragiska universalhumanism som kriget gjorde omöjlig. Feuchtwanger följer ingen sådan högre princip utan identifierar sig med alla och vem som helst utan att man någonsin riktigt får veta var han har sina sympatier. Efter andra världskriget har judarna en nyckelställning utan motstycke i världshistorien genom sin nya stat, genom sin ställning i Amerika och genom den förkrossande samvetsskuld som världen har gentemot dem. Många representerar denna ställning såsom Einstein, Oppenheimer, Stefan Zweig, Sigmund Freud, Pasternak och andra inte minst inom filmen och musiken, och en icke obetydlig av dem är Lion Feuchtwanger, som hör till den största generationen, den som ändå lyckades överleva båda världskrigen och med den äran.

Den gamle skådespelaren

Klaus Manns bok "Mefisto" om skådespelaren Gustav Gründgens öde är redan en klassiker, fastän dess litterära värde egentligen mest bara består i dess psykologiskt mycket realistiska dokumentation av den främste skådespelaren i Nazi-Tyskland och hans motiveringar. Han är bara en skådespelare. När nazisterna tar makten i Tyskland så byter han bara roll. Han vet ingenting om politik och har inga uppfattningar om vad som är rätt eller orätt. Han har bara teatern att leva för, och därför kan man inte klandra honom. Snarare är det synd om honom för hans politiska och moraliska blindhets skull. Studien är skärande och bitande effektfull genom sin nästan chockerande saklighet. Klaus Mann var son till Thomas Mann och hade kunnat bli en ännu bättre och större författare än sin fader och farbroder Heinrich Mann, men i stället för en så lovande karriär valde han att begå självmord 1949. Han intog en mycket kritisk hållning gentemot Stefan Zweig för att denne i det längsta vägrade ta ställning mot nazisterna, då det ingick i dennes litterära ideologi att aldrig ta någon politisk ställning i denna världen. Han tvingades ändå till slut till ett ställningstagande mot Hitler i sin sista bok *"Die Welt von Gestern"*, varefter han begick självmord. Klaus Mann följde efter kriget hans exempel, fastän nazisterna hade besegrats. Saken är mycket intressant att närmare utreda psykologiskt.

"Mefisto" gjordes sedermera till en prisbelönt ungersk film av Isztvan Szabo med Klaus Maria Brandauer i huvudrollen.

1900-talets finaste författare.

Göteborgs Skrivarsällskap har på sitt program den här hösten, att medlemmarna skall få lansera sina favoritförfattare. Man får välja fritt sin favorit från hela världslitteraturens alla tider eller bara från detta århundrade. Jag såg genast min chans att dra en lans för Stefan Zweig.

Hans självmord i februari 1942 mitt under brinnande världskrig i Petropolis utanför Rio de Janeiro tillsammans med sin hustru har aldrig upphört att ge upprinnelsen till nya spekulationer om anledningarna. Men det kanske mest tragiska är, att han därigenom kom bort från den aktuella favoritlitteraturen och i praktiken glömdes bort. För 50-talsgenerationen kom han att tillhöra en för evigt förlorad förkrigstid, som aldrig kunde bli aktuell mer. Många andra liknande författare sågades på samma sätt av liknande anledningar, till exempel Dimitrij Meresjkovskij, som var Rysslands ledande författare före 1917, tvingades lämna Ryssland, fann sig aldrig till rätta i utlandet (liksom Rachmaninov) och glömdes bort, medan i stället den olycklige bluffen Majakovskij blev den nya ryska litteraturens falska galjonsfigur. Inom Sverige rönte själväste Frans G. Bengtsson ett liknande öde, Sveriges 1900-tals-litteraturs främste stilist, bara för att han under 30-talet råkat fälla några oförsiktiga uttalanden som efter nazismens fall stämplades som rasistiska. Man dömde honom för en detalj, en liten fläck på kostymen, varpå han orättvist fördömdes i sin helhet, vilket i synnerhet var orättvist mot hans oöverträffade konst – det kanske rentav blev fult att vara stilist bara för att Frans G. Bengtsson varit det, åtminstone i vissa kretsar.

Stilism var även Stefan Zweigs adelsmärke. Han var en judisk författare i Wien som debuterade tidigt med några diktsamlingar, som fick den tidens förläggare att försäkra honom på livstid om att vad han än skrev skulle publiceras. I stället för att utnyttja detta blev han såpass självkritisk, att det tog många år innan han åter publicerade sig. Hans definitiva genombrott blev därför inte förrän genom den pacifistiska pjäsen *"Jeremias"* mitt under det första världskriget, vilket tillförsäkrade honom en plats i den tidens störste pacifists hjärta, Romain Rollands. Deras berömda pacifistiska samarbete varade så länge krigsproblematiken förblev aktuell.

Under 20-talet inledde han så sin långa berömda rad av biografier. De började blygsamt i liten skala med Dickens, Dostojevskij och Balzac men omfattade snart inte bara författare utan även sådana som Nietzsche, Mary Baker Eddy, Napoleons polischef Joseph Fouché, Erasmus av Rotterdam, Marie Antoinette, Maria Stuart och Maghellan. Hans *"Sternstunden der Menschheit"* är ett formligt kaleidoskop av biografier, där avgörande historiska ögonblick focuseras i berömda gestalters liv – samlingen kröns av en dramatisering av Leo Tolstojs flykt hemifrån 82 år gammal. Stefan Zweigs psykologiska förmåga till inlevelse och empati är universellt erkänd, och Sigmund Freud var en av hans nära vänner.

Hans storhetstid varade fram till 1934, när nazismen kom och förstörde allt. Fram till dess var han åtminstone tidvis världens mest lästa författare, och han räknade hela sin samtids ledande kulturpersonligheter inom litteratur och musik till sina nära vänner, som ofta gästade honom uppe på Kapuzinerberg ovanför Salzburg i hans 'Villa Europa', som fortfarande står kvar. Men redan 1934 blev nazismen såpass hotfull även i Österrike, att han såg sig nödsakad till en landsflykt, som kom att vara livet ut.

Till en början fann han ett nytt hem i England och bodde i Bath fram till 1939, tills kriget bröt ut. Han blev då internerad som fiende då han var österrikisk medborgare. Så fort han fått sitt engelska medborgarskap lämnade han England för gott. Han flydde till Amerika men trivdes aldrig i New York utan fortsatte hellre söderut till Sydamerika. Där valde han att själv sluta sitt liv 60 år gammal när läget under andra världskriget var som allra mörkast några veckor efter Wannseekonferensen med dess "slutgiltiga lösning på judefrågan" och en vecka efter Singapores fall för japanerna, vilket var det yttersta dråpslaget mot de allierades grepp om Asien. Hans böcker hade då i redan elva år varit förbjudna i alla tysktalande länder. Vad hjälpte det att han var det tyska språkets främsta stilist när han var jude?

Han glömdes inte bort genast, fastän han omedelbart försvann i den nya tidens massmediala syndafloder av vulgärkultur och billigt nonsens, utan alla som redan läst honom glömde honom aldrig. Men de nya läsarna såg ingen mening med att läsa en 30-talsförfattare efter 40-talet. De föredrog märkvärdigare original utan övertydlighet och utan besvärliga samvetsbudskap, som tvingade en att tänka efter, i stil med Franz Kafka och James Joyce, den ena konstigare än den andra. Det blev på modet att låtsas begripa sig på vad ingen kunde begripa sig på. Samma kultstatus fick Majakovskij, som begick självmord i protest och besvikelse över bolsjevikerna, men som genom sin död bolsjevikerna fortsatte att haussa upp, då de inte hade någon annan galjonsfigur. Jag är säker på att den tid måste komma, när man äntligen inser, att alla dessa tre, Majakovskij, Franz Kafka och James Joyce, är 1900-talslitteraturens största bluffar. Några har insett det för länge sedan och vågat framhålla det men tigits ihjäl och lämpats på samma soptipp som andra urmodiga stilister från hopplöst förlegade urtider som Dimitrij Meresjkovskij, Frans G. Bengtsson och Stefan Zweig.

Apropå 65-årsminnet av Stefan Zweigs självmord.

Han var antagligen 1900-talets tongivande humanist så länge han levde och hörde även till pionjärerna för pacifiströrelsen, när han under första världskriget slöt upp bakom Romain Rolland från Schweiz i dennes upprop till alla världens intellektuella att dra i gång ett aldrig upphörande korståg mot kriget och aldrig ge sig förrän alla krig var utrotade, för vilken insats (det pacifistiska manifestet "*Au-dessus de la mêlée")* Romain Rolland fick Nobelpriset i litteratur 1915. Stefan Zweig förblev konsekvent pacifist hela livet men pläderade också för ett förenat Europa, tills nazisterna drev ut honom därifrån. Han skrev mest biografier bland vilka han framhöll som den viktigaste den om Erasmus av Rotterdam, som han betecknade som en maskerad självbiografi. Hans egen motivering till sitt självmord 22 februri 1942 (60 år gammal) i exil i Brasilien efter att Singapore fallit för japanerna, efter Wannseekonferensen i januari, före El Alamein och Stalingrad, löd:

"Jag föredrar att i god tid och i orubbad hållning avsluta ett liv, där min högsta glädje var intellektuellt arbete, och där personlig frihet innebar det högsta goda i världen."

Han menade därmed att han inte såg någon möjlighet att kunna fortsätta arbeta intellektuellt i personlig frihet då det förelåg hot mot honom som jude även i Brasilien, så länge tyskarna fortsatte segra i andra världskriget.

Hans självmord hör till litteraturhistoriens mest omdebatterade, men endast en författarkollega var kritisk mot denna humanistiska markering och menade att den borde ha kunnat undvikas: Erich Maria Remarque.

Ernest Raymond

Det finns ett slags författare som har förmågan att komma ut med ett enastående mästerverk genast, och sedan blir det ingenting mer. Till dessa hör Harriet Beecher Stowe ("Onkel Toms stuga"), Margaret Mitchell ("Borta med vinden"), Boccaccio ("Decamerone"), Henri Murger ("Bohemernas liv") men även i viss mån författare som Casanova, Flaubert ("Madame Bovary"), Gide ("Pastoralsymfonin"), Baudelaire och Cervantes. Det är givetvis intressantare med författare som klarar anstormningen av denna första stora framgång och inte fastnar i dess spår utan sedan alltid förnyar sig, som Dickens till exempel trots den enorma framgången med Pickwickklubben. Men även dessa som direkt fastnade i sin första framgång och aldrig lyckades överträffa den kan ibland vara av intresse, och det är aldrig rättvist att glömma bort dem.

Ernest Raymond torde vara helt bortglömd idag. Han debuterade 1935 vid 47 års ålder med den oerhört uppseendeväckande romanen *"We, the Accused"*, (på svenska "Fräls ifrån ondo"). Därefter skrev han ytterligare ett tjugotal romaner och även en Franciscusbiografi, men inget av dessa arbeten överglänste debutverket, även om ett par tre stycken av dem är nog så intressanta fortfarande de också. Före debuten hade han arbetat som präst bl.a. i fängelser och East End i London, och det är sådana erfarenheter han sedan omsätter i renaste litterära guld. *"We, the Accused"* är en enastående roman, och det finns knappast någonting i hela litteraturhistorien som kommer i närheten av den.

Möjligen skulle det vara Zola eller Frank Norris. Det är en fullkomligt banal historia om alldeles enkla och normala mänskor, men just mot bakgrunden av den konsekvent genomförda totala vardagligheten framstår romanens frågeställning som desto mera påträngande.

Problemet är, att huvudpersonen visserligen tekniskt sett verkligen har mördat sin hustru, men moraliskt sett är han oskyldig. Han döms för mordet, fastän teknisk bevisföring saknas, blott genom att juryn ändå är övertygad om hans tekniska skuld. Under hela rättegången är det ingen som yttrar ett ord i frågan om den moraliska skulden. Detta i sin tur beror på att den mördade hustruns karaktär aldrig diskuteras. Vid ett tillfälle har Paul (huvudpersonen, en lärare,) möjlighet att föra hustruns karaktär på tal, men som god äkta man svarar han: "Min hustru är död. Låt henne få ha sin frid." Det är allt. Det är det enda moment i vilket Paul försvarar sin moraliska oskuld, och han gör det genom att vägra belysa sin döda hustrus skuld.

Den kanske yppersta scenen i hela romanen är den allra banalaste, en fullkomligt trivial händelse som blir anledningen till hela tragedin utan att någon haft någon avsikt ditåt tidigare. När Paul skriver ett känsligt brev till sin älskarinna, som han avstått ifrån för hustruns skull, blir han avbruten av att någon ringer på dörren. Paul går och öppnar. Det är en dörrförsäljare. Genom sitt snälla kynne blir det omöjligt för Paul att bli av med honom. Den sjuka hustrun undrar vem Paul pratar med där nere och stiger upp ur sin säng. På väg ner får hon syn på det halvskrivna brevet på Pauls skrivbord, och utan att hon egentligen vill det läser hon det. Hon hade aldrig anat att Paul haft en kandiderande älskarinna. Och medan den fullständigt obegåvade dörrförsäljaren uppehåller Paul där nere med det mest erbarmliga tänkbara trams blir hustrun till en ond människa emedan hon ser hela sitt liv slaget i spillror. Och Paul har bara försökt skriva ett vänligt avskedsbrev till sin redan avpolleterade älskarinna....

Till hans bästa övriga romaner hör *"The Marsh"* ("Staden därnere") om ett ligistöde i East End, *"For Them That Trespass"* ("Förlåt oss våra skulder") om en i många år oskyldigt dömd man som efter sin frigivning med hela sitt liv förstört finner den verkliga mördaren, och "De fem bröderna le Fabre" om en fullständigt respektabel samhällsmedlem, en rektor, som blir en fullständigt kallsinnig mördare som inte begår ett mord utan att vara säker på att komma undan med det, vilket han också gör, även om det till slut bara blir genom sin egen död. Raymond är bäst som Londonskildrare, hans miljöromaner från London är alltid trollbindande, och han är kanske 1900-talets främsta skildrare av London vid sidan av Conan Doyle och James Hilton. Ju mer realistisk han är, desto bättre är han, det är hans huvudstyrka, som tyvärr avtar med åren, och har man läst hans debutroman har man läst det bästa av honom, som dock kanske är det bästa i sitt slag i hela den genren.

James Clavell

James Clavell är ett symptom. Hur briljant, dramatisk och mänskligt intressant hans genombrottsroman "Fånglägret" (*"King Rat")* än är så finner man redan här den hårda cynism och snudd på omänsklighet som sedan präglar hela hans författarskap i främst de stora asiatiska romanerna "Tai-Pan", "Shogun", "Noble House" och "Virvelvind". Alla dessa fyra är briljanta tekniska uppvisningar i ren action och mans-chauvinism med stark betoning på våld och pengar. Förgäves spanar man hos Clavell efter någon djupare mänsklig strävan, några rent konstnärliga ambitioner eller några nyanser över huvud taget. I stället får man det intrycket att dessa asiatiska mastodontromaner enbart är skrivna för pengar – och det är också vad de har inbringat. Clavell har blivit mångmiljonär främst genom att de även har omvandlats till populära vålds- och actionfilmer för TV. Han är med andra ord kanske mer än någon annan författare en rent teknisk underhållare. Inte ens i den mest ambitiösa av dem, "Virvelvind", som ändå behandlar ett så intressant ämne som den iranska revolutionen 1979, finner man något djupare engagemang i vad som egentligen hände på det rent andliga planet – författaren intresserar sig bara för våldet, pengarna, räddningen av de västerländska helikoptrarna samt finnen Erkkis manschauvinistiska bravurnummer. I en roman på 1200 sidor har författaren inte förstått någonting av själva ämnet som han skriver om.

Detta är det tragiska tidssymptomet: en av världens mest framgångsrika författare producerar bara våldsunderhållning som går ut i etern över hela världen vilket han förtjänar miljoner dollars på medan hans böcker är totalt renons på både konstnärliga och mänskliga kvaliteter och där tendensen till och med ofta är omänsklig. Den mest mänskliga av hans hjältar är den kapitalistiske amerikanen "kungen" i "Fånglägret", som genom sin fiffighet i alla fall bidrar till att existensen i fånglägret blir

uthärdlig för somliga, och som författaren i romanens final likväl endast kan jämföra med en "råttornas kung bland andra råttor".

Snart kommer troligen hans andra romaner att glömmas bort och betraktas som oläsliga medan endast denne "råttkung" ändå skall överleva alla Japans, Hongkongs och Irans lysande maktmänniskor i de större romanschabraken.

Som litterärt tidssymptom är James Clavell således lika bedrövligt som Sydney Sheldon, Victoria Holt och allt vad de heter som bara skriver för pengar och massorna och som dominerar marknaden totalt. Vad har hänt med Litteraturen?

Nevil Shute (1899-1960)

Liksom James Clavell är Nevil Shute först och främst en tekniker och därtill en välutbildad flygplansingenjör, som offrade sina bästa år på luftskeppsprojekt under 20-talet och på att driva i gång en flygplansfabrik under 30-talet. Att skriva böcker var för Nevil Shute från början blott en förströelse, och han vidhöll alltid att han gjort större insatser för flyget än för litteraturen. Han betraktade alltså inte sig själv som någon seriös författare. Likväl är det få anglosaxiska författare som under 1900-talet haft en så jämn kvalitet i produktionen att uppvisa, som nått en så universell popularitet, och som lyckats behålla denna popularitet så länge efter sin död.

Skillnaden mellan teknokraterna James Clavell och Nevil Shute är att den senare alltid är mänsklig och aldrig överger den mänskliga finkänslighetens varmt tilltalande ram. I vissa av hans 22 romaner kan det ibland slå över i sötsliskig sentimentalitet (främst i "Fem svarta höns"), men hellre det än att han drar sig utåt den motsatta riktningen, som är den omänsklighet man kan träffa på hos James Clavell. Därtill är Nevil Shute sällsynt begåvad med ett finstämt psykologiskt antennsystem; och i förening med en viss djupsinnig mysticism, som blir allt tydligare i hans senare romaner, framstår dessa insikter i människans djupare inre som ovanligt högt utvecklade för en ingenjör och teknisk författare. Ingenting av allt detta finns hos den onyanserade James Clavell.

Man kan ta vilken roman som helst av Nevil Shute från den första till den sista och komma igenom den med uppbygglig behållning. Det är inte bara "Fem svarta höns" och "På stranden" som håller av hans böcker. Dessa två framstår i själva verket som två av de mest povert komponerade av hans romaner. Hela slagkraften i "Fem svarta höns" ligger i inledningshistorien, som är den enda av Shutes skildringar som är direkt hämtad från verkligheten. Utan denna inledning om de vinddrivna och utstötta kolonialistdamerna i Bortre Indiens krigshärjade tropiker vore resten av romanen bara en banalitet. "På stranden" är Shutes starkaste roman genom sitt ytterst angelägna budskap för den tiden: med vetenskaplig exakthet drar Nevil Shute konsekvenserna av ett kärnvapenkrig 1962 i en av världslitteraturens mest skakande och realistiska skildringar. Den skrevs 1957, och lyckligtvis kom Cubakrisen till korta fem år senare. Var detta delvis till följd av Nevil Shutes profetiska varningar?

Många av hans böcker blev framgångsrika filmer. "Fem svarta höns" har filmatiserats ett antal gånger (första gången med den vackra Virginia McKenna) liksom "Mannen med sälgpiporna" (senast med Peter O'Toole). "På stranden" gjordes med Gregory Peck, Ava Gardner och Fred Astaire (som racerbilsentusiasten), och "Ingen återvändo", Nevil Shutes första universellt framgångsrika roman, var som färdigt skräddarsydd för James Stewart som den excentriske ingenjörsforskaren som vållar skandal med att sabotera ett passagerarplan på flygplatsen i tron att det kommer att störta om det får flyga. (Marlene Dietrich är med, men Glynis Johns blir hans hustru.) I alla hans romaner märks det att det är en flygarpionjär och veteran som talar. Så fort det blir tal om flygning ökar spänningen, tilltar detaljrikedomen, blir författaren lyrisk, händer det dramatiska ting och får man känslan av att författaren definitivt vet vad han talar om. Han är då hemma på sitt eget område, och man njuter av att få vara hemma med honom och i samma plan som en så trygg och mångkunnig flygare. I nästan alla hans romaner flygs det. Därför kan man vara säker på att alltid få en god resa i Nevil Shutes sällskap.

Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944)

Även han är flygare men inte ingenjör utan poet. Även han hör till de stora entusiastiska flygarpionjärerna, och sin flygarentusiasm omvandlar han i den finaste prosalyrik. Man fullkomligt smälter i läsningen av hans betagande verk. Som flygare gjorde han sina insatser i Franska Västafrika samt i Sydamerika, där han bidrog till flygplanstrafikens utveckling över Anderna och till utforskningen av de svåra rutterna över dessa stormiga berg. Samtidigt som han är flygpionjärernas poet nummer ett blir han kanske deras mest subtile mystiker, ty han är den förste av dessa flygandets eldsjälar som inser denna utvecklings tragedi, och han blir ett direkt offer för den. Under andra världskriget utvecklas flyget till en monstruös teknisk perfektion och slagkraft som dock mest bara används till att förinta städer, mänskor och civilisationer. "Inte var det för detta som vi ville ge mänskorna vingar," resonerar Saint-Exupéry, och efter en medelhavsflygning 1944 kommer han aldrig mer tillbaka. Hans flygplan påträffas aldrig, och man får än idag läsa motstridiga uppgifter om att han än skjutits ner över Medelhavet och än försvunnit ut över Sahara. Var det självmord eller krigsoffer? Troligen var det i vart fall ett martyrium för människans rätt till den obegränsade frihetens obesudlade vingar.

Hans mästerverk är "Kamrater på en irrande planet", som också heter "Flykten under stjärnorna" i vissa översättningar *("Terre des hommes")*, men hans mindre böcker är ett dussin till antalet. Till dessa hör även den klassiska barnboken "Den lille prinsen" och hans humanistiska testamente *"La Citadelle"*.

Saint-Exupéry är ungefär jämnårig med både Nevil Shute och James Hilton (han med Shangri La) och är i högre grad än dessa båda ett grällt vittne om den tidens kulturella tragedi. Alla är väl överens om idag att världen definitivt spårade ur 1914. Allt kom av sig och i synnerhet alla kulturella värderingar. De som orkade försökte finna ett nytt slags vingar än den störtade kulturtrygghetens, och både Nevil Shute och Antoine de Saint-Exupéry lyckades genom flygmöjligheten. Men Nevil Shutes enda och äldre bror, som Nevil Shute menade att var den enda litterära begåvningen av dem, stupade i slutet av första världskriget och fick aldrig skriva. Antoine de Saint-Exupéry förgicks i andra världskriget genom dess antikulturella natur. Kipling slutade skriva då hans son dog i första världskriget utan att få någon känd grav. Somerset Maugham förbittrades för hela livet genom sina upplevelser av det första världskriget. Det var en förfärligt urspårad och tröstlös tid. Man är då tacksam för att åtminstone Nevil Shute och Antoine de Saint-Exupéry fann sig vingar som håller än idag.

Mystiska tendenser hos Somerset Maugham och Nevil Shute

Dessa tendenser består i ett intensivt intresse för Asiens mera exotiska religioner och då främst buddhismen. Hos Somerset Maugham mognar detta intresse först med åren. Från början står han som läkare helt på realistisk bas och intresserar sig inte alls för något själsligt utöver personligheten, men genom sina resor främst i Kina upptäcker han att det finns ett större själsligt universum än bara den mänskliga personlighetens. Hans asiatiska berättelser färgas allt mer av ett uppgående i en annan och mer intensiv och fascinerande värld än den krassa materialismens karaktärslöshet i London och Paris bland misslyckade lodisar som Philip Carey i "Människans slaveri", som all sin goda smak och utbildning till trots faller för en vulgär servitris, vilket blir ämnet för författarens största roman – en studie i en karaktär som tappar karaktären. Helt utvecklat är Maughams etablerade mysticism i 60-årsåldern, när han skriver *"The Summing Up"* och "Den vassa eggen", där han tydligt bekänner sig till både själavandringsläran och monoteismen.

Hos den betydligt mer fantasibegåvade Nevil Shute däremot finns det klara visionära och mystiska strävanden från början. Hela hans författarskap lever på att utforska det fantastiska. I den första romanen "Marazan" smugglar italienska fascister och maffiosi droger till England (1926 – det kunde ha varit 50 år senare lika fullt –) i den andra och tredje utforskar han kommunistmentaliteten och -hotet mot England från två olika håll – en sympatisk landsförrädares, och patriotism som går för långt; i den fjärde studerar han depressionen och dess återverkningar i samhällspsyken, och den femte är hans första direkt profetiska roman, där han före andra världskriget direkt förutsäger hur det

kommer att gå till när de engelska städerna blir sönderbombade. I den sjätte går han för första gången in på själavandringsfenomen *("An Old Captivity")*, de följande fem handlar bara om kriget men är på sitt sätt hans bästa, i "Utan återvändo" förråder han på nytt sin förkärlek för rent mysticistiskt fantasteri, och i romanen omedelbart efter "Fem svarta höns", *"Round the Bend"*, går han som längst i sina religiösa tendenser i skildringen av en kombinerad Jesus-Buddha-Muhammed-profetgestalt med förankring i alla tre religionerna. I två av de sista åtta romanerna sysslar han med personlighetsöverföring och telepati, paret i "På stranden" tycks ta reinkarnation som en självklarhet, och "Till minnet av Janet" förklarar och försonar ett självmord. Kort sagt sysslar Nevil Shute i de flesta av sina romaner med helt andra dimensioner av livet än de påtagliga.

Det finns en mysticism som Somerset Maugham inte befattar sig med, och det är astrologi. För detta står dock inte Nevil Shute främmande, utan i "Schackbrädet" går han till och med in på buddhistisk astrologi. Man kan förstå, att Somerset Maugham i sin rätlinjiga realism inte kunde förstå sig på mycket sådant, lika litet som han förstod sig på poesi, medan det för Nevil Shutes djupa intresse för ödets makt och hemligheter den astrologiska dimensionen ingalunda kunde uteslutas, lika litet som poesin. Maugham förblir den större stilisten och människokännaren, men Nevil Shutes fantasi, vidsynthet och konstruktivitet är på något sätt ändå att föredra.

En annan sak har de gemensamt: en besvikelse på samtidens utveckling inom teater och dramatik. Maugham skriver många pjäser och grundar sin framgång och karriär på det för att sedan vända sig därifrån med avsmak och beklaga att ingen längre skriver skådespel på vers utan att sluddrandet i stället tagit över dominansen. Nevil Shute går hellre på bio och ser Cary Grant och Bette Davis, där han får mycket bättre utdelning, underhållning och dramatik än på teatern.

Men för att återgå till mysticismen – kan då monoteism, själavandring och astrologi kombineras? Varken för Maugham eller för Shute var det något problem att förena monoteism och själavandring, medan astrologin bara kan förklaras på panteistisk basis. Och panteismen, som i sig inrymmer alla teismer, behöver heller varken utesluta monoteism eller själavandring.

Kanske dessa tre – monoteism, reinkarnation och panteism – blir framtidens nya religiösa treenighet?

Även en cyniker har ett hjärta

(William Somerset Maugham)

Det har sagts att han är en cyniker. Man kommer inte ifrån, att hans berättelser inte alltid är alldeles angenäma. "En villa vid Florens", till exempel, är en minsann så obehaglig historia som på sin tid förskaffade författaren åtskilligt besvär med processer, – den var ju direkt omoralisk och utgjorde en direkt förolämpning för att inte säga ärekränkning mot det Brittiska Imperiet. Vidrigast av alla hans romaner är väl "Magikern", en modern Frankensteinhistoria med så vederstyggliga vedervärdigheter att det lyckligtvis blir alldeles orimligt. Hans mest cyniska roman är väl "Mrs Craddock", – men hur är det egentligen med hans cynicism?

Han utbildade sig till läkare, och i två av hans romaner presenterade han sina erfarenheter som läkare – "Liza från Lambeth" och "Människans slaveri". Ingen av dessa romaner är någon cynisk historia. Tvärtom har de båda en både oväntad och djup medmänsklighet att uppvisa. Romanen "Den brokiga vävnaden" visar på samma sätt en djup förståelse för hur olyckliga kvinnor egentligen har det. När man djupare studerar Somerset Maughams briljanta historieberättarkonst och går bakom den rena underhållningsfasaden hittar man något helt annat än en cyniker. Man upptäcker att cynismen bara är en mask och den professionella underhållarens förställning inför det ytliga flertalet av sin publik – han vill synas cynisk för att kunna förbehålla sina verkliga egenskaper åt det lyckliga fåtalet som förstår.

I själva verket är Maugham en som bara intresserar sig för andra mänskor och inte alls för sig själv. Hans enda intresse i livet är att studera mänskor, utforska dem, fotografera dem själsligt och vända ut och in på dem för att kunna roa sig med att genom sin konst återge dem så levande och sanningsenligt som möjligt. Detta är hans enda ambition, och den har han lyckats med alldeles

förträffligt. En sådan ingående människokunskap har man inte sett så mycket av efter Dostojevskij. Till skillnad från Dostojevskij håller sig dock Maugham till vanliga mänskor som det egentligen inte är så mycket med. Hans historier blir därmed ofta triviala, banala och tarvliga. Man saknar hos honom den härliga fantasiflykt som alltid är så upplyftande och befriande hos en äkta kelt som Nevil Shute. Men Maugham är mer besläktad med det franska. Han föds i Paris och bor mest i Frankrike, och hela hans kynne är mera galliskt syrligt och torrt än anglosaxiskt poetiskt och utsvävande. Det är bara när han rör sig i mycket exotiska områden, som i Kina, Söderhavet eller Sydostasien, som hans romaner blir mera innerligt färgade av mer än bara den materiella verkligheten.

Hans viktigaste romaner är "Människans slaveri" och "Den vassa eggen". Den senare beskriver oförenligheten mellan asiatisk mysticism och det krassa amerikanska samhället – huvudpersonen är en amerikan som upplever båda och försöker förena dem. Man får inte veta om han lyckas. Även "Bortom all ära och redlighet" *("The Narrow Corner")* är en ytterst läsvärd roman genom sin förtätade dramatik. Han var inte särskilt dramatisk i regel, varken dramatik eller poesi låg för hans prosaiskt nakna verklighetsnärhet, men denna historia är dramatisk, liksom novellsamlingen "Ashenden" om hans egna erfarenheter som spion i första världskriget. Här finns även exempel på hans sällsynta humor i de sista två novellerna om amerikanen Harrison, som mitt i revolutionens Petrograd i oktober 1917 bara ser sin tvätt som det enda viktiga i hela världen. Inte ens här är Maugham cynisk, utan det är faktiskt medlidande med en bisarr mänsklighet som han visar, visserligen med ett tvetydigt leende, men ändå.

Han levde 1874-1966 och blev alltså lika gammal som Sibelius.

W. Somerset Maugham som novellist

Det är inom detta område han har gjort sin viktigaste insats. Nästan alla hans mer än 80 noveller är fullkomliga mästerverk i det lilla formatet. Som en novellens mästare har han egentligen bara jämlikar i sin förebild Maupassant, vars novellkonst han utvecklar, och Anton Tjechov. Hans noveller är intima dramer om mänskliga öden när de är som mest fascinerande, och de är nästan alla plockade direkt ur verkligheten. Maugham når högst i sin övertygande och ofta skakande realism i sina noveller, som i sin fina karakteristik, observation och psykologiska nyansering är på en så hög nivå att man nästan alltid har misslyckats med att dramatisera och filmatisera honom. Han är lika svår att göra full rättvisa som Shakespeare. Mest lyckade är väl de tre filmerna "Kvartett", "Trio" och "Encore" (omkring 1950) på tio av hans noveller med manus av honom själv.

Denna suveräna novellkonst är det som också besjälar hans bästa romaner. Egentligen är hans enda riktiga roman "Människans slaveri" medan alla de andra bara är långa noveller. Mest novell-lika är de bästa av dessa, som den oerhört ingående konststudien "Månen och silverslanten" (som inte alls handlar om Gaughin utan som faktiskt är ren fantasi), den chockerande "Uppe vid villan" och "Bortom all ära och redlighet". Även "Den vassa eggen" är som en lång novell och kanske den mest Tjechovska i hans produktion, då den saknar slut. Men inte ens i dessa för alltid läsvärda romaner når han så långt i explosiv skildringskraft och suveränt levandegörande av oförglömliga karaktärer som till exempel i mina tre favoritnoveller av honom: *"An Alien Corn"* (om den judiske pianisten), "Lord Mountdrago" (om en psykologisk parlamentskonflikt) och "Brevet" (om en mörderska en gång personifierad på film av Bette Davis).

Man kan invända mot hans favorisering av ämnet slafsiga medelmåttor på dekis, han återkommer ständigt till dessa undergångsindivider på livets baksida, men däri ligger också hans största styrka genom det oändliga mänskliga deltagande och medlidande som han faktiskt blottar trots det suveränt hållna pokeransiktet av kanske den mest spirituella och sofistikerade cynism som någonsin konsekvent lyckats hålla masken under en så lång författarbana (mer än 50 år) i litteraturen.

Kommentar till Alexis Carrel.

Hans enda bok "Man the Unknown" måste betraktas som en av 1900-talets viktigaste. Den kom ut 1935 och är lika aktuell idag som då, fastän vissa av hans betraktelser måste anses som tidsbundna.

Han var då 62 år gammal efter ett ytterst rikt och intensivt liv som läkare och kirurg, främst under första världskriget som krigskirurg och transplantationsexpert. Han fick nobelpriset redan 1912 i medicin för sina epokgörande undersökningar och metoder vid hopsyning av blodkärl och transplantation av vävnader.

I mycket var hans bok långt före sin tid. Han för oss inte bara på en svindlande upptäcktsfärd genom hela människokroppen och uppenbarar för oss alla dess mest fantastiska mirakler, som ingen vanlig mänska har en aning om; utan han dissekerar även hela det mänskliga samhället och dömer i princip ut det efter förtjänst för dess redan då (1935) katastrofala alienering från naturen och därav resulterande denaturalisering, degenerering och avhumanisering. Hans bok är både den underbaraste tänkbara lektion i människroppens under och mysterier och en skarp diagnos över det mänskliga samhällets tillstånd. Efter honom har tillståndet förvärrats betydligt genom inte bara det andra världskriget utan framför allt genom miljöförstöringen. Men som en klok läkare säger han sanningen utan att någonsin ge upp hoppet. Han säger rakt ut vad som bör göras, och om det inte görs måste det bli värre. Det är på vars och ens ansvar att själv göra något åt saken. Alexis Carrel inser som en av de första att var och en själv är ansvarig för hela världen – och han är den första som tar konsekvenserna av det totala ansvarstagandet som levande individ för allt liv i världen.

Tråkmånsen Lawrence Durrell

Visserligen kan man säga en hel del gott om Lawrence Durrell. Hans enda berömda bok "Alexandriakvartetten" är först och främst en underbar miljöskildring av stämningar och kärleksrelationer i det andra världskrigets Alexandria, och mer än så strävar heller inte romanen efter att åstadkomma. Det är en sinnlig roman i fyra delar om Alexandria och ingenting annat. Den beror helt och hållet av sin egen sinnlighet och av Alexandrias ram. Vad mera är om dessa fyra böcker om Justine, Balthasar, Mountolive och Clea är nästan bara nonsens.

Egentligen räcker det om man läser "Justine". Här finns redan alla personerna, intrigerna, kärleksförhållandena och stämningarna. "Balthasar" är väl den minst läsvärda av de fyra, medan "Mountolive" är den mest nyktra och intressanta. I "Clea" förstörs den lilla konsekvens i de fyra böckernas berättelse som finns av att den som blev mördad i "Justine" visar sig i "Clea" inte alls vara död.

Lawrence Durrell är hopplöst självupptagen och utan humor, han saknar logik, och han håller på i det oändliga med att sida upp och sida ner berätta ingenting. Karaktärerna är inte utan intresse, men i stort sett är de hopplöst uttråkade och tråkiga, slappa och depraverade allihop. Nej, Lawrence Durrell är knappast värd den möda det är att läsa honom. Då är Robert Graves åtminstone roligare.

Kort om John Cowper Powys (1872-1963)

John Cowper Powys är mest känd för romanen *"A Glastonbury Romance"*, men under sitt långa liv åstadkom han ett så omfattande antal tegelstenar att han platsar någonstans mellan Anthony Trollope och Thomas Hardy – även stilmässigt. Hans romaner rör sig i samma omgivningar och håller sig inom samma mentalitet som Trollopes och Hardys men påminner till innehållet mest om George Meredith och till och med Goethes *"Wilhelm Meister"* i betoningen av de egocentriska upplevelserna av långrandiga kärleksrelationer. Mest beundrade Powys Dostojevskij, men han saknar helt dennes dramatik och intensivt djupa själsliv. Han beundrade även Walter Scott och (naturligtvis) Thomas Hardy men hade tydligen ingenting till övers för de mer betydande Dickens och Thackeray eller ens systrarna Brontë. Också är Powys tämligen enfaldig i sina homofona intriger som mera liknar frökenförströelser än verklig litteratur. Även hans båda bröder Llewelyn (1884-1939) och Theodore Francis (1875-1953) var produktiva författare men ännu blekare och mer åt det excentriska hållet. Den senare påminner när han är som bäst om Evelyn Waugh i sina mest artificiella satirer.

Två tegelstenar om kung Arthur

Den äldsta tegelstenen om Arthursagan med hela dess legendvävnad i komplett skick är Sir Thomas Malorys märkliga sagoverk från 1400-talet, som han skrev nästan helt och hållet i fängelse. På Sir Thomas Malorys oöverskådliga grundval har Terence Hanbury White komponerat en mycket originell och humoristisk parafras, som inte tar riddartiden och dess höviska ceremoniel på lika blodigt allvar. Vem var då Terence Hanbury White, mannen bakom *"The Once and Future King"*, de fyra romanerna om kung Arthur, av vilka den första, "Svärdet i stenen", så föll Walt Disney i smaken att han gjorde sin sista tecknade långfilm på den?

Han föddes i Bombay 1906 som lika mycket anglo-indier som Rudyard Kipling. Hans far var polischef, och hans mor var dotter till en indisk domare. Liksom Kiplings blev Whites barndom djupt olycklig då hans föräldrar inte drog jämnt. Kunskapstörsten räddade White, som utbildade sig i Cambridge och kom ut med "Svärdet i stenen" 1938. Tjugo år senare var alla fyra romanerna färdiga, och han dog sedan 1964 på ett fartyg i hamnen i Pireus utanför Athen.

Hur underfundig och tokrolig *"The Once and Future King"* än är så innehåller den samtidigt mycket av tvivelaktigt värde, främst massor av trams. Han förlöjligar riddartiden litet väl mycket, och dialogen är ofta tarvlig. Något ädelt inslag förekommer aldrig utom som ett ämne att parodiera och förlöjliga. Vad som räddar romanerna är däremot den oförglömliga karakteriseringen av Sir Lancelot.

Den tredje och största av romanerna, *"The Ill-Made Knight"*, handlar enbart om honom. Ingen har någonsin annars vågat framställa Sir Lancelot som ful och missanpassad, men detta gör White med överväldigande konsekvens. Även Sir Mordred skildras mera nyanserat än i andra Arthur-skrönor, och White försöker ge en ganska övertygande förklaring till denne destruktive nidings underliga beteende. Men det är Sir Lancelot som är den enda riktiga huvudpersonen i Whites bestående livsverk.

På samma sätt är det i *Marion Bradleys* betydligt tyngre tegelsten *"The Mists of Avalon"* Morgan le Fay, Arthurs halvsyster och modern till hans oäkta son Sir Mordred, som är den bärande karaktären. Marion Bradley är en amerikanska född i Albany (New York) 1930, och hennes mycket imponerande och genomträngande, psykologiskt skarpt analyserande Arthursaga saknar motstycke i sin djupa belysning av det gammalkeltiska religiösa livet i det förhistoriska England. Hon förlägger Arthursagan till det kritiska skede då kristendomen avlöste det romerska väldet i England. Drottning Guinevere representerar det kristna etablissemanget och Morgan le Fay den gammalkeltiska naturreligionen, medan Arthur står mitt emellan dem, är beroende av båda och splittras liksom hela riket när kristendomen inte kan tolerera "hedendomen". I Marion Bradleys roman är alltså kung Arthurs tragedi att han med sin upplysning och hela sitt lysande hov blir offer för kristendomens intolerans – ett stort, ambitiöst och mycket utmanande tema, som ger det mycket övertygande intrycket att det faktiskt kan ha varit så det hela gick till. Vad man dock saknar i Bradleys roman är alla Whites förtjänster – den mustiga kamratandan mellan riddarna och den stora humorn.

Vi har bett John Bede i Nordirland om en kommentar till dessa båda mastiga Arthursagor med en vag misstanke om att han nog skulle föredra "Prins Valiant". Vår irländske kollega är om någon en expert på kung Arthur, och hans egen Arthursaga kommer längre fram i "Gotisk historia", som dock tar sommarledigt i detta nummer.

T.H.Whites bok om Merlin

Under andra världskrigets mörkaste skede fullbordade T.H.White sin svit om fem burleska romaner om kung Arthur med *"The Book of Merlin"*. Denna blev aldrig publicerad med de fyra tidigare delarna utan hamnade utanför och blev publicerad först som senkommet sladdbarn och mottogs ej väl av kritikerna, som ansåg den underlägsen de fyra tidigare, vilket inte vill säga litet, så barnsliga och tarvliga som redan de fyra "seriösa" delarna är.

Denna "Merlins bok" tar priset av dem i barnslighet men är ändå läsvärd som satir över alla 1900-talets politiska system och ideologier, som Merlin som trollkarl på 400-talet naturligtvis är väl insatt i.

Whites stora svaghet är hans krampaktiga trohet till Sir Thomas Malory och dennes fria fantasier på 1400-talet inspirerad av alla tidigare skrönor i ämnet och visserligen åstadkommande en aktningsvärd och överskådlig helhet av den encyklopediska Arthurmytologin men hopplöst personligt färgad av egna spekulationer. Liksom Malory är White och i ännu högre grad än denne hopplöst oseriös.

Merlinfrågan återstår. Var Merlin en titel eller en unik personlighet med det namnet? De seriösa forskarna tycks föredra beteckningen som en titel medan alla diktare gör honom till en enda unik personlighet. Vi håller på diktarna: Merlin är mera övertygande som person (liksom Aron) än som bara en titel likvärdig med överstepräst. Däremot har Merlin efter den kände magikern ofta använts som beteckning på andra liknande personligheter. Således var en av dem som ibland kallades "Merlin" ingen mindre än Christopher Marlowe.

Robert Graves (1895-1985)

När Robert Graves är som bäst är han utomordentligt rolig, och när han är som sämst är han utomordentligt tråkig. Men riktigt rolig och underhållande är man bäst i det lilla formatet, medan det är mycket svårt att inte bli tråkig i det stora. Robert Graves kommer kanske därför bäst till sin rätt i sina små romaner medan flera av de stora nästan verkar vara helt bortkastad möda.

Emellertid har Robert Graves en beundransvärd ådra som ingen annan har, och den kommer bäst fram i de båda romanerna om kejsar Claudius. Redan i "Farväl till alltihop", hans tidiga självbiografi och uppgörelse med sina krigsminnen från första världskriget, ådagalägger Graves en fullständigt rättfram ärlighet; han kompromissar inte med sanningen utan säger precis som det var. Det blir sedan hans styrka som historiker. Men till denna ärliga sanningssträvan kommer en annan sak. Det mest typiska för Robert Graves konstruktiva livsgärning är att han bemödar sig om att plocka fram obskyra och förorättade personligheter ur historien och göra dem rättvisa. Bäst lyckas han med detta i Claudius-böckerna. Claudius var en stammande konfys stackars farbror som efter mordet på Caligula hittades skräckslagen där han hade gömt sig bakom några gardiner varpå han till sin obeskrivliga fasa utropades till kejsare. Som sådan blev han en av de bättre om dock även han alltid förblev behäftad med sympatiska mänskliga svagheter. Dubbelbiografin "Jag Claudius" och "Claudius guden", som är mycket olika varandra, hör till de absoluta mästerverken i biografilitteraturen åtminstone litterärt betraktat.

En annan som Graves gräver fram är den av kejsar Justinianus mycket illa behandlade general Belisarius, som utkämpade alla Justinianus krig och fick dö i total bortglömdhet och otacksamhet. Till denna litterära återupprättelsekategori hör också den mänskliga rehabiliteringen av doktor William Palmer, som 1856 hängdes för att ha begått ett antal giftmord utan att ett enda av dem kunde bevisas. Skildringen är groteskt och rabulistiskt rå men dokumentärt intressant. (*"They Hanged my Saintly Billy"* eller i svensk översättning "Att hängas vid halsen".) Graves grävde också fram historien om en sällsam spansk expedition 1606 till Marquesasöarna, Solomonöarna och Filippinerna under en självgjord kvinnlig amiral, men denna känns mera meningslös. Mera intressant är då "Kung Jesus", som presenterar den mycket intressanta teorin att Jesus skulle ha varit en i hemlighet avlad son av Antipater, den äldste sonen till Herodes som denne lät förfölja till döds för sin konstruktiva egensinnighet. "Kung Jesus" är inte alls intressant som studie över Jesus och apostlarna medan dess värde ligger just i dess studie av den herodianska familjen.

Dessa är de tyngsta av Graves romaner. Till de små och omistliga hör naturligtvis självbiografin (skriven vid 33 års ålder) "Farväl till alltihop", hans mycket omtyckta skildring av vad hans vän T.E.Lawrence egentligen gjorde i Arabien, romanen om ett frimärke "Antigua, penny, purpur" och hans kåserisamlingar, där ibland hans humor når svindlande höjder av ren rabulism (ex. "Har ni haft guineamask någon gång?"). Men värdefullast av kanske alla hans arbeten är hans ordnande av den grekiska mytologin. Alla dessa otaliga myter med deras otaliga varianter har han sammanställt och ordnat systematiskt, där han dels presenterar myterna och sedan kommenterar och förklarar dem i detalj i egna personliga utläggningar. Det är hans mest objektiva arbete, och trots dess vetenskapliga

torrhet kan man bortse från kommentarerna och bara läsa myterna med den största litterära behållning. Detta arbete är encyklopediskt och av ovärderlig betydelse för alla studenter av Antiken.

Tyvärr är Robert Graves inte helt självklar som litterär auktoritet och stilist, men det som ligger honom i fatet är egentligen inte hans eget fel. Vad nästan alla hans skrifter lider av är en anstötlig råhet. Detta drar ner den första delen av Claudiusbiografin till en nästan ofattbart vulgär nivå (som om Graves inte ville vara bättre än sladdraren Suetonius) i långa stycken, och denna råhet vidlåder sedan Robert Graves i bok efter bok vad han än skriver om, som om han aldrig kunde låta bli att vara rå. Mest störande är denna onödiga råhet i hans mest ambitiösa arbeten (som i "Kung Jesus", där han till och med låter apostlarna supa sig fulla,) och denna råhets ständiga återkomst vittnar tyvärr om en viss smaklöshet hos författaren. Förklaringen till denna onödiga belastning står att finna i "Farväl till alltihop". Större delen av denna självbiografi handlar om första världskriget och hans egna upplevelser i skyttegravarna. Han kom aldrig över detta. Har man läst denna fasansfulla verklighetsskildring känner man sedan igen det i alla de åtföljande romanerna. Det är bataljonutplåningarna, de strittande inälvorna, de ständiga massakrerna, den olidliga oupphörliga skräcken, den levande mardrömmen, som ständigt återkommer. Graves förklarade själv att han var obotligt psykiskt sjuk efter första världskriget, men han föredrog att behandla sig själv än att låta andra göra det. Kanske hans böcker var en del av terapin.

Hans mest sympatiska och friska bok är då märkligt nog den lilla boken om Lawrence. Dennes egen tunga självbiografi "Vishetens sju pelare" är i sig ett mastodontverk och beundransvärt som sådant men saknar distans till ämnet, då allt är Lawrences egna observationer. Graves bok har denna distans och gör hela kriget mera åskådligt. Dessutom var Robert Graves en av de få som förstod sig på Lawrence. Han tyckte om honom och kunde både uppfatta honom sakligt och uppskatta hans särprägel. Den kanske enda andra som begrep sig på Lawrence och som rätt värderade hans insatser var Winston Churchill.

För övrigt har Robert Graves kritiserats för sin stora fåfänga och självgodhet, för sin fallenhet att vulgarisera, för sin partiskhet i historiska bedömningar och för att han mest bara skrev för pengar, vilket han alltid öppet medgav själv. Men de positiva sidorna av hans författarskap kan aldrig övervärderas. Claudiusböckerna förblir ett ovärderligt komplement till den antika litteraturen liksom Belisariusbiografin, och hans expertkunskaper om Antiken, som de framstår i "Den vita gudinnan", "Homeros dotter", "Det gyllene skinnet", "Achilles vrede" och framför allt "De grekiska myterna", är kanske litteraturhistoriens mest behjärtansvärda insats för att levandegöra den Antik igen som människan en gång genom bigotteriets blotta dumhet begravde levande.

Bruce Lockhart (1887-1970)

Detta är en annan skotte men betydligt friskare och närmare jorden än exempelvis Edgar Allan Poe. Lockharts bästa böcker är hans första, exempelvis *"Memoirs of a British Agent"*, där han beskriver sin berg-och-dal-artade karriär. Efter stormiga ungdomsår i bland annat Malacka råkade han ut för den otroliga tillfälligheten att bli placerad på konsulatet i Moskva under första världskriget innan någon ännu anade något om den kommande ryska revolutionen. När denna bröt ut befann sig Bruce Lockhart mitt i händelsernas centrum och höll på att råka riktigt illa ut som misstänkt hjärna bakom attentatet mot Lenin i juli 1918 strax efter att denne låtit avrätta hela tsarfamiljen – attentatet misslyckades då mördaren Dora Kaplan, en judinna, började ställa Lenin frågor när hon skulle skjuta honom, men hon lyckades ändå sända två kulor i honom, av vilka den ena tog i nacken. Lenins konvalescens blev lång och svår, och varken han eller ryska revolutionen blev någonsin helt sig själva igen – båda kom liksom av sig.

Hjärnan bakom attentatet var i stället mästerspionen Sidney Reilly, som vi kanske bara har Bruce Lockhart att tacka för någon närmare kunskap om. Lockhart hade ofta kontakt med Reilly och hade anledning att noga följa med dennes förehavanden, så att han efter dennes olyckliga död efter att ha återvänt till Sovjetunionen en gång för mycket kunde dokumentera hela sagan – till stor fröjd för TV och BBC 50 år senare, då rollen som Reilly blev den begåvade skådespelaren Sam Neills genombrott.

Efter de stormiga Moskvaåren fick Bruce Lockhart arbeta i Prag, under vilken tid han fick stifta nära bekantskap med alla 20-talets centraleuropeiska viktiga personer som Tomas och Jan Masaryk, Eduard Benes, Gustav Stresemann och till och med exkaiser Wilhelm II, som han ger ett mycket ingående och sympatiskt porträtt av bland många andra i sin andra bok *"Retreat from Glory"*.

Bruce Lockhart är så skotsk att det knappast går att föreställa sig någonting mera skotskt. Hans mors släkt är McGregor och härstammar direkt från Robert "Rob Roy" McGregor, medan hans fars släkt kommer från Robert the Bruce, Skottlands medeltida konungar. Ändå är han samtidigt mycket internationalistisk, och den samtida författare han beundrar mest är Somerset Maugham, om han dock i stort sett uppskattar alla samtida kolleger, som även Joseph Conrad, Kipling och många andra. Han levde även många år i fjärran östern, vilket hans tredje bok *"Return to Malaya"* handlar om. Vi har ännu många böcker kvar av honom att läsa.

Alla hans böcker är självbiografiska men handlar egentligen mycket litet om honom själv. Snarare är de panoramasamtidsmålningar över den politiska verkligheten i världen från 1914 och in i det kalla kriget. Under det första världskriget var han vid det brittiska konsulatet i Moskva mitt i händelsernas centrum och höll på att bli avrättad som spion, och han återvände alltid till de årens ohyggliga skolningsgrund för sin fortsatta verksamhet. I början av den ryska revolutionen ansågs han bolsjevikvänlig, och en sådan som Churchill, som insisterade på att de vita skulle få maximal allierad hjälp mot de röda, gav inte mycket för Lockharts bättre information och omdöme om det faktiska läget och oddsen. Lockhart svängde sedan till den absoluta motsatsen och var en av de första som genomskådade och varnade för Stalin. Han var mest i Prag under mellankrigstiden och mycket god vän med både president Benesj och Jan Masaryk, som han efter 1948 skrev en särskild bok om. Under andra världskriget fann han och Churchill varandra, och Lockhart blev under detta krig ett slags chef för den brittiska propagandan, så att hans direkta huvudfiende och motpart blev Doktor Goebbels. Den bok som han skrev om krigsåren, "Nu kommer uppgörelsen", är kanske hans intressantaste genom de psykologiska inblickar man får i framför allt hur ytterst hårt trängda engelsmännen var utan att det fick märkas. Både Churchill och Lockhart var under långa perioder svårt sjuka mitt under de värsta krigsåren, vilket inte för någonting i världen fick komma till någon allmän kännedom. Ansträngningarna hade varit så betydande redan under det första världskriget att England egentligen inte alls pallade för en andra omgång; och liksom Frankrike förblödde ihjäl under det första världskriget blev det Englands tur att förblöda ihjäl i det andra.

Bruce Lockharts utblick är alltid kristallklar, han missar ingenting och begår inga misstag, och samtidigt är han en utomordentlig mänskokännare. Han ser även vari storheter som Churchill, Roosevelt och Eisenhower begår sina fel och beklagar att så kallade stora män aldrig har vett att sätta stopp för sig själva när detta skulle vara det enda rätta att göra (ex. Dresden och Nagasaki). Men varmast pläderar han för och beundrar han sådana vilkas storhet aldrig blir riktigt kända eller erkända eller får en orättvis lön, som exempelvis Alexander Kerenskij.

En annan sådan var Jan Masaryk. Hans död i mars 1948 har alltid betraktats som ett olösligt mysterium medan Bruce Lockhart ser det hela fullständigt klart:

"Så fort kroppen upptäcktes anlände två kommunister till scenen, M. Nosek, inrikesminister och chef för hemliga polisen, och doktor Clementis, Jans efterträdare som utrikesminister, och dessa båda tog hård kontroll över hela situationen. Ingen tilläts komma i närheten av Czernypalatset, men polisläkaren, som tillkallades genast, påstods ha bestämt dödsorsaken till självmord. Några veckor senare hittades han död på sitt kontor i polishögkvarteret, och kommunisterna kungjorde att han också hade begått självmord.

Det gjordes aldrig någon officiell utredning om Jans död. Dessutom var det badrumsfönster under vilket hans kropp påträffades föga troligt som självmordsramp för en man med Jans kroppshydda. Han hade medel att lättare kunna ta sitt liv: sömnpiller och en revolver. (....)

Om kommunisterna hade upptäckt Jans stipulerade avsikt att lämna landet hade de alla skäl att tysta honom för alltid. Känd för hela folket som Honza, ett tjeckiskt smeknamn för Jan, var han just den person vars arrestering hade kunnat utlösa ett inbördeskrig. I frihet utomlands hade han blivit en förskräcklig fiende, då han i egenskap av en av världens bästa radiotalare hade haft en oemotståndlig verkan."

Kommunisterna spred den propagandan att Jan Masaryk, son till Tjeckoslovakiens skapare och förste president Tamas Masaryk samt mångårig utrikesminister och ambassadör utomlands, tvingats till självmord genom västerländska påtryckningar. Flera andra, som påträffades döda på samma sätt, krossade efter ett skenbart fall från ett fönster, påstods ha begått självmord; men frivilliga självmördare brukar förklara sig skriftligt innan de demissionerar. Inget av de tjeckiska "självmordsfallen" i februari-mars 1948 gjorde detta.

Bruce Lockhart var även en av dem som klarast genomskådade det fruktansvärda skräckväldet bakom järnridån när det kalla kriget började. Han dog 1970 vid en ålder av 83 år efter att ha varit sjuk under nästan större delen av sitt liv; och efter hans bortgång, ja, redan på 60-talet började det västerländska fjäsket för kommunismen mest tack vare Amerikas fatala sätt att sköta sitt Vietnamkrig. Det blev inne att stryka kommunisterna medhårs, att beundra Bresjnev och att dyrka Mao utan att någon anade vad denne höll på med för kulturutrotningsförsök i Tibet, och höjden nåddes väl när Jan Myrdal försvarade Pol Pot-regimen i "det demokratiska Kampuchea" och Olof Palme kallade Fidel Castro "en sann demokrat". Då fanns det tyvärr inte längre kvar någon Churchill eller Lockhart som kunde avslöja skurkarna utan bara tysta mullvadar som arbetade okända i det tysta men som visste vad de gjorde när de förberedde 1989.

Fortfarande daltar man och flirtar man med Kina, fastän hela världen såg vad som hände på Himmelska Fridens Torg i Peking 4 juni 1989 och fastän Kina öppet inte bara har för avsikt att införliva Hongkong utan även Taiwan, och sedan? Redan 1938 blev andra världskriget oundvikligt när man lät Hitler få Tjeckoslovakien utan vidare, och endast Churchill under hela 30-talet vågade göra sig impopulär med att ständigt varna för att ge efter åt Hitler. Samma situation återkommer ständigt, och idag är det Kina och Frankrike som detonerar atombomber på andras eller ockuperade länders områden. Man vågar protestera mot Frankrike, då Frankrike ändå är demokratiskt, men man vågar inte störa de känsliga och lukrativa affärsförbindelserna med Kina.

Bruce Lockharts viktigaste självbiografiska böcker är *"Memoirs of a British Agent"* (om Moskva), *"Retreat from Glory"* (20-talet i Prag), *"Guns or Butter"* (Europas 30-tal), *"Comes the Reckoning"* (andra världskriget), och *"My Europe"* (efter kriget), men alla hans böcker är läsvärda. Det är särskilt intressant att jämföra dessa självbiografier som tidsdokument med Stefan Zweigs liknande självbiografi *"Die Welt von Gestern"*, och man beklagar att dessa båda hypereuropéer aldrig träffades. Bruce Lockharts perspektiv är bredare, friskare och mera klarsynt medan Stefan Zweigs är mera psykologiskt och känsligt, då han som kulturpersonlighet framför allt var drabbad av Europas oerhörda nedgång kulturellt efter 1914, som han bittert dokumenterar och analyserar. Men de kompletterar varandra, och man kan inte låta bli att göra den reflektionen, att om Stefan Zweig fått göra Bruce Lockharts bekantskap hade han kanske varken lämnat England eller livet.

Sir Pelham Grenville Wodehouse

Karlen hade komplex för sitt namn från början. Han räknade aldrig med att kunna bli tagen på allvar av någon, varför han så att säga gav upp alla eventuella seriösa avsikter med sitt liv från början. Sitt misslyckade namn ansåg han så misslyckat att han inte ens försökte byta ut det mot något mindre uppstyltat, exempelvis Peter Graham, utan han tänkte väl, att om man väl är född med ett så löjligt namn så var det väl lika bra att göra sig så löjlig med det som möjligt och vara konsekvent.

Till sin omåttliga häpnad blev han emellertid tagen på största allvar i Amerika, och hans amerikanske förläggare var mycket noga med att pränta "Pelham Grenville Wodehouse" på varje boktitel medan engelsmännen skonat författaren och sig själva med att bara pränta "P.G." De flesta känner honom som "P.G.Wodehouse" och som ingenting annat, och de riktiga namnen "Pelham Grenville" har väl knappast ens nämnts i Sverige förut utom med mycket låg röst i intima sammanhang och helst bakom kulisserna, som något ovidkommande att glömmas genast.

På att vara löjlig klarade sig dock Pelham Grenville Wodehouse genom två världskrig och en imponerande lång och produktiv författarkarriär av inte en enda seriös bok. Hans romaner är åtminstone över 90 till antalet och kanske så många som 120. Ingen vet bestämt, då väl ingen har kommit över och läst dem alla. De flesta är fullständigt värdelösa som enbart ytligaste tänkbara

förströelselitteratur, och när man börjat läsa honom ordentligt börjar man snart känna igen schablonmönstret med stölder av lättanstötliga fastrars pärlhalsband, stölder av struntviktiga polismästares hjälmar, förekomsten av underliga husdjur som ödlor och ormar insmugglade eller bortslarvade inne i intet ont anande känsliga unga damers boudoirer tills det görs chockerande upptäckter, pajkastning (även med fruktcocktails i sirap), vedervärdiga bortskämda pojkvalpar som utsätts för berättigade mordkomplotter, och en velighet in absurdum. Fördelen med att dessa mönster alltid återkommer är att Wodehouse blir ständigt mer lättläst för varje ny bok man läser. Till slut lär man sig sovra bort det mesta av töntigheterna för att snabbt komma kärnan av det hela på spåren, som vanligen utgörs av någon komiskt dramatisk höjdpunkt. Det är dessa man lär sig leta efter hos Wodehouse. Det är inte alltid förväntningarna tillmötesgås, men ibland överträffas de. Två absolut säkra kort är *"Something Fresh"* och *"The Inimitable Jeeves"*. I den förra förekommer den berömda scenen där slottets trappa blir anledningen till att den ena efter den andra halkar ner för denna, åker ner hela vägen och i fallet drar med sig finsalongens förråd av kinesiskt porslin och porträtt i glasramar, ej sällan kolliderande med någon annan i fallet, exempelvis den hjälpsamma herrn som smugglar kötträtter och vinflaskor åt en dam i nöd eller betjänten, som i de hederligaste avsikter smyger i natten för att sätta dit en misstänkt spion, får skulden för den hemliga vinprovningen och matsmugglingen och åker dit, medan de andra sticker och kommer undan förödelsen och vrakspillrorna i tid. I den senare förekommer den berömda teaterföreställningen där i en revy flickorna på scenen ska kasta apelsiner (av tyg) till publiken, varvid någon före föreställningen byter ut dessa tygapelsiner till riktiga apelsiner. Under föreställningens gång går dessutom belysningen ett tretal gånger medan det frenetiska apelsinkriget mellan skådespelare och publik fortgår oavbrutet.

Bland all denna löjliga slasklitteratur förekommer dock några oförglömliga karaktärer, av vilka de mest seglivade är den unge heltidslate aristokraten Wooster med sin suveräne betjänt Jeeves, som alltid lyckas ordna upp hans trassliga affärer. En annan karaktär är Hamilton Beamish, den purengelske ärkebritten, som under romanernas gång ständigt tar sig själv mer på allvar och slutligen gör sig själv till diktator för ett litet fascistparti i avsikt att ta över makten för det brittiska imperiet och leda detta in på en sundare dietväg av brysselkålskost med mycket palsternackor. Hamilton Beamishs stora föredömen är naturligtvis Hitler och Mussolini (som även senare i Chaplins film "Diktatorn") under 30-talet, medan dock den store Hamilton Beamish går under mycket tidigare genom sin svaghet för att designera damunderkläder.

Wodehouse blev 94 år gammal och dog först 1975. Det utomordentligt hälsosamma med hans författarskap är hans friska distans till den mänskliga tillvaron. Ingenting är heligt, ty allting ses med ett leende, genom vilket dock allting blir sympatiskt. Denna ironiska självdistans är utomordentligt värdefull. Hade exempelvis Wodehouses jämnårige kollega Stefan Zweig läst litet mer Wodehouse hade denne betydligt mer seriöse skribent knappast begått något självmord.

Och denna ironiska självdistans är fruktansvärt behövlig. Vilket fattigdomsbevis exempelvis hos den arge moralisten Leo Tolstoj att vara helt utan denna humor, eller den av egen stolthet totalt självisolerade Friedrich Nietzsche, eller hos världsreligionen islam, som inte tål något skämt, i likhet med andra religioner och fanatismer som den schweiziska undergångssekten och scientologerna, som menar sig vara offer för förtalskampanjer instigerade av Interpol och en internationell komplott av psykiatriker medan andra menar sig vara ekonomiskt utsugna offer för scientologerna, eller hos Jehovas Vittnen och Mikael Rosén, som har mycket gemensamt med Hamilton Beamish. Även vår vän Johannes B. Westerberg skulle måhända må gott av att lära sig litet humoristisk självironi och distans av Wodehouse.

Emellertid fanns det också engelsmän som inte alltid tyckte att Wodehouse var så rolig. 1940 kom han i fångenskap hos tyskarna, och eftersom Amerika då ännu inte var med i kriget använde tyskarna honom till att underhålla amerikanarna genom radio, för att visa Amerika hur väl tyskarna behandlade Wodehouse. Att Wodehouse lät sig tubbas till detta förlät engelsmännen honom aldrig.

Sina största beundrare har därmed Wodehouse alltid haft utanför England. Han är omåttligt populär i Amerika fortfarande, och i Indien ser man hans böcker överallt. Han är ju lättläst och alltid spirituell och konstruktiv. Det insåg också engelsmännen med tiden, och några månader före sin död blev han adlad.

"Ta det lugnt, Christian. Du är ju inte ensam. Du är i alla fall inte fördärvad ännu. Se hur det gick för din så beundrade P.G.Wodehouse. Han blev världens populäraste författare, och sedan kunde han bara skriva dravel. Han åstadkom några riktigt bra och roliga böcker, som gick så bra att han festades till att massproducera sig. Den homeopatiska förtunningen av hans komiska ådra blev en så enorm ocean att han drunknade själv och försvann – det blev ingenting kvar utom bara saltvatten. Räkna dig lycklig om du slipper råka ut för dylikt.

– med lycka till från N.N."

Svar. Visserligen kan man ha sina synpunkter på majoriteten värdelösa böcker av Wodehouse, men ändå är hans goda böcker såpass goda att man ständigt fortsätter att läsa honom, och då och då träffar man på någon ny juvel. Psmith, till exempel, den perfekte skojaren, är en karaktär väl så genomarbetad som Wooster, Jeeves och Hamilton Beamish, och vi kan lugnt rekommendera *"Leave it to Psmith"*, där nya förvecklingar på slottet Blandish når nya höjdpunkter av polyfon komik upphöjd till en ny dimension. Bland annat återfinner vi den otadlige och nitiske sekreteraren till husets lord i färd med att i sin citrongula pyjamas på morgonsidan av natten kasta in blomkrukor genom rutorna till sin herres rum, den ena efter den andra direkt på honom, och det av fullt logiska skäl. Före dess har han av lika fullt logiska skäl grävt ut alla geraniumplantor ur alla dessa femton stora terassblomkrukor och lämnat dessa att försmäkta och dö på terassen. Ändå förstår man hur denna perfekte sekreterare har tänkt.

Även *"Thank You, Jeeves"* kan rekommenderas om än den inte hör till de allra bästa. Här får Wooster delirium tremens enligt polisen, då den stackars gentlemannen lagt sig att sova i skjulet ovanför sitt hus av ren skräck för stora ludna spindlar i sitt sovrum, varför han gör förtvivlat för att inte säga desperat motstånd när polisen av bara välvilja vill hjälpa honom tillbaka till sin egen säng igen, vilken dock innehåller något helt annat än stora ludna spindlar, vilket inte polisen anar.

Dorothy Sayers bästa böcker.

De tre bästa är väl *Mördande reklam, De nio målarna* och *Lord Peters största affär,* även känd som *Mannen i badkaret* eller *Vems är liket?* Den första, i original *Murder Must Advertise,* är en charmfull idyll ombord på en reklambyrå, där alla de anställda ägnar sig åt att komponera de tarvligaste reklamsloganer medan de samtidigt (på jobbet) frossar i skumraskaffärer och blir mördade den ena efter den andra. Naturligtvis smugglas det droger, i vilken trafik ohyggligt mycket pengar är i omlopp, vilket utlöser alla morden, då det gäller att se till att ingen får veta för mycket, vilket alla ändå får. Det är författarinnans mest romantiska deckare, där huvudpersonen-deckaren Lord Peter Wimsey understundom framstår som en drömprins. Redan här framstår författarinnans mycket säregna blandning av hög litterär och nästan poetisk begåvning jämte en raffinerad smak för det makabra.

Hennes mästerverk är *De nio målarna,* på engelska *The Nine Tailors,* en mycket engelsk och mycket snillrik intrig i en engelsk landsortskyrka, där hela handlingen koncentreras kring själva klockringningen med dess mycket högt utvecklade och intrikata matematiska system, som nästan är som en hel vetenskap för sig. Det visar sig till slut att ingen har begått mordet, men att den som ändå blev mördad faktiskt verkligen förtjänade det.

Under sina glansdagar framstod Dorothy Sayers som den stora medtävlaren till Agatha Christie om snillrika mordintriger och den blodtandade publikens gunst. Agatha Christie vann i längden, ty hon var jämnare och pålitligare: man kunde alltid vara säker på att det i hennes deckare alltid förekom åtminstone ett mord och en mördare. Dorothy Sayers var mera oberäknelig. Hon spekulerade ibland i det övernaturliga, hon hade en fallenhet för katolicism och för att översätta Dante – motsatsen till alla rafflande deckare; och hon var mera litterär än intresserad av att fånga en lättköpt publik. Men på en punkt slog hon Agatha: hon upprepade sig aldrig, medan Agatha ju alltid upprepar sig. Hennes intriger är alltid de samma: en artificiell konstruktion av intrikaterier som görs extra komplicerade (och därför overkliga) bara för att läsaren aldrig skall kunna gissa vem mördaren är. Och hon lyckas alltid: Agathas mördare framstår i regel alltid som fullständiga överraskningar.

Dock kunde även Dorothy visa sig ha sinne för genialisk dramatik. Det visar sig bäst i den sena *Whose Body?* som på svenska även har kallats *Mannen i badkaret.* Det handlar om en fullständigt okänd man som påträffas död i andra människors badkar iförd glasögon. Ingen kan ana hur liket har kommit dit eller vem liket tillhör. Denna gåta löses dock på ett fullständigt logiskt sätt och avslöjar till slut en mördare i klass med självaste en professor Moriartys noggrant utstuderade slughet, och Dorothy Sayers ger sedan denna mördare den behandling han förtjänar – inte utan ett sanningens ögonblick av tillspetsad livsfara för den outslitlige detektiven Lord Peter Wimsey, oförglömligt väl gestaltad i TV-rutan av den älskvärt tillgjorde Ian Carmichael..

Patricia Highsmith och Daphne du Maurier.

De hade en hel del gemensamt, då båda var stora favoriter hos Alfred Hitchcock. Highsmiths första roman, *"Främlingar på tåg"*, omgjordes av Hitchcock till en av dennes allra bästa filmer, och han har filmatiserat inte mindre än tre av du Mauriers romaner, nämligen *"Rebecca"*, *"Värdshuset Jamaica"* och *"Fåglarna"*.

Det förvånar somliga att Patricia Highsmith (*1921, avliden härom året,) var amerikan. Hon kom från Texas och blev egentligen aldrig uppskattad i Amerika, medan hon var mycket högt uppburen i Europa och tidvis bodde i England. Man kan på sätt och vis förstå amerikanernas avsmak för henne. Hon är varken konstruktiv eller romantisk. Hennes intriger är oftast omöjliga i verkligheten, hur realistiskt hon än manifesterar dem, man måste ställa sig skeptisk till hennes morbida fantasi, och hennes naturalistiska sadism är ofta avskräckande. Icke desto mindre är hon ibland psykologiskt suverän, som till exempel i *"Ugglans rop"*, där huvudpersonen är en oskyldig fönstertittare som vet att han för olycka med sig, han har den utstrålningen, och därför får han utstå mycket ont av vanliga fördomsfulla människor, som orättvist misstänker honom för alla katastrofer som drabbar hans omgivning, utan att han gör något för att iscensätta dem. Han rår inte för vad det är med honom, som han inte kan förklara själv. Och det enda han kan göra är att acceptera sitt öde och inte förvärra det själv.

Men den romanen är ett undantag. I regel är hennes karaktärer utan karaktär, och hur logiskt konsekvent hon än alltid är i beundransvärd behärskning av sitt oerhörda material saknar man ändå det viktigaste i en roman: ett eget liv hos karaktärerna. Endast i den första av *Ripley*-romanerna lyckas hon med detta – och blir så nöjd därmed att hon låter mördaren klara sig undan rättvisan.

Då är Daphne du Maurier (*1907) mycket intressantare. I många av sina romaner ägnar hon sig behjärtansvärt åt att dokumentera faktiska skeenden för länge sedan i Cornwall, som till exempel i *"Kungens general"* och *"Huset vid stranden"*, men även i sina rena fantasier är hon mycket övertygande genom sin djupa psykologiska inlevelse och sin lyckade besatthet i att skapa stämning och spänning. Vissa av hennes noveller, som *"Fåglarna"*, *"De blå linserna"* och *"Monte Verità"* är underbara mästerverk av suggestiv förtätning och häpnadsväckande fantasi på gränsen till surrealism och science fiction. Men hennes främsta verk är hennes psykologiska romaner, som hennes berömdaste, *"Rebecca"*, men även *"Kusin Rakel"* och *"Syndabocken"*, som filmades med Alec Guinness i båda huvudrollerna, en märklig historia om personförväxling och kanske hennes mest fascinerande tankeexperiment.

Hon var dotter till den framstående engelske skådespelaren Gerald du Maurier, som var den siste store teaterkungen i England, som både spelade teater och ägde teatersällskap. Hennes roman *"Gerald"* är en fängslande biografi över sin far, som imponerar genom sin distans och saklighet: Man får ganska beska inblickar i teatervärldens baksidor, och faderns gestalt framstår som ganska ihålig och tragisk i all sin yttre glamour.

Allt vad hon skrivit är läsvärt, i högre eller mindre grad; hon är i sin mycket engelska berättartradition en underbar fortsättning på systrarna Brontës och George Eliots makalösa författarskap, och därtill har hon extra dimensioner av trollbindande psykologi och blomstrande fantasi. Hon kommer utan tvekan att räknas till de bestående klassikerna.

Daphne du Maurier och familjen.

Här är ett annat inlägg i familjedebatten:

"Samhället sådant vi känner det måste försvinna så snart familjen upplöses. Familjebanden är det enda som kan hålla män och kvinnor samman. Redan opponerar sig kvinnor, som nu frigör sig efter århundradens förtryck, mot sin mer passiva roll och kräver jämställdhet i allt som sin rättighet, men i och med att de uppnår detta förlorar de sin främsta uppgift i livet, vilken är att bevara och upprätthålla familjen. Kvinnorna har ännu inte lärt sig att utan konflikter tjäna både sin familj och sina egna ambitioner, och intill dess de gör det blir make och barn lidande liksom de själva. Detta är det största problemet i vår tid. Vår egen och kommande generationer måste lära sig att anpassa sig till kvinnornas ständigt förändrade status i vår moderna civilisation, för utan hem, utan ett centrum, blir vi desorienterade, vilsna föräldralösa utan hem, och förtröstan och självförtroendet faller samman omkring oss likt korthus."

– *Daphne du Maurier,* ur *"Detta tror jag"* (1980),

ett mycket läsvärt kapitel i den kloka författarinnans sista bok.

Två stora kvinnoromaner

1930-talet hade ett antal stora kvinnliga författare att uppvisa med viktiga milstolpar i litteraturhistorien att lämna efter sig, såsom Margaret Mitchells "Borta med vinden" och Pearl Buck med sina talrika högintressanta romaner om Kina. Men som de två mest framstående ter sig dock Daphne du Maurier och Karen Blixen, som liksom de ovanstående båda slog igenom på 30-talet. Alla Daphne du Mauriers romaner är läsvärda, men hennes största framgång och bästa roman är alltjämt utan tvekan *"Rebecca"* från 1938, som ingen mindre än Alfred Hitchcock fick regissera till film, vilken blev den enda av hans filmer han någonsin fick en Oscar för. Laurence Oliviers, Joan Fontaines och George Sanders insatser bidrog till att göra den filmen till ett oförglömligt mästerverk.

Romanen är tydligt påverkad av Charlotte Brontës *"Jane Eyre"* med dess skelett i garderoben, sin integritetsfulla hjältinna, Rochester och Maximilian de Winter är tydligt släkt med varandra, och båda har samma stämningsmättade atmosfär med furstliga fester och hög känslighet. Emellertid märks det att *"Rebecca"* är hundra år modernare.

Det är ett genidrag av författarinnan att romanens jag aldrig avslöjas. Hon berättar helt troskyldigt och subjektivt sina upplevelser av sitt förunderliga öde som gift med en romantisk och lynnig man som inte kan bli av med sin förra avlidna hustru, som fastän hon är död med överväldigande verkan dominerar hela romanen. Det är hon som är Rebecka. Den nya namnlösa hustrun får en svår dust med henne och drar hela tiden det kortare strået även fast hon hela tiden vinner nya ronder över den avlidna. Den storartade festscenen i mitten av romanen leder omedelbart in i krisen med ständigt nya överraskningar som tornar upp sig mot det halsbrytande slutet, den största överraskningen av alla, som ingen kunnat förutse, som lämnar den avlidna Rebecka som triumferande skadeglad segrare.

Men romanens intressantaste element är dess ytterst vakna psykologi. Hjältinnan pejlar suveränt sina medspelares stämningar, uppsnappar förstulna blickar och plötsliga sinnesförändringar som avslöjar allt och förmedlar allt genom en utsökt känslighet. Därmed måste romanen anses höra till 1900-talets bästa.

Karen Blixen skrev bara en enda roman som intar en lika unik särställning i hennes produktion som den självbiografiska "Den afrikanska farmen" (*"Out of Africa"*, filmatiserad med Meryl Streep, Robert Redford och Klaus Maria Brandauer som hennes vedervärdige svenske make och småkusin) i sin utsökta återgivning av ett svunnet brittiskt kolonialafrika, då den historiska romanen "Vedergällningens vägar" kom ut i Danmark under den tyska ockupationen 1944 och danskarna genast fattade dess dolda budskap, väl kamouflerat i en faktisk episod i Frankrike 100 år tidigare. Episoden rör sig om två unga engelska flickor som blir omhändertagna av en adventistisk präst i Frankrike och hans fru, som tagit hand om unga flickor förut. I mitten av romanen inträder strömkantringen, när prästen blir uppsökt av byns domare som ställer honom obehagliga frågor om

de tidigare fröknarnas försvinnanden. Därmed inleds thrillern, och precis som i "Rebecka" blir man insatt i de två unga damernas utomordentliga psykologiska dilemma såsom utlämnade åt en potentiell mördare. De är unga och kan inte riktigt fatta situationen fastän de får ett ovedersägligt bevis i sin hand. När de slutligen inser situationens allvar fattar de det till synes vansinniga beslutet att i stället för att rymma fältet och återvända till säkerheten i England stanna kvar och hämnas de tidigare offrens öde. Hämnden blir aldrig genomförd då andra ständigt överraskande element inträder och kastar in intrigen i nya svindlande banor. Romanen är det mest rafflande och samtidigt det mest moderna hon har skrivit, och dess skicklighet är direkt kuslig då man idag måste få associationer till aktuella fransk-belgiska pedofilskandaler av liknande natur, om dock romanens avsedda hemliga budskap var ett avslöjande av den tyska ockupationsmaktens futilitet och dödliga vanvett.

Karen Blixen var framför allt sagoförfattare och som sådan en god efterträdare till H.C.Andersen, men hon skrev två böcker som inte bara är noveller och sagor. Det är "Den afrikanska farmen", som Charles Chaplin menade att var århundradets mest läsvärda bok, och denna roman, *"The Angelic Avengers"*, som är mera romantisk och tillspetsad än någon av hennes fantastiska berättelser. Inte bara den kvinnliga psykologin i de båda unga fröknarnas sällsamma situation är svindlande väl genomförd, utan även prästen och hans sätt att fungera och agera i sin extrema dubbelmoral är fullständigt äkta och övertygande. Hans skurkaktighet går över alla gränser i hans helighet, och han erinrar direkt om den psykopatiske predikanten i Charles Laughtons enda film "Trasdockan" gestaltad av Robert Mitchum i hans livs roll. Karen Blixens präst är dock fransman och intelligentare och undviker att slå över i grovhet.

Varken Daphne du Maurier eller Karen Blixen förlänades någonsin nobelpriset trots deras omfattande och kvalitativa produktioner, medan dock Pearl Buck lyckligtvis fick det på ett tidigt stadium och ändå fortsatte producera tjugotals högintressanta romaner fram till sin död vid hög ålder. Margaret Mitchell skrev bara en enda roman, som tog tio år att skriva, och omkom alltför ung i en trafikolycka. Karen Blixen drabbades av syfilis genom sin man och gjorde inte sitt litterära genombrott förrän i 50-årsåldern. Hon levde dock till 77 och åstadkom en lång rad mästerverk i novellform, som bara blev bättre ju äldre hon blev. Man tvekade i Nobelkommittén mellan henne och Hemingway 1954, medan Hemingway, som då fick priset, menade att Karen Blixen förtjänade det bättre. Fastän hon levde i ytterligare 8 år fick hon det aldrig.

David Nivens Hollywoodskildringar

Hans första bok "Månen är en ballong" hade en så exempellös framgång att han måste skriva en till och fördjupa ämnet. "Kör fram de tomma hästarna" *("Bring on the Empty Horses")* anses av många vara den bästa av alla Hollywoodskildringar. Man får djupgående och förstående porträtt av nästan alla de främsta av Hollywoodkoryféerna 1935-60, vilka inte alltid är sympatiska men desto mera rättvisa. Till de främsta hör skildringarna av Clark Gable och Humphrey Bogart, men även Errol Flynn får man kanske en ännu bättre bild av än genom hans egen självbiografi. Till böckernas läsvärdhet bidrar också David Nivens utsökta språk och sympatiska stil, han är oerhört spirituell, och fastän han var brittisk militär och son till en brittisk officer var dock hans mor fransyska, vilket delvis förklarar hans raffinerade förfining. Han tar även fram komplicerade problematikhärvor som McCarthyismen och dess traumatiska förföljelser, varvid han inte tvekar inför att namnge dem som hjälpte McCarthy och Nixon med häxprocesserna — de flesta av dessa är dock filmstjärnor som helt fallit i glömska idag, medan offren (främst Charlie Chaplin) bara lyser desto mer. Framför allt åskådliggör han Hollywoodmedaljens förfärliga baksidor, lögnerna, de avsiktliga bedrägerierna, det högt utvecklade smutskastningssystemet, omänskligheten i drömfabrikens hänsynslösa maskineri, den nästan universella alkoholismen, (till och med Spencer Tracy hade svåra alkoholproblem,) och framför allt pressterrorn — ett av de mest inträngande kapitlen handlar om den makabra personligheten Randolph Hearst.

Han skrev även en tredje bok som heter "Gå långsamt — kom tillbaka fort" som är en roman om andra världskriget och Hollywood. Den första av de tre böckerna är kanske dock den mest givande i sin enkla uppriktighet. Redan i den andra kommer man på honom med upprepningar, och när man läser den tredje känner man redan igen allting. Som dokumentär Hollywoodskildring är dock de två första ovärderliga.

André Malrauxs "Tystnadens röster"

Någon framförde den relevanta synpunkten, att *Fritänkaren* sällan diskuterat konst. I detta sammanhang är det tacksamt att framföra André Malrauxs stora konstrundvandring i all tider i alla länder med betoning på måleriet och med nästan varje tavla och konstverk illustrerat som han diskuterar. Detta konstencyklopediska-humanistiska verk har liknats vid en fyrverkeriraket i flera steg, där varje enskild del utgör en speciell himmelsfärd för sig. Den är oerhört belysande, informativ och spirituell samtidigt som den konsekvent håller sig till saken och nästan aldrig nämner något ointressant. Ett konstlexikon använder man till att slå upp enskilda detaljer, men detta läser man från pärm till pärm och kan man inte göra annat med. För varje konstintresserad borde denna 700-sidorsbok vara ett måste.

André Malraux var en mångkunnig herre som engagerade sig inte bara i konst och humaniora utan framför allt politiskt, då han var aktiv och effektiv i den franska motståndsrörelsen under andra världskriget och blev de Gaulles kanske bästa vän och klädde ett antal ministerposter under dennes tid, medan han kanske gjorde sina mest genomgripande insatser som kulturminister. Han är inte att förväxla med de två andra mycket framstående franska humanisterna med nästan samma namn, André Maurois och François Mauriac.

Presentation av Agatha Christie

Vid 75 års ålder skrev hon sin självbiografi, som inte är helt utan intresse, då hon i den avslöjar alla de intimaste detaljerna om sig själv, utom det allra intressantaste. Som den viktorian hon var (född 1890) hade hon det här med den perfekta moralen i blodet, så hon hade minsann anlag för att bli den mest gudabenådade preciös, vilket hennes första förläggare påpekade för henne när de vänligt refuserade hennes första romaner. Först när hon äntligen började skriva rent ut om de mest oförskämda och oförblommerade mord mitt på ljusa dagen genom de mest ofattbart lömska intriger öppnades alla dörrar för henne.

Det var hennes första man som hette Archie Christie, en fullfjädrad egoist som bara ville ha roligt och som inte kunde stå ut med att se människor dystra eller allvarliga. Han tog henne självsvåldigt ifrån en betydligt snällare friare, som hon redan hade sagt ja till; men som Mrs Christie fick hon i alla fall en dotter, innan mannen svek henne för att haffa en annan. Då hade hon dock redan sitt på det torra, Hercule Poirot härjade redan fritt i hela Europa, hennes första roman med denne korpulente odräglige och totalt självupptagne belgiske detektivpedant kom redan 1920, och han var gammal redan då men åldrades aldrig en dag mer så länge hon fortsatte skriva romaner om honom – i femtio år till.

Hon levde sedan ensam med sin dotter ända tills hon helt ofrivilligt fick sin andra man på halsen, en stillsam arkeolog som hette Max Mallowan. Det äktenskapet höll sedan livet ut, fastän de inte fick några barn. Man får det intrycket av honom att han var tämligen tråkig, han var specialist på att frossa i att offra hela dagar på att försöka tyda antika inskriptioner på babyloniska eller hieroglyfiska och framstå som allra lyckligast i sitt liv när han fått kläm på någon antik vokal. Samtidigt får man det intrycket av Agatha själv som en utomordentligt trevlig och pratglad sällskapsmänniska, som måste ha njutit av att få ständigt prata sönder sin stillsamme make, som kunde ta vad som helst med osvikligt jämnmod och tålamod.

Hennes liv var alltså tämligen inskränkt. Hon var en ohyggligt blyg människa som aldrig ville synas offentligt, hon saknade fullständigt varje tillstymmelse till självförtroende, och det var bara gradvis och långsamt under åren som hon utarbetade sin deckarteknik som ett ytterst solitt hantverk – man blir alltid lika förbluffad i hennes romaner av vem som slutligen avslöjas som mördaren, då det alltid är den man minst hade tänkt sig. Hon bekänner själv, att hon fann sitt största intresse i skrivandet av sina romaner i formandet av offret. Hon satte ödmjukhet som den främsta av alla dygder, som hon ansåg kunde åstadkomma oöverskådliga mänskliga mirakler, och sin totala brist på

självförtroende framgår klart ur hennes desperata behov av uppmuntran, som hon ansåg att var det enda absolut nödvändiga för en författare för att han alls skulle kunna fortsätta skriva.

Hon reste gärna och mycket men alltid till samma platser: hennes makes arbetsplatser bland ruiner i Mesopotamien och Egypten och Grekland. Sitt enda barn, dottern Rosalind, gifte sig småningom och gav hennes enda barnbarn, dottersonen Matthew, och det var hela familjen. Agatha hade en syster och en bror, som misskötte sig som överdådig äventyrare och dog ung, en mycket excentrisk mormor, som man känner igen i hennes senare romaner som Mrs Marple, betydligt äldre än Hercule Poirot ehuru hon kom till långt senare. Hennes far bekymrade ihjäl sig när familjens ekonomi gick åt skogen, och modern följde honom nästan på samma väg.

Agatha hade aldrig tänkt sig bli en författare och allra minst en professionell sådan. Hon utbildade sig till sjuksköterska och apotekare, därför visste hon så mycket om gifter, men sitt verkliga livskall ansåg hon att var som moder och hemmafru. Hon var också anmärkningsvärt musikalisk och övervägde en tid att bli operasångerska, men hon hade fel lungor för det, och även för en pianistkarriär hade hon inte tillräckligt pålitliga fingrar. Romanerna började hon skriva för skojs skull när hon fick tid över. Hon hade aldrig ambitionen att bli seriös, och likväl blev hon 1900-talets mest framgångsrika och mest översatta brittiska författare med sextioåtta romaner och tio pjäser att vara stolt över, en av dem världens största långkörare på någon teaterscen. Hon har sålt en miljard av sina böcker, och de säljer fortfarande. Anspråkslös och ödmjuk, godmodig och positiv får man ett utomordentligt sympatiskt intryck av henne som en renodlat trevlig människa. Därtill är hennes språk ledigt och lättläst utan att vara det minsta vulgärt, medan spiritualiteten aldrig sviker, så att man gärna orkar igenom alla de 68 romanerna på högst några veckor.

Agatha Christies dramatik

Hennes pjäser är förvånansvärt bra alla åtta. Den dramatiska formen kräver ju större koncentration än en roman, och just detta komprimerande av exakta intriger i litterära koncentrat har Agatha lyckats alldeles förträffligt med, fastän hon började med dramer först vid långt framskriden ålder. Hon var närmare 60 då, hennes största succé "Råttfällan" hade premiär när hon var över 60, och sin sista pjäs skrev hon vid 70, och den är den bästa.

Hennes första pjäs är "Tio små negerpojkar", en direkt omvandling av hennes berömdaste roman till teaterbruk, men Agatha vore inte den hon var om hon kunde låta bli att ge teaterpjäsen en helt annan upplösning än romanen. Den andra pjäsen, hennes första skriven direkt för teatern, heter *"Appointment with Death"* och tilldrar sig i arkeologisk miljö i Orienten, en miljö som hon var så väl förtrogen med genom sin arkeolog till man. En gammal dam dör förgiftad, alla i hennes familj hade anledning att döda henne, och de börjar genast alla misstänka varandra, medan mordgåtans lösning i själva verket är betydligt mera snillrik än vad någon av hennes stackars släktingar hade kunnat fundera ut själva….

"The Hollow" heter den tredje pjäsen, som är namnet på det ställe i England där hela handlingen tilldrar sig. John Cristow blir mördad, som utom sin hustru även har haft två andra älskarinnor, men här transcenderar den inre handlingen den yttre. Den han älskar mest är en skulptris, och hon har just fullbordat en alltför avslöjande skulptur av hans hustru, när han blir mördad genom en lika outrannsaklig intrig som alltid hos Agatha Christie. Men konsten förstår mer än vad människor kan förstå….

"Råttfällan" är den fjärde pjäsen, fastän den egentligen var den första, ty den kom till genom ett önskemål av drottning Mary, som till sin åttioårsdag 1947 fick önska sig precis vad hon ville av BBC, varpå hon önskade sig "en pjäs av Agatha Christie," som dittills bara skrivit mordhistorier. Agatha skrev då "Tre blinda möss", en liten enaktare för radio, som blev så omtyckt, att hon utarbetade den till två akter och dubbelt omfång. Den går ännu på samma teater som den hade premiär på för 50 år sedan. Ett pensionat bortom London blir insnöat och isolerat, där samlas ett gäng besynnerliga gäster, samtidigt som ett gåtfullt mord rapporteras i radion från London, varpå en polis kommer till pensionatet och berättar att detta mord har kopplingar till pensionatet och att någon av gästerna där kan bli mördad – vilket även sker, fastän alla anstränger sig för att försöka undvika det. Den första akten är fullständigt genialisk, den hör till det mest briljanta som någonsin skrivits för teatern, och den

andra akten blir ju då oundgänglig för mysteriets fantastiska och ändå naturligtvis fullständigt enkla förklaring.

Den femte pjäsen är en ren rättegångspjäs utan någon scenisk dramatik men med desto större spänning och en hisnande upplösning. Den gjordes som film med Charles Laughton som advokaten, Tyrone Power som den anklagade och Marlene Dietrich som hans gåtfulla och snillrika hustru i Billy Wilders suveräna regi.

Den sjätte pjäsen heter *"Towards Zero"* och tilldrar sig ute på Cornwall. En rik gammal dam blir mördad, och som vanligt hos Agatha hade alla närvarande fullt tillräckligt med motiv för att vilja mörda henne. Denna pjäs lider dock av någon artificiell konstruktion och står genom sin brist på mänsklighet enligt vår bedömning efter alla de andra.

Den pjäs som hon själv satte högst var dock *"Verdict"*, den sjunde, som skiljer sig helt från alla de andra. Här begås mordet i öppen dager mitt på scenen, det kan inte bli klarare, men det är omständigheterna och mordets effekter som blir intressanta genom djupa mänskliga samvetsfrågor och livsvärderingsfrågor som väcks ur djupet genom tragedin. En invandrarprofessor från någon öststat lever med sin handikappade hustru i rullstol och en yngre kvinnlig släkting. Så har de levat länge i armod men dock i en stilla familjelycka, då professorn alltid fortsatt älska sin hustru. Även släktingen och professorn älskar varandra varmt, men det är inga problem så länge hustrun lever. Först när hon har mördats genom en hänsynslös intrig av en utomstående uppstår problemen, och de är enbart djupt mänskliga och innerliga till sin natur, då ingenting av naturen är mera problematiskt än mänskliga relationer, i synnerhet när de plötsligt avbryts…. Det är en alldeles ovanligt djupt mänsklig historia för att vara av Agatha Christie och som vanligt med en underbar upplösning.

Den sista pjäsen är dock den styvaste av alla. Den heter *"Go Back for Murder"* och handlar om ett mord som begåtts för femton år sen. Den för mordet dömda, den mördades hustru, fick sitt dödsstraff lindrat till livstids fängelse, varpå hon dog efter tre år i fängelse, men på sin dödsbädd skriver hon till sin enda dotter att hon varit oskyldig. Dottern beslutar sig för att ta reda på vad som verkligen hände, och hela tragedin rekonstrueras. De närvarande kontaktas, de samlas på nytt var allting hände, och de går igenom allt vad som sades, hördes och hände. Så flyttar handlingen 15 år tillbaka i tiden, och samma skådespelerska som spelar dottern spelar nu modern.

Den mördade är en hänsynslös konstnär, som struntar i hur han behandlar sina kvinnor, bara han får måla dem färdigt. Det är skildringen av denna fullständigt skrupelfria personlighet som är pjäsens intressantaste ingrediens – som vanligt hade fler än bara en person anledning att mörda honom. Och gåtans lösning är som alltid hos Agatha Christie fullständigt outrannsaklig – ända tills man står med ett fullständigt självklart slutfacit i handen.

En gammal klassiker

I Athen visade Freddy en video för mig av Oscarsgalan med Jack Nicholson, Sigourney Weaver, Arnold Schwarzenegger och andra presenterande årets vinnare av den fula Oscar-statyetten med filmer som *"Forrest Gump"*, *"The Lion King"*, *"Speed"* och andra hyperamerikanska filmer, medan Kieslowski och en film som Branaghs *"Frankenstein"* liksom alla årets framstående franska filmer blev utan pris. How boring! När man just sett en fin gammal engelsk film som *"Odd Man Out"* – vad tusan hände med den exempellösa filmkonst som människan behärskade på 40-talet?

Det är som alltid intressant att jämföra filmen med originalet. Boken är kärvare och mera realistisk. Filmen har lagt till en del detaljer till handlingen och humaniserat aktörerna, så att de i Carol Reeds film framstår som mera mänskliga och sympatiska, men filmen har också missat några viktiga höjdpunkter i boken.

Denna är skriven av F. L. Green, som för övrigt är okänd. Handlingen äger rum i Belfast i icke fastställd tid, men det kunde ha varit 1916 lika väl som 1986. "Organisationen" i boken preciseras aldrig, och detta adderar till bokens universella värde, giltighet och problematik i alla tider. Intressant är dock att boken skrevs 1945 under vårvintern innan ännu det andra världskriget var över.

"Organisationen" är en idealistisk sådan som konfronterar staten med att genomföra bankrån för att finansiera sina intressen. Ledaren för denna organisation är en viss Johnny, och vid ett väpnat rån uppstår det komplikationer. En modig kassör kommer ut efter de flyende rånarna, lyckas stoppa Johnny och hota denne med revolver, och handgemäng uppstår i vilket kassören blir skjuten och Johnny sårad i armen. De andra drar in honom i flyktbilen som sätter av i rivstart, men Johnny lyckas inte helt komma in i bilen, och efter några kvarter ramlar han av. De andra i gänget åker fast den ena efter den andra, några blir skjutna, och i filmen undkommer ingen, medan i boken en klarar sig som kan leda "organisationen" vidare, medan Johnny lämnas sårad och ensam i en fientlig stad genom vilken han vacklande företar en oförliknelig Via Dolorosa under sin enda natt kvar att leva.

Boken är uppdelad i två delar, varav den första bara handlar om Johnnys vänner och deras öden, medan den andra först genomför Johnnys långa korsväg under ett ständigt tilltagande pathos och mänskliga dramatiska incidenter. Filmen berättar allting kronologiskt och växlar mellan medlemmarnas öden och Johnnys vandring. Bokens form är mera verkningsfull.

Under andra delens senare del svävar författaren ut i en bihandling om konstnären som försöker måla den döende Johnnys själ. Filmen har tagit vara på denna utsvävning och förhöjt den men tyvärr gått miste om det viktigaste: Johnnys protest mot att tvingas gå med på att blotta sin själ och få den avslöjad. Detta är filmens största miss.

Ändå är filmen en av de vackraste som någonsin gjorts. Jämte "Den tredje mannen" är detta Carol Reeds främsta mästerverk, och hans i Oscars och utmärkelser dränkta film *"Oliver!"* tjugo år senare kan inte jämföras med de båda svart-vita klassikerna. Robert Krasker stod för fotot (liksom i många av de främsta engelska efterkrigsfilmerna) medan James Mason spelade huvudrollen, hans mest lysande och oförglömliga roll. I den mån filmen kompletterade boken med extra detaljer och surrealistiska scener lyckades den utomordentligt väl, men i den mån den strök vissa av bokens förtjänster kom den till korta. Sensmoral: en film, hur utomordentligt väl den än görs, kan ändå aldrig leva upp till tankenivån hos sin litterära upprinnelse.

Dennis Wheatley *(1897-1977)*

Han skrev över 60 romaner som jämförts med Alexandre Dumas till den senares nackdel. Det kan ganska klart fastställas, att ehuru Alexandre Dumas sällan skrev sina oefterhärmliga romaner själv och de dessutom var ojämna i kvaliteten, så skrev Dennis Wheatley faktiskt alla sina böcker själv, och de är mycket jämna i kvaliteten. Man överraskas i roman efter roman av att han nästan aldrig upprepar sig. Han kommer med ständigt nya överraskningar och fyndigheter, han är alltid ny och fräsch och aldrig tråkig, och även hans karaktärer har en förmåga att ständigt utveckla nya sidor av sig själva. Han håller sig inte heller till samma karaktärer hela tiden (som exempelvis Dorothy Sayers gör genom Lord Peter Whimsey, Conan Doyle genom Sherlock Holmes, Leslie Charteris genom Helgonet osv,) utan han tröttnar aldrig på att introducera och uppfinna nya karaktärer. Här är emellertid en liten översikt över hans centrala persongalleri och verk.

Berömdast av hans romanserier är väl den med Roger Brook som huvudperson under 17-1800-talet med en gedigen romansvit som behandlar hela den franska revolutionen och alla Napoleonkrigen. Den anses utan vidare slå ut själva Baronessan Orczy och hennes Röda Nejlika. Den bästa romanen i denna serie är "Mannen som dödade kungen", också den mest omfångsrika, som behandlar franska revolutionens värsta avslutande skeende; men även alla romanerna med Napoleon är högintressanta då författaren kanske lyckats ge en mer levande och mångfacetterad bild av denna genialiska militära psykopatfantast än de flesta andra.

Emellertid är Dennis Wheatleys intressantaste romanhjälte hertig Armand de Richleau, till en början greve de Quesnoy, en fransk högaristokrat som inleder sin skiftesrika bana med att delta i ett försök att återupprätta den franska monarkin på 1890-talet, ett äventyr som ger honom en vistelse på Djävulsön som Dreyfus efterträdare. I första världskriget försöker han förgäves avstyra skotten i Sarajevo, då hans hetsjakt dit för att hinna i tid ständigt saboteras genom dåliga vägar och andra hejdlösa onödiga sabotage – en praktfull illustration av det kaotiska Jugoslaviens omöjliga förhållanden. I andra världskriget besegrar han nazisterna på ockult väg, men han lever ännu för att på 1960-talet kunna vara med på Ceylon och där uträtta sina sista enastående förbluffande bragder. Denna hertig är en snillrik dubbelnatur liksom Roger Brook men mera sofistikerad, mera

mångfacetterad, klyftigare och smidigare. Medan Roger Brook ständigt slåss och brukar våld in absurdum och till och med ofta begår mord, så arbetar hertigen nästan bara med sin intelligens, som alltid är imponerande.

Gregory Sallust är en annan dubbelagent som mest gör ifrån sig i andra världskriget, men han återkommer även senare. Han är mest en renodlad äventyrare som råkar ut för mer än vad han själv ställer till, snarare en marionett än en primus motor, ehuru hans äventyr framför allt i Ungern i andra världskrigets slutskede är hisnande.

Julian Day är den fjärde store romankaraktären, fast bara fyra romaner handlar om honom. En av dessa fyra är emellertid en av Wheatleys allra bästa och mest fascinerande: "Ökenskatten" ("The Quest of Julian Day") om arkeologiska äventyr i Egypten i samband med efterforskningarna på en persisk fornexpedition ledd av kung Kambyses, som skall ha försvunnit i öknen med en hel karavan av omätliga skatter. Detta är ett äventyr som överträffar det mesta som Indiana Jones gjort sig berömd för.

Molly Fountain är en äldre dam som också råkar ut för osannolika äventyr, ehuru hon kanske mer platsar i romaner av Agatha Christie som något av en tvillingsjäl till Mrs Marple. Så förekommer det även andra sporadiska romankaraktärer i mer enstaka romaner.

En serie romaner är emellertid utspekulerat ockulta, och dessa har kanske med en viss orätt blivit mer berömda än alla de föregående. Dessa inleds av det märkliga fantasteriet "Fienden i mörkret" ("Strange Conflict") från 1941 om hur nazismen besegras på ockult astral väg. I själva verket är dessa hans ockulta romaner ofta hans svagaste och framför allt de enda i vilka han upprepar sig. Man känner snart igen mönstret: en upptornande ondska som når sin höjdpunkt genom det fantastiska iscensättandet av en svart mässa med många inblandade och främst då ett (kvinnligt) människooffer, vilken final alltid leder till en katastrof med total förvirring, upplösning och kaos, så att alla skurkarna förgås genast samtidigt genom någon kataklysm, ofta naturkatastrofer. Dennis Wheatleys ockulta romaner presenterar alltid ett väldigt svart katedralbygge där sedan den färdiga byggnaden till sist kollapsar i ett väldigt brak som drar alla onda krafter med sig, som i en enorm fest där allting ballar ur i den totala självdestruktivitetens dårskap.

Emellertid finns det en bok av dessa som skiljer sig från mängden, som belyser att allt sådant faktiskt inte enbart är inbillning. Den tarvar en artikel för sig.

Aktiva telepaters hemlighet

Mitt under andra världskriget när London bombas som värst 1940 och Hitler är som mest triumferande, skriver Dennis Wheatley sin kanske mest egendomliga och kontroversiella bok. "Strange Conflict" handlar om hur denna historiens mest tillspetsade och ansträngande tvekamp med den absoluta ondskan hittills avgörs på det astrala planet genom ren telepatisk verksamhet. Romanens alla detaljer är rent absurda och direkt förkastliga som konkret acceptabla, som i alla Dennis Wheatleys ockulta böcker; men rent symboliskt framstår skeendet i romanen som i högsta grad trovärdigt. För att England och de allierade skulle kunna besegra Hitler framstår det som högst angeläget att denna hotande världsondska först besegrades på det astrala planet.

Sedan skrev Dennis Wheatley ingen mer bok så länge kriget varade, då han i stället ställde sina tjänster till sitt lands förfogande och arbetade tidvis direkt under Churchill; men 1949 kom hans kanske mest oförglömliga bok ut, som på svenska heter "Ondskans redskap", på engelska "The Haunting of Toby Jugg", som åskådliggör samma rafflande skeende som i "Strange Conflict" men på ett mera konkret lyckat sätt. Genom en bättre konkretiserad form blir här symboliken mer acceptabel och begriplig.

Kan då verkligen världshistoriska skeenden avgöras på telepatisk nivå? De enda som helt tveklöst skulle svara ja på den frågan är erfarna telepater, ty endast för dem är telepati en konkret verklighet. De menar, att telepati är något som kräver oändligt mycket övning, då det är mera ansträngande än någon fysisk ansträngning kan vara. De indelar telepatisk aktivitet i svart magi och vit magi, där den svarta är enbart egoistisk medan den vita enbart främjar andra intressen än det egna personliga. Den vanligaste vita magin eller telepatin är "healing" av det slag som väl *Edgar Cayce* var den största kända

mästaren i. Han behövde bara få veta en patients namn och hennes geografiska position. Sedan försatte han sig själv i trance och kunde i detta tillstånd bota patienten var denna i världen än befann sig. När han återkom till sans var patienten ofta botad medan han inte hade någon medveten aning om var han hade varit under trance-tillståndet eller vad han hade gjort, som om han varit medvetslös. Detta är väl det mest tydliga exempel vi har på ren vit magi.

Idag är de telepatiska krafterna och aktiviteterna som aktivast där de som mest behövs, det vill säga där ondskan utövar sitt omänskligaste förtryck. Det är naturligtvis i Tibet, där sedan mer än tusen år telepatisk verksamhet varit mest utvecklad i världen – Tibet har väl haft världens enda utbildning på området. Det är inte konstigt då att ondskan just där vill sätta in sitt digraste förtryck för att just komma åt de godaste krafterna som finns i världen och krossa dessa, vilket under 45 år har misslyckats och bara skärpt och förädlat dessa. Om ondskan har någon mening alls så är det väl detta.

Ofta förvärvas telepatiska krafter och sådan skicklighet av personer som lider av något handikapp och därför begränsas fysiskt i sin livsföring. På rent naturlig väg tvingas de kompensera dessa handikapp genom tankens tillspetsade verksamhet. Det bästa exemplet är väl *Stephen Hawking*, rullstolspatienten med MS som upptäckte universums svarta hål. Genom sin utvecklade telepatiska skicklighet, som han försökt konkretisera och göra begriplig för andra, har han ofta mötts med skepticism och rentav hån, men troligen får han rätt med tiden.

De flesta menar dock att telepatisk verksamhet är absurd och meningslös om den inte direkt konkretiseras och förenas med exempelvis öppen politisk verksamhet. De kan ha rätt i detta, men vanligen förekommer inte aktiv telepatisk verksamhet utan att den rent naturligt omedelbart konkretiseras i verkligheten, menar telepatins försvarare och kännare, som om beviset för att telepati fungerar skulle vara, att den fungerar just på sådant sätt, att dess rena tankar genom sin blotta kraft har den direkta förmågan att materialiseras.

Häri ligger kanske det grundläggande mysteriet i alla religioner: den skapande kraften.

Colin Wilson : The Mind Parasites

Detta är en udda och modern engelsk författare som alltid är intressant, och ända sedan sin debutbok *"The Outsider"* 1956 har han hållit en stark ställning som en av Englands mest omdiskuterade och nyskapande författare.

"The Mind Parasites" från 1967 är ett försök att åstadkomma en ovanligt intelligent och sofistikerad science fiction – den kommer i sina metafysiska funderingar ganska nära Stanislav Lems "Solaris", som blev Tarkovskijs kanske mest intressanta film. I princip är den ingenting annat än en variation på det eviga temat "Sankt Antonius frestelse", och "sinnesparasiternas" verksamhet är ganska skrattretande och verklighetsfrämmande, ända tills författaren verkligen lyckas göra deras existens trovärdig genom skickligt konstruerade och realistiskt övertygande fenomen. Bokens intressantaste del är emellertid det första kapitlet, en omfattande arkeologisk självmordsutredning, och tyvärr faller författaren senare i psykokinesins hopplösa fälla, effekten av vilket inte blir bättre av att psykokinesin urartar från lyftandet av föremål utan muskelkraft till det lyckade försöket att få månen att rotera i nord-sydlig riktning. Alla de sentimentalister som i boken opponerar sig mot att månen förkastas och avlägsnas från jorden i riktning solen måste tyvärr få medhåll från alla realister.

Ändå är romanen ett utomordentligt bestickande tankeexperiment. Den bygger på det faktiska problemet att människan fram till ungefär år 1800 förblev naturlig och harmonisk medan hon efter 1800 börjar utveckla morbida tendenser genom sinnessjukdom, perversitet och självmord, ex. markis de Sade, Robert Schumann, Nietzsche och andra. Denna sjukliga utveckling attribuerar romanen inte till industrialismens genombrott med sedan dess ständigt tilltagande global miljöförstöring eller till den teologiska livsåskådningens avskaffande utan till ett andligt virus som verkar som en cancersjukdom på det mänskliga sinnet. Detta virus definieras aldrig och blir aldrig konkret men rubriceras som *"the Mind Parasites"* och gives skulden för alla tidigare civilisationers undergång, av vilka den äldsta skulle ha varit den i Peru för mer än 100,000 år sedan.

Det är de arkeologiska spekulationerna och vidareutvecklandet av tankar från H.G.Wells och Henry Lovecrafts värld (jämte Gurdjeffs och Aldous Huxleys) som gör boken utomordentligt intressant som tankeexperiment och teori, samt som en science fiction-parafras på det förvisso aldrig slutbehandlade ämnet "Sankt Antonius frestelse", mest känt genom Hieronymus Boschs förskräckliga tavlor. Den morbiditet som Colin Wilson försöker bena ut och som skall ha börjat omkring år 1800 fanns tydligen även tidigare exempelvis hos Hieronymus Bosch på 1500-talet, de storhetsvansinniga romerska kejsarna, vissa uppfinnare av vissa delar av den grekiska mytologin, de egyptiska prästernas egendomliga förkärlek för mumier, för att inte tala om de eviga upprätthållarna av den uråldriga kulten för dödsgudinnan Kali i Indien med människoooffer och andra tidernas värsta förryckthetер. Människans vansinne är tyvärr lika gammalt som människan själv.

Albert Einsteins olösliga problem

Knappast någon människa åtnjöt en sådan respekt från hela världen under sina sista tio år som Albert Einstein. Med sina stora varma mänskliga ögon, som Kenneth Clark jämförde med den lika mänsklige Rembrandts, och med sitt yviga vita långa hår utgjorde Einstein en av världens mest välbekanta och älskade fysionomier, som egentligen bara stod Charlie Chaplin efter. Likväl dolde sig bakom detta ytterst pittoreska utseende, nästan som en gammal vis clowns, världens kanske mest ängsligt och hårdast grubblande hjärna.

Einsteins stora problem var atombomben, därför att han själv varit delvis ansvarig för dess tillkomst. Efter Hiroshima och Nagasaki kom han i ännu högre grad än Robert Oppenheimer i den svåraste tänkbara samvetsnöd. Han hade yrkat på att Amerika framställde bomben för att förekomma Hitler-Tyskland, medan det sedermera visade sig att Hitler-Tyskland aldrig haft någon avsikt eller möjlighet att framställa bomben. Hitlers brott mot mänskligheten överträffades av Amerikas brott mot Japans civilbefolkning och det genom den bomb som Einstein bett Amerika framställa.

Einsteins mest angelägna strävan efter kriget var att gottgöra vad han ansåg vara delvis hans eget fel. Outtröttligt diskuterar han med andra vetenskapsmän över hela världen bombens problematik, som ständigt förvärras allt eftersom först Sovjetunionen och sedan även England och Frankrike skaffar sig bomben. Som en lösning på problemet eftersträvar han en världsregering av högre effektivitet än FN, som alla nationer skulle erkänna och underkasta sig militärt, som en stabil fredsförsäkring. Naturligtvis kunde ingen världslig militärmakt ställa upp på detta, då varje militärmakts enda existensberättigande var förmågan att hävda sig mot andra militärmakter. Ändå tog Einstein en sorts personligt ansvar för en världspolitisk högsta instans och agerade inom vetenskapen som en sorts världsfader. När en dialog blev omöjlig mellan Amerika och Ryssland under McCarthy-perioden tog han på sig att ändå möjliggöra en dialog, diskuterade och lyssnade till ryska vetenskapsmän och tog deras argument mot Amerika på allvar. Han kunde själv kritisera Amerika utan någon pardon och jämförde vid ett tillfälle Amerikas hållning efter andra världskriget med den tyska översittarattityden under kaiser Wilhelm II i första världskriget. Han kunde till och med jämställa Amerikas översittarattityd med den marxistiska. *("Military Intrusion in Science"*, 1947.)

Han kunde aldrig själv betrakta sig som amerikan, fastän USA var hans enda hemland under hans sista två decennier. Ej heller kunde han någonsin förlika sig med Tyskland efter 1933. ("Bakom nazistpartiet stod det tyska folket, som valde Hitler efter att denne i sin bok och i sina tal klargjort sina skändliga avsikter bortom någon möjlighet till missförstånd.") Tyskarna var för honom det enda folk som inte gjort någon ansträngning för att försvara de orättvist förföljda; och mot andra världskrigets slut, när till och med Churchill började ömka sig över tyskarna, varnade Einstein för sådana känslor och bad han världen att aldrig glömma, att tyskarna utnyttjat andras mjukare och mänskligare hållning för att kunna genomföra historiens skändligaste brott mot mänskligheten. *("To the Heroes of the Battle of the Warsaw Ghetto".)*

Därmed var judarna det enda folk som Einstein allierade sig med. Han var jude själv och därtill en övertygad sionist.

John Kennedy Toole (1937-69)

Hans bok heter på svenska "Dumskallarnas sammansvärjning", vilket är ett citat av Jonathan Swift: "När en sant storslagen ande dyker upp här i världen kan man känna igen honom på att alla dumskallar har sammansvurit sig mot honom."

Hjälten i John Kennedy Tooles roman är just en sådan sant storslagen ande som själv märker hur alla dumskallar sammansvärjer sig mot honom men däremot ingen annan. Frågan är vari sammansvärjningen egentligen ligger: är det världen som verkligen sammansvärjer sig mot Ignatius Reilly, eller är det inte kanske snarare det stackars offret Ignatius Reilly som själv ensam sammansvärjer sig mot hela världen?

Han är ett blekfett matvrak och bor ensam hemma hos sin gamla mamma, som fortfarande behandlar honom som en baby, vilket han också egentligen är, om dock en fullvuxen sådan. En mera vederstygglig antihjälte får man leta efter. Han är både intelligent, vältalig och lärd men fullständigt vedervärdig och osympatisk. Han har inget försonande drag utom att han möjligen faktiskt i någon mån passar in i sin roll som korvgubbe iförd piratkostym med dragen kroksabel, en barock men frånstötande pajas, som visserligen på sitt sätt har rätt i sitt enmanskorståg mot hela den moderna ihjälteknologiserade världen men som ändå är omöjlig att hålla med, bara för att han är så absurd och frånstötande.

Hans mamma är inte bättre, och hans räddning är att han blir frälst från sin mamma, och det är egentligen allt romanen handlar om.

Naturligtvis är den virtuost skriven och hejdlöst rolig särskilt i inledningen, och den har även moment av storhet med tragiska undertoner. Men mest intressant är den som sin författares förstlingsverk. Han var en ung man när han skrev den som inkallad i Puerto Rico, men att få den publicerad visade sig vara en omöjlighet i Amerika. Därför tog han sitt liv endast 32 år gammal.

Hans mor övertog manuskriptet och kämpade outtröttligt för att få det publicerat, vilket lyckades – efter elva år. Självmördarens enda roman kom ut elva år efter hans död och blev genast en braksuccé.

Kanske den historien är mer intressant och avslöjande som bild av Amerika än själva romanens rabulistiska fjärt-intrig om en misslyckad korvgubbe som först efter 400 sidor lyckas rymma från sin mor med en betydligt hälsosammare glädjeflicka – som så ofta i det amerikanska samhället ges den amerikanska drömmen och illusionen alltid en ofelbar *happy end*, medan verkligheten ofta är någonting helt annat som slutar med motsatsen.

John Kennedy Toole är inte att förväxla med irländaren Troy Kennedy Martin, den fenomenalt begåvade dramatiska talangen vid BBC, som bland annat skrev "Mästerspionen Reilly" och "Den svarta blomman" för TV, och som väl lever ännu.

Tre fyllon.

Litteraturen svämmar över av fyllon. Nästan de flesta författare är eller har någon gång varit alkoholister. Och de har alltid varit populära just därigenom, som om läsarna och förläggarna sett i fyllerismen ett försonande mänskligt och sympatiskt drag. Det har gått så långt, att en författare som inte ägnar sig åt sluddriga självutgjutelser i de befriande möjligheter till sentimentalitet som endast spriten tycks kunna öppna, knappast kan tas på allvar som författare. Nykterheten är aldrig rolig.

Somliga författare har gått längre än andra i utnyttjandet av fyllerismens möjligheter. En av de mest uttalade var Charles Bukowski *("En snuskgubbes anteckningar"*, *"Badkarsmusik"*, m.m.) Han är en fullständigt uppriktig rucklare, som aldrig ett ögonblick sticker under stol med hur vidrig han är. När man läser honom riktigt känner man hur hans gamla strumpor stinker, hur det luktar öl överallt i

hans solkiga bostad, hur svettig och smutsig han alltid håller sig och hur han trivs i sin perfekta slummiljö av bara total dekadans. Han vore oläsbar om han inte var ett geni med stor humor. Han skiter i världen och i sig själv men med humor och distans. Han är mycket underfundig och har imponerande stunder av klarsyn, och hans sanningsenlighet är beundransvärd i all dess vedervärdighet. Hans svaghet är emellertid språket. Han är en experimentell modernist, och man tröttnar snart på hans ytliga jargong att försöka göra sig märkvärdig med billiga medel. Om man inte har något vettigt att berätta kan inga modernismer i världen göra det intressantare än vad det är. Han bara leker, och man kan honom utan och innan och hela hans värld innan man kommit till hälften av den första boken. Han bara gör sig till.

Mera extrem som fyllo var engelsmannen Malcolm Lowry (1909-57), vars ryktbarhet vilar på en enda roman: *"Under vulkanen"*, som är ett märkvärdigt mänskligt dokument. Huvudpersonen är en alkoholist som helhjärtat ägnar sig enbart åt sitt eget fördärv. Läsningen är inte uppbygglig, men den är ofrånkomligt fascinerande. Det är i själva verket en ödestragedi, som är arkitektoniskt utarbetad under stor möda och omsorgsfull metodik. Historien hade sitt embryo i en novell, som författaren blev så besatt av, att han uppförstorade den till en tegelstensroman av samma format som *"Ulysses"* men egentligen mera intressant. Även *"Under vulkanen"* handlar om en enda dag i en människas liv, men den dagen är i motsats till James Joyces meningslösa pladder skulpterad i en fast form av mening, passion, lidande och död. Man läser den med intresse och ej utan medlidande, det är omöjligt att förbli oberörd av den, och efteråt aktar man sig för att någonsin läsa om den.

Vårt tredje fyllo är det berömdaste: den oförliknelige Raymond Chandler (1888-1959), han med den lakoniske privatdetektiven Philip Marlowe, deckaren utan bakgrund, utan familj och utan framtid. Han var amerikan född i Chicago av kväkarföräldrar men fick sin utbildning i England, där han tillgodogjorde sig sitt oefterhärmliga språk. Dock började han skriva först vid 44 års ålder efter att ha fått sparken från sitt jobb som bokförare på ett oljebolag efter att för ofta ha varit full på jobbet.

Chandlers romaner och noveller är egentligen svaga och diffusa, de håller inte för en närmare analys då Chandler (liksom sin idol Dashiell Hammett) har en förkärlek för täta atmosfärer insvepta i exotiska dunkel där ingenting kan urskiljas med någon klarhet. Vad som ändå gör Chandler ständigt läsbar för alltid är hans suveräna dialog. Den är omöjlig att tröttna på. Det är hur tufft som helst, folk säger vad som helst till varandra, det är alltid ytterst substantiellt och kryddat med saftig ironi och snillrik humor, och man får nästan lika mycket ut av det som ur Conan Doyles bästa historier. Detta är helt enkelt genialiskt, unikt i sitt slag och oefterhärmligt, bättre än Hemingway, originellare än Agatha Christie och Dorothy Sayers, ständigt kryddat med den yttersta delikatess och i högsta grad njutbart.

Han skrev bara sju romaner, då han skrev långsamt och bara när han kände för det, och nästan lika många noveller. Den bästa novellen är väl *"Goldfish"* medan av romanerna de tidiga är de bästa, *"The Big Sleep"* och *"Farewell My Lovely"*. Men för all del, alla håller och tål att läsas om och om igen.

Kommentar till Tolkiens "Sagan om Ringen"

Denna romans enorma publikframgång har länge förbryllat litteraturexperterna, som alla alltid varit överens om att Tolkiens sagoböcker inte är några litterära mästerverk. Emellertid har han precis som exempelvis den lika olitteräre Nevil Shute bra historier att berätta, och den styrkan är alldeles tillräcklig. Det bärande temat genom ringtrilogin som gör denna saga evigt aktuell är ringens symbolik som den absoluta maktfaktorn. Makten som fenomen behandlas konsekvent som ett ensidigt ont som bara kan åtgärdas genom fullständig förintelse. Alla som får ringen i sin hand (med ett enda undantag, den genomfriske Tom Bombadil,) blir mer eller mindre sinnessjuka på allehanda sätt genom dess makts fullkomliga fördärvlighet. Det är mycket nyktert att betrakta all makt som fördärvlig, och det har professor Tolkien kammat hem full poäng på, och det kommer hans ringtrilogis bok alltid att fortsätta göra. Ty människan har aldrig lärt sig denna fundamentala och sunt förnuftiga moralläxa, varför Tolkiens saga förvisso alltid kommer att göra någon nytta och fylla en viktig moralisk funktion, ungefär som Bibeln och Shakespeare, om dessa dock står litterärt avsevärt högre.

Det är inte helt fel att jämföra Tolkiens sagovärld med andra litterära sagovärldar. Frågan är hur mycket exempelvis Astrid Lindgren med sin "Mio min Mio", "Ronja Rövardotter" och "Bröderna Lejonhjärta", hennes tre yppersta böcker, var influerad av Tolkien. Så länge hon levde klagades det på

att hon aldrig fick nobelpriset, som hon åtminstone borde ha fått tillsammans med Tove Jansson. Men Tove Janssons muminvärld är något helt annat och är fjärran från Tolkiens drakar och monster och absoluta ondska. Tove Janssons värld är den absoluta oskuldens värld, där alla är fullständigt oskyldiga, till och med Mårran, som inte rår för att hon är skapt som hon är – varelsen som ständigt söker värme men som bara har en nedkylande och släckande effekt på allt levande. Många rikssvenskar är överens om att Tove Jansson står en klass över Astrid Lindgren, då hennes värld är fullständigt originell och fullständigt fjärmad från vår värld och ändå desto mera mänsklig. Det är lätt att älska, känna sig hemma och identifiera sig med personerna i Mumindalens idylliska fantasivärld medan många tar anstöt av Pippi Långstrumps absurditet och finner Madicken enfaldig. Då är Karlsson på Taket mera lyckad som skapelse från en helt annan värld, och han kanske till och med skulle ha platsat i Mumindalen. Men föreställ er Pippi i Mumindalen. Hon skulle genast ha förstört hela dalen som det personifierade stilbrott hon är. Alla filifjonkor och hemuler och till och med Snusmumriken skulle ha vägrat komma i närheten av henne och hellre flytt fältet för alltid.

Ej heller skulle Pippi och Madicken ha platsat i Tolkiens värld, medan däremot hela Mumindalen utan vidare skulle ha kunnat ligga inte långt från *the Shire.* Snusmumriken och Bilbo skulle ha passat bra tillsammans, och Mumin skulle ha haft mycket att samtala om med Enterna. Likväl är Tolkiens och Tove Janssons världar mycket väsensskilda och helt oberoende av varandra – de står på samma nivå som kolleger, kanske Tove Jansson rentav ett steg högre i sin raffinerade ironi, medan Astrid Lindgren särskilt genom "Mio min Mio" tydligt har lärt sig ett och annat av professor Tolkien; medan dock en magi som den i "Trollvinter" helt saknar motstycke både hos professor Tolkien och Astrid Lindgren.

Halldór Kiljan Laxness (1902-98)

När hans genombrottsroman *"Salka Valka"* kom ut 1932 hade den först skrivits på engelska i Amerika på anmodan av ett amerikanskt filmbolag, som beställt ett manus att kunna göra en romantisk stumfilm om Island på. Emellertid strandade projektet på ljudfilmens genombrott, och när romanen efter många omarbetningar kom ut på diverse språk inklusive isländska långt senare, vågade Laxness i förordet uttrycka den förhoppningen, att någon fortfarande någon gång skulle göra film på den, då den i första hand hade varit tänkt som film och nog skulle göra sig som film. Det blev svensken Arne Mattsson som slutligen gjorde filmen, en av hans bästa, med Margareta Krook som Sigurlina, Folke Sundqvist som Arnald och Birgitta Pettersson och Gunnel Broström som Salka, medan romanens främsta karaktär dock förblir Steinthor Steinsson, busen, mästerligt gestaltad av Nils Strandmark i filmen, hans kanske bästa roll.

Men det blev långt ifrån Laxness enda roman, och alla hans romaner är tveklöst läsvärda och dessutom mycket varierande. Gemensamt för dem alla är hans traditionsbundenhet vid den gamla isländska sagans berättarteknik – en trygg, metodisk, långsam och detaljerad epik kryddad med en lakoniskt märgfull dialog; och det är kanske just Laxness största förtjänst som författare: hans återuppväckande av den gamla isländska sagotraditionen. Det är egentligen bara Selma Lagerlöf som kommer i närheten av honom på det isländskt episkt sagoberättande området; men den formen är så gedigen och rik, att de båda (med kanske även Sigrid Undset) tveklöst framstår som troligen Nordens intressantaste författare under 1900-talet.

Dessutom besitter Laxness en underbar moralisk integritet. I motsats till exempelvis Knut Hamsun, Ingmar Bergman, Sven Hedin, Sven Stolpe och andra lät han sig aldrig duperas av sin tids diktaturer i Europa, allra minst av Hitler. Det hedrar honom, att Hitler rentav brännmärkte honom som författare och bannlyste honom från alla rättrogna tyskars rekommenderade läsningsprogram. Han hamnar därigenom inom samma kategori som Remarque, Stefan Zweig, Thomas Mann och många andra bestående klassiker.

Dessutom har han en underbar humor, som kanske bäst kommer fram i den lilla novellsamlingen *"Piplekaren"*, där den främsta humoresken just är en dräpande satir över fascismen i beskrivningen av ett italienskt statsbesök på Island, som blir ett fullständigt drastiskt fiasko beroende på den italienska fascistmentalitetens totala kulturkrock med det isländska kynnet.

Om man ska välja ut en representativ favoritroman ur hans rika produktion måste väl ändå *"Gerpla"* ganska säkert inta första platsen, hans underbara modernisering av den gamla isländska

"Fosterbrödrasagan", en sannsaga som Laxness lagt ner all möda i världen på att utforska närmare, varvid resultatet blir en lysande exposé över i stort sett hela Nordens utveckling under 1000-talet – alla passerar revy, Knut den Store, Olav den Helige, Olav Skötkonung, det är ett formidabelt episkt mästerverk i koncentration och formfulländning, som dessutom är hejdlöst humoristiskt med det friskaste tänkbara humör alltigenom. När han fick nobelpriset 1955 var det ingen som ifrågasatte detta, och han torde därmed inom denna kategori höra till undantagen.

En av hans andra mest utarbetade romaner är biografin över den isländske skalden Olafur Karason Ljosvikingur, som förde en obskyr tillvaro i en enslig hydda, där han i isolering vid skenet av en talgdank plitade ner sina alster under tröstlöst eländiga förhållanden. Han anklagades för osedlighet och tillintetgjordes av förödmjukelser, och må vi avsluta denna artikel med ett citat ur denna roman, som belyser något av Laxness inställning till både sitt kall som diktare och till själva livet:

"(....) Häradshövdingen befallde att fången skulle bindas vid svansen på en häst, så att man kunde vara säker på att han inte rymde, och alldenstund de flesta som tillkallades var nybörjare i detta arbete stod han själv bredvid och visade hur man skulle gå tillväga: först bakbands mannens händer, därpå träddes ett rep under armarna runt bröst och skuldror och knöts ihop till ett ledband som omsorgsfullt fästes vid svansen på en häst.

Vid en viss gräns upphör människan att vredgas, men i stället växer hos henne en annan egenskap, på en gång ett ändamålsenligare vapen och ett säkrare skydd: förmågan att lida. Fisken sprattlar på kroken, det sägs att fåret ber om liv om det bräker på slaktplatsen, katten visar klorna i snaran och spottar på sin mördare; men det är omöjligt att beröva en människa den sista gnuttan aktning och personlig frihet utan att det skadar. Det kommer ett ögonblick då ingen våldshandling längre kan komma åt en besegrad skalds stolthet. Olafur Karason Ljosvikingur har en osynlig vän, som ingen någonsin kommer att kunna nämna, han gör inte bara känslorna mer avtrubbade ju skarpare vapen som används mot mannen utan lägger också en läkande sten på varje sår; den förödmjukades ansikte förlänar han en värdighet som står över livets kraft, så att till och med den mäktigaste fiende tycks maktlös.

Olafur Karason Ljosvikingur hyste inte agg mot någon. Ingenting var längre personligt. Han såg inte längre någon enskild människa utan blott hela världen, ännu mindre tolkade han någon särskild handling av någon människa till det värsta, han stod inför rättvisan, inte människor, allra minst individer. Och det var första gången i hans liv sedan han sparkades av hästen som han inte var rädd för någonting, kanske första gången i livet han kände sig väl till mods, första gången han kände sig som en riktigt lycklig människa, en människa som inte mer kan drabbas av någon olycka."

Om böcker och musik.

"Den som läser böcker lever flera liv." – *Elias Canetti.*

Den som läser spiller aldrig tid. Allt är värt att läsa som är skrivet, emedan det är skrivet. Läsaren kan själv bestämma sin läsnings tidsmått: Om det är skräp han läser kan han snabbt avverka materialet, och ju mera betydelsefullt materialet är, desto mera utförligt och långsamt kan han gå igenom det för att till fullo tillgodogöra sig det. Icke så med musiken. Musik spelas alltid i det tempo som musikerna själva bestämmer, och om lyssnaren finner musiken vara skräp kan han på intet sätt påskynda takten för att snabbare nå slutet. Ej heller kan han, om han finner vissa passager vara särskilt betydelsefulla, ta dem långsammare eller återvända till dem med mindre än att hela verket bisseras, medan en läsare alltid kan ta om passager hur ofta han vill.

Litteraturen är således friare, ledigare och lättare än musiken. Å andra sidan kan en kompositör göra musik rikare än någon litteratur. Inom den kortaste tidsrymd kan han lägga in en hel orkester med körer i olika stämmor, så att ett helt universum av gripande välljud förefaller mera givande än en hel roman. Således kan exempelvis Bachs slutkör i Mattheuspassionen ge ett mera magnifikt intryck än hela "Krig och fred".

Kort sagt, musikens nackdelar kompenseras av litteraturens fördelar och vice versa.

Den bästa boken om Förintelsen

Det är kanske vad man skulle kunna kalla Jean-François Steiners bok *"Treblinka"* från 1966, en 400-sidig bok outhärdlig läsning som uteslutande består av obönhörlig konkret realism. Treblinka intog en särställning bland nazisternas koncentrationsläger, då det var banbrytande i sin experimentella karaktär och då det sedermera fullständigt förintades nästan utan att lämna något spår kvar efter sin existens. Endast 40 judar överlevde det medan 870,000 förintades från sommaren 1942 till den 2 augusti 1943. Det var hit alla Warszawaghettots judar fördes under den stora tömningen av det största av alla ghetton, och endast tusen judar hölls där levande som kapos, likbrännare och likgrävare medan alla andra förintades. Auschwitz finns kvar i hela sin fruktansvärda lägerarkitektur med kremationsugnar, tortyrkällare och gaskamrar intakta medan tyskarna faktiskt nästan hann utplåna alla spår efter verksamheten i Treblinka. Det var Himmler själv som våren 1943 efter Warszawaghettots slutstrider begav sig dit och gav order om total likvidering av hela lägret med systematisk utplåning av alla spår, vilket innebar uppgrävandet och kremerandet av 870,000 lik ur tusentals massgravar. De hade nästan lyckats om internerna inte hade gjort uppror. Det är detta boken handlar om.

Det var långsamt men säkert som upprorsstämningen och revoltbeslutsamheten byggdes upp under Treblinkas makabra ettåriga karriär som det ledande förintelselägret före Auschwitz, men varje detalj i dessa förberedelser har författaren lyckats dokumentera genom de fyrtios vittnesbörd som överlevde. När revolten slutligen genomfördes levde ännu tusen judar i lägret, 600 av dessa lyckades rymma levande till skogs, men endast 40 av dessa klarade sig intill krigsslutet och längre. Det här är rätt bok att sätta under näsan på revisionisterna, som påstår att Förintelsen aldrig ägde rum eller som försöker bagatellisera den. Varje moment i tyskarnas ofattbara grymhets metodik och överlagda systematisering finns kartlagt och framlagt i svart på vitt från försöksförintelsen av Vilnas judar i Litauen med lärdomarna därifrån till de första försöken med gasning i bilar och till den småningom utkristalliserade slutgiltiga lösningens standardformel i det grymmaste avrättningsmaskinerisystem som någonsin konstruerats och tillämpats av människor. Det är outhärdlig läsning alltigenom i sin nakna hänsynslöst realistiska dokumentation, men ack så angelägen och viktig att aldrig låta falla ur minnet.

Marek Halters underbara familjekrönika.

Hans bok "Abrahams bok" *("La mémoire d'Abraham")* på drygt 800 sidor verkar väl avskräckande för många genom sin voluminositet, men den är märkvärdigt lättläst. Man rinner lätt igenom den på två dagar, och man älskar den mer och mer ju längre in i den man kommer.

Sedan handlar den inte alls om patriarken Abraham; genom dess imponerande storlek och titel får många lätt den fördomen, att det måste vara en bok i stil med Thomas Manns olidligt tunglästa tetralogi om Josef och hans bröder, men Marek Halters bok är i stället motsatsen: en lättläst och spirituell underhållning alltigenom, fastän det diskuteras hur tunga och svåra problem som helst.

Dess lätthet är nästan förledande genom sin synbara ytlighet, men djupa strömmar flödar under denna gnistrande fernissa av elegant lätthanterlighet.

Vad boken egentligen handlar om är boktryckarkonsten och missionen i att hantera det skrivna och tryckta ordet på rätt sätt. Titelfiguren är en jude i Israel som råkar illa ut genom år 70:s omvälvningar, då romarna förstörde Jerusalem och dess andra tempel. Denne jude Abrahams yrke är bokskrivning, och han lämnar efter sig i arv åt sin familj det enda han lyckas rädda av familjens egendom och Jerusalems bål: en bokrulle. Denna skrift och dess andliga och moraliska betydelse går sedan vidare i arv i familjen genom alla generationer under nitton århundraden.

Från Jerusalem flyttar familjen till Alexandria, där judarna tillvinner sig en oerhörd betydelse under Trajanus och Hadrianus regeringar. Under de förfärliga folkvandringarna och barbarstormarna flyttar familjen till Hippo i Afrika, där biskop Augustinus verkar och på sitt sätt räddar den latinska civilisationen, trots vandalernas framfart. De förblir i Hippo ända tills araberna kommer, då de flyttar till Toledo i Spanien och där gradvis vinner inflytande som både arabernas och de kristnas vänner.

När araberna blir för svåra och mäktiga drar de norrut till Narbonne, där de upplever Karl Martells och Karl den Stores grundande av en ny världsordning. Under äldre medeltiden bor de i Troyes, där de traumatiseras under den vanvettiga korstågstiden och flyttar norrut till Strasbourg. Renässansen drar ner dem till Soncino i norra Italien, och här vidtar romanens kanske mest spännande skeende: boktryckarkonstens födelse. Man får mycket intressanta inblickar i mäns hjärnor som Johann Gutenberg, Pico della Mirandola, Aldo Manuzio och Lionardo da Vinci, men de katolska renässanshovens tilltagande intolerans och religionskrig tvingar åter familjen ut i förskingring till Konstantinopel, Polen och Amsterdam. Ett mycket intressant kapitel ägnas åt den av judarna bannlyste Uriel Acosta, som sedan tragiskt begick självmord, med Rembrandts förklarande ljus i bakgrunden, innan familjen definitivt flyttar över till Polen, som i stort sett förblir familjens bas från 1574 fram till Warszawaghettots sista dagar 1943. Den väldiga familjekrönikan avslutas med Warszawaghettots öde, där författarens farfar in i det sista fortsatte att trycka och sprida det skrivna ordet som det enda förnuftiga och fredliga vapnet mot all världens enastående fåfänga förtryck.

Bokens betydelse kan knappast överskattas. Det är en oerhört intellektuell och skärpt analys av det skrivna ordets och dess hanterings roll för världshistorien och för de människors moral, kontinuitet och överlevnad som arbetar med det. Bokens betydelse understryks av dess dokumentära prägel: man får ett övertygande intryck av att hela krönikan återspeglar sanna öden. "Min mor var en jiddisk poet, min fader var en boktryckare, son till en boktryckare, sonson till en boktryckare, och så vidare i generationer." Och romanen kryllar av liv och av människor allt igenom, glada, spirituella, strävande och konstruktiva människor, som aldrig ger upp utan alltid går vidare, vilka outsägliga olyckor de än utsätts för.

Det fabulösa thrillerparet Boileau-Narcejac.

Dessa gjorde sig ett namn efter kriget genom exempellöst raffinerade thrillerintriger berättade på ett underbart kusligt sätt genom en suggestiv stämning utan motstycke. De heter *Pierre Boileau* och *Thomas Narcejac* och finns väl översatta till de flesta språk. Deras styrka ligger i deras högt utvecklade och ytterst förfinade sensualism, som de inför i makabra thrillerintriger och därmed förhöjer dessa till en nästan oöverträffad grad av ryslig läckerhet – normalt måste man sträckläsa varenda bok av dem, om man en gång har börjat.

Mest berömmelse har väl *"Ansikten i mörkret"* fått, *("Les visages de l'ombre",)* som berättar om en rik industrimagnat som råkar ut för en olycka och förlorar synen. Hans hustru med älskare (den blindes bästa vän) planerar sedan att mörda honom och ta över rikedomarna. Detta är den blinde fullkomligt omedveten om. Hela historien berättas ur hans synpunkt. Han har ingen aning om att hustrun och älskaren förflyttar honom till en isolerad herrgård utomlands, där han känner igen varenda praktisk detalj som i sitt eget hem, han förstår inte att de mördar hans bror, när denne försvinner, och först gradvis genom de enklaste triviala detaljer börjar han ana att något pågår bakom hans rygg. Att utnyttja en blinds handikapp emot honom är väl något av höjden av mänsklig grymhet, det är så grymt att den blinde själv omöjligt kan förstå att något sådant kan göras mot honom, och därför är det så enkelt att göra det. Och vilken fruktansvärd smärta när sedan sanningen går upp för honom! – Allt detta är exempellöst mästerligt återgivet i denna fulländat komponerade thriller, där offret dock till slut ändå klarar sig och brottslingarna får sitt straff.

I *"Celle qui n'était plus"*, på svenska felaktigt "Mord makar emellan", (egentligen *"Hon som inte fanns längre"*), är det den äkta mannen som med sin älskarinna tar livet av hustrun genom att först proppa henne full med sömnmedel och sedan dränka henne i ett badkar i 48 timmar. Hon borde ju efter en sådan behandling rimligtvis vara död. Men den komplikationen uppstår efter mordet, att hustrun går igen. Det börjar så smått, men sedan blir gradvis hennes faktiska förekomst i tillvaron så påträngande för änklingen, att han blir alltmer ifrån sig och närmar sig ett totalt nervöst sammanbrott. Det kan bara sluta på ett sätt. Det hör till saken, att älskarinnan är läkare, och det är hon som har alla trådarna i sin hand – en utsökt studie i en läkares moraliska dilemma. Som alltid i alla Boileau-Narcejacs thrillers får allting sin naturliga förklaring till slut när väl katastrofen är ett faktum.

Tyvärr spårar dock detta underbara deckarteam ur med åren, och under 60-talet blir deras intriger alltmer förkonstlade och absurda. *"...et mon tout est un homme" ("...och mitt hela är en man")* handlar om transplantationsccccc handlar om transplantationskomplikationer: en perfekt frisk brottslings alla kroppsdelar transplanteras efter hans giljotinering på normala människor med förödande

konsekvenser för dessa, då den avrättades organ tycks ta över de opererade patienterna med sin brottsliga personlighet, så att patienterna en efter en tycks begå självmord av ren förtvivlan över den främmande personligheten i deras kropp. Idén är rätt tänkt, men författarna lyckas inte ge den en trovärdig konkret form, utan det hela blir närmast löjeväckande.

Berömdast blev de emellertid genom Hitchcocks filmatisering av *"D'entre les morts"*, på svenska felaktigt *"Den levande och den döda"*, av Hitchcock omdöpt till *"Vertigo"* 1957 med Kim Novak i sin svåraste och berömdaste roll och James Stewart som polisen med höjdskräck i sin känsligaste rolltolkning som gjorde honom mer än förtjänt av en Oscar. Sällan har en filmatisering av en bok skiljt sig så mycket från boken som denna film. Därför är det så ytterst intressant att jämföra dem.

Den franska romanen tilldrar sig naturligtvis helt och hållet i Frankrike. I Hitchcocks film är handlingen förlagd till sent 50-tal i San Francisco, men romanen är egentligen en krigsroman. Den börjar före Frankrikes fall i andra världskriget, och när den slutar är kriget ännu inte slut. Kriget förekommer hela tiden i bakgrunden, och detta är författarnas kanske mest originella drag i boken: hela andra världskriget blir fullständigt oviktigt och värdelöst och försvinner i skuggan av huvudpersonens märkliga kärlekshistoria, som är viktigare än hela världen.

I romanen liksom i filmen är det ett kyrktorn som damen till slutar hoppar ut från, men det är i Seine från en bro i Paris som hon dessförinnan försöker dränka sig och inte i det kalla havet, som i Hitchcocks film. I filmen hamnar sedan James Stewart på sinnessjukhus av chocken och skuldkomplexet medan skurken klarar sig, men i boken går det helt annorlunda till. Skurken klarar sig inte. Han blir förhörd av polisen och omkommer på flykt från Paris i ett tyskt bombanfall, medan vår hygglige polis, som genom sitt mentala handikapp är frikallad från militärtjänst, slår dank, lämnar Frankrike, hamnar i Dakar och ägnar de återstående fyra åren av kriget åt att supa ner sig. I stället för mentalsjukhus alltså en suparperiod av betydligt större omfattning och längre varaktighet än Hitchcocks korta semester på psyket. Omsider kommer vår arme polis tillbaka till Marseille, där han råkar ut för den nya kvinnan – som han i boken omedelbart känner igen som den avlidna.

Hans huvudbestyr i romanen blir sedan att få henne att erkänna att hon är identisk med den avlidna. Hos Hitchcock anar den arme James Stewart aldrig något sådant. Även i boken har han sina tvivel, då hon aldrig erkänner saken frivilligt och ibland låtsas erkänna det bara för att göra honom till viljes. Men mest skiljer sig de båda konstverken i upplösningen.

I boken är han till slut så rasande på henne, när hela sanningen står klar för honom, för allt vad hon fått honom att genomlida, att han av rent ursinne i misstag lyckas döda henne. Därefter är det bara för lagens tjänare – hans kolleger – att gripa honom för det oavsiktliga dråpet och låta lagen ha sin gång. Här är upplösningen tämligen solkig. Hitchcock däremot låter deras kärlek bli helt uppriktig och äkta och låter den frodas och torna upp sig till en makalös klimax – ett av de underbaraste sanningens ögonblick i hela filmhistorien – när James Stewart verkligen lyckas med att återskapa sin älskade avlidna – utan att ana att hon är samma person som den avlidna – i scenen när hon kommer ut från badrummet. Här framstår den största skillnaden mellan de båda olika mästerverken som tydligast. Boileau-Narcejacs thriller handlar egentligen bara om frustration, mord och bedrägeri, men Hitchcocks film handlar egentligen bara om kärlek.

En av 1900-talets märkligaste självbiografier.

Errol Flynn har ibland kallats 1900-talets Lord Byron och det med all rätt. Båda levde mera intensivt än vad som var hälsosamt för dem och prövade gärna på alla tänkbara äventyr, ju häftigare och farligare, desto bättre. När Errol Flynn slog igenom 1936 med "Kapten Blod" var han ännu bara 27 år gammal men med hela romaner av äventyr bakom sig. Han hade levt som guldletare bland huvudjägare på Nya Guinea, han hade försörjt sig som tuppfäktare i Manila, han hade suttit i fängelse som fälld för dråp, han hade försörjt sig som prisboxare i Sydney, han hade utkämpat slagsmål på liv och död under vattnet och var en lika skicklig dykare som Lord Byron var simmare, så visst hade han just den rätta utstrålningen för att kunna göra filmer som *"Kapten Blod"*, *"Robin Hood"*, *"Charge of the Light Brigade"*, *"De dog med stövlarna på"* och *"Slaghöken"*. Dessutom var han en oförbätterlig älskare, varför han även var som klippt och skuren för rollen som *"Don Juan"* mot Viveca Lindfors. Men det

var inte allt. Han hade en gedigen utbildning bakom sig i England som Shakespeareskådespelare, han önskade ingenting hellre än att få spela Romeo mot Norma Shearer i den filmen som sedan Leslie Howard fick huvudrollen i, han spelade Rochester i *"Jane Eyre"* och var en hur kvalificerad skådespelare som helst. Men det passade inte in i Hollywoodmyten om honom som bara nummer ett bland granna äventyrshjältar.

Under senare år skrev han sin självbiografi *"My Wicked, Wicked Ways"* (på svenska *"En lymmels memoarer"*) som är ett mästerverk av humoristisk självironi. Han bekänner allt om sig själv men hela tiden med ett litet fint småleende mot den hysteriskt hjältedyrkande omvärldens obeskrivliga galenskap med frågan: "Var det så mycket att bråka om egentligen?" Man kan lära sig mycket av denna totala, helnyktra självdistans. Han har aldrig roligt på någons bekostnad, utan han har alltid bara roligt.

Det gjordes nyligen en australiensisk långfilm på denna bok, men filmen omfattar bara det inledande kapitlet. Errol Flynns liv var alltså så intensivt och händelserikt, att bara ett enda kapitel eller två räckte mer än väl till en hejdundrande fartfylld och actionspäckad långfilm.

Redan 1952, när Flynn sade upp bekantskapen med Hollywood och flyttade till Italien 43 år gammal, sade hans läkare till honom att hans lever var slut och att han bara kunde dö. Han avslutar sina memoarer efter sin 50-årsdag 1959 med att hoppas kunna leva ännu länge till, utveckla en kalaskula, ännu få älska många damer och dricka Smirnoff varje dag åtminstone tills han blev 70. Det är ett harmoniskt slut, och han ser inget mörker på sin himmel. Kort efter detta avled han i sitt hem på Jamaica, och när han obducerades konstaterade läkaren, att hans inälvor var i samma skick som en 90-årings. Det var konstigt att han hade kunnat leva så länge som ända till 50 år efter att i ungdomen redan så totalt ha förbrukat sin egen konstitution.

Två stora romaner av Gore Vidal

"Messias" (1955) är ett märkligt tankeexperiment. Författaren verkar ha ställt sig frågan: "Om en ny världsreligion skulle uppstå, vilka tänkbara former skulle den då i vår tid kunna ta sig?" och sedan ansträngt sig för att utförligt besvara frågan. Resultatet är en sorts science fiction satir av mycket övertygande, dramatiskt och framför allt tänkvärt slag. Romanens religionsstiftare är en enkel man vid namn John Cave, och hans religion, liksom de flesta religioner någonsin, handlar egentligen bara om döden men är mera direkt konsekvent än någon tidigare dödsåskådningsreligion, då den helt koncentrerar sig på att upplösa all mänsklig fruktan för döden. Konsekvensen av detta blir emellertid att döden rättfärdigas – och missbrukas. "Cavesway" blir beteckningen för att göra rätt för sig genom att begå självmord. Genom skicklig propagering och marknadsföring får religionen en enorm genomslagskraft och konkurrerar ut kristendomen, mest genom en förslagen överstepräst vid namn Paul (vad annars?) som ger religionen dess fernissa på samma sätt som Goebbels gjorde nazismen gångbar. Emellertid vill religionens stiftare till slut hoppa av, när han ser hur hans livsverk blir misstolkat och missbrukat, och då blir han i en konfliktsituation dödad av sin egen propagandaminister Paul. Därefter är det fritt fram för denne att styra religionen vart han vill, ge den dess dogmer, skaffa den makt och etablera den (med våld naturligtvis) över hela världen, allt genom "Cavesway" såsom ändamålet som helgar medlen.

Bokens berättare eller "jag" är John Caves ursprungligen närmaste man och den enda som egentligen fattar vad John Cave menar och hur han har tänkt sig det nya religiösa tänkandet. Han blir John Caves huvudsekreterare och förste "evangelist" och den som egentligen ger religionen dess litteratur. Men när han ser hur makttänkandet tar över tar han avstånd därifrån, blir förklarad som kättare och utsätts för förföljelse tills han dör, så att han för att överleva måste leva strängt inkognito ute i södra Egypten. Han heter Eugene Luther, men hans namn utplånas från all den litteratur han i religionens namn själv har skrivit, och "lutheranister" blir synonymt med kättare. Denne ensamme man är den ende som fattar och genomskådar hela religionen och är samtidigt dess egentliga upphovsman och störste tvivlare.

En sådan intressant roman för naturligtvis tankarna till åtskilliga av de världssekter, som sedan spred sig över världen under 60-talet, och främst då till de självmördarsekter av vilka de främsta var

den som slutade i massjälvmordet i Guyana samt David Koresh och hans inferno i Texas. Och man måste då erkänna att Gore Vidal fick rätt.

Redan i denna roman finns fröet till den stora romanen om kejsar Julianus, författarens kanske mest klassiska roman, där han kärleksfullt och utförligt behandlar ämnet Julianus Apostata med samma romerska pregnans som Robert Graves skrev sina romaner om Claudius. Ämnet har intresserat många stora författare, Gore Vidal nämner själv Henrik Ibsen och Lorenzo de' Medici bland sina föregångare, men även Viktor Rydbergs stora roman "Den siste athenaren" är ett anmärkningsvärt idéverk om Julianus.

Kejsar Julianus var brorson till kejsar Konstantin den Store, vars tre söner delade riket mellan sig för att slåss om det tills bara en blev kvar, som till slut dog barnlös. Ingen annan arvinge fanns än Julianus, som var gammaltroende och såg kristendomen som en världsfarsot och vidskepelse. Under sin korta regering gjorde han allt för att återupprätta den gamla religionen, de grekiska gudarna och deras tempel med offerriter och ceremonier, mysterier och orakel, och bestred kristendomen som vidskepelse med det sunda förnuftets rätt. Liksom Marcus Aurelius såg han de kristna som oresonliga och partiska fanatiker, och han jämförs överallt i boken främst med Marcus Aurelius. Emellertid dog Julianus endast 32-årig under ett fälttåg mot perserna, enligt Gore Vidal lönnmördad av en kristen fanatiker, som trodde sig göra rätt i kristendomens namn.

Det tragiska efterspelet är, att när kristendomen helt tog över den gamla världen och stampade ut alla rester av den gamla kulturen (inklusive det berömda oraklet i Delfi), så fick barbarerna överhanden – ingen kristen armé kunde hindra goterna, vandalerna, hunnerna eller araberna från att barbarisera hela världen, bränna dess bibliotek, krossa dess arkitektur, förstöra dess statyer och bildkonst och ersätta dess kultur med motsatsen. Det skulle dröja tusen år innan Dante hämtade upp Antiken igen från det helvete i vilket kristendomen hade störtat ner den i.

Antikens kulturvärld med dess ceremonier och traditioner, riter och tolerans skildras med vemod, då Julianus är den siste i historien som träder upp till försvar för Antikens kultur och ideal på tusen år. Det är en döende religion som skildras i dess sista fas, och man ser kusliga paralleller idag med denna skildring av en döende kultur och dagens tillstånd inom kristendomen, där de protestantiska kyrkorna blir allt tommare, och där påven i en tid av civilisationsdränkande befolkningsexplosion vill förbjuda abort och brännmärker buddhismen (den enda religion med celibat utom kristendomen) medan han flirtar med Islam, som mer än någon annan religion främjar befolkningsexplosionen, och där den enda kyrka med någon hållbarhet tycks vara den ortodoxa. Skall även kristendomen gå under liksom Antikens kulturvärld (som den mördade), och i så fall ersättas med vad? Det enda vettiga vore väl i så fall musik.

Efter skrivandet av "Julianus", den första bok av författaren som översattes till svenska, blev Gore Vidal politiskt aktiv som en kulturrepresentant för klanen Kennedys intressanta epok – tills presidenten blev skjuten. Republikanerna lyckades för alltid få Gore Vidal stämplad som "överklassbög", och han försvann från politiken – men han fortsatte skriva böcker.

Hans påstådda homosexualitet har aldrig bevisats utan är snarare bara ett rykte som vanliga mänskor gått på då de inte förstått sig på honom – han kan skriva om vilka märkliga sexuella relationer som helst – vi kommer till "Myra Breckinridge" i nästa nummer – och är följaktligen och troligen endast tolerant nog att vara öppen för alla möjligheter.

Gore Vidals stora romaner

Den första i serien av hans stora amerikanska krönika om hittills sex romaner är "Washington D.C.", som handlar om Roosevelt-Truman-epoken. Den är ganska kort men etablerar redan tendensen i Vidals episka författarskap: en fallenhet för att med stor psykologisk skicklighet och med stor konstruktivitet ge den amerikanska imperialismen sin personliga hyllning.

I "Burr", den tredje i serien, blir dock Vidal mindre personlig och mera historiskt objektiv, då hans porträtt av Washington och Jefferson ingalunda är smickrande. Tvärtom tar han dem ganska grundligt ner på jorden utan att de ens får behålla sina hjälte- eller helgonglorior. Washington

framstår som en tråkig humorlös träbock som var besvärlig i fredstid, och Jefferson framstår som en klurig spefågel. Denna roman i sviten är väl kanske därför den mest trovärdiga.

Den mest ambitiösa är emellertid den följande om Abraham Lincoln och inbördeskriget, ett jätteverk på 900 sidor, som fingranskar hela skeendet från Lincolns installation som minoritetspresident 1861 till hans död drygt fyra år senare. Romanen är den mest läsvärda, mest gripande och mänskliga och den av det största allmänna intresset i serien. Alla de andra fem är ganska bundna till Amerika och väl egentligen bara intressanta för amerikaner, men i "Lincoln" kommer andra spörsmål in som angår hela mänskligheten. På sätt och vis är "Lincoln" en direkt konsekvens av de tidigare stora filosofiska romanerna "Julianus" och "Creation", som steg för steg utvecklar den idealiska politikern och universalledaren. Gore Vidals inträngande porträtt av Abraham Lincoln påminner slående mycket om Marcus Aurelius personlighet, som på samma sätt hamnade mitt i en universalkris och kroniskt led av dålig matsmältning och sömnlöshet. Vidals uttömmande Lincolnroman är kanske det bästa och mest inkännande verk som skrivits om den störste av amerikanska presidenter.

Därefter följer den kortare "Empire" som behandlar Teddy Roosevelt och dennes duell på livstid med William Randolph Hearst, tidningskungen, där dock Hearst drar det längsta strået just genom att han förlorar den politiska dragkampen. Hearst ställde upp som presidentkandidat för demokraterna mot Roosevelt, som var republikan, vilket kanske hade sin betydelse för att Franklin Roosevelt valde att ha demokraten Hearst som bundsförvant när han ville bli president. Men denna roman är mest bara prat, och det intressantaste med den är skildringen av Roosevelts föregångare William McKinley, som ju också blev mördad (skjuten framifrån när han skakade hand med folket – en man bar bandage om höger hand, i vilket han hade gömt en revolver,) och den gamle rörande veteranen John Hays melankoliska återblickar till hur det var under Lincoln.

Men Vidals största roman är något helt annat, nämligen den redan nämnda "Creation", som överträffar "Julianus" i snillrikhet och fantasirikedom. Det är en historisk roman från femte århundradet före vår tideräkning och berättar historien om Cyrus Spitama, persisk ambassadör i storkonungens tjänst på uppdrag i Hellas, Indien och Kina. Han är därtill sonson till Zarathustra och en verklig zoroastrian eller elddyrkare, den fornpersiska religionen med påtagligt inflytande från judendomen och kanske den verkliga föregångaren till islam – bruket av slöja för att dölja kvinnors skönhet för andra än deras män lär ha varit persiskt ursprungligen. Som rättrogen ställer sig Cyrus Spitama ytterst kritisk till både grekiska, indiska och kinesiska förhållanden. Han träffar Buddha, Lao-Tse och Konfucius och diskuterar skapelsens problem ingående med dem, men Buddha förstår han aldrig riktigt, Lao-Tse finner han för slug och kringgående, medan han fullständigt faller i farstun för den kälkborgerlige Konfucius. Här framgår också tydligt Vidals stora personliga tendens: att försvara och underblåsa den bestående ordningens princip. Gore Vidal är inte bara politiker utan även imperialist. Han må vara rakryggad och trogen som sådan, men vi tror mera på evighetens ordning som den förklarades genom just Buddha och Lao-Tse, som Gore Vidals Cyrus Spitama fann obehagliga och nästan skrämmande – genom att de tydligen visste för mycket.

Även grekerna framstår mycket livligt i Vidals skildring, men ingen av dem håller för hans ögon, varken Herodotos, Perikles, Sokrates, Themistokles, Kimon erller någon annan. Themistokles (segraren vid Salamis) är den han beundrar mest, men varken Aristides eller Homeros blir knappast mer än nämnda. Som lärjunge får Cyrus Spitama den "lycklige filosofen" Demokritos, som ju också var den store lärde teologen Robert Burtons (på 1600-talet) favorit bland filosofer.

Med allt vad man kan ha att anmärka på Vidals bedömningar av den tidens djupast tänkande män förblir dock "Creation" hans filosofiskt mest givande, mänskligt mest rika och hans snillrikast komponerade roman.

Den oemotståndlige Ken Follett.

Detta är en relativt ny och ung författare, född 1949, som 1978 slog igenom med thrillern från andra världskriget "Nålens öga" (ursprungligen "Storm Island",) som senare har filmats med Donald Sutherland i huvudrollen. Han har beskrivits som en ovanligt romantisk författare, och det underbara med honom är att han alltid håller stilen. Efter "Nålens öga" har han skrivit åtta romaner som alla når upp till eller överträffar "Nålens öga" i spänning och kvalitet. Till en början höll han sig till

debutromanens enkla mall: en ganska kort roman av högt uppdriven spänning som helt beror av skurkens mycket bestämda och konsekventa förfärlighet: Ken Folletts skurkar är bara de värda ett ingående akademiskt studium. I "Nålens öga" är skurken en tysk spion i England 1944 som håller på att genomskåda engelsmännens dimridåer för att dölja var och hur invasionen i Normandie kommer att äga rum. Han är en hänsynslös mördare som sticker ihjäl vem som helst med en lång smal stilett.

I "The Key to Rebecca" ("Kod Rebecka"), den tredje romanen, är skurken en halvtysk arab i Egypten 1942, som ser det som sin uppgift att omintetgöra engelsmännens försök att sätta stopp för Rommel. Detta är kanske Folletts bästa thriller, då den går djupt in på känsliga mänskliga relationer och är nästan gastkramande i sin ständigt uppskruvade spänning. Få av Folletts skurkar är så levande och övertygande som denne tysk-arabiske fanatiker som är besatt av en sorts överlägsen slughet som gör att han alltid ligger före och säkert behåller initiativet, tills han en gång begår misstaget att ge efter för den mänskliga faktorn.

I "Mannen från Sankt Petersburg" är skurken en rysk klassisk revolutionär av det mest romantiska och oemotståndliga slaget. Hans uppgift är att se till att det inte kommer någon allians till stånd mellan England och Ryssland sommaren 1914 genom ett politiskt mord på en rysk diplomat i London, och som vanligt i fallet med alla Folletts skurkar så lyckas han, men bara nästan.

"Lejonens dal" tilldrar sig i Afghanistan, och här börjar Follett utöka formatet. Spänningen blir svagare, men i stället spänns romanformen ut på en bredare bas. Ett läkarteam i inbördeskrigets Afghanistan 1982 kommer i kläm när det visar sig att en av läkarna är sovjetisk spion. Det gäller för honom att få fast och likvidera två andra läkare, av vilka den ena är hans hustru, innan de lyckas fly till Pakistan för att avslöja vad de vet. I detta spännande triangeldrama lyckas skurken återigen och har segern helt i sin hand, när något händer som han inte hade räknat med.

Folletts stora roman och mästerverk är emellertid den sjunde, som han redan i "Nålens öga" bekänner att han drömmer om att få skriva. Detta är den stora historiska medeltida katedralromanen "The Pillars of the Earth", på svenska "Svärdet och spiran", 1100 sidor i två volymer, som tilldrar sig på 1100-talet under den anarkistiska tiden efter Henrik I, då ett interregnum under en viss kung Stefan innebar en tid av kaos och inbördeskrig. Man får följa ett sällskap enkla människors öden, som småningom blir präster, byggmästare, handelsmän eller kvalificerade skurkar. Den mest kvalificerade skurken här heter William och slutar som en av Thomas à Beckets mördare. Intressantare är dock framför allt den intagande Alienas mycket spännande utveckling som kvinna genom allsköns ohyggliga prövningar till kanske Folletts mest helgjutna personlighet. Kvinnorna hos Follett är alltid intressanta. De är modiga och bestämda och fattar alltid desperata beslut som de genomför mot allt förnuft och bättre vetande, varvid de ofta avgör händelsernas gång till det bättre och omedvetet avvärjer katastrofer. Aliena tar priset. Hennes älskare Jack är dock lika intressant, som också går igenom många metamorfoser innan han slutligen är en färdigt utvecklad och fullt utbildad katedralbyggare.

Den väldiga romanens kanske mest minnesvärda episod är när Aliena färdas genom hela Europa i sökan efter Jack, som hela tiden ligger någon månad före utan att han anar att hon söker efter honom. På sin vandring kommer han till slut till Paris, där han för första gången blir initierad i den gotiska byggnadstekniken med spetsbågar. Han har precis fattat det geniala i denna nya byggnadsteknik – när Aliena kommer in i kyrkan och finner honom. (Femte kapitlet.) Hela detta långa skeende med deras irrfärder, Jacks aha-upplevlse inför spetsbågastekniken och deras återkomst till England, är kanske den väldiga romanens centralpunkt i dess episka sublimering och djupt gripande mänsklighet.

Den följande romanen "Över mörka vatten" tilldrar sig före krigsutbrottet 1939 på ett flygplan över Atlanten – återigen en mästerlig Follettsk intrig med spioner och nazister, skojare på flykt undan rättvisan och judiska offer för orättvisan i en vild cirkus av kalabalik och haverier – tills allting löser sig.

Även "A Dangerous Fortune" ("Pengars onda makt") är en makalöst spännande historia om brittiskt bankväsen mot slutet av 1800-talet som blir inblandat i revolutioner i Sydamerika – återigen med en suveränt kvalificerad skurk som har en benägenhet att aldrig åka fast för sina mord – tills han blir mördad själv genom det mest underbart välkomponerade och välförtjänta mord som Follett någonsin har berett någon av sina oförglömligt överlägsna brottslingar.

Hans senaste roman heter "A Place Called Freedom" och skiljer sig från alla hans tidigare så till vida att den inte har någon skurk att uppvisa. Huvudpersonen är en livdömd slav i Skottland 1767, som har en mycket lång väg att vandra innan han via London och Virginia slutligen uppnår sin innerligt eftersträvade frihet bortom Appalacherna i cherokeernas jungfruliga land tillsammans med sin älskade, som då blivit änka efter sonen till huvudpersonen Malachi MacAshs, kallad Mack, slavdrivare till ägare. Romanen luktar mycket Walter Scott, mycket erinrar direkt om till exempel "Heart of Midlothian" och andra av Scotts tidigare och bästa romaner, samtidigt som där är mycket av *Manon Lescaut* i den romantiska sagan om två älskandes flykt bort från civilisationen och från lagen. Ken Follett förnekar sig inte, fastän han här för första gången avstått från den effektiva kvalificerade skurken.

Kort sagt är Ken Follett troligen den bästa författare England har haft att uppvisa sedan Nevil Shutes och Graham Greenes bästa dagar. Mycket i Ken Folletts roman-kompositionsteknik påminner just om Nevil Shute: det är samma koncentration på det praktiska skeendet och samma sorts enkla allmänmänskliga relationer som sätts i centrum. En flygroman som "Över mörka vatten" hade till och med kunnat vara skriven av Nevil Shute – och han hade älskat den.

Den suveräne Frederick Forsyth.

Många avskräcks av hans kalla överlägsenhet. Det finns ingen noggrannare och mera exakt välinformerad författare än Frederick Forsyth. Hans kunnande framstår vanligen som överväldigande. Lika överlägsna och överväldigande i sin ondska är hans skurkar. Redan "Schakalen" framstår som ett omänskligt monster i sin totala känslokyla inför alla de mord han begår på sin väg mot det ultima mord på president de Gaulle som skall ge honom hans miljonförmögenhet.

Denna nästan automatiska perfektion i hans skurkars hjärnor är ett problem hos Frederick Forsyth. Han blir aldrig av med dessa metodiska överintelligenta monster. De kommer tillbaka i roman efter roman, och de tar aldrig slut.

Efter världssuccén med hans första roman "Schakalen" skrev han den ännu mer briljanta och spännande "Täcknamn Odessa" om gamla nazister som lyckats fortsätta som om andra världskriget aldrig förlorats. Sedan följer några omänskliga romaner, vilkas virtuost tekniska trend dock bryts av den mänskligt mycket intressanta "Förhandlaren" om en man vars yrke är att lösa kidnappningar, så att kidnappningsoffren till varje pris åtminstone räddas till livet. Han får det svåraste tänkbara kidnappningsfall på halsen, då Amerikas presidents ende son blir kidnappad. Det hela är ett infernaliskt kuppförsök mot presidenten: i stället för att mörda presidenten mördar de hans son på ett sätt så att det verkar som att ryssarna gjort det. Sonens tragiska död blir måhända ett mer effektivt sätt att sätta presidenten och hans politik ur spel än om han själv mördades, (mordet på Kennedy ledde bara till att Johnson effektiviserade Kennedys impopulära socialpolitik,) men Förhandlaren lyckas reda ut hela härvan under överväldigande risktaganden och balanseringskonster. Romanen är kanske författarens mänskligt intressantaste.

Hans mästerverk är emellertid den lilla novellsamlingen som på svenska heter "Det finns inga ormar på Irland", (på engelska "No Comebacks"). De flesta av dessa noveller är genuint irländska och unika i författarens produktion genom sin mycket spetsfundiga humor – liksom John Le Carré är Frederick Forsyth i allmänhet sammanbitet humorfri.

Även "Bedragaren" är en sorts novellsamling, om dock de olika historierna här har en ramhistoria. "Bedragaren" Sam MacCready är en mästeragent vars förflutna bragder och fortsatta funktion efter det kalla krigets avslutning ifrågasätts.

"The Fist of God" är författarens mest dokumentära roman och skildrar på ett ögonöppnande sätt (– Forsyths största styrka är alltid hans suveränt skarpa och nästan klassiska klarhet –) vad Gulfkriget om Kuwait egentligen handlade om. Saddam Hussein höll faktiskt på att skaffa sig kärnvapen och hade kommit längre med det projektet än vad någon västerländsk teknologiexportör hade kunnat drömma om.

Hans senaste roman "*Icon*" är en märklig framtidsskildring om vad som skulle kunna ske i Ryssland. En kris uppstår 1999 när presidenten dör av hjärtinfarkt, och den mest populäre efterträdarkandidaten visar sig vara en farlig maffialedare med stalinistiska principer. Forsyth löser krisen och kommer fram till den profetiska och egentligen kloka slutsatsen, att det bästa för Ryssland vore om det återfick sin monarki. Som stöd för detta framhåller han bland annat det faktum, att USA lät Japan ha kvar sin kejsare efter kriget, som med sin gamla kejsardömesordning sedermera utvecklat sig till Asiens stabilaste demokrati och Amerikas och Europas bästa vän och handelspartner i Asien. Det finns många kvar av familjen Romanov, ett antal möjliga tronkandidater existerar, så det vore egentligen en lätt match att låta Ryssland få sin klassiska ordning tillbaka. Boken är ett utomordentligt viktigt dokument som förslag till utformningen av världens politiska framtid.

Jämförelser mellan John Le Carré, Frederick Forsyth och Ken Follett.

De är väl idag Englands tre ledande och mest lästa författare. Alla tre är utomordentligt skickliga, men på mycket olika sätt. John Le Carré är den ojämnaste – alltför många av hans romaner är ohjälpligt tråkiga och intetsägande, medan hans trumkort utgöres av de oöverträffbara "Spionen som kom in från kylan", "Den lilla trumslagarflickan" och "Den perfekta spionen". John Le Carré är den djupast mänskliga av de tre.

Om John Le Carré alltför ofta sluddrar och flummar i alltför många stycken, så är Frederick Forsyth alltid den förklarade klarheten själv. Allt stämmer i hans romaner, missförstånd och oklarheter är omöjliga, och hans historier har alltid en högt uppdriven dramatik med ett ofta effektivt gastkramande tempo.

Detta har Ken Follett i viss mån tagit över och vidareutvecklat, men han har en kvalitet som både Carré och Forsyth saknar – han är romantisk. Carré och Forsyth skulle aldrig kunna skriva ett sådant oemotståndligt vackert mästerverk som "The Pillars of the Earth", som i viss mån pånyttföder den historiska romanen. Umgänge med ett fornt förflutet ligger inte för pragmatiska realister som Forsyth och Carré, som aldrig kan vara några drömmare, medan Folletts romaner alltid har en tillsats av dröm, fantasi och öm poesi. Han är därmed den mest sympatiske av de tre, även om minsann hans omänskliga monster inte heller går av för hackor i roman efter roman. Men ondska sedd med ett romantiskt temperament blir något annat än Forsyths djupfryst kalla mördarmaskiner.

Folletts senaste roman är kanske hans mest spännande. Det är hans första helt amerikanska roman och behandlar det moraliska problemet med kloniseringar. Den heter "Den tredje tvillingen", huvudpersonerna ser efter 25 år resultatet av sina odisciplinerade experiment med klonisering under Nixons tid med en mycket dramatisk cirkus till följd, som leder till att romanens hjältinna i alla fall till slut får den enda riktiga klonen till sin man – efter flera svåra missar.

Samtidens två mest sympatiska engelska författare.

James Herriott är på sätt och vis en både idealisk författare och människa. Han berättar alltid om samma ämne, relationer mellan människor och djur i samband med djurens sjukdomar och kriser, men i detta ämne, som han som veterinär har ett helt långt livs djupa erfarenheter av, ryms så mycket mänsklighet och värme förenat med livserfarenhet och visdom av så ansenliga mått, att det räcker till i det oändliga och blir över. Man kan lugnt läsa om alla hans böcker och uppleva dem på nytt som om det var första gången. Han berättar ytterst koncist, så att man inte kan vara ouppmärksam en sekund – då kan hela historien genast bli obegriplig.

Gräddan av hans produktion är kanske hans egen utsovring av enbart hundhistorier. De är 50 stycken men nästan alla oförglömliga. Här kommer det allra finaste av Herriotts författarskap fram: hur relationen till hunden förmår kalla fram det bästa hos människan. Alla Herriotts människor och djur i Yorkshire är enkla och elementära. Det är mest grova robusta bönder och ytterst vanliga hundar, men likväl förmår han hos dessa oansenliga hundar och mänskor trolla fram och observera finare och djupare mänskliga drag och nyanser än mången mästare med det mest stiliserade språk hos de mest komplicerade karaktärer. Herriott är så naturlig och därför så alltigenom frisk. Det är kanske

hans unikaste särdrag i denna sjuka värld, där ingenting är som det borde vara och där Herriott är en av de få som lyckas påvisa hur enkelt ett helt naturligt liv egentligen är och borde vara.

Laurie Lee är redan en klassiker i engelsk litteratur. Hans mästerverk, den tidiga *Cider med Rosie,* en underbart idyllisk självbiografi från hans barndom ute på landet i Gloucestershire, rik på nyanser och den finaste känslighet, används allmänt i engelska skolor för undervisning i engelska språket. Det är språket som är hans stora styrka. Dessutom har han alltid något intressant att berätta, vare sig det gäller barndomsminnen eller hans många intressanta resor som vagabond och musikant i främst Spanien och Mexico, Toscana, Holland eller Irland. Han reste till Spanien som helt ung utan pengar och tog sig liftande fram från by till by med sin violin medan det spanska inbördeskriget plötsligt bröt ut och fångade honom i en fälla. 15 år senare återvände han till sitt älskade Andalusien och fann det oförändrat. Han har även skrivit novellsamlingar av ovärderliga skönhetsvärden och minnesvärda observationer av ytterst personligt slag. Hans produktion är liten och överskådlig men desto mera fullödig och läsvärd alltigenom.

"Den svarta dahlian" av James Ellroy

Brian De Palmas nya film är en framgångsrik filmatisering av James Ellroys genombrottsroman "Den svarta dahlian" om den dock har alla de Palmas vanliga svagheter att uppvisa blandade med hans säkra sinne för det filmiskt förförande. Filmens kanske bästa behållning är den underbara bakgrundsmusiken, *soft jazz* alltigenom, som höljer in hela filmen i en skir slöja av oavvislig och oemotståndlig skönhet. Handlingen tilldrar sig 1947, och de Palma har mästerligt lyckats återskapa hela 40-talsstämningen, vilket gör filmens första halvtimme till en nästan idealiskt ren filmisk njutning. Sedan kommer hans vanliga frosserier i det äckliga, men lyckligtvis går han inte längre till överdrifter i detta, som han plägat göra tidigare. Han börjar bli gammal och har kanske lyckats börja tygla sig. Filmens största brist är dock, som vanligt, de Palmas brist på formsinne, vilket gör att filmen inte kan leva upp till romanförlagans fascinerande genialiskhet i sin djupt utarbetade form av en svindlande labyrint där dock varje detalj stämmer. De Palma har fuskat bort hela psykologin och gett filmen ett lyckligt slut, medan romanen är betydligt mörkare och, som alla Ellroys böcker, närmast hopplös i sin helt konsekventa realism.

Ellroy har förnyat deckargenren och kommer själv från det kriminella djupet av Amerikas värsta lastbarhet, vilket han vänt till en skattkammare att ösa ur, då han kanske bättre än någon annan känner sitt Amerikas undre värld och alla dess kriminella mentaliteter. Alla hans romaner lider emellertid av överbelastningar av våld och sex, de kan alla avfärdas som bara våld och sex alltigenom, han kan ingenting annat, medan dock just "Den svarta dahlian" är nästan ett undantag, mycket beroende på att den klart inspirerats av höga litterära förlagor, främst Dashiell Hammetts "Den blå dahlian" men även av Victor Hugo, då dennes roman "Skrattmänniskan" spelar en central roll i denna groteska, förvridna, ohyggliga men ändå fascinerande och romantiska roman om två poliser, kolleger, vänner och deras brydsamma förhållanden till samma kvinnor. Både filmen och boken är klart se/läsvärda, men man bör se filmen innan man läser boken, då boken ger mera.

Några böcker av Nicholas Luard.

Han är något så ovanligt i vår tid som en sagoskimrande naturromantik som glänser av poetisk känslighet i sina naturliga övernaturligheter. Han är mest känd för tre böcker: *"Gondar"* från Etiopien, *"Kala"* från Kalahari och *"Himalaya"* från Nepal. "Kala" är den bästa, medan "Himalaya" tyvärr är den svagaste, om dock även den i rikt mått är uppfylld av smäktande poetiska naturskildringar från den vildaste sidan av livet.

"Gondar" är väl den mest romantiska med ett rikt utbud på dramatiska mänskor och intriger, det är en spännande äventyrsskildring där allting händer hela tiden, och de olika händelseutvecklingarna och intrigtrådarna är skickligt invävda i varandra. I all sin charm och färgstarkhet framstår den dock som ytlig i jämförelse med den mycket intressanta "Kala", som rör sig på ett mycket djupare plan.

"Kala" är en föräldralös flicka som överges ute i vildmarken av sina egna för att överantvardas åt vård av hyenor. Precis som Kiplings Mowgli blir hon helt naturaliserad och uppfostrad till att bli ett likadant djur som de djur som vårdar henne, alltså hyenorna, allmänt betraktat som Afrikas mest avskyvärda djur, fula fega asätare med ett hårresande skratt som läte och fruktade för sin groteska farlighet, så att till och med lejonen undviker dem. Denna flicka tilldrar sig vita människors uppmärksamhet, dels sådana som vill använda henne som uppvisningssensation i London (som pendang till 'Elefantmannen' – detta är mot slutet av 1800-talet,) och dels en begåvad kvinnlig Darwin-lärjunge, vars forskningar till och med den store Darwin själv imponeras av och uppmuntrar. Hon tror sig i Kala finna svaret till frågan om 'den felande länken' i naturen.

Historien som berättas är utomordentligt mångfacetterad i främst skildringen av den känsliga stumma naturflickans hemlighetsfulla psyke, i det hänsynslösa avklädandet av den 'civiliserade' människan, som är ett värre monster än de kloka hyenorna, i den fina skildringen av Darwinismens hårda villkor i en hopplöst bigott viktoriansk värld, och i den sympatiska skildringen av den handikappade zigenar-bortbytingen, den enda som kommer Kala nära och förstår henne kanske just tack vare sin egen vanskapthet och sina bittra erfarenheter av den 'civiliserade' människans verklighet.

Även "Himalaya", som handlar om yetis, är intressant för sin intima naturnärhet och extrema lyhördhet för den ytterst tillspetsade naturliga känslighet, som är utmärkande för alla Nicholas Luards romaner. Han är 65 år gammal och lär leva på ön Jersey.

Elisabeth Haich *: Einweihung*

Denna ockulta klassiker står i en klass för sig i sin dramatiska uppläggning, sin totala uppriktighet och känslighet och sin oemotståndliga originalitet. Elisabeth Haich är en österrikiska som redan i barndomen får problem med syner och reminiscenser från tidigare liv, vilket leder till att hon blir en total outsider både för världen och inom den egna familjen. Hon gifter sig och får barn, men den röda tråden i hennes liv förblir de psykiska anfäktelserna, som hon oupphörligt strävar efter att gå till botten med. De resulterar i problem med synen och i "nära-döden"-upplevelser, tills det med ens (i mitten av boken, som i ett dramas tredje akt,) inträffar att ridån går upp för en oerhört viktig del av hennes omedvetna och allting blir förklarat genom uppenbarelsen av ett av hennes tidigare liv som prästinna i Egypten för 5000 år sedan.

Fram till denna punkt är hennes bok oerhört spännande och övertygande. Sedan blir den svårare att förstå, och mycket av hennes detaljerade beskrivningar av moment i hennes invigning för 5000 år sedan går inte att smälta. Man får ta henne för vad hon är: en oerhört originell och dynamisk dam med ockulta kunskaper som inte är av denna världen.

Boken kom ut 1960 när Elisabeth Haich redan var i en avancerad ålder och har sedan dess utkommit i otaliga upplagor på flera språk. Man kan också se hennes bok som ett utomordentligt kraftfullt argument för celibatet ur synpunkten av dess rent mentala fördelar. Somliga är helt enkelt funtade för att snarare finna harmoni och lycka i ensamhet än i sällskap.

En annan viktig faktor i Elisabeth Haichs märkvärdiga och krisbelastade liv är hennes förhållande till musiken. Hon var en utsökt pianist, och det upprepas gång på gång genom hela boken hur viktig musiken var i hennes strävan efter vägledning, och hur det egentligen var musiken mest som räddade henne. Musikalitet är en gudagåva, och musikens betydelse för balans och känslighet i psyket och det omedvetna har alltid varit och kommer troligen alltid att förbli underskattad.

Ockulta sidan

En god vän till mig som var medial började efter Estonia-katastrofen i fjol lida av det säregna besväret att hon blev antastad av en massa Estonia-offer som inte visste vad de skulle göra av sig själva. De hade dött för tidigt och för plötsligt och hade hamnat i bakvatten, ett slags Limbo eller vacuum mellan denna världen och den nästa.

Fenomenet med osaliga andar som ofredar levande har fått en utomordentlig dokumentation i publiceringen av prinsessan Eugenie von der Leyens dagböcker från 20-talet. En högaristokratisk prinsessa i Bayern började gästas av osaliga andar från 1921 i sitt 55-e levnadsår, och som grundlig tyska började hon föra noggranna dagboksanteckningar om saken. Hon hade på något sätt den förmågan att dra till sig sådana, och i stället för att rycka på axlarna åt dem, förneka dem och förtränga dem öppnade hon sitt hjärta för dem och tog sig an dem och deras problem. Det var inte bara personer hon hade känt utan även helt okända personer, exempelvis två osaliga barnamörderskor, som hon efteråt kunde ta reda på att faktiskt hade existerat och ibland avrättats. Hennes umgänge med och dokumentation av alla dessa avlidna osaliga öden pågick ända till hennes död 1929 vid 62 års ålder. Hitler förbjöd publiceringen av hennes dagböcker, då de var alltför katolska, men 1979 publicerades de och är nu uppe i sin femte upplaga (med 60,000 böcker tryckta). Den har ännu inte översatts till svenska och heter på tyska *"Meine Gespräche mit Armen Seelen"* av Eugenie von der Leyen, Christiana-Verlag, Stein am Rhein.

En annan ännu mer konkret dokumentation av psykometafysiska fenomen är Jenny Cockells bok *"Yesterday's Children"*. Jenny Cockell var en vanlig hemmafru och fotvårdsspecialist i Northamptonshire, född 1953, gift med två barn, som redan i tidiga barndomsår anfäktades av att hon lämnat något ofullbordat i sitt tidigare liv. Besvären var så svåra att hon måste gå till botten med dem. Gradvis kunde hon fastställa vilken människa hon varit tidigare, en irländska vid namn Mary med sex barn, som hon plötsligt dött ifrån och alldeles för tidigt 21 år före Jenny Cockells födelse. Hon kunde även precisera Marys hemort i Irland, en liten by norr om Dublin, och till slut spåra upp de fem överlevande barnen och konstatera att allt vad hon hade drömt om, alla hennes anfäktelser, hade ägt rum 1932 i byn Malahide i Irland. Genom att hon kunde spåra upp sina barn från ett tidigare liv lyckades hon förlösa sitt trauma. Hennes bok är fullkomligt övertygande och uppriktig, hon döljer ingenting utan skildrar detaljerat exakt hur allting gick till när hon metodiskt uppspårade sitt tidigare liv, vilket gör denna bok ännu mer konkret och ovedersäglig än prinsessan Eugenie von der Leyens. Boken är översatt till svenska och heter "Sökandet efter mina barn från ett tidigare liv" av Jenny Cockell (Forum).

Kommentar till Madame Blavatsky.

Fördomarna om henne är legio, men ytterst få har ens försökt lära känna henne. Hon är som en ocean som avskräcker genom sin blotta oändlighet och som ingen därför vågar sticka ner tån i. Man ryggar tillbaka inför hennes överväldigande lärdom, slår dövörat till av ren förskräckelse, sätter upp skygglappar mot hennes syndafloder av argument – och bortförklarar sin ovilja mot att ta i tu med henne med att hon måste vara världens största bluff. Hon är ju ändå bara en kvinna.

Vi har inte läst allt av henne, men vi har försökt ge oss på *"The Secret Doctrine"*, ett verk på bara 1600 massiva sidor fyllda av encyklopedisk lärdom. Problemet med all denna lärdom är att hon formulerar den så "fladdrigt", vilket för en normal systematisk och metodisk vetenskapsman måste te sig som det absoluta flummeriet.

Emellertid är madame Blavatsky ingen bluff. Hennes livsverk, skapandet av Teosofin, är i själva verket ett behjärtansvärt försök att omfatta alla religioner och förena dem till en enhet. Man kan kalla Teosofin för en syntes mellan judendom-kristendom och hinduism-buddhism. Detta heroiska och överväldigande intellektuella arbete, att genomföra denna syntes, presterar hon därtill på ett 100-procentigt konstruktivt sätt. Hon analyserar allt men förnekar ingenting. Hon gör sig inte skyldig till en enda dogm. Den enda lära hon förkastar totalt är materialismen, som hon rent ut kallar en sjukdom.

Det är inte många som lyckats läsa *"The Secret Doctrine"*, men en sak står helt klar: ingen senare teosofisk skrift eller författare har överträffat den i dess bredd och konstruktivitet. Många försök till mer disciplinerad systematisering av teosofin har gjorts (av bl.a. Leadbeater, Besant, Bailey och Laurency) men har bara lett till splittring av teosoferna och fåfäng för att inte säga destruktiv dogmatisering. *"The Secret Doctrine"* är grundboken och källan. Allt annat är bara försök till att analysera oceanen med att ta prov därur i ett vattenglas. Blavatsky är obegränsad. Alla hennes lärjungar har haft sina begränsningar.

Fallet Blavatsky.

En läsare har önskat få veta mera biografiska data om Madame Blavatsky. Det är ingen lätt uppgift att prestera detta, då detta är en så extraordinärt svårbeskrivlig gammal dam, som levde ett liv så totalt av icke denna världen, att en närmare definition av henne närmast är omöjlig.

Helena Petrovna var dottern till en rysk överste och blev gift vid 17 års ålder (1848) med Nikifor Blavatskij, viceguvernör av Kaukasus och Ukraina, en avsevärt äldre man. Efter några veckors äktenskap rymde hon från honom för att aldrig återvända. Hon motiverade sitt ensidiga skrotande av äktenskapet med: "Kärlek är en mardröm. En kvinna finner sin största lycka i förvärvandet av övernaturliga krafter." Redan som tonåring hade hon fastnat för övertygelsen, att det finns vissa enstaka visa andar som råder över hela världen och som väljer ut åt sig bland de dödliga sådana de kan ge sitt förtroende och invigningar. Detta resulterade med tiden i den teosofiska dogmen om 'planet-hierarkin', uppfattningen att det finns ett sällskap av andar som bestämmer och härskar över världen och som ibland låter reinkarnera sig.

Återstoden av hennes intensiva liv (– hon dog 1891) var en jakt på dessa andar. Hon reste först av allt till Europa och förde ett vilt liv som bohem och rökte hasch hela tiden. Hon blev en självklar koryfé för ockulta kretsar och ledde egna ceremonier vid Cheopspyramiden i Egypten. I Indien kom hon äntligen någon vart på sin jakt efter andarna men var där så sjuk, framför allt uppsvälld av vatten till följd av sitt ytterst odisciplinerade liv, att hon måste bege sig upp till Himalaya och Tibet för att låta kurera sig av lamor. Här synes hon ha haft sina första påtagliga upplevelser av förmågan att resa utanför kroppen. Hon kunde bland annat rita kartor över områden i Tibet som hon definitivt aldrig besökt rent fysiskt.

1873 kom hon till New York och slog igenom och blev sambo med en viss överste Henry Steel Olcott, en berömd forskare i psykiska fenomen. Tillsammans med honom grundade hon det Teosofiska Sällskapet och publicerade 1877 sitt första mastodontverk, *"Isis Unveiled"*. Hennes enda egentliga yrke var journalist, och hon var en ständigt översvallande skribent – hennes samlade verk lär omfatta omkring 15,000 sidor. Hon reste även i Sydamerika, främst i Peru, men beslöt med sin överste 1879 att flytta till Indien. 1882 köpte de sin stora egendom utanför Madras (Chennai) som blev världens teosofiska centrum. Hon var ständigt omsusad av skandalrykten och anklagelser för allmänt bedrägeri men synes aldrig ha medvetet bedragit någon, ej ens sig själv. Tvärtom varnade hon människor för sig själv och vad hon kunde åstadkomma i fråga om psykiska fenomen. 1888 kom hennes andra storverk ut, *"The Secret Doctrine"*, i vilket hon summerar alla sina forskningar och religiösa erfarenheter. Hon synes ha stulit en hel del material från fransmannen Louis Jacoillot, 1837-90, stor Indienresenär och forskare, författare till arbeten som *"Le spiritisme dans le monde"* och *"Phénomènes et manifestations"*.

Efter sin död blev hon obducerad, och man fann en hel del märkliga ting. Framför allt var hon jungfru. Man har därav dragit den slutsatsen, att hon måste ha varit asexuell, alltså utan sexuella drifter, och sådana sällsynta individer blir alltid legend- eller ryktesomsusade på gott och ont, då folk aldrig tröttnar på att spekulera i hur de egentligen fungerar och vad de då har i stället för normala sexuella drifter. (Andra exempel på sådana individer var troligen Lionardo da Vinci, Händel, Beethoven, Tjajkovskij, m.fl.) Madame Blavatsky synes ha anfäktats av bland annat en enorm fantasirikedom som hon inte själv kunde kontrollera, och hon synes verkligen ha utvecklat paranormala aktiviteter och krafter inom framför allt vad som senare fått benämningen parapsykologi.

Den största stötestenen hos henne är inte om hon var sann eller en bedragerska, om hon var mera frisk än sjuk eller tvärtom, utan det största problemet är den stipulerade förutsättningen av existensen av en "andlig planethierarki", som oavbrutet vållat lika stora problem inom alla teosofiska läger efter hennes död som dogmen om "köttets uppståndelse" alltid fortsätter att splittra kristendomen. Vår uppfattning är, att man för säkerhets skull bör uppfatta hennes mening om planethierarkins existens symboliskt.

Rudolf Steiners andevetenskap

I sitt sista verk *"Die Welt von Gestern"* beskriver Stefan Zweig sin ungdoms upplevelser av Rudolf Steiner:

"I hans mörka ögon bodde en hypnotisk kraft, och jag kunde lyssna till honom bättre och med mer kritik när jag inte såg på honom, ty hans asketiskt magra, av andlig lidelse präglade ansikte var väl ägnat verka övertygande, inte bara på kvinnor..... Det var stimulerande att höra på honom, ty hans bildning var häpnadsväckande, och i jämförelse med vår, som inskränkte sig till litteraturen, var den storslaget mångsidig. Från hans föredrag och även från månget givande enskilt samtal återvände jag alltid hem på samma gång hänförd och en smula betryckt..... Av hans sökande ande väntade jag mig något stort inom vetenskapen, och det skulle ingalunda ha förvånat mig att få höra talas om en betydande biologisk upptäckt som hans intuitiva snille gjort.... Av hans fantastiska och på samma gång djupa vetande lärde jag mig att den sanna universaliteten, som vi med ungdomlig förmätenhet redan trodde oss ha kommit i besittning av, inte uppnås genom flyktigt läsande och diskuterande, utan endast kan vinnas under långa år av arbete och möda." (ur kapitlet *"Universitas vitae"*, sid. 19-20 av 27).

Sådan var han hela livet: en kroniskt överintensiv intellektuell arbetare och nyskapare på lika många olika områden som det hade behövts minst tio livstider till för att kunna åstadkomma allt det som Rudolf Steiner skrev och skapade, vilket omfattar 330 böcker och andra arbeten inom vetenskap, arkitektur, måleri, skulptur, journalistik, redaktörskap, teosofi och hans bestående huvudsakliga livsverk antroposofi, "kunskapen om visdomen hos människan", som han menade att fanns naturligt latent hos alla människor. Den behövde bara väckas till liv, formas, utvecklas och ledas rätt till insikt om människans egentliga andliga natur.

Redan som barn var han en naturlig snillebegåvning som son till en vanlig järnvägstjänsteman söder om Wien, han var ett matematiskt geni som på egen hand lärde sig de antika språken och studerade svåra filosofier som Kants samtidigt som han (som 15-åring) gav privatlektioner åt andra barn för att bidra till familjens försörjning och lärde sig bokbinderi och stenografi. Hans kvicktänkthet och klartänkthet var ett fenomen från början, och med dessa egenskaper skenade han genom livet utan att någonsin skona sig själv. Men hans mest frapperande egenskap, som även var den han själv tillmätte den största betydelsen från början, var hans synska förmåga att kunna urskilja andar, t.ex. avlidnas själar, andar i naturen och den andliga väsenskärnan hos människan. För honom var det en självklarhet redan i åttaårsåldern att han kunde se auran hos vem som helst, känna den, analysera den och förstå den. Det var som en sorts extraordinär psykisk röntgenblick. Samtidigt som denna förmåga var självklar för honom själv insåg han dock dess begränsningar: han skulle aldrig kunna göra den fullt förståelig för andra. Sin andliga klarsyn skulle han aldrig kunna klä i ord tillräckligt så att andra skulle kunna förstå det. Han hade fått medfödd kunskap i ett universalspråk som bara var självklart för honom själv och som han bara med stor möda skulle kunna inviga ett begränsat antal initierade i: geniets tragedi. Ju större snille, desto större ensamhet och isolering.

Han trodde sig finna själsfränder i teosoferna, och dessa imponerades så av hans kunskap och insikter att de gjorde honom till generalsekreterare för den tyska sektionen av det Teosofiska Samfundet år 1902, när han var 41 år gammal. Men hans äktenskap med teosofin slutade med skilsmässa, och det var teosoferna som uteslöt honom, det var inte han som övergav dem. Teosofernas flummiga hokuspokus med idel spekulationer och fantasterier och inte sällan med bedrägerier maskerade som magi som del av deras strategi tillfredsställde inte Rudolf Steiners självklara krav på vetenskaplighet, rationalism, logik och sunt förnuft. Han vederlade aldrig teosofernas fantastiska teorier om Atlantis och Lemuria, förhistoriska okända civilisationer som aldrig kunnat spåras, men krävde för sin egen del en fastare grund och startade så "antroposofin", "människovishet", som ett ödmjukare alternativ till "teosofin", "den gudomliga visheten". Antroposofin som en universellt tolerant andlig inriktning på livet ställde som enda krav på sina medlemmar att de skulle "se något berättigat i en institution som Den Fria Högskolan för Andevetenskap" (1923).

Rudolf Steiner är fullkomligt konsekvent i denna linje. Hans helt och hållet andliga rörelse är från början till slut en vetenskap. Detta kan tyckas som en självmotsägelse, men hela antroposofin kan ses som en djärv och i viss mån lyckad ansträngning att överbrygga denna självmotsägelse genom studiet av faktiska andliga fenomen och experiment med dem och genom dem. Han godkänner och omfattar således (med teosoferna) både buddhism och hinduism och deras livsåskådningar men även kristendomen och judendomen. Han bygger vidare direkt på Giordano Bruno och de andra första astronomerna, den klassiska astrologin, Spinoza och framför allt Goethe, vars samtliga vetenskapliga verk han var den förste att redigera och utge en komplett utgåva av. Hans kanske mest

behjärtansvärda insats är inom pedagogiken, som han gav en helt ny inriktning och innebörd och som han utarbetade att även effektivt kunna utveckla och utbilda underutvecklade och efterblivna barn.

Hans enorma humanistiska verksamhet kan alltså betecknas som unikt ensidigt konstruktiv. Genom sin andevetenskap och dess skola har han framför allt skapat en ny sorts folkhem som alla kan känna sig både andligt trygga och fria i. Han ville omforma hela det mänskliga samhället till en odelat trygg miljö med from hänsyn till naturen, med koncentration på rätt miljöjordbruk med biodynamisk och ekologisk odling, och framför allt med de andliga personliga intellektuella övningarna i centrum med koncentration på ren tankeverksamhet, dess förädling, dess förklaring och dess ständiga tillskärpning.

Redan 1912 hade arbetet på Goetheanum inletts, den antroposofiska rörelsens centralskola i Dornach nära Basel i norra Schweiz, med honom själv som arkitekt, en stor träbyggnad utan en enda rak linje med två stora kupoler. Motstånd mötte han främst hos vetenskapsmän, teologer och politiker. I maj 1922 utsattes han för ett attentatsförsök i München av nationalsocialister, och nyårsafton samma år brändes Goetheanum ner. Därmed gick tio års arbete upp i rök, och detta tog Rudolf Steiner mycket hårt. Det är möjligt att han aldrig helt kom över det, fastän han genast började bygga på ett nytt Goetheanum. Han var kanske den yttersta motpolen till allt det som nationalsocialismen senare kom att stå för: våld, intolerans, förtryck och militarism, och att sådant skulle gå segrande fram och krossa allt det han stod för framstod för honom som en oacceptabel tragedi. Idealism hade varit hans hela liv, medan de började gå segrande fram som gjorde allt för att utrota den eller vända den till dess motsats. Han levde inte tillräckligt länge för att uppleva hur nazismen kom att slå ut i full förödande blom med hela den tysktalande världen och Europa i flammor, men det är troligt att han såg vart det barkade hän och att han ingenting kunde göra – utom bida sin tid på andra sidan graven. Han skrev sin självbiografi, ledde konstruktionen av det nya Goetheanum i betong, ledde antroposofiska utbildningar för läkare, lärare, präster och jordbrukare och satte in antroposofin i dess historiska sammanhang: "Liksom tiden en gång blev mogen för att ta upp den kopernikanska världsåskådningen, så är vår tid mogen för att föra fram läran om reinkarnation och karma till det allmänna medvetandet." Summeringen av hans mission kan formuleras i satsen, att "den som bejakar anden är för livet, medan den som förnekar anden inte främjar livet."

Han var då redan svårt sjuk genom livslångt överarbete och överansträngning och höll sin sista föreläsning 28 september 1924. Ett halvår senare slocknade han på sjukbädden medan Adolf Hitler som bäst förberedde sin *"Mein Kampf"*.

Fortfarande domineras världen av militarism, våld, hänsynslöshet och urskiljningslöst förtryck genom makten hos massmedia och kommersialismen medan ensidigt konstruktiva utbildnings- och fredsrörelser som antroposofin fortsätter att bida sin tid och trots allt ändå verka i det fördolda som kanske världens mest effektiva och positiva mullvadsrörelse.

För att nu även komma med någon kritik, så kan man med fog komma med den invändningen mot Rudolf Steiners skrifter, att de ej sällan lider av en flummig pratighet som kan verka oändlig i sin substanslöshet; men alltid när man träffar på detta element visar det sig handla om teosofiskt arvegods. Vi får inte glömma, att Rudolf Steiner i tio år var ledaren för alla tyskspråkiga teosofer (från sitt 41-a till sitt 52-a levnadsår), och detta måste med nödvändighet sätta sina spår. Han inledde ju sin antroposofi först efter denna tid, och man måste ge honom det erkännandet, att allt som är genuin vetenskaplig antroposofi i hans skrifter är nyttigt och användbart, verklighetsbundet material. Den stora skiljelinjen mellan teosofi och antroposofi är just antroposofins konsekventa vetenskaplighet i motsats till teosofins totala avsaknad av all sådan. Rudolf Steiner utbildades som renodlad vetenskapsman, skriftställare och Goethe-specialist, och det enda i hans livsverk som i någon mån gör avsteg från den vetenskapligheten är just sådant som han fick från teosoferna.

Rent allmänt brukar antroposofin anklagas för livsfientlighet genom sin askes och stränga, andliga disciplin. Den förkastar exempelvis all rockmusik och uppmuntrar vegetarianism, sexuell avhållsamhet och arbetsnarkomani – Rudolf Steiner var själv arbetsnarkoman till döds. Till invändningarna hör även att Rudolf Steiner inte hade något sexliv, vilket ur freudiansk utgångspunkt ju självfallet måste leda till överkänslighet, hypokondri och neuroser; men verkar då inte Rudolf Steiners askes och arbetsnarkomani sundare än Freuds kokainism och nikotinism? Enligt freudianerna

får man tydligen inte leva utan sex. Andra vetenskapsmän avfärdar hela antroposofin som direkt självbedrägeri och betecknar Rudolf Steiner själv som lika schizofren som Hitler. Antroposofer stämplas som arroganta och överlägsna rasister och antisemiter, men då har man kommit mycket långt från verkligheten. Om man stämplar Steiner och Hitler som identiskt sinnessjuka bortser man helt från den avgörande skillnaden mellan dem, att Hitler var ensidigt destruktiv medan Steiner var ensidigt konstruktiv.

Det är även viktigt att ihågkomma, att Rudolf Steiner själv inte kunde redigera alla de böcker som i hans namn utgavs på grundval av de cirka sex tusen föreläsningar han höll. Om en författare själv inte kan granska vad som trycks i hans namn måste utgåvorna lida av felaktigheter och missförstånd – det säger sig självt. Alltså är det egentligen bara ett ringa urval av hans skrifter som vi kan lita på som helt hans egna medan de flesta måste läsas med mycket uppmärksamt kritiska ögon.

Ett av 1900-talets mest lysande författarskap

I många avseenden framstår han som Stefan Zweigs efterträdare när det gäller lysande språkhantering, djup humanism, skarp psykologi, universell bildning och en omfattande produktion av sådant bestående värde att dess lyskraft alltid kommer att vinna nya trollbundna läsare. Likväl har han i någon mån fallit ur allmänbildningens focus de senaste årtiondena. Han slog igenom internationellt med romanen "Natt klockan 12 på dagen" *("Darkness at Noon")* 1940 ursprungligen på tyska, men han skrev även på ungerska, franska och framför allt på engelska. Dock var han mycket mer än bara en författare.

Hans modersmål var emellertid tyska, då hans familj var en österrikisk-ungersk-judisk industrifamilj i Budapest, där han föddes som Artúr Kösztler 5 september 1905. Fadern Henrik Kösztler gjorde sig en förmögenhet på en animalisk hälsotvål, men familjen flyttade till Wien efter första världskriget. Således blev Arthur Koestler huvudsakligen wienare, men han engagerade sig tidigt i sioniströrelsen och avbröt sina studier i psykologi vid universitetet i Wien strax före sluttentan för att i stället emigrera till Palestina och där arbeta på en av de första kibbutzerna, "Heftzibah" på Jisreelslätten, tills han flyttade till Tel Aviv och blev journalist, vilket förde honom till Paris 1929 som korrespondent för en tysk tidning i Ullsteingruppen. Denna karriär förde honom bl.a. till Nordpolen 1931 med en zeppelinare. Det året blev han kommunist, vilket han förblev i sju år. Hans berömdaste och mest lästa bok, "Natt klockan 12 på dagen", är en uppgörelse med kommunismen och en initierad skildring av dess mentalitet omkring 1936 när Moskvarättegångarna genomfördes med Stalins begynnande metodiska utrotning av alla han kände sig hotad av. Som kommunist reste han mycket omkring i Sovjetunionen, besteg berget Ararat i Turkiet, engagerade sig i de svartas sak i Amerika, deltog som korrespondent i spanska inbördeskriget och skrev en fortsättning på Haseks "Den tappre soldaten Svejk" som aldrig publicerades — partiet, som självt beställt den, förbjöd den på grund av dess pacifistiska oegentligheter.

I början av andra världskriget fastnade han i Frankrike och fick nästan sätta livet till, i likhet med tyvärr de flesta tysk-judiska flyktingar som hamnade där, vilket han skildrat i sin kanske bästa och åtminstone mest uppskakande bok *"Scum of the Earth"* (på svenska "Och vi som älskade Frankrike" i Tore Zetterholms översättning — den borde ju ha hetat "Jordens avskum", en bittert ironisk titel,) som skildrar de massor av judiska flyktingars öden som förtvivlat försökte fly från Tyskland och lyckades men fastnade i Frankrike och gick under där — ofta genom självmord. Skildringen är utan motstycke i sin inträngande realism med sin skildring av ett socialt kaos av överväldigande tragiska proportioner — där han själv var ett av offren och en av de få som ändå kom igenom. Han klarade sig genom att gå med i Främlingslegionen, hamnade i Marocko och kunde den vägen småningom ta sig till England, där han blev brittisk medborgare och förvånansvärt snabbt började skriva böcker på engelska, vilket blev hans definitiva skriftspråk.

Redan 1934 hade han inlett en hopplös kamp för att väcka Europa och världen till insikt om vad som höll på att hända i Tyskland, och fastän han inte var ensam klingade hans och hans judiska journalistkollegers röster ohörda i pressen. 1944 skrev han:

"Vi som skriker har hållit på i tio år. Vi började när den epileptiske van der Lubbe satte eld på Berlins riksdagshus; vi sade, att om dessa flammor inte genast utsläcks kommer de att sprida sig över hela världen; ni trodde vi var galningar. Nu håller vi i vår galenskap på med att berätta om

massavrättningen och den levande begravningen av hela den judiska befolkningen i Europa. Tills vidare har tre miljoner avlivats. Det är det största massmordet i den kända historien, och det pågår dagligen, timme för timme, lika motoriskt som era klockors tickanden. Jag har fotografier framför mig på skrivbordet medan jag skriver detta, som berättigar min förtvivlan och bitterhet…"

Ändå dröjde det ända till krigsslutet innan folk vaknade till insikt om att han haft ohyggligt rätt hela vägen. Som bekant berör Winston Churchill i sitt enorma historiska arbete om andra världskriget judeförintelsen med knappt ett enda ord.

Som författare i England var han högt uppburen och förblev i centrum för den litterära uppmärksamheten där under resten av sitt liv. Efter sitt engagemang som sionist under 20-talet och kommunist under 30-talet blev han motsatsen: antikommunist och pacifist och engagerade sig också för att avskaffa dödsstraffet, för skrotning av alla kärnvapen och för euthanasi. Utom tyska, ungerska, franska och engelska behärskade han också hebreiska och ryska och kan till och med ha lärt sig jiddisch av sin farfar. En annan av hans mest intressanta böcker är "Lotusen och roboten", där han ingående skildrar och jämför kulturerna och mentaliteterna i Indien och Japan. Under senare år forskade han även i parapsykologi och deltog med Timothy Leary i tidiga LSD-experiment — i en skrift uppträder han som opponent mot Aldous Huxley. Han skrev också vetenskapens historia i tre delar, där vi bara än så länge kommit över den andra delen, "Skapelseakten" *("The Act of Creation")*, en oändligt givande läsning. De andra delarna heter *"The Ghost in the Machine"* och *"The Sleepwalkers"*. Han fick till slut Parkinson i kombination med leukemi och valde då att själv ta sitt liv tillsammans med sin tredje hustru 1983.

Hans författarskap förblir lysande aktuellt alltigenom, både för dess sakinnehåll och för dess virtuosa stilism, som gör det till en bestående fröjd att läsa vad som helst av honom. Dock är han ingalunda okontroversiell.

Hans starkaste ställningstagande i livet var mot kommunismen genom romanen "Natt klockan 12 på dagen" — efter att ha varit och förblivit kommunist i sju år. Man måste fråga sig hur det kom sig att en så intelligent man inte genomskådade Stalin och kommunismen tidigare. Romanen om de politiska rättegångarna är samtidigt hans mest obehagliga och plågsamma alster, då huvudpersonen trots allt är en mycket trogen kommunist och fullständigt lojal mot diktaturen som han tjänat hängivet alltigenom. Hela romanen är som en föregångare till Orwells "1984" — det är den bakvända mentaliteten som gäller och behärskar alla, som ingen ifrågasätter, som är fullständigt onaturlig och människovidrig och som ändå betraktas som den enda normen. Fastän huvudpersonen blir dess offer ifrågasätter han den aldrig. Det är den totala rättsvidrigheten det handlar om satt i system och slaviskt åtlydd hela vägen ända fram till giljotinens mördande slutgiltiga totala okänslighet och mänskliga bankrutt. Man måste fråga sig hur någon över huvud taget kunde vara så dum att han inlät sig med ett sådant system.

Hans tre äktenskap var det väl si och så med, men vad kan man vänta sig av dessa wienare? Stefan Zweig var likadan själv och bedrog sin fru in flagrantia. Båda hade dessutom det gemensamt att de länge bott i Paris… Av sin senaste biograf Cesarini har Koestler anklagats för att ha varit sexuellt aggressiv — det föreligger rapporter om våldtäkter och sådant, och man vet inte om hans tredje och sista fru verkligen frivilligt åtföljde honom i döden — hon var inte lika sjuk själv.

Hurdan han än var som människa förblir dock alla hans böcker alltid läsvärda, och där finns åtminstone alla hans bästa sidor väl bevarade.

Samtidens tre största tjeckiska författare - kort orientering.

Ivan Klima är född 1931 och kanske den mest legendariska av alla Tjeckoslovakiens underjordiska förgrundsgestalter. I tjugo år (från och med invasionen i Tjeckoslovakien 1968) var han svartlistad, eller, som det i praktiken var i Tjeckoslovakien, *icke* vitlistad, och kunde inte få någonting publicerat i hemlandet. I stället spreds hans böcker *samizdat*-vägen, alltså genom underjordisk stencilering.

Han är den av alla tjeckiska författare som närmast anknyter till Kafka. Man stöter ständigt på Kafka i hans böcker, som alltid imponerar genom sin djupa förståelse för denna den kanske svåraste

av alla författare. Ivan Klima är dock inte lika svår som Kafka. Hans böcker är lättlästa och intressanta, och om än formen i regel är åt det abstrakta hållet, som hos Kafka, som är dock de röda trådarna tydliga och klartänkta och lätta att följa. Hans finaste bok är kanske *"Kärlek och sopor"*, en självbiografisk muntration om författaren som bryter sin isolering i diktaturregimens vacuum med att ta anställning som gatsopare, vilket ger honom all anledning att i bästa Hasek- och Çapek-stil bisarrt och underfundigt reflektera över livet.

Alexander Kliment (född 1929) spelade en avgörande roll inom det intellektuella lägret för utbrytandet av Pragvåren 1968. Han var länge redaktör för det tjeckoslovakiska författarförbundets tidskrift "Literárni noviny", senare "Literárni listy", och var väl kanske den bland de intellektuella som djärvast vågade konfrontera och bemöta kulturbyråkraterna och diktaturanhängarna. Hans böcker utmärks av stor mänsklig ömhet och skarp psykologisk begåvning: han skriver aldrig om sig själv utan går i stället in i de helt andra karaktärer han skriver om, ofta kvinnor. Han är även dramatiker, har skrivit flera filmer och många barnböcker utom dikter och novellsamlingar. Han är kanske den mest empatiska av Tjeckoslovakiens författare.

Den finaste stilisten och den berömdaste är dock ***Milan Kundera,*** jämnårig med Alexander Kliment, alltså 70 år i år. Hans stora roman *"Varats olidliga lätthet"* blev en berömd film med Daniel Day Lewis och Lena Olin. Hans böcker är alltid oerhört fängslande genom sin skickliga känslighet och makalösa nyansrikedom, som om de var vävda i siden med filigranmästarteknik i en finkänslighet och psykologisk finess utan motstycke. Han genomskådar människorna djupare än Kliment och har ett högre utvecklat formsinne men är även mera självcentrerad, hur levande och utsökta alla hans gestalter än är. Han tvingades lämna Tjeckoslovakien 1975 och berövades tre år senare sitt tjeckoslovakiska medborgarskap. De flesta av sina mest berömda böcker skrev han därefter i Paris.

Alla dessa tre är alltså stora underjordiska författare, som under decennier trakasserades och munkavlades av myndigheterna för att de skulle hålla tyst. En annan sådan författare var ***Vaclav Havel***, född 1936, numera mera berömd som Tjeckiens president (efter 1989) och den enda statschef i Europa som vågat erkänna Tibets rätt till självständighet.

Funderingar kring Milan Kundera

Denna tjeckiske författare, född 1929, bosatt i Frankrike sedan 1975, är en av 1900-talets mest begåvade litterära talanger. Han förenar en utsökt estetik med en imponerande intelligens och en gedigen mänskokunskap med filosofisk distans och pregnans. I denna högt utvecklade och fint nyanserade intellektualism gör det inget att han är hur erotisk som helst – grädde och socker skämmer ingen tårta. Även hans erotik är både intelligent och spirituell, så den bara bidrar till och höjer värdet av hans enastående spiritualitet och spetsfundiga psykologi.

Tjecker är ett släkte för sig ofta karakteriserade av hög intelligens och begåvning, intellektuell skärpa, filosofisk distans, bohemisk sundhet och nyckfullhet. Allt detta finns i överflöd i hans mest kända roman "Varats olidliga lätthet", den roman där han behandlar Pragvåren '68 och dess psykologiska konsekvenser. Den har även filmatiserats med Daniel Day Lewis och Lena Olin med betagande resultat. Egentligen finns hela berättelsen redan i den första delen av bokens sju, men varje senare del behandlar nya sidor och aspekter av skeendet från de olika huvudpersonernas synvinklar. Detta är alltid ett djärvt och imponerande sätt att berätta en historia, då aktörerna framstår som så mycket mera levande och övertygande då, som om man själv som läsare blev inplockad i handlingen, vilket trick väl första gången praktiserades av William Wilkie Collins i den första stora detektivromanen "Kvinnan i vitt". I stället för att bara bli en utomstående med romanens skeende sett objektivt från ovan blir man initierad i huvudpersonernas mycket olika sätt att tänka och deras personliga upplevelser av handlingen, så att man kommer så nära dem som om man umgicks med dem. Dessutom är "Varats olidliga lätthet" en fruktansvärt gripande historia, och trots att mycket gjorts om i filmen har denna ändå lyckats förmedla den överväldigande äkthet som är romanens mest väsentliga faktor.

Av de fyra huvudpersonerna (en läkare, hans fru, hans älskarinna och hennes älskare) är egentligen den fjärde, älskarinnans älskare, också en läkare men inte tjeckisk utan schweizisk, egentligen den intressantaste, fastän han är mest diffus och något av en outsider. De tre tjeckerna är skildrade inifrån i klara färger, men det är som om författaren själv inte begripit sig på schweizaren,

som förblir grå. Denne Franz har också det mest fatala ödet, han är pacifist och vapenvägrare och reser till kriget i Kambodja som fredsaktivist, där han vid ett tillfälle tvingas att försvara sig med sina judokonster, varpå han blir mördad. Denna del av boken, den sjätte, vars huvudtema är fenomenet "kitsch", är bokens intressantaste och skarpaste: ingenting skonas, utan hela världen med all dess förljugenhet kläs av och avslöjas med anatomisk saklighet. Franz är gift och etablerad men bedrar sin hustru för den tjeckiska flyktingen Sabina (Lena Olin), som är huvudpersonen Tomas' älskarinna. Franz är konsekvent motståndare till allt vad våld heter, till och med sexuallivet avskyr han för att det inte kan förekomma utan våld, och så tvingas han ändå till slut försvara sig med det lindrigaste tänkbara våld, varpå han omedelbart mördas med våld – måhända en sedelärande berättelse om hur en berömlig antivåldsattityd straffas desto hårdare ju mer konsekvent den är om den bara det minsta faller ur kurs.

Med sina estetiska värderingar och även sin djupa musikalitet är Milan Kundera ett föredöme bland ord– och tankekonstnärer och ger han en oavvislig mersmak. Vi ska försöka komma över fler böcker av honom.

Morbidismens oöverträffbare mästare.

Han har kallats den "mest obehaglige och oemotståndlige av alla författare". Han dog för några år sedan blott 57-årig efterlämnande en sparsam men koncentrerad produktion av ytterst intensiva korta romaner med huvudsakligen självbiografiskt och skräckinjagande innehåll. Han hade nämligen kanske litteraturhistoriens mest traumatiska barndom under kriget att falla tillbaka på.

Denna beskrevs i hans debutroman *"The Painted Bird"*, en skräckvandring som hemlös och föräldralös pilt mitt i det andra världskrigets polska helvete av enbart sig ständigt högre upptornande mardrömsfasor ideligen förstärkta av förhärjade människors ondska. Och det värsta med denna bok är att vartenda ord var sant. Allt var självupplevt.

Som resultat av sina barndomsupplevelser som hemlös och förföljd av alla mitt i andra världskrigets helvetesfasor förlorade han talförmågan under många år, så att alla trodde han var idiot. Det förhöll sig tvärtom. Han visste för mycket om människan.

Hans böcker efter "Den målade fågeln" har samma intensiva och psykologiskt laddade skarpblick att uppvisa och frossar gärna i sex och våld och mord. Det kusliga med dem alla är att de är överintelligenta. När han mördar gör han det i rättvisans namn, och han leker med människors öden, liv och död med en överlägsenhet som aldrig tappar kontrollen. Han sätter sig högt över lagen och alla konventionella värderingar om rätt och orätt men är aldrig orättvis. Om det är någonting han kan så är det allt om människors ondska.

Möjligen kan man ha invändningar mot hans sexuella besatthet. Inte en roman av honom är utan anstötlig pornografi, inte ens *"Being There"*, som filmades med Peter Sellers, ("Välkommen, Mr. Chance!") Till och med i hans mest utvecklade och finaste roman *"Pinball"* (på svenska "Flipper"), som är en roman om musik, drar han sig inte för att dra ner Chopin, den kyskaste av alla kompositörer, ner i sexuell förnedring. Han är sexuellt besatt. Det kan inte hjälpas.

Och det var kanske denna svaghet som gjorde hans liv så olyckligt, att han valde att sluta det för egen hand. Han var en osalig själ som aldrig fann någon bot. Han lär ha levat mest på natten och strukit omkring på krogar bland tvivelaktigt klientel, och dessa ständigt irrande osaliga nattvandringar förekommer ideligen i hans romaner. Utom sexuellt besatt var han även besatt av sig själv. Han kunde bara skriva om sig själv och det självupplevda – endast sällan lyckas han komma ut ur fällan av detta mörker.

Icke desto mindre är alla hans böcker intressanta. Den mest intressanta efter "Den målade fågeln" är väl *"Blind Date"*, en snillrik samling episoder om olika slag av blindträffar, som kulminerar med sannskildringen av hur det gick till när Sharon Tate med kompisar (till även författaren) blev massakrerade utan anledning av Charles Manson med kompisar. Författaren Jerzy Kosinski skulle ha varit där. Han var på väg mot Los Angeles men kvarhölls i New York en natt av ett förkommet bagage. Den natten mördades alla hans vänner i Los Angeles. Kosinskis liv är fyllt av sådana episoder.

Hans författarskap är unikt och kommer att stå sig. Förlåt honom hans sexuella besatthet, och han framstår som ett lika suveränt författargeni som Edgar Allan Poe och Charles Baudelaire.

En läsare har med rätta påpekat att vi alltför lättsinnigt snubblat över problemet med **Jerzy Kosinskis** död. Han tog livet av sig endast 57 år gammal på ett sådant sätt, att det inte är lockande att gå in på detaljerna. Som i alla stora fall var anledningarna till självmordet troligen ett omfattande antal. I all korthet led han svårt av depressioner, hans sista bok sågades av kritikerna, han beskylldes för plagiat av troligen avundsjuka landsmän, och framför allt hade han mycket svåra sexuella anfäktelser. Han tog livet av sig i badkaret med att både skära upp ådrorna och dränka sig med plastpåse över huvudet. Man erinrar sig **Oskar Anderssons** liknande självmordsfall, "mannen som gör vad som faller honom in", när han sköt sig på bron så att han sedan skulle falla i vattnet och drunkna ifall han skulle ha något liv kvar efter skottet.

En av 1900-talets snillrikaste författare.

Han är en av dessa orättvist glömda som aldrig ens fick nobelpriset. Han var ju inte ens akademiker, så han hade aldrig någon chans, och med ett så skumt förflutet – född i Moskva 1914, flydd med sin moder till Frankrike undan kommunismen, äventyrare och älskare, småningom journalist under två falska namn, av vilka dock det ena kanske fortfarande ringer någon klocka hos någon – Romain Gary, mannen bakom den outgrundligt fascinerande romanen *"Himlens rötter"* från 1956, på franska *"Les racines du ciel"* som var hans femte roman och vann det prestigefyllda Goncourtpriset och gjordes till film med Errol Flynn av alla skådespelare, en film som den döende vivören själv betecknade som sin märkligaste och mest minnesvärda. Huvudpersonen är en flykting av okänt ursprung från Europa som i Franska Ekvatorialafrika (numera Tsad) tar på sig den omöjliga uppgiften att försvara elefanterna mot sina jägare. Hans mål är att få slut på elefantjakten, och hans medel är att samla namnlistor. Detta företag är så skumt i allas ögon, att politikerna tror att hans idealism i själva verket är en täckmantel för spioneri eller något värre, medan afrikanerna själva, som verkar för självständighet från Frankrike, vill mörda honom för att göra honom till symbol för sin frihetskamp eller för kommunismen. Romanen har alltså liksom alla Romain Garys romaner många knorrar, och man vet inte om man ska skratta eller gråta, och understundom måste man göra båda. Den är ännu skriven i Romain Garys inledande karriär och når ännu inte upp till hans mest halsbrytande satirstil och burleska bisarrerier i senare romaner som den berömda *"La promesse de l'aube"*, "Löfte i gryningen", hans självbiografi som handlar mest om hans ytterst färgstarka moder, – eller den vansinnigt förryckta *"The Dance of Genghis Cohn"* som han själv översatte till engelska, en hejdlös drift med judarnas sak under Förintelsen, där allting gycklas med företrädesvis på jiddisch. Huvudpersonen Genghis Cohn kan bara inte ta livet på allvar utan upplever allt och hela förintelsen som ett enda stort makabert skämt. Det är kanske den intressantaste studien i judisk humor på jiddisch som har skrivits.

Men låt oss återgå till den intressanta *"The Roots of Heaven"*. Bara titeln måste förbrylla de flesta. Vad har väl himlen för rötter på jorden? Titeln förklaras i det långa kapitel 28 i mitten av boken, som inleder hela romanens genomföring:

"Muslimerna kallar det 'himlens rötter' och de mexikanska indianerna för 'livets träd', ett åberopande av himlen om skydd och sällskap inför ödets överväldigande övermakt, som får dem att satsa på omöjliga petitioner, bekämpa byråkratin och ta på sig själva att försvara hela naturen mot människan. Vårt behov av rättvisa, frihet och människovärde är himlens egna rötter som är djupt rotade i våra hjärtan, men om himlen själv vet vi just ingenting utom just genom dessa rötter...."

Det är alltså ren mänsklig idealism det handlar om och dess förtvivlade kamp mot vad som helst bara för att överleva, en kamp som är mera heroisk och berättigad än någon annan och fullt berättigad bara genom sig själv vare sig man förlorar eller vinner mot alla odds.

I slutet, när Morel, elefantbeskyddaren, står inför sin mördare, säger han:

"Jag nöjer mig inte bara med er nationella frihet. Det räcker inte. Nio tiondelar av världen består av självständiga stater, och titta på dem. Nej, det duger inte. Jag begär mera. Jag begär av mänskorna

att de äntligen skall bli mänskliga, och jag nöjer mig inte med mindre. Om du tror att ditt lands oberoende kan leda till att elefanterna blir skyddade, så är jag med dig, men på ett villkor: gör jobbet. Jag struntar i vem som gör det, vare sig han är gul eller vit eller röd eller svart, bara han får mänskligheten att bli mänsklig."

Och för Morel är kriteriet att människan slutar skjuta elefanter. Om det kan gå därhän är även mänskligheten räddad genom sin egen humanisering, och då kan Morel vara med. Men så länge mänskorna fortsätter skjuta elefanter är han en hopplöst ensam fredlös och utstött anakronism – och är hellre det än en dålig människa i en dålig mänsklig gemenskap.

Det är den suveräna individens vägran att kompromissa med någonting mindre än det bästa, idealismen i sin renaste och vackraste form, som den är när den är helt äkta i samklang med naturen, dess frihet, dess liv och hela dess suveräna storslagenhet, fri från allt utom det enda väsentliga, äktheten i närheten till livet genom himlens egna rötter....

Romain Gary är en underbar författare och upprepar sig aldrig utan bereder i bok efter bok sin läsare magnifika överraskningar som aldrig upphör att fascinera, trollbinda, roa, förfära och förbli i ens tacksamma minne för resten av livet. De är svåra att komma över, då de aldrig var några bästsäljare, men alltid då och då har man den översvallande goda turen att få plötsligt hitta någon ny ännu oläst.... Och när man väl börjat läsa den känner man genast igen sin gamle vän Romain Gary med sin ofelbart sprudlande livskrafts övervältigande färgstarka genialitet, ännu en av de mest nöjaktiga läsupplevelser man någonsin kan ha....

Två hippieklassiker

*Jack Kerouac*s kultroman var "På drift" *("On the Road")* från början av 50-talet, som nästan dominerade hela 60-talets läsande bland unga ifrågasättare av livet och samhället. Ändå är det inte hans bästa roman. Han skrev inte mycket, ty han dog ju så ung, bara 47 år gammal 1969, men allt vad han skrev är inte bara läsvärt utan intressant, då han i det mesta låg långt före sin tid och på 50-talet redan utstakade vägen för 60-talets och 70-talets ungdomsfolkrörelser. Han är förvånansvärt djup och seriös för att vara en beatnik, och han gick så långt att han blev allvarligt övertygad och praktiserande buddhist. Det handlar inte alls bara om droger och luffarliv, utan det handlar mera om djupt existentiella frågor, livets mening, ödet, människans ansvar och egentligen allt som berör människans andliga liv över huvud taget. Hans kanske bästa bok är *"The Dharma Bums"*, "Dharma-luffarna", som knappast ens finns översatt till svenska.

Men ännu intressantare är den helt konsekventa hippien Mark Vonnegut, (son till den ökände Kurt Vonnegut med "Slakthus 5", boken om hans egen erfarenhet av Dresden den 13 februari 1945, då staden avsiktligt utsattes för en eldstorm av de allierade så att 300,000 människor omkom, nästan alla civila, vilket sedan var det enda denne Kurt Vonnegut någonsin kunde skriva något läsvärt om,) som tog avstånd från sin far och tog steget fullt ut som hippie 1969 och satsade sitt liv på en hippiekoloni i British Columbia. Men det är inte detta som hans mycket välskrivna bok *"The Eden Express"* handlar om. Droglivet bland hippiesarna ledde för hans personliga del till en svårartad schizofreni som medförde långvarig hospitalisering, och det är hans egen sjukdomsskildring och hans förhållande till schizofreni som är denna utomordentligt fantastiska boks egentliga tema.

Vad är schizofreni egentligen? Det är den svåraste frågan med schizofreni, den kanske diffusaste av alla sjukdomar. Symptomet är att man förlorar kontakten med verkligheten och i stället blir offer för vanföreställningar ofta med paranoia (förföljelsemani) som följd. En av de viktigaste frågorna är om sjukdomen är rent psykisk eller biologisk. Mark Vonnegut menar att den är biologisk eftersom den kan botas eftersom han själv blev botad från den. (Boken skrevs efter sjukdomen.) Och det faktum att den kanske åtminstone i de flesta fall är rent biologisk innebär det största hoppet med sjukdomen. Han genomskådar samtidigt alla bluffar med sjukdomen och konstaterar att de flesta tillfrisknar från den utan behandling eller medicinering, vilket läkare försöker ta åt sig äran för väl medvetna om att sjukdomen hela tiden har varit utanför deras kontroll. Samtidigt hyllar han de båda psykiatriska banbrytarna R.D.Laing och Thomas Szasz och omfattar varmt Laings hypotes, att schizofreni är ett sunt sätt att reagera inför ett sjukt samhälle. Han citerar även Krishnamurti: "Det är inget friskhetstecken att vara väl anpassad efter ett svårt sjukt samhälle."

Mark Vonneguts bok *"The Eden Express"* är en förvånansvärt klok bok för att handla mest om droger och schizofreni. Man kommer inte ifrån att drogerna var den utlösande faktorn för hans sjukdom, vilket dock inte innebär att den som använder droger måste få schizofreni. Bokens mest gripande kapitel är det sista, där han flera år efter sin sjukdom vänder sig till en annan schizofreniker och ger henne upplysning och goda råd. Han fastslår bestämt att schizofreni är en biokemisk sjukdom och att därför nästan alla måste kunna botas från den. Men sjukdomen manifesterar sig ytterst individuellt hos varje enskild patient, och därför är den så svår att komma till rätta med i sin komplexitet, då varje fall skiljer sig från alla andra. Han fastslår att personer med anlag för schizofreni (med sjukdomen i familjen eller med medveten överkänslighet) bör konsekvent hålla sig ifrån alla droger och till och med kaffe, medan alkohol faktiskt kan vara bra för dem (!) i begränsade mängder – har man problem med schizofreni bör man inte skaffa sig ett problem till med alkohol; medan många schizofreniker faktiskt kan hålla sin sjukdom på lämpligt avstånd genom exempelvis någon liten lämplig dos vin om dagen. Vin var ju redan under Antiken känd och etablerad som den enda ofelbara universalmedicinen mot allt.

Jack Kerouacs huvudfråga

"Hur lyckades du bota din artrit? Jag lider själv av thromboflebit."

"Det är enkelt. Ställ dig bara på huvudet i tre minuter varje morgon eller kanske fem. Varje morgon, vare sig jag är i en floddal eller ombord på ett rullande tåg, tar jag en liten matta på golvet och ställer mig på huvudet och räknar till femhundra. Det borde väl bli ungefär tre minuter? Gör det varje dag, och din thromboflebit kommer att försvinna."

Rådet gives till Jack Kerouac av en judisk luffare och före detta marinsoldat från Paterson, New Jersey, i hans bok *"The Dharma Bums" (1958),* och Jack följer rådet med framgång — genom hela boken.

Att stå på huvudet är en gammal klassisk yogaställning, som måste ha som konsekvens bättre blodcirkulation framför allt i huvudet, så att detta blir effektivare. Resultatet kan jämföras med en dator som genom avbuggning, avlusning och viruseliminering blir snabbare. Jag har själv prövat metoden, och faktum är att koordinationsförmågan blivit bättre. Det är svårast i början, men det lättaste sättet att ta sig upp på huvudet är att stå på knä på en stol c:a 3 dm från en vägg, sänka sig ned till golvet med huvudet på en matta och sedan höja benen mot väggen bakom ryggen. Där kan man sedan stå hur länge som helst. Eventuella smärtor i nacken kan regleras med justering av de stödjande händerna.

Jack Kerouac har på senare år allt oftare anförts som den huvudsakliga pionjären och frambringaren av hela hippie-rörelsen genom sin epokgörande bok "På drift" (1951, publicerad 1957) om en alternativ livsstil utan bindande egendom och ansvar och på ständig resa. Hans närmaste efterföljare blev Allen Ginsberg (med den epokgörande dikten *"Howl"* 1965) och Ken Kesey med "Gökboet" 1969, då Kerouac avled 47 år gammal efter att effektivt ha ägnat hela sitt liv åt att bränna sitt ljus i båda ändar. Han var även buddhist.

Kvinnosaksfrågor

Faktum är att den politiska feminismen framstod som löjlig redan på 1800-talet och hånades redan då med distansierad satirism. Suffragetter som i London under 1900-talets första decennier kastade sig framför bilar och kedjade sig vid lyktstolpar och gjorde demonstrationskupper i parlamentet var svåra att ta på allvar då deras hysteri i allmänhet var så överdriven. Madame Blavatsky och Shirley McLaine med sina anspråk på auktoritet och ofelbarhet i absurda utsagor har knappast lyckats göra sitt till för att förbättra saken för kvinnors självauktoriserande och absurda pretentioner.

Desto viktigare är det då att observera de kvinnor som faktiskt gör det, och dessa är rentav ett imponerande antal. Inte bara Anna-Maria Lenngren, Fredrika Bremer, Selma Lagerlöf, Edith Södergran och Karin Boye har på allt sätt hedrat kvinnornas sak genom bestående insatser, inom alla

områden har detta ägt rum, det räcker att nämna gestalter som Marie Curie, Florence Nightingale, Clara Barton, Sigrid Undset, Clara Schumann, Rosa Luxemburg, Moder Teresa av Calcutta, Madeleine Albright, Greta Garbo, Leni Riefenstahl och hur många andra som helst för att få upp ögonen och respekten för avgörande fördelar med det evigt kvinnliga, och till alla sådana namn måste även fogas Clarissa Pinkola Estés.

Hon är amerikanska av spansk-mexikansk och ungersk familj och något så unikt som en kombinerad professionell sagoberätterska och psykolog. Hon har ägnat hela sitt liv åt att samla på sagor, lyssna till dem över hela världen och analysera deras djupare psykologiska innehåll och innebörder. Hennes epokgörande bok "Kvinnor som slår följe med vargarna" (1992, efter 25 års arbete) är inte alls så farlig som titeln låter. Det är en bok som riktar sig till enbart kvinnor, men egentligen handlar den bara om den mänskliga själen och dess livsnödvändiga direktkontakt med naturen framför allt genom ren intuition och instinkt samt även direktkontakten med det undermedvetna och/eller det omedvetna. Hon är alltså klart en lärjunge till C.G.Jung. Då det är en extremt själslig bok mer än en kvinnlig sådan kan män mycket väl läsa den utan att behöva känna sig som smygtittare. Hon går igenom ett antal sagor, de flesta uråldriga folksagor från bland annat Afrika, Japan, antikens Grekland och Mexiko men även fyra kända H.C.Andersen-sagor som hon menar att denne gjort om från vissa folksagors ursprungsversioner; vilka samtliga sagor hon bearbetar och förklarar psykologiskt genom mycket vidlyftiga utläggningar av mycket skiftande karaktär. Personligen fann jag bara hennes utläggning av "Den lilla flickan med svavelstickorna" ensidig och oriktig, medan min enda övriga anmärkning mot boken var att den psykologiskt kanske allra mest intressanta sagan, den ungerska om den fiffige skräddaren och den nya kostymen (sid. 253 under titeln "Uttorkning och invalidisering") givits den minsta utläggningen. Annars fann jag allting i boken inte bara acceptabelt och tämligen riktigt utan rentav berikande och lovvärt. Det är dock ingen lättläst bok som man sträckläser, (ingen bok är skriven för att sträckläsas då ingen bok är skriven i ett sträck,) utan tvärtom är det väl så, att under ju längre tid en bok är skriven, desto mer är den värd att läsas desto noggrannare under en desto längre tid. Och denna bok på massiva 500 sidor skriven under 25 år säger författaren, att bara är första delen av fem lika omfattande. Likväl hoppas vi med förväntningar på de återstående fyra.

Här är några typiska citat:

"En kultur som kräver att man gör våld på sin själ för att anpassa sig till dess regler är i sanning en sjuk kultur." (ur avsnittet om "Den fula ankungen")

"Krossa mitt hjärta så att ett nytt rum kan skapas för en gränslös kärlek." (ur avsnittet om "Skelettkvinnan")

"Även om man drivs ner till absolut botten via svält, fångenskap, skadade instinkter, destruktiva vägval och annat, så måste vi komma ihåg, att det är längst ner i botten som psyket har sina levande rötter." (ur avsnittet om "De röda skorna")

Ur årets bokmässa (2004)

Hans Ruin fick inleda årets seminarieprogram företrädd av sin egen son Olof Ruin, tidningsmannen Bo Strömstedt, den outslitliga Birgitta Ulfsson, alla i 75-årsåldern och från Finland, samt framför allt Thomas Ek från Lund, som aktualiserat Hans Ruins författarskap genom en lysande avhandling. Olika aspekter på Hans Ruins rikhaltiga livsgärning framfördes, både ljus och skuggor, där det klaraste ljuset utan tvekan var hans varningar för nazismen redan före 1933, han var en av de första i Norden som offentligt uppmärksammade de faror som hotade från Tyskland, medan de djupaste skuggorna var hans egen melankoli – han summerade sin livsgärning mot slutet i intima dagboksblad med att konstatera, att han egentligen inte åstadkommit någonting alls under sitt liv. Ändå förblir hans essäistik något av de viktigaste bidragen till humanistisk-estetisk skriftställarverksamhet i Norden under 1900-talet.

Hans son professor emeritus Olof Ruin berättade mycket livfullt om hur hans fader hade brukat vara i Finland, där han huserade på somrarna i Ingå skärgård vid Härligö, medan Bo Strömstedt som elev till Hans Ruin i Lund på 40-talet och som varm lyrikälskare framhöll sin mästares estetiska

klarsyn och vinnlade sig om att bevisa dennes tes, att alla poeter från alla tidsepoker talar samma språk.

Hans Ruins övergivande av Finland för att flytta till Lund i Sverige belystes även som den punkt som vållat mest kontroverser i Finland. Han hade ju betytt mycket för Finland och för finlandssvenskheten genom att etablera sig som en ledande humanist och samhällsdebattör, men anledningarna till avflyttningen till Sverige hade varit ett antal. Dels hade han blivit besviken över att ha blivit bortmanipulerad från en professur i Helsingfors för svensk litteratur, dels hade det rått svåra stridigheter inom släkt och familj, och dels hade det politiska läget i Finland med traumatiska eftergifter åt Stalins Sovjetunion med möjlig ekonomisk livegenskap som följd tett sig avskräckande. Han hade aldrig ångrat sin flyttning till Lund och hade även där kunnat fortsätta verka även för Finlands och den finlandssvenska saken.

Seminariet om ***Charles Dickens*** var tyvärr inte alls lika givande utan snarare något av en besvikelse. Ola Larsmo, Johan Svedjedal och Jonas Modig hade här ett lysande ämne att kunna göra hur mycket som helst av men visade sig vara dåligt pålästa. Bättre var då Ulrika Knutson, som i sista stund hoppat in som ersättare för Ulrika Kärnberg, som paralyserats av ryggskott. Hennes synpunkter var mycket spirituella och träffande och helt improviserade. Intressant var dock belysningen av hur Dickens egentligen börjat som skådespelare och hur han hållit fast vid den kärleken hela livet som obotlig estradör och exhibitionist. De talrika filmatiseringarna av hans romaner både för spelfilm och TV samt dramatiseringarna för scenen belystes också som kanske mer betydelsefulla för samtidens kännedom om Dickens än hans böcker. Ingenting kan dock överträffa böckerna, och fastän Ulrika Knutson framhöll *"Great Expectations"* som hans bästa roman (vilket jag kan hålla med henne om) berörde hon bara dess effektfulla inledning utan att med ett enda ord gå in på romanens mycket intressanta djupare handling om det engelska gentlemannaidealets tragedi. Deras Dickenskåserier blev därmed mest bara ytligheter.

Förlaget ***Podium*** belyste hur man som författare kunde bli sin egen förläggare och villkoren förknippade därmed under vägledning av författarna *Sven Wernström* och *Inger Brattström*. Sven Wernström var inte helt entusiastisk. Efter ett långt liv som produktiv och framgångsrik författare hade han som äldre erfarit hur stadgade förlag med dryghet och njugghet hade ratat honom för att han ändrat stil. Han belyste därmed den tragiska situationen för i stort sett alla författare idag: förlagen tar inte längre hand om dem, utan om de skriver något som inte är kommersiellt blir de hänsynslöst ratade, utan att det spelar någon roll vem de är eller vad de åstadkommit tidigare. Bokbranschen har förfallit från ett idealistiskt omhuldande av litteratur för litteraturens egen skull till ett hänsynslöst kommersiellt slagfält för enbart affärsmän som alla andra, där kvalitet, stil och kunskap snarare är i vägen än ett avgörande plus. Förlaget *Podium,* som ger ut böcker på författarnas egen bekostnad åt författarna som får sälja dem själva, betecknades som en livbåt för att rädda författare som efter lång och trogen tjänst sparkats ut från de stora förlagen. Detta gav en beklämmande syn och innebar ett dåligt vitsord för hela bokbranschen.

Desto mera upplyftande var då ***Hans Blix*** framträdande där han vitt och brett lade ut texten om turerna kring Irakkrisen i ett ytterst vältaligt och väsentligt informationsflöde utan motstycke. Han pratade oavbrutet och snabbt i 45 minuter, och vartenda ord han sade var intressant och väsentligt. Ambassadör *Carl Tham* intervjuade och lyckades ställa just de rätta frågorna för att få Hans Blix att briljera som bäst med sina kunskaper och erfarenheter. USA:s betänkliga roll i världspolitiken idag, med militär kapacitet som hela resten av världen tillsammans, och med vanan att skjuta först och fråga sedan, och med Bush som tänkbar president för fyra år till för fortsatt hårdför politik med risk för att därmed bara skaffa USA och västvärlden ännu fler fiender och terroristnätverk på halsen, belystes ytterst sakligt. För Iraks del förelåg två utvecklingsmöjligheter – antingen skulle det bli ett nytt Jugoslavien med många små stater efter blodiga inbördeskrig, eller också skulle det bli som Libanon med varje etnisk och religiös grupp representerad i parlamentet. Om Bush skulle vinna valet skulle troligen den aggressiva ockupationspolitiken hårdna och leda till mer omfattande våldsamheter, medan amerikanerna troligen skulle lämna Irak åt sitt öde om Kerry vann valet. Omöjligheten i att hitta en godartad väg tillbaka till freden efter den oreda man skapat i Irakfrågan framhölls. Det blir svårt och kritiskt hur man än gör. Blix summerade krigets goda resultat: att Saddam Hussein avlägsnats. Det var dess enda goda resultat. Allt annat var dåligt. Om kriget inte hade genomförts så hade dock denne ärkeskurk och mördare suttit kvar och kunnat fortsätta vara världens värsta mördare och diktator. Om vapeninspektörerna och FN fått som de velat hade detta varit resultatet. USA:s linje att betrakta FN som irrelevant om det inte gjorde som USA ville, och att i så fall utan vidare köra över FN, bådade ju dock inte heller särskilt gott för framtiden. På lång sikt var dock Hans Blix optimist, om han dock på kortare sikt var pessimist.

Den andra mässdagen inleddes praktfullt med en feminin trio, Sigrid Combüchen, Gun-Britt Sundström och den ojämförliga Ulrika Knutson igen om de fenomenala syskonen ***Brontë*** och deras märkvärdiga öden och livsverk. Det blev återigen mycket underhållande kåserier som leddes och dominerades av Ulrikas fantastiska insatser med stor humor, ehuru man åter saknade djup i det hela. Ulrika försökte få in samtalet på deras bror Branwell, som de tre systrarna hävdade att var den mest begåvade av dem men som ju dukade under för alkoholism, men det ville sig inte riktigt. Anne Brontës roman om alkoholisten på Wildfell Hall är den av systrarnas romaner som kommer närmast en intim och sanningsenlig redogörelse för broderns dilemma, en roman som dock Charlotte önskade undertrycka. Man försökte också gå in på de tre systrarnas personligheter, den kuschade lillasystern Annes tafatta blyghet, karakteriseringen av Emily att hon egentligen borde ha blivit man och en stor sjöfarare och en diagnos på hennes egensinne som ett möjligt Aspergers syndrom, medan man lyckades sämst med Charlotte, den äldsta. Inte ett ord nämndes om hennes hemliga kärlek till författaren Edward Bulwer-Lytton och denne som trolig förebild till Rochester i *"Jane Eyre"* – även Bulwer-Lytton var ju behäftad med en vansinnig fru. Dock poängterades med eftertryck Emilys och Charlottes tidlösa aktualitet – man kunde ännu idag ge vilken tonårsflicka som helst deras romaner i present och vara säker på att hon skulle sluka dem levande och behålla dem i sitt hjärta för alltid.

Kungliga Biblioteket berättade om sina ambitiösa och vittomfattande projekt att samla Internet-material från hela landet, företrädesvis hemsidor, dock inte chatt-sidor eller e-post-samlingar, för framtiden. Det finns något som heter *e-plikt* som är påbjuden enligt lag, som innebär att främst tidskrifter och tidningar måste inrapportera sina hemsidor till KB så att dessa kan arkiveras och bevaras – ett klokt initiativ för framtiden, som många länder följer efter i, främst i Nordeuropa.

Mässans största skandal var väl seminariet med ***Gore Vidal.*** Denne fantastiske författare, nu 79 år gammal, som slog igenom 1948, och som sedan dess producerat en lång rad kvalitativa romaner, främst de två från Antiken om Sokrates och Julianus Avfällingen, var mässans celebraste besök. Många hade betraktat detta seminarium som mässans höjdpunkt, många hade speciellt köpt biljetter bara för detta och längtade efter att få höra den mångkunnige och kloke författaren fälla dräpande yttranden om Bush-administrationen, vars främsta kritiker inom USA:s mera intellektuella och aristokratiska kretsar han utmärkt sig som, – och så visar det sig att Bokmässan organiserat en alldeles för liten lokal för detta seminarium. En fjärdedel av alla biljettinnehavare blev inte insläppta och missade seminariet. Hit hörde alla med presskort, så ingen kunde skriva om det heller. Ett skandalfiasko av oerhörda dimensioner och utan känt motstycke i Bokmässans historia. Många blev så rasande att de lämnade hela Bokmässan genast och vägrade ha något mera med den att göra.

Lördagen inleddes åter med en betydande litterär muntration i form av galna kåserier om den i år 150-årige ***Sherlock Holmes.*** Den mest sakkunnige experten på området var norrmannen *Nils Nordberg*, som dock försovit sig och blev en halvtimme försenad till sitt seminarium, men när han väl uppenbarade sig skötte han ämnet med den äran. Han betonade bland annat författaren Conan Doyles främsta genidrag, att uppfinna doktor Watson som en fullständigt pålitlig upptecknare av sin beundrade vän Sherlock Holmes sällsamma annaler, en praktisk läkare helt utan fantasi som alltid var litet dummare än läsarna, så att dessa alltid kunde känna sig lika smickrade av honom som Sherlock Holmes själv. Hur man kunnat fastställa dennes födelsedag till trettondagsafton 1854 förklarades inte helt övertygande, och det råder något tvivel på denna punkt, liksom på många andra punkter. De 60 Sherlock Holmes-historiernas trovärdighet ifrågasattes med ett visst berättigande, ehuru deras litterära kvalitet, lysande espri och charmfulla atmosfär dock aldrig skulle kunna förnekas eller någonsin förlora sin aktualitet, vilket alla tre Sherlock Holmes-experterna och hela publiken var fullständigt överens om.

Om möjligt ännu mera underhållande var *Birgitta Ulfssons* samtal med ***Arto Paasilinna,*** som fastän han bara talade finska infriade alla de högsta förväntningarna. Han påminner något om Lasse Pöysti och gjorde ett mycket lugnt och lakoniskt framträdande med sin enorma stofthydda lika trygg och sävlig som en utomordentligt godmodig gammal nalle. Han fällde flera minnesvärda yttranden, som till exempel att han bara kunde tre språk, finska, samiska, och det tredje kom han inte ens ihåg. Det visade sig senare kanske kunna vara engelska, då han faktiskt fällde några engelska ord. Han menar sig vara en pikareskförfattare och är väl kanske den främste inom den genren idag genom sin utomordentligt lakoniska humor som dessutom lyfts upp av en mycket underfundig filosofi. Paasilinna kommer från Fiskarhalvön, alltså stranden av Ishavet, och när han med sina tre bröder en gång träffade president Kekkonen frågade denne: "Hur många är ni egentligen?" Artos bror lär då ha svarat: "Vi tar aldrig slut," ett svar kanske så betecknande som något för den mycket finurliga och bottenlösa Paasilinnafilosofin.

Många seminarier krockade med varandra, varför man missade till exempel P.O.Enquist, Robert Bly, Runeberg-seminariet, Oscar Wilde, Theodor Kallifatides och många andra. Dock fick man njuta en gång av ***Herman Lindqvist*** *live* fastän hans röst var utsliten, men under 20 minuter lyckades han ändå på ett berömligt sätt koncentrera kontentan av sin enorma svenska bok om ***Napoleon***, som är ett berättigat tillskott till den oöverskådliga Napoleonlitteraturen på hundratusentals volymer genom belysningen av Napoleons svenska kopplingar främst genom sin marskalk Bernadotte, som ju gifte sig med den fästmö som Napoleon övergav. Som alltid gjorde Herman ett sympatiskt och behagligt intryck utan att vara det minsta pretentiös och utan att förfalla till publikfrieri eller populism. Han gör historiska intressantheter tillgängliga för en stor allmänhet genom angenäm förmedling, vilket bara är av godo och värt all uppskattning och uppmuntran, då det är ett enbart konstruktivt och mycket ansenligt arbete.

Sålunda blev det väldigt mycket finlandssvenskt på programmet, vilket gjorde det väl värt att ta vara på. Även Herman Lindqvist är ju från Finland, så det blev en lämplig avslutning på seminarieprogrammet för vår del som inletts så glänsande med Hans Ruin. Seminariernas största behållning var dock *Hans Blix'* fullständigt glänsande framträdande medan bottennappet var den bottenlöst dåliga presentationen av *Gore Vidal*, en desto mer oförglömligt skandalöst dålig planering som han dock måste anses ha varit mässans celebraste gäst.

Emellertid måste också något sägas om de enda två religiösa seminarierna som bevistades. ***Jan Hjärpe*** från Lund höll ett tjugo minuter långt föredömligt och extensivt anförande om islam ur strikt religionsvetenskaplig synpunkt utan att staka sig eller pausera en enda gång med en imponerande expertiskunskap som lämnade ingenting övrigt att önska, dock utan att gå in på en enda av de verkligt intressanta frågorna med islam, nämligen de moraliska.

Av ren nyfikenhet gick jag och hörde på ***Karl-Erik Nylund***, ännu en finlandssvensk, men kom tyvärr något för sent – det är omöjligt att under de tio minuter som gavs som luft mellan miniseminarierna i tid ta sig från ett till ett annat, i synnerhet om de ligger i diametralt motsatta ändor av mässhallen. Emellertid fick jag höra hans mycket intressanta definition på sin käpphäst, som han ser som något av sin livsuppgift att varnande analysera, nämligen manipulativa sekter. Han utgick från Knutby i sitt resonemang och namngav Jehovas Vittnen och Livets Ord som typiskt farliga manipulativa sekter. Enligt honom är en manipulativ sekt ett samfund som har som ledare en auktoritet som inte får ifrågasättas. Detta är en anmärkningsvärt demokratisk ståndpunkt. Under den definitionen skulle bland annat falla den katolska kyrkan, vars påves ofelbarhet är en etablerad dogm, hela islam, vars ledare Muhammed man kan mördas för om man ifrågasätter honom, (följaktligen den mest extremt manipulativa sekten av alla,) medan dock protestantismen skulle klara sig, (där man faktiskt får ifrågasätta allt och till och med homosexuella äktenskap,) hela buddhismen, där man inbjuds och uppmanas att ifrågasätta allt, medan dock även vissa politiska rörelser skulle falla under samma brännmärkning, framför allt Kinas ateistiska kommunistparti och Nordkoreas.

Intressant var också hans framhållande av de verkliga sektoffren, som är de anhöriga till sådana som uppslukats av manipulativa sekter, som inte gjort något för att hamna i sin situation och som inte kan göra något för att ta sig ur den. De som låtit sig uppslukas har gjort det frivilligt, men de anhöriga, som blir lidande känslomässigt, ekonomiskt, socialt eller genom förföljelser och påtryckningar från sekten, har icke gjort något för att förtjäna detta. Hans råd till dessa var att aldrig ge upp sin kärlek och att kanske detta var det enda medel som fanns till någon sorts utväg: – att helt enkelt *älska* de sina ut ur de manipulativa sekterna.

Om Bokmässan för övrigt, dess kommers, dess etablerade girighet, de "stora" författarnas odräglighet genom later, dryghet och självgodhet, förlagens opportunism och hänsynslöshet, den totala ytligheten över denna gigantiska affär – ju mindre sagt, desto bättre.

***Dramatisk bokmässa* (2006)**

(med Stig Fredriksson, Göran Lambertz, Jan Guillou, Britt-Marie Mattsson, Henning Mankell, Giuliana Sgrena, Jung Chang, Jean Sibelius, och andra.)

Bokmässan inleddes redan onsdag kväll med ett spektakulärt möte mellan Stig Fredriksson, Jan Guillou, Gudrun Schyman och Göran Lambertz bland andra, som diskuterade tryckfrihetens problem, som för Jan Guillous och Gudrun Schymans del mest handlade om deras egna personliga ärekränkningsprocesser mot olika dagstidningar som vågat förtala dem. I synnerhet Gudrun dröjde mycket vid detta och menade, att fastän hon till slut segrat över Expressen så hade det kostat henne i princip mer än vad det gav, fastän resultatet blivit plus minus noll och hon fått rätt. Jan Guillou har grälat med Expressen sedan januari efter att tidningen beskyllt honom för bland annat högerextremism och muslimsk fundamentalism men kommit fram till att det var bäst att förlikas utan vidare processer.

Problemet här handlade alltså om ren pressetik och hur hopplöst ensam och utsatt en individ är som råkar i blåsten genom massmedial förföljelsekampanj och förtal, som individen i princip omöjligt kan värja sig mot, då en dagstidning kan ha råd med vilka rättegångskostnader som helst medan en individ nästan aldrig har det hur rik han eller hon än är.

Å andra sidan diskuterades också begreppet självcensur, hur nödvändigt det är för en skribent, vare sig han skriver för sig själv eller för andra, att i viss mån alltid censurera sig själv av ren hänsyn och försiktighet, och frågan är då hur långt denna självcensur skall få gå. Det får ju inte gå så långt att skribenten tystnar, och det är högst väsentligt att allt blir sagt som behöver bli sagt. I princip får en individ aldrig låta självcensuren tysta sanningen, medan i princip massmedia tyvärr aldrig behöver iaktta någon självcensur, då den har råd med vilka kostnader som helst genom skandalrättegångar då det ändå bara leder till större upplagor.

En av Stig Fredrikssons företrädare som ordförande för Publicistklubben, som var närvarande, vågade dock i ett anförande hävda varje skribents självklara plikt att alltid utmana överheten och alltid kritisera allt etablerat, då den ensamma individen självklart alltid har den största fördelen på sin sida, nämligen den moraliska ryggraden, då han alltid måste ha rätt mot övermakten, varför denna aldrig nog kan angripas och alltid måste nagelfaras, bevakas och aldrig lämnas i fred för kritisk granskning. Detta, menade han, är journalistikens innersta mening och skyldighet, vilket den aldrig får backa ifrån av fruktan eller feghet.

Därmed går vi över till den verkliga tryckfrihetsdiskussionen, som ägde rum på fredagen mellan Lars Grahn för FPC *(Freedom to Publish Committee),* Johannes Riis för Danmarks största förlag Gyldendals i Köpenhamn, Jonas Modig för Svenska Förläggarföreningen samt två exotiska kvinnliga förläggare, Müge Sökmen från Turkiet och Shahla Lahiji från Iran, det landets första kvinnliga förläggare. Alla fem hade ytterst väsentliga synpunkter.

Seminariets rubrik var "Friheten att förlägga – finns den?", och tyvärr var den mest sakkunniga i frågan, Lars Grahn, av den bestämda reella uppfattningen att den inte fanns. Han hade ett globalt perspektiv och måste tyvärr konstatera, att tryckfrihet var något som inte existerade i större delen av världen och att det egentligen bara var undantagsländer, som de nordiska, som i någon begränsad utsträckning kunde åtnjuta den. Framför allt framhöll han Kina, (det skulle ha deltagit en kinesisk förläggare, som tyvärr hindrats från att komma av plötsliga nya politiska manövrer i Kina från regimens sida mot de få fria förläggare som fanns,) där det just inte förekom någon tryckfrihet alls, fastän denna stod skriven i konstitutionen och landet i fråga hade världens största invånarantal, en femtedel av världens befolkning. Vi skall återkomma till Kina senare. Shahla Lahiji från Iran beklagade att tryckfriheten i ett land som hennes var helt underställd regimens kontroll och var helt beroende av dennas nåd. Man kunde inte trycka något i Iran utan att regimen givit sitt tillstånd, vilket det kunde ta åratal att utverka. Hur kunde man då vilja bli förläggare i ett land som Iran, och när man var kvinna dessutom? Shahla menade, att man lika litet kunde lyssna på förnuftet om man hade kallelsen, som man kunde ignorera kärleken, om man en gång var kär. Man måste helt enkelt löpa linan ut, om man en gång bestämt sig för att bli förläggare, hur hopplöst det än var för en kvinnlig sådan i Iran och vilka omöjliga hinder och svårigheter det än beredde. Man kunde lika litet kompromissa med det som med kärleken. Publiken jublade och applåderade.

Müge Sökmen från Turkiet påvisade det märkliga i att ett land som Turkiet faktiskt hade det största procentantalet självständiga förläggare i världen. 30% av allt som trycks i Turkiet är helt oberoende material som ingen kunnat syna, kontrollera eller manipulera ovanifrån och allra minst regeringen, vilket är unikt. Här kan man tala om en exceptionell regional tryckfrihet. Hon påvisade också andra märkliga statistiska fakta, som till exempel att 40% av allt som ges ut i Turkiet utgörs av översättningar från utlandet, medan till exempel ett land som USA bara ger ut 3% översättningar.

Turkiet hör därmed till de länder i världen som mest lyssnar på andra länder medan USA hör till de som gör det minst.

Johannes Riis som utsatt dansk förläggare för Danmarks största förlag påtalade hur under senare år det blivit alltmer angeläget att gå varsamt fram då allt fler områden blivit minerade. Försiktighet var hans princip. Det var inte bara muslimer man kunde förolämpa, utan man fick inte heller uttrycka sig oförsiktigt mot homosexuella, feminister eller andra till synes ganska oförargliga folkgrupper, som plötsligt börjat visa militanta anlag. Militanta veganer, till exempel, var ingenting att skratta åt eller skämta med.

Därmed kom vi in på den stora muslimska debatten. Andrew Wheatcroft hade skrivit ett omfattande historiskt verk om konflikten sedan tusen år mellan kristendom och islam med ett årtionde av forskningar bakom sig, och han berättade hur spökligt han hade upplevt det, när han fullbordat boken och äntligen vågat betrakta den som en färdig uppgörelse med hela konflikten och ett avslutat kapitel, när just då händelserna den 11 september 2001 inträffade, som i ett slag aktualiserade alla de historiska uråldriga motsättningarna i skrämmande moderna former i alltför påtaglig nutid. Även Jan Guillou hade fördjupat sig i denna konflikt och skrivit en ny Hamilton-agentroman, där palestinierna skaffar sig ett militärt övertag genom rysk terrorexport och vad resultatet av detta kunde tänkas bli. Britt-Marie Mattsson intervjuade honom om denna roman "Madame Terror", men helt seriöst blev det inte, ehuru Jan Guillou dock framhöll det väsentliga i hur Amerikas politik under den yngre Bushs tid helt hade slagit fel och hur denna drastiskt måste strykas ett streck över, vilket faktiskt kunde ske genom nästa presidentval om några år, där två kvinnor har möjlighet att göra något åt saken, antingen Hillary Clinton eller Condoleeza Rice.

Det starkaste framträdandet i dessa frågor hade dock journalisten Giuliana Sgrena för tidningen *Il Manifesto* i Rom, som varit krigskorrespondent i Irak under kriget där och blivit kidnappad av irakierna och vid befrielsen några veckor senare blivit beskjuten av amerikanerna och fått en nära vän, landsman och livvakt dödad. Hon hade skrivit om detta i sin bok "I skottlinjen" och biträddes i sitt framträdande av ingen mindre än Henning Mankell, som berättade om en god vän och kollega som blivit mördad på liknande sätt i Moçambique. Han framhöll det ytterst väsentliga i sådana undersökande journalisters insatser, hur de riskerade livet för att komma åt sanningen och för att göra den känd och hur de allt oftare nu för tiden förlorade livet på kuppen. I Irak försöker amerikanerna dölja allt som sker som kan vara kontroversiellt, journalister som lyckas smuggla ut avslöjande bilder och filmer blir av med jobbet och svartlistas för oöverskådlig framtid, censuren är i det närmaste total, medan samtidigt det irakiska folket allt mera uppslukas av den ännu värre censuren och förtrycket från de muslimska krigsgalningarna, fundamentalisterna och självmordsbombarna. För henne var historien om Irak helt klar. Amerika hade försett Irak med massförstörelsevapen under 80-talet när landet låg i krig mot Iran, Irak hade använt dessa amerikanska massförstörelsevapen inte bara mot Iran utan även mot kurder och civilbefolkningar, och med dessa massförstörelsevapen som ursäkt hade Amerika angripit Irak 2003 när dessa inte längre fanns kvar, vilket Amerika varit mycket väl medvetet om. Kort sagt, Amerika har själv satt sig med baken på den spis som det alldeles själv har tänt på.

Hennes framträdande och Henning Mankells ridderliga uppbackning av henne var det tveklöst mest givande inslaget under hela Bokmässan. Hon var fullkomligt saklig och nästan torr i sin totalt uttryckslösa redovisning för journalistiska fakta, vilket bara underströk fasansfullheten i situationen för undersökande journalister i krishärdar idag. Större delen av världen lider under denna våldförelse på sanningen. I Ryssland blir läget ständigt hårdare, journalister där betraktas mest som clowner då bara Putins rövslickare får lov att vara journalister, i alla muslimska länder (utom Turkiet, som är sekulärt,) förvärras läget oavbrutet i takt med den allmänt tilltagande muslimska hysterin, även situationen i Vitryssland är hårdnande medan det egentligen endast blivit bättre i Nepal det sista året. Henning Mankell framhöll att hela Afrika tigs ihjäl av västerlandet, som inte vill veta något om vad som pågår där, och hans framträdande var imponerande sympatiskt, då han inte alls talade för egen sak utan bara var där för att bistå Giuliana Sgrena och hennes sak som undersökande journalist med livet som insats bara för att komma åt och dokumentera sanningen. Han underströk det ytterst viktiga i att sådan journalistik till varje pris måste understödjas, då den utgör bålverket och grunden för all demokrati. Han sade vad han hade att säga och trädde sedan tillbaka utan att vilja säga något mer.

Efteråt diskuterade jag med en kollega andra sådana muslimska debatter och pågående seminarier – de var många, och ingen kunde gå på dem alla. Inget tycktes diskutera påvens utslag av yttrandefrihet när han vid ett försiktigt framträdande i sin hemtrakt vågade citera en bysantinsk kejsares synpunkter på islam från 1200-talet, vilket utlöste ett ramaskri i hela världen och vilda

protester från alla muslimska håll, så att man i Pakistan krävde hans avgång, i Indonesien avrättade tre troligen oskyldiga kristna och på andra ställen började angripa och bränna ner kristna kyrkor. En svensk präst frågade en muslim på ett seminarium varför muslimerna aldrig protesterade eller demonstrerade mot våldsamma islamister men fick inget svar. Ej heller svarar muslimer när de får frågan varför 'våldtäkt' inte är något begrepp inom islam, ett ord som de inte förstår, då det ju är självklart inom islam att en man har alla mänskliga rättigheter medan en kvinna naturligtvis, om hon vill skiljas, inte kan göra detta utan att ha fyra bevisliga vittnen till sin mans otrohet (som enligt islam inte får ha mer än fyra hustrur).

Till slut fick man då uppleva kinesiskan Jung Chang i verkligheten, som för 15 år sedan skrivit den självbiografiska bestsäljaren "Vilda svanar" om sin mor och mormor och sig själv i 1900-talets och Maos apokalyptiska Kina och under de senaste tio åren arbetat med forskningar för att få fram sanningen om Mao och vad han verkligen gjorde. Behjälplig hade hennes man Jon Halliday varit, medförfattaren till hennes bok, som också framträdde vid hennes sida och berättade mycket ingående och intressant om de väldiga arkiv de fått tillgång till i Ryssland från Stalintiden, då Stalin varit den verkliga motorn bakom hela Maos karriär. De var skoningslösa mot sin publik och sina läsare i den totala avrättningen av Mao och alla myterna om honom, då numera hela sanningen om honom var dokumenterad med säkrade bevis, hur han var ansvarig för alla sina tre första hustrurs död, fastän han älskade den andra, och även i många fall deras barns förutom minst 70 miljoners av den kinesiska befolkningen. Röster höjdes från publiken i försök till protesterande frågor, tydligen finns det naiva maoister i Sverige än idag, många i västerlandet lät ju sig förledas och förföras av Sartre och andra vänsterintellektuella till att omfatta den kinesiska kulturrevolutionen som något positivt under 60-talet medan det var rena terrorn och värre som sådan än skräckväldet under den franska revolutionen och under tio hela år, men författarna hade sina fakta i svart på vitt och lät dem inte avvisas. Jung Chang gör själv ett oemotståndligt intagande intryck med sin stora ärliga charm och sin skönhet (med håret långt ner över stjärten), och även hennes man gjorde ett mycket vederhäftigt och sympatiskt intryck. Det går inte längre att bortse från att hela Mao Tse Tungs levnad och karriär innebar värre brott mot mänskligheten än alla Hitlers och Stalins, och likväl tillåts Maos kommunistiska parti ha kvar sitt maktmonopol med Mao själv som den jättelika nationens enda tillåtna nationalhelgon. Inte ens Jung Changs första bok "Vilda svanar", som är helt dokumentär, får förekomma i Kina och är lika bannlyst där som på sin tid Pasternaks "Doktor Zjivago" var i Sovjetunionen – regimen tål helt enkelt inte sanningen och lever på att undertrycka den.

Hennes och hennes man Jon Hallidays bok vimlar av uppgifter som på ett kusligt sätt bekräftas av den förra året utkomna "Nio kommentarer till Kinas Kommunistiska Parti" *(se Fritänkaren nr 138)* som berättar detta partis historia sedan segern 1949. Jag frågade paret om de haft något samarbete eller utbyte med *"The Epoch Times"* som utgivit *"Nine Commentaries to the CCP"*, men Jon Halliday svarade att de inte haft något alls med varandra att göra. Dessa två olika böcker bekräftade alltså varandra trots att de utarbetats genom helt olika källmaterial.

Genom alla dessa väsentliga seminarier om tryckfrihet gick man tyvärr miste om mera mänskliga sådana, till exempel Ekerwalds och Sture Linnérs seminarium om Antiken och dess betydelse än idag för alla civiliserade människor, samt Sverker Andréns seminarium om Michelangelos sonetter, som nu delvis översatts till svenska. Däremot missade vi inte Sibeliusseminariet.

Sibelius dagböcker har i vintras utgivits genom professor Fabian Dahlströms redaktörskap, som själv presenterade dem och deras innehåll vid ett seminarium. Vid redigeringen av dem hade han på ett tidigt stadium kunnat konstatera, att de för det finska folket skulle innebära två stora besvikelser: de blottade inga skandaler eller något kontroversiellt, och de var skrivna på svenska. Redan de som på 40-talet hört Sibelius intervjuas i finsk radio hade då slagits av hur dålig finska han hade talat, men likväl hade många väntat sig att han åtminstone skulle ha skrivit bättre på finska. Han skrev alltså inte ett enda ord på finska i sina dagböcker, som förblivit hemliga ända fram till idag, när först hans barnbarns barn givit tillåtelse till deras publicering 60 år efter att de förseglats. Dagböckerna skrevs mest under hans nykterhetsperioder, alltså egentligen bara när han tvingades till nykterhet, vilket mest var under 10-talet när han efter en strumaoperation var tvungen att avstå från sprit och cigarrer under åtta år i rad, vilket tog honom hårt, varför dessa dagboksanteckningar för det mesta är dystra och självbeklagande. Han skriver själv att han inte kunde komponera utan sprit, liksom Churchill drack han helst och mest whisky, men efter fullbordandet av den sjunde symfonin hade hans kära hustru Aino till slut funnit hans alkoholkonsumtion så oacceptabel att hon sade ifrån. Lydig sin hustru som han alltid var torkade han in fullständigt både som dryckesbroder och kompositör. Åtminstone kan detta ha varit en bidragande orsak till 'den stora tystnaden' under hans sista trettio år, då han knappast mera komponerade en ton efter sin oerhörda produktivitet ända fram till sitt sextionde år.

De flesta betydande kompositörer som levde längre än så förblev extremt produktiva hur högt upp i åldern som helst, i synnerhet de allra äldsta, som till exempel Verdi och Ralph Vaughan Williams.

Så man kan kanske beklaga att Sibelius slutade dricka. Roligt var det åtminstone inte.

Den roligaste och mest spirituella seminarietalaren var något helt annat, nämligen en brittisk förläggare som nu kom ut med sina samlade erfarenheter av 50 år i brittisk bokutgivning för förlaget Jonathan Cape, som bland annat publicerat Hemingway, Ian Fleming och Garcia Marquez. Tom Maschler var född jude i Berlin under nazitiden och tvingades följaktligen till landsflykt, ville bli filmregissör och försökte som sådan under Vittorio de Sica och Fellini men tvingades vända och fortsätta i sin faders fotspår, som varit bokförläggare i Berlin. Tom Maschler hamnade i London och lyckades där leda fram sitt förlag till en ledande ställning. Han var oerhört levande och sympatisk med en judisk humor som ibland exploderade fram, så att det var en fest att höra honom, men framför allt var han en sådan förläggare som man inte trodde att fanns: han hade konsekvent under hela sin karriär bara utgivit böcker som han själv hade känt för utan någon hänsyn alls till kommersiell gångbarhet, mode eller kontroversialitet. Han menade, att riktig litteratur alltid måste segra över tillfällighets- (läs: kommersiell) litteratur i längden och att det bara var den som gällde, och bara var den man hade att leva för som ärlig förläggare och litteratör. Det värmde vårt hjärta att för första gången höra sådana ord från en förläggare.

Röster från Bokmässan (2008)

En gammal god vän till mig som jag mötte utanför bokmässan förkunnade, att han hade bojkottat bokmässan i tjugo år och hade för avsikt att göra det i minst tjugo år till. En annan hade blivit och förblivit besviken på bokmässan när den börjat ta hutlösa inträdesavgifter. En dagsbiljett kostade i år 180 kronor (två bioföreställningar), men i år hade den reformen införts, att söndagsbiljetten även skulle gälla alla seminarier.

Från början var Göteborgs Bok- och Biblioteksmässa gratis för alla, men det ändrades snart, och kritiken mot dess ensidigt kommersiella inriktning har förblivit massiv i alla år. Själv besöker jag bokmässan egentligen bara för seminariernas skull. Det har alltid i seminarieutbudet förekommit pärlor som man helt enkelt inte får missa som litteraturintresserad. I år var det emellertid förvånande att det knappast förekom något enda seminarium om gamla klassiker, som om de i år plötsligt för första gången skulle vara uteslutna ur bokmässans kommersiella ensidighet. Det närmaste man kunde hitta var ***Halldor Gudmundarssons*** och ***Lars Lönnroth***s seminarium om ***Laxness***. För övrigt så gott som ingenting. Naturligtvis förekom alla de litterära sällskapen med sina montrar, som Shakespeare, Selma Lagerlöf, Dan Andersson, Gustaf Fröding med flera, men inget seminarium som påminde om de gamla klassikernas eviga aktualitet. Ändå är det de som litteraturen består av och som håller dess tidlöshet levande aktuell.

I stället kunde man hitta seminarier som det om 'den svenska bögen' och hur han betraktas från grannlandet Finland. I Finland påträffar man bland finnar ofta den fördomen att 'alla rikssvenska män är bögar' medan i själva verket Finlands procentantal bögar bland män är högre än Sveriges. Vad har sådant med litteratur att göra?

En annan kritisk röst påpekade just det missförhållandet, att den klassiska litteraturen blir mer och mer svårtillgänglig, medan bokmarknaden översvämmas av syndafloder av våld och sex. Till och med Henning Mankell påstod helt öppet i sitt seminarium, att man måste skriva om sådant för att kunna sälja. Inför nästa års bokmässa, vars tema blir Spanien och den spanska litteraturen, framhöll en spansk talesman som ett av de viktigaste fakta i den spanska litteraturen, att det publiceras 70,000 titlar årligen i Spanien, som om kvantiteten var den mest betydande faktorn i det skrivna ordets värld. Allt detta är symptom på den skvalhjärntvätt som i vår tid tillåts dränka kulturvärlden i syndafloder av skräp.

Att klassikerna alltmera marginaliseras och sätts på undantag som 'icke kommersiellt gångbara' är som att utesluta den klassiska musiken ur musikhistorien för att låta skvalmusiken med framför allt dess starkaste röst rockterrorn bli ensam dominerande i alla radiokanaler och TV med obligatorisk hjärntvätt på alla offentliga ställen genom detta allt överröstande oväsen, ett scenario som smygandes blir alltmera verkligt runtom i världen för varje dag — och varje sant musikaliskt öras yttersta

mardröm — för mig personligen en alltför verklig mardröm, då jag under 35 år kroniskt plågats av grannar med ständiga granatchockskrevader av rockmusik som oavlåtlig audiell miljöförstöringsterror.

Hur skall man då åtgärda skvalsyndafloden av skräpkultur och oväsen? Skall man hoppas på att den amerikanska ekonomiska krisen möjligen skall leda till att roten till det onda, den hänsynslösa självska kommersialismen, skall ruttna och äntligen ge anledning till rannsakan av eländet efter diverse katastrofer, när det är för sent efter att dessa blivit ett faktum?

I avsaknad av verkligt litterära seminarier hänvisades man i stället till ett antal intressanta politiska. De flesta av dessa handlade om det aktuella presidentvalet i USA och situationen i Kina, men det kunde även förekomma intressanta politiska nydokumentationer och undersökningar som i fallet ***Ulrike Meinhof***, den ansedda chefsredaktören som hoppade av samhället och började bekriga det med alla medel — en mycket intressant karaktärsstudie och utforskning av ämnet personlighetsförändring — varför kan en människa plötsligt bli motsatsen till sig själv? Inget entydigt svar kunde givas, utan allt man kunde göra var att dokumentera fenomenet.

Tyvärr blev ***Pierre Schoris*** utläggningar om den katastrofala politiska situationen i Amerika en besvikelse trots ***Britt-Marie Mattssons*** kompetenta ledning som intervjuare, då han talade långsamt och verkade göra sig så oklar som möjligt, fastän han framhöll vikten av klarspråk i politiken och debatten. Så som samtalet utspann sig blev tyvärr kontentan av Schoris utläggning en nostalgisk saknad av den öppenhet och klarhet i politiska frågor som rått under Olof Palmes gamla goda tider. Detta var ett långt seminarium som många somnade till, medan det korta seminariet hållet av ***Erik Åsard*** och ***Hans Bergström***, som skrivit böcker om McCain och Hillary gärna hade fått vara längre än bara tjugo minuter. McCain är trots allt en viktig person som en av detta årets presidentkandidater med en gedigen erfarenhet bakom sig fastän tyngden av den totalt misslyckade Bushpolitiken, som han skulle överta som president, i princip gör honom lika omöjlig som Bush — ingen vågar i Amerika framhålla det självklara faktum att den amerikanska ekonomiska krisen helt och hållet är ett resultat av den från början misslyckade för att inte säga rent katastrofala Irakpolitiken, och allra minst McCain. Detta vågar Obama säga åtminstone indirekt, vilket stöter många amerikaner, som gärna vill leva kvar i sina illusioner om att *the American way of life* med ständigt slöseri och miljöförstöring är det enda sunda, vettiga och möjliga sättet att leva, medan det i själva verket är motsatsen, vilket amerikanerna har svårt för att fatta fastän de sväller upp till oformliga fettklumpar med diabetes av sina stillasittande liv mest i gasutspyende bilar.

Kina var som sagt det andra stora politiska temat, och där höll ***Henning Mankell*** tillsammans med författarparet ***Göran Leijonhufvud*** och ***Agneta Engqvist*** ett intressant seminarium under ledning av ***Dan Israel***, deras förläggare. Mankells roman "Kinesen" belyser den kinesiska faran i form av den nya kinesiska imperialismen och kolonialismen, som bland annat inbegriper ett projekt att vid Zambesis delta vid havet inplantera tre miljoner fattiga kinesiska bönder, som bara är obehagliga i Kina. Mankell belyste, att portugiserna gjorde exakt på samma sätt när de koloniserade Afrika för 300 år sedan i sin export av de fattigaste och mest besvärliga bönderna ur moderlandet för att dessa i stället skulle få hantera negrer som slavdrivare för imperiets ekonomiska utveckling. Medan Mankells roman är fiktiv men belyser en potentiell verklighet är Engqvist-Leijonhufvuds bok "Den haltande kolossen" helt dokumentär och skriven "inifrån" Kina. Ändå menade Leijonhufvud och Engqvist att Mankell överdriver den kinesiska faran och dess kritiska situation. Med det faktum för ögonen att 300 miljoner kinesiska bönder är förfördelade, besvikna och arga och blir alltmera så samtidigt som de växer i antal, medan samtidigt den kinesiska arbetarklassen alltmer lämnas utanför Kinas ekonomiska samhällsutvecklings *boom* och välstånd och inte ens får organisera sig fackligt men fortsätter att utnyttjas med skräplöner, vars antal också växer och blir allt argare, är det snarare mera troligt att Mankell underdriver den kinesiska faran. Lägg till detta den skenande kinesiska miljöförstöringen över hela landet (enligt Stalins gamla recept, att man kan köra över naturen hur som helst utan att den påverkas — det har i princip varit en regel utan undantag att varje kommunistisk diktaturs förhållande till naturen utmärkts av total ignorans och hänsynslöshet, med långtgående katastrofala resultat som osaneringsbara följder, i synnerhet för Ryssland och Kina,) och det faktum, att de kinesiska oroligheterna, (med i princip tio tusen fler demonstrationer och konflikter med myndigheter per år fram till 2005) inte längre förekommer i statistiken — man vågar inte längre föra den offentligt.

Ett annat hyperaktuellt ämne är den så hopplöst invecklade problematiken ***Kurdistan,*** som ***Ingmar Karlsson*** gjort ett behjärtansvärt försök att utreda närmare med tyvärr nästan enbart pessimistiska slutsatser. Kort sammanfattning av problemet: 30 miljoner kurder utan eget hemland fördelade på fyra nationer av vilka två är Irak och Iran, världens politiskt svårast infekterade, och utan

några utsikter alls att någonsin få en egen nation. Ingmar såg som kurdernas enda möjlighet att någon gång få en egen nation att eventuellt Turkiet, Irak, Iran och Syrien en dag skulle kollapsa, vilket trots deras fallfärdighet inte verkar aktuellt inom en historisk framtid. De flesta kurder bor i Turkiet (två tredjedelar och utgör en fjärdedel av Turkiets befolkning) och är där hårdast förföljda och får inte ens använda sitt eget språk offentligt. I Syrien är nästan alla kurder flyktingar från Turkiet. I Irak har de genom Kuwaitkriget 1991 fått ett visst självstyre, och här finns egentligen kurdernas enda politiska hopp, om detta självstyre kan utvecklas. Kurdernas största naturtillgångar finns i Irak, som naturligtvis staten Irak gör anspråk på fastän de finns i kurdiska områden. I Iran slutligen har ingen någon frihet och allra minst kurderna.

Ett mera personligt politiskt dilemma hamnade ***Sven Hedin*** i, när han fastnade i Hitlerkulten och aldrig kunde fatta att den var förfelad. ***Axel Odelberg*** berättade om detta under det första av alla bokmässans seminarier som jag inte somnade under. Sven Hedin var fullkomligt lysande som geograf och så perfekt som sådan som man under hans tid kunde bli och genomförde ännu i 60-årsåldern en åttaårig expedition under utforskande av öknarna i Östturkestan i ett av världens besvärligaste klimat i högt belägna öknar av eviga stormar och tunn luft och under strängaste kyla — kamelerna i Gobi överlever genom att äta snö. Icke desto mindre vandrade Sven Hedin fullständigt vilse i politiken och skrev ännu efter Hitlers död en okritiskt beundrande för att inte säga hjältedyrkande dödsruna om den fullständigt misslyckade diktatorn. Hans Hitlerdyrkan kom att så totalt befläcka hans storhet som geograf att hans namn efter andra världskriget (han dog 1952 vid 87 års ålder — han var jämnårig med Sibelius) så gott som tegs ihjäl ända fram till Axel Odelbergs insatser för att äntligen göra honom rättvisa, både som geograf och som politisk idiot.

Det andra seminariet som jag inte lyckades somna till handlade äntligen om Litteratur. Det var ***Ralf Andtbacka*** från Österbotten och ***Peter Mickwitz*** från Nyland (Helsingfors) som diskuterade den poetiska friheten i Finland jämförd med den poetiska ofriheten i Sverige, fastän rikssvenska skribenter ju skulle tyckas och synas ha en mycket större litterär frihet i Sverige med en bredare publik och med svenskan som härskande språk. Problemet är att i Sverige har de litterära strömningarna likriktats under 70- och 80-talets radikaliseringar, så att skribenter som avhållit sig från de allmänt accepterade (politiska och estetiska) tillrättalagda strömfårorna funnit sig utfrysta. I Finland har i stället pressen från det konkurrerande och härskande språket finska tvingat skribenterna till mera individualism, och då de varit så pass få och sällsynta har de desto bättre omfamnats och tagits hand om av en desto mera tacksam och kvalificerad läsekrets. I Sverige, som Henning Mankell sade, måste man skriva om våld och sex för att kunna sälja, annars kan man inte bli marknadsförd och hamnar då i de i praktiken utfrystas bakvattensvacuum, medan i Finland en poet är en poet och respekteras som sådan vad han än skriver och hur han än skriver, och ju friare han är från den allmänt accepterade strömmen (som bara döda fiskar flyter med), desto bättre. Det är som ett syndrom: är man ovanlig i Sverige sätts man på undantag och skrotas helst som mest till besvär för sin olönsamhet, medan det i Finland är tvärtom: ju ovanligare, desto bättre, då finlandssvenskarna i sig redan är så ovanliga. Seminariet leddes av skåningen ***Jonas Ellerström***, som med sin kontrasterande skånska mycket riktigt påpekade, att fastän de olika svenska dialekterna låter så extremt olika (som exempelvis skånska jämförd med finlandssvenska) kan man inte finna någon skillnad i det skrivna ordet, särskilt inte när det gäller poesi.

Refuseringsdebatten

Sedan 20 år har det varit likadant. Förlagen refuserar så likgiltigt som möjligt. Helst skickar de inte ens tillbaka manuskript längre. I bästa fall får man en fullständigt intetsägande refuseringsformel som går ut på att man bör kontakta förlaget om man vill ha tillbaka manuskriptet. I alltfler förekommande fall svarar förlaget inte alls någonsin, och när man hör av sig för att fråga vad som hänt vet ingen någonting medan manuskriptet är försvunnet, troligen hänvisat till dokumentstrimlaren.

Detta innebär, att förlagen struntar totalt i författaren, den möda han lagt ner i arbetet, arbetets litterära halt, författarens meriter och kunskaper, hur mycket och vad han (hon) har skrivit, medan det enda som intresserar dem är att tjäna pengar på redan färdiga bästsäljare, helst kioskvältare från utlandet.

Kort sagt, det lönar sig inte längre för förlagen att förlägga litteratur utom kortsiktigt.

Därmed har förlagen spelat ut sin roll i litteraturhistorien.

Kommentarer?

- refuserad sedan 37 år.

Fråga: Hur tycker du då att man skall göra ifall man vill ha nånting av kvalitet utgivet?

Svar:Det är det som är frågan. I princip finns det två svar – fortsätt, ge inte upp, och fortsätt bli refuserad; eller, pröva ett annat språk och ett annat land.Naturligtvis löser man problemet lätt själv om man har pengar så att man kan stå för utgivningskostnaderna själv... Det är förlagens vanligaste rekommendation.Problemet är, att kvaliteten sällan har pengar...

Niclas skrev: Det dök upp ett par tankar här bara...Om den lägsta graden av texter som accepteras av förlagen... finns ju alltid risken att det som refuseras helt enkelt är skräp!!! eller likt så mycket annat..... det görs ju fler olika böcker än någonsin förut. Fler namn blir kända hela tiden! Nån slags begränsning måste det väl finnas. Och det är väl där förlagen gör sina bedömningar.Om alla författare fick sina böcker utgivna skulle kundkretsen för en viss sorts böcker få för mycket att välja mellan. Och eftersom dom fortfarande har samma pengar så blir fördelningen av bokköp per författare mycket lägre och fler blir fattigare. Jag antar att förlagen reglerar så att ett visst antal kan överleva på att skriva. Att publicera för mycket inom en genre vore väl att ta död på de författare som redan lever på skrivandet?!

Niclas

Helt relevanta inlägg. Dock är det att befara att det förekommer eller åtminstone förekommit svartlistning på området, speciellt av sådana som försökte på 70-talet och inte var politiskt korrekta, (det måste man vara på den tiden, ju rödare, desto bättre,) och därför marginaliserades från början och förblev så, medan naturligtvis alltid sådana som betraktats och stämplats som 'för ålderstigna' aldrig haft någon chans. Även ålderdomligt språk, 'arkaisering' och bristande anpassning efter gällande normer och modernistiska krav har av ren slentrian utsorterats genast. 'Ju personligare, desto svårsåldare'. Kort sagt, allt som faller utanför en av etablissemanget vedertagen inskränkt ram av fördomsbestämd standard halshuggs utan kommentarer.Apropå 70-talets röda diskriminering var standarden i dåvarande Tjeckoslovakien ett system av 'vitlistning', alltså att i stället för svartlistning göra 'vita listor' på författare och litteratur som 'fick' förekomma. Naturligtvis har svartlistning och vitlistning aldrig förekommit öppet i Sverige, men det är att befara att det förekommit inofficiellt 'bakom kulisserna'.Det mest bedrövliga med denna utveckling mot ensidig kommersialisering exkluderande allt udda är att därmed kvaliteten körs över och skrotas av kvantiteten.

Leif från Lund skrev: Bokförlagen är idag överhopade av insända manus, och snart detta flöde kan jämföras med en litterär pappersinsamling, där säkert många bra berättelser drunknar i överflödet. Det vore ett oerhört tidskrävande och kostsamt arbete ifall alla manus skulle läsas. Därför finns en del kriterier avseende urvalet av de "författare" som inför förlaget inte är kända; gräddfilen är då exempelvis tidigare publicerade, eller personer kända i andra gärna media sammanhang. Så här nedan några råd hur man kan väcka förlagets intresse:1. Följebrevet; det allra första förlaget läser, oerhört viktigt hur detta är formulerat. Tona ner det personliga, hur bra du är på att skriva, vilka sommarkurser i skrivande du genomgått och liknande, för det struntar förlaget i, det enda de bryr sig om är ju vad ditt manus handlar om.2. Därför i följebrevet lägg ner all din energi på en kortfattad säljande beskrivning av din boks handling, så lockande att ditt manus hamnar i högen "kan vara något att titta närmre på".3. Nästa steg blir att förlaget börjar läsa dina ord, men aldrig hela romanen, i sämsta fall redan efter första romansidan hamnar ditt verk i returhögen, och mitt råd är att de första fem – tio sidorna är helt avgörande, lockar dessa inte till fortsatt läsning då är det kört. Redaktörerna är erfarna och ytterst skickliga, redan efter ett par rader så får de en uppfattning om språkets kvalité, då om detta är ännu en "textbroiler" befriad att kommunicera med framtida läsare, ty det mesta som

skickas till förlagen idag är rena rama skrivarskiten, obearbetat, egofixerat, sitta i TV-soffandröm....4. Låt oss förmoda att ditt manus väckt ett visst intresse hos förlaget, då hamnar ditt skrivna verk i en mer intressant hög, nämligen i lektörshögen, det vill säga senare hamnar hos såna som mig, frilansande extraknäckare som åt förlaget läser varenda sida ända till slutet. Vår uppgift är att fylla i en del formulär, i vilka vi anger kvalitén såväl hur vi bedömer att boken kan klara sig den allt tuffare bokmarknaden, därtill skriver vi en mer personlig läsupplevelse, närmast likt en kultursidas recension. Därmed har vi tjänat en hyfsad slant i denna litterära pappersinsamling, och vette katten om inte vi lektörer är pengavinnarna i detta eskalerande författardrömsvansinne.5. Sen hamnar ditt manus på agendan i ett utgivningsmöte hos förlaget, blir utslaget negativt, så trycker de ut sitt sedvanliga standardsvar till dig, alltså du får oftast ej ta del av lektörens bedömning.Annat var det förr, då delgav förlagen varför de inte valt att publicera ditt verk.Ungefär så här ser verkligheten ut idag, vill ju inte dra alla förlag med samma kam, det enda förresten idag som kan gynna en okänd debutant, det är faktiskt att skriva poesi, eller typ om självsvält, ty då kan förlagen söka efter statligt kulturutgivningsbidrag och därmed reduceras förlagets ekonomiska risktagandet. Detta gäller även för litteratur riktade mot barn och ungdom.6. Oavsett publicering eller ej, för envar som gillar att skriva så skall den inte ge upp, ty skrivandet i sig själv utvecklar människans förmåga att kommunicera i andra nog så viktiga sammmanhang.Lycka till/leffe

Mycket intressant och upplysande. Frågan är hur man skall tolka sådana (okända) refuseringar där förlagen aldrig ens svarar på något sätt och man aldrig får veta vad som hänt..., som i ett försvinnande i det totala svarta hålet...Tack för ditt utförliga och mycket givande svar.Mottog detta brev från en annan lektör:

"Jag beklagar, men jag tror alla lektörer svider av pinsamheten i ungefär samma sits – pappersfloden dränker hela marknaden, det mesta bara måste hamna i kloaken läst eller oläst, och naturligtvis blir nästan alla lidande. Felet är inte förlagens eller landets eller dess mentalitets utan snarare systemets som gjort kommersialismen enväldig och allenarådande, vilket resulterat i denna skrot- och skräp- och skval- och fuskkultur av masskonsumtion där, som du säger, kvantiteten dränker och utplånar kvaliteten. Redan van Gogh fick aldrig en enda tavla såld och var ändå sin tids bästa målare – redan då, för mer än 100 år sen! Kanske ingen bättre illustrerade vår moderna världs dilemma än Franz Kafka med hans skildring av den totalt desorienterade människan i en mardrömsvärld av omänsklig absurditet. Även Orwell träffade sanningen bättre på spiken än han själv var medveten om i sin skildring av en värld där alla etablerade värderingar är motsatsen till vad de borde vara, till all logik, sundhet och mänsklighet. Tyvärr är vi inte ens medvetna om detta dilemma. Därför måste en ovanlig begåvning, i stället för att uppmuntras och föras fram, hänsynslöst slås ner och spolas ner i kloaken, därför måste all idealism, i stället för att uppskattas för sin konstruktivitet, stämplas som farlig och motarbetas till varje pris, därför måste man göra motstånd mot skönhet och värja sig emot den, då den kan ge upphov till farliga känslor, i stället för att älska den och njuta av den; och då kan man verkligen ifrågasätta att vi har detta kontroll- och hjärntvättssamhälle där förmynderiet måste ges all prioritet och sättas före individen och hennes frihet till ett eget liv.

Din olycka är inte att du valt fel yrken utan att du valt sådana yrken som inte är gångbara i detta samhälle, alltså klassisk musik och litteratur, i stället för att kombinera någotdera yrkena med något som du kunde försörja dig på. Jag tvivlar på att exempelvis Jan Guillou alls hade kommit fram med sin extrema våldsfixering om han inte som journalist lyckats göra ett scoop som avslöjare av etablissemangets korruption. Du valde friheten i ensidig kreativitet, och även om du inte fått fan för det så måste vårt ihjälbyråkratiserade samhälle i slentrianens namn kallsinnigt tiga ihjäl dig av total likgiltighet, då kreativitet, positivism och initiativ inte går ihop med det Kafka-Orwellska etablerade paradigmet.

Lyckligtvis kan du ändå fortsätta arbeta i kloakerna, underjordiskt men fritt. Kanske någon nån gång upptäcker vilka pärlor du odlat där. Mest beklagar jag att sådana arbeten av dig inte fått komma fram som verkligen skulle göra gott i samhället, typ dina historiska allmänbildande arbeten, din musikhistoria och för all del din så ovanligt tonala och harmoniska musik. Att sådant inte får höras medan oväsen, disharmonik och skvalmusik förstärkt till outhärdlighet skall få härja fritt till men för vår hörsel tyder på att den värld som Kafka och Orwell försökte komma till rätta med dess värre egentligen inte är något annat än en ny mörk medeltid, som vi befinner oss mitt i utan att ens reagera där emot.

Kort sagt, tyvärr, ju mera man gräver i massgraven, desto värre blir det, och därför är det tyvärr befogat att säga: ju mindre sagt därom, desto bättre. Jag är rädd att jag sagt på tok för mycket.Håll mitt namn utanför sammanhanget.med vänliga hälsningar,N.N."

Slutsats av debatten: Det tvångsmässiga kommersiella tänkandet förlamar och korrumperar hela kulturen. En fattig konstnär ska inte behöva bekymra sig för att nödgas betala för sin utkomst, vilket ofta är hans största bekymmer idag, där endast redan etablerade namn (helst med förmögenhet) kan accepteras såsom resurser för någon lönsamhet.

Ainolasyndromet

I samband med Talbot Mundys deklinering i sitt leverne och författarskap mot sitt senare liv i välfärdens och framgångens tecken kan det vara intressant att diskutera detta syndrom, som använts för att förklara Sibelius tonsättartystnad under den sista tredjedelen av sitt liv, när han helt sonika upphörde med att presentera nya kompositioner efter att ha fått sitt på det torra i ekonomiskt och hälsomässigt hänseende vid 60 års ålder. Hur många litterära nobelpristagare har inte på samma sätt tystnat litterärt efter att ha fått nobelpriset, som Ernest Hemingway, John Steinbeck och Rudyard Kipling, bara för att nämna några av de mest flagranta exemplen, medan även en sådan koryfé som Verner von Heidenstam tystnade totalt vid 56 år när han inte kunde bli mera etablerad. På samma sätt tystnade Gioacchino Rossini, världens rikaste kompositör genom tiderna, när han knappast längre kunde nå högre superlativer av välstånd, för att under decennier sedan huvudsakligen bara ägna sig åt matlagning. Dock är syndromet ingen regel, då det är viktigt att i sammanhanget peka på undantagen: både Verdi och Wagner tröttnade aldrig, Verdi komponerade sin sista opera, det komiska mästerverket "Falstaff", så sent som vid 81 års ålder, och även Ralph Vaughan Williams, en annan segsliten åttioåring, fortsatte komponera upp i åttioårsåldern. Samtidigt kan man peka på flera världsförfattare som aldrig fick något nobelpris, som icke desto mindre aldrig förtröttades i sitt författarskap, som Henrik Ibsen, Leo Tolstoj, Robert Graves, Graham Greene, Karen Blixen, Strindberg, Zola, Joseph Conrad, Tolkien, Graham Greene, Mark Twain, och till och med Thor Heyerdahl.

Kort sagt, detta syndrom är varken allmängiltigt eller entydigt. Man måste inte bli mumifierad levande bara för att man blir världsberömd, (Ainola har ibland beskrivits som Sibelius mausoleum som han fick redan medan han levde för att däri finna sig i att vara begraven levande,) lika litet som "konstnärer måste lida för att kunna skapa mästerverk", en av konsthistoriens banalaste och värsta floskler. Vad en konstnär behöver för att kunna skapa är enbart självdisciplin. Saknas den, så blir det ingenting hur bra man än är, medan faktiskt ingenting är omöjligt för den som en gång har den och förstår att bruka den rätt, vilket bäst bekräftas av de allra segaste konstnärerna, som Michelangelo, Tizian, Charles Chaplin, Dostojevskij, Claude Monet, Victor Hugo, Richard Strauss, Beethoven, Bach och Händel, bara för att nämna några.

1900-talets viktigaste författare.

Under de senaste åren har talrika folkomröstningar ägt rum i olika länder om det egna landets viktigaste bok. England valde Tolkiens Ring-trilogi, och i Sverige valde man Mobergs Utvandrarna. Sådana "folkomröstningar" måste dock betecknas som ytterst betänkliga och otillförlitliga, då de som villigt röstar till en dominerande del utgöres av fördomsfulla tanter. Många som verkligen vet något om litteratur vill inte befatta sig med sådana folkomröstningar, då de menar, att folkomröstningar är något som bara bör äga rum i så viktiga politiska frågor att angelägenheten i deras demokratiska lösningsprocedur varit maximal. Man kan inte lösa estetiskt känsliga frågor på vulgär demokratisk väg.

Vi vill här presentera ett förslag till århundradets viktigaste författare med motiveringar.

1. Leo Tolstoj. Fastän han mera tillhör 1800-talet har hans betydelse för 1900-talet varit oöverskådlig främst genom att han var den förste uttalade pacifisten och vågade utmana hela sin

samtid med denna för en man med världsrykte då ytterst modiga princip. Alla 1900-talets främsta män har varit hans lärjungar.

2. Stefan Zweig, den kanske innerligaste litterära lärjungen till Tolstoj, som genom sin breda universella humanism blev mellankrigstidens mest betydelsefulla författare genom bland annat sin förmåga att kunna omfatta alla mentaliteter och förena dem i en unikt idealistisk konstruktivism.

3. Henrik Ibsen, den störste av alla dramatiker efter Shakespeare, vars pjäser aldrig upphört att förbli irriterande aktuella och i högsta grad banbrytande genom framför allt sin revolutionära kvinnosyn, med vilken han även förenat en imponerande djup och varm människokännedom.

4. August Strindberg, den andra store nordiske dramatikern, vars pjäser förblir lika evigt angelägna och aktuella som Ibsens om han dock saknade Ibsens djupa humanitet men lyckades ersätta denna med även en imponerande diktning på prosa, i poesi och inte minst i idéexperimentella skrifter och outtröttliga debatter.

5. Jean-Paul Sartre, en annan stor dramatiker, som även outtröttligt producerade intressant prosa och aldrig upphörde med att stå i världsintellektualismens centrum genom sitt ständigt energiska intresse för allt aktuellt väsentligt. Albert Camus hade dock kunnat överträffa honom om han hade fått leva.

6. Selma Lagerlöf, den underbara sagotanten, vars outslitliga berättelser alltjämt idag fascinerar en hel värld och genom sin djupa mänsklighet och klokhet rentav fortsätter att väcka nytt internationellt intresse i högre grad än Strindberg.

7. John Ruel Tolkien, som med sin trilogi om Ringen skapade en helt ny litterär genre som visat sig vulkaniskt och explosivt livskraftig: *fantasy* är idag ett begrepp lika omfattande som indianböckerna, science fiction, seriefigurer och de historiska romanerna för hundra år sen. Samtidigt är *Ringen* en omfattande symbolisk allegori om hela vår egen hemska tid.

8. Ernest Hemingway, den överväldigande macho-amerikanen, som även lanserade en helt ny litterär stil, som nästan funnit alltför många efterföljare: den mans-chauvinistiska dådkraftigheten med överlägset oemotståndlig tuffhet som kännemärke.

9. John Steinbeck, som förblir älskad av en hel värld för sin sympatiska medmänsklighet omfattande främst vanliga och enkla människor, gärna luffare och drinkare, samtidigt som han har en episk kraft och ett imponerande sinne för formen i högre grad än Hemingway.

10. Erich Maria Remarque, den tyske pacifisten, som förblev konsekvent som sådan mitt i sitt eget hemlands kataklysmatiska och oformliga krigsparoxysmer. Hans krigsskildringar av egen erfarenhet förblir oöverträffade mänskliga dokument som evig bannlysning av kriget.

11. Joseph Conrad, den store polske pessimisten och sjömannen, människoforskaren och livsfilosofen, som blev engelsman och skapade en helt ny sorts engelska som bildade skola. Hans romaner förblir oöverträffbara i sin genre som livsgenomskådande psykologisk litteratur.

12. Romain Rolland, Stefan Zweigs läromästare och vapenbror i pacifistiskt korståg mot första världskriget, samtidigt vårt sekels störste litteräre utforskare av musiken och portalfiguren för det internationella intresset för hinduismen, då han introducerade Ramakrishna, Vivekananda och Tagore för västerlandet.

13. Conan Doyle, som förde fram detektivromanen i rampljuset och gjorde genren till seklets mest populära genom sin egen oöverträffbara tankeskärpa. Tyvärr kom hans lika framstående historiska och science fiction-romaner därmed i bakgrunden.

14. Bernard Shaw, den store satirikern och socialistiske filantropen, som med sin humor gjorde sina utmanande debattpjäser fullkomligt oemotståndliga och omåttligt populära. Hans stjärna är dock i dalande genom världssocialismens nedgång och fall.

15. Bertrand Russell, seklets kanske störste filosof, en outtröttlig kämpe för förnuft och mänskliga värderingar mot orättvisa och maktmissbruk och har nästan tjänat som seklets främsta världssamvete.

16. Jack London, vars vildmarksskildringar och äventyrsromaner förblir oöverträffade i sitt slag. Samtliga hans böcker om Alaska kommer alltid att stå sig som exempel på extrem realism och som dokumentationer av livets heroism under de svåraste tänkbara förhållanden.

17. Somerset Maugham, vars noveller och romaner i sin mångfald dominerat nästan hela första hälften av århundradet. De kommer att stå sig genom sin briljanta exposé över livets mest besynnerliga märkvärdigheter.

18. James Hilton, Cambridgestudenten som gav oss läraren Chips och Shangri La bland mycket annat, en djupt mänsklig livsskildrare som grovt underskattats och vars romaner om ryska revolutionen, första världskrigets långtgående mänskliga bieffekter och atombombens tillkomst torde förbli klassiker.

19. Graham Greene, den grubblande katoliken, som byggde vidare på Joseph Conrads experimentella och psykologiska väg i seriösa försök att komma till rätta med livets mest vidunderliga problem.

20. Anton Tjechov, troligen den yppersta novellisten i världslitteraturen, vars varma mänsklighet och ytterst förfinade estetik i en nyanserad melankolisk livsuppfattning och återgivning utan motstycke i sin finkänslighet förblivit unik och omöjlig för någon att efterlikna.

21. Henryk Sienkiewicz, den store episke polacken, vars roman *"Quo Vadis"* haft ett oerhört inflytande och i någon mån resulterat i kristen pånyttfödelse.

22. Boris Pasternak, den förste som vågade fullt ut belysa Sovjetunionens skuggsidor och som ensam fick stå för det till att börja med. Men andra följde efter, och småningom utlöstes lavinen.

23. Bertolt Brecht, en dramatiker som inte kan ignoreras vad man än med goda skäl kan ha emot honom. Hans kärva expressionism och poetiska realism konstituerar en dramatik som alltid kommer att förbli levande och aktuell.

24. Thor Heyerdahl, den kontroversielle men okuvlige resenären, som aldrig gav upp, och vars reseböcker haft ett oerhört positivt inflytande på alla tänkbara nyskapande sportinitiativ, främst segling och andra primitiva sätt att resa.

25. Karen Blixen, den exotiska sagoberätterskan, som visade att romantiken visst även kan existera i vår tid, och vars självbiografiska roman *"Out of Africa"* av Charles Chaplin med rätta betecknades som den enda bok i och om vår tid som man verkligen borde läsa.

Därnäst kunde nämnas Herbert George Wells, doktor Axel Munthe, Rabindranath Tagore, Mark Twain, Rudyard Kipling, Nevil Shute och – P.G.Wodehouse.

Observera, att endast en tredjedel av dessa våra kandidater till rangen av århundradets viktigaste författare är litterära nobelpristagare.

Jacob Wallenberg på galejan (1746-78)

Det är svårt att tro att författaren till "Min son på galejan" skulle ha varit präst. Såsom präst torde han ha varit en av de mest frisinnade någonsin inom det skrået. Hans humor är kanske den mest rabulistiska i Sverige någonsin. Hejdlöst roar han sig med de mest burleska beskrivningar av naturalistiska fenomen i livet till sjöss. Han drar sig inte för att i hela kapitel behandla förargliga banaliteter som sjösjuka med dess ofrånkomliga vomering med diverse yttringar, hans träck- och avträdeshumor både beträffande det stora och det lilla är lika omfattande som liberal utan att någonsin riskera att bli för realistiskt anstötlig, då han alltid förstår att beskriva genom behagliga omskrivningar i oantastligt ordkonstnärskap, och som mest sympatisk framstår hans humor när det gäller det täcka könet med både lösa och hårdare varianter, vare sig det handlar om dess belägring eller dess försvar. Som gloria omkring hela reseskildringen står förstås inmundigandet av diverse ädlare vätskor med punschbålen som solid basis för all verksamhet till sjöss.

"Min son på galejan" är en reseskildring från det Ostindiska Kompaniets tider. Resan görs med skeppet "Finland" från Göteborg via Kapstaden och Java till Kanton i Kina under tiden december 1769 till september 1770. Under reseskildringens gång förändras den burleska tonen, och man märker hur författaren långsamt blir mer och mer allvarlig kanske till följd av intryck från livets moraliska prövningar under resan, då han fick begrava ett betydande antal kamrater, som han säkert tömt många glas tillsammans med under gladare dagar. I Kina avbryts reseskildringen tvärt för att aldrig fullbordas. "Finland" kom hem igen i juni 1771, (under dessa tre år föddes Napoleon, Beethoven och Walter Scott,) men intet ord berör något av återresan. Han gjorde två resor till till Kina som skeppspräst men fick efter den tredje resan ett pastorat och strandade på landsbygden där han dog endast 32-årig 1778 "av röt- och gallfeber". Han skrev alltså sitt humoristiska mästerverk, "det svenska skämtets evangelium", vid bara 23 års ålder. Det publicerades först efter hans död.

Egentligen hette han bara Jacob Wallberg och kom från Linköping, men han "adlade" sitt namn till Wallenberg. Kuriöst är att även denne Jacob Wallenberg hade en nära broder Marcus Wallenberg. Det underbara med Jacob Wallenbergs lilla bok är att han var en så exempellös litterär begåvning samtidigt som han var en så gudabenådad humorist. Genomgående lyfter han upp hela sin grova sjörealism med både utsökt och snillrik poesi. Richard Henry Dana Jr har kallats den realistiska sjöromanens fader, men Jacob Wallenberg ligger sjuttio år före och är dessutom roligare. Ett smakprov: (ur del III kapitel 10: "Nyttigt att läsa för alla sjögalanter")

"Jag förgäter aldrig, hur jag av en händelse råkade såsom en annan Actaeon att överraska en Diana samma afton. Jag ärnade gå ut och – och räkna sjustjärnorna, när i en hast en okänd röst bakom förstugdörren hördes framsucka: O! My dear, my dear! Nyfikenhet lockade mig att stå på lur. Jag lade örat till och oppsnappade några fragment av en kärleksförklaring, som var väl den artigaste i sitt slag.

Jag upptäckte en framskjutande snibb av en fruntimmersrob, ty dörren förmådde icke skyla dem helt och hållet undan månens avundsjuka åsyn; men vilken Damon var, ville jag ej utgrunda. Det minns jag likväl, att han suckade ett ord svenska, ett ord engelska, ett holländska m.m. – Charming creature, ich ljuge night. Ich love ye, with all my heart. – Give me a kyss for min hund. – My dear. – Här parerades en smula, och det lät likasom tvenne skulle kyssa varann. Jag lystrade vidare och hörde en annan finare stämma: – Ach, mijnheer, gij bent een schelm; – de ostindische liefde ist niet veel te vertrouwen... go! go! niet mehr, ik heb ge tween gegeven. – Men den andre syntes ännu icke hågad att rymma fältet utan snarare sakta: No, no, my sweet jungefru, ye hebb me sewen kysse versproke – ye mut me for den hund betale – one more – that war mooi – one more, one more, – och sålunda blev intet annat än one more hela långa stunden, ända till dess hans mooi jongejuffrouw tycktes bli ond och sade: Wat! Schamm gij ju niet? Ik bliwe kwaad – gij besmett my de mond – foei! gij bent van dag niet gerasseert. Hoe veele Zoentjes zal ik dan voor en hond geven?

I det samma knarrade den skvallersamma dörrhaken, varpå hon viskade: st! st! go! ge mal portret – go, go! my moeder komt. – Mamma kom inte. Men jag kunde omöjligen bärga mig för skratt. Och det var orsaken att de bägge två hals över huvud, lupo undan, lämnande i brådskan en rosig näsduk efter sig, märkt G.K.

Sällan vinner man något vid dylika oförmodade upptäckter. Actaeon överraskade Diana i ett bad och blev förvandlad till en hjort för omaket. Icke bättre lyckades jag denna gången, ty då jag efteråt

bar näsduken tillbaka till min Diana och begärde såsom deltagare i hemligheten en kyss för mitt fynd, fick jag endast en örfil för all min möda. I harmen skall jag ock utopa hennes namn för hela världen: det var den elaka.... dock nej, jag vet ingen större synd, än skvallra på flickor. Jag stoppar min örfil i taskan och tiger, förmanande var och en snapphane, som lurar i portskjulen efter fruntimmershemligheter, att av mitt och Actaeons öde taga en hälsosam åtvarning.

Däremot kunde jag väl ha hjärta att förråda den röda överrocken, av vilken jag såg en flik i månskenet; men det händer ibland, att den som röjer en annan blottar sig själv. Därför säger jag ej mer, än att han hade skänkt henne en knähund eller en knähynda, och att denna herr knähunden, eller denna jungfru knähyndan, skulle med kyssar eller efter den holländska myntfotan med Zoentjes återgäldas. Huruvida han efteråt har vunnit förhöjning i procenten, skall jag ej kunna berätta er, men det vet jag, att han en gång viskade med henne under solfjädern och drog en suck som tycktes komma ända från stortån, sägandes: Ich önske kunde so well slape, as min hund this night.

För likhetens skull med föregående ämne, vill jag här bifoga ett besynnerligt brev, som en händelse bragte mig i händerna. Det var ställt till någon av Bayens nymfer, och innehåller allt det ömma, som nånsin ett svällande sjöhjärta kunnat frambringa. Författaren, vars namn jag verkligen icke vet, lär ha hört, att kapska fruntimmer, såväl som alla österländska i gemen, älska mycket en förblommerad stil, och därför valt detta skrivsättet. Jag tillstår, jag fick icke tid att avskriva mitt original. Men mitt goda minne skall ersätta denna bristen. Ungefär lydde det sålunda:

"Makalösa skönhetsblomma!

Dina ögons kanoner ha skjutit eld i mitt hjärtas krutdurk. Min skuta har stött på dina behaglighetsklippor och bräckt min kallsinnighets bogspröt, så att, därest din bevågenhets vind ej snart blåser upp mina begärelsers segel, lär jag drunkna i min förtvivlans häftiga bränningar. Ja, skönaste ängel, jag älskar dig mer än fördevind och piastrar. Tillåt mig därför fälla mina önskningars ankar uti din Goda Hoppsudde, och med min kärleighets oktant söka latituden av din terra incognita. Dina ögons kompass skall hädanefter utstaka min kurs och din viljas roder styra hela min levnads skuta. Om du visste, huru din skönhets eld flammade i mitt hjärtas kakelugn, skulle du säkert utsläcka den med dina ögons medlidande vattensprutor. – Fördenskull, min korall, var icke så hård som Romansklippa, och krossa inte min brinnande älskogs glaslampa under tyngden av din kallsinnighets isberg. Skicka mig vackert några härliga förfriskningar med ditt brevs paketbåt, eller kom själv. Jag sänder dig nu femton båtsfat fulla med hälsningar, och förbliver med ballast och bramsegel, i alla väder, hela kompassen runt

Min makalösa Majblommas

undergivne Kölsvin,

N.N."

"P.S. Hälsa fader och moder. Jag önskar dem dubbla ransoner av allsköns välsignelse.

Farväl."

Brevet var skrivet på holländska, och läsaren tör gissa, liksom jag, att han därmed endast haft i sinnet att bry sin sötunge."

"Bröllop i Bohuslän" – bondsk illslughet

En rik bonde i norra Bohuslän var beryktad för sin snålhet. Han hade en enda dotter, som var vida prisad för sin skönhet och ansågs vara skärgårdens bästa parti, men bonden höll henne hårt och vägrade gifta bort henne.

Det förekom i södra Bohuslän en äventyrlig bondson som rest mycket som sjöman och varit så långt borta som i både Främre och Bortre Indien samt Västindien. Av en slump träffades han och den rika bondens dotter, och tycke uppstod. Hon blev mycket kär i honom. Bonden förhörde sig om honom och erfor att han var vid dålig kassa efter så många resor. Emellertid verkade det omöjligt att skilja de unga tu, och den unge äventyraren var för fiffig för att det skulle lyckas att hindra dem från att träffas. Bonden lät sig övertalas av sina grannar till att gifta bort sin dotter med honom. Alla frågade sig då, hur stor hemgiften skulle bli.

Bröllopet blev lysande ute på en av öarna, och bonden var på sitt allra bästa humör och tycktes acceptera sin svärson utan några reservationer. Långa tal hölls som var anmärkningsvärda prov på välvilja, generositet och översvallande vältalighet. När allt var över efter ceremonin i kyrkan tryckte bonden hjärtligt brudgummens hand och sade så att alla hörde det: "Gratulerar, min svärson, till att ha gift dig med min enda dotter, men hemgiften blir noll." Fräckheten var så makalös för att den var så hjärtlig.

När bruden skulle stiga ur båten efter bröllopet halkade hon och föll i vattnet på ett mycket olyckligt sätt. Strömmarna drog ner henne, och den vita brudutstyrseln hindrade hennes rörelseförmåga, drog åt sig vatten som en svampdräkt och drog ner henne den också. Hon försvann, och liket hittades aldrig. Det enda man hittade av henne var fragment av brudklänningen långt senare.

Brudens fader lyckades med mutor och lagvrängning få äktenskapet ogiltigförklarat på grund av svärsonens insolventa ställning. Det etablerades att han haft dolska syften med äktenskapet, fastän hans kärlek varit äkta. Kort därefter omkom svärsonen i en båtolycka.

Bonden förblev glad och nöjd resten av sitt liv.

Selma Lagerlöf ville skriva en brett upplagd roman om affären efter "Anna Svärd", men Svenska Akademin, åldern och döden kom emellan.

Snålheten hugger hellre av sig handen än skänker bort något med den.

I Bohuslän säger man på lokala håll, att djävulen har större makt och är populärare än Gud, då djävulen skrattar mera, eftersom han har ett större sinne för humor.

Gustaf Fröding

Det har sagts mycket elakt om Fröding. Litteraturhistoriskt har man ofta behandlat honom nedlåtande som människa hur mycket man än har uppskattat hans poesi. Frödings konst förblir för alltid en varm och ljuvlig ström av renaste guld, och hur mycket man än inte har kunnat blunda för det har man samtidigt som "motvikt" också envist framhållit hans sjukdom, hans dryckenskap, hans svaghet och hans svårt belastade påbrå. Man har framhållit hans båda föräldrars debilitet och oredlighet och försökt ge en "realistisk" bild av Fröding som den sista dödfödda utväxten på ett familjeträd av ständigt tilltagande degenerering.

Sett ur det senare 1800-talets naturalistiska perspektiv är det onekligen mycket som talar mot Fröding som både människa och karaktär. Han liksom kom fel från början och kom aldrig rätt igen. Hans föräldrar hade inte kunnat ge honom en sämre start än vad han fick. Fadern, arvtagaren till en stor bruksrörelse, misskötte allt, övergav hemmet och reste utrikes strax innan sonen föddes. En bidragande anledning till hans nyckfulla agerande var att Frödings mor under havandeskapet visat tecken på sinnesförvirring. Sedan hon utan fadern i ensamhet fött sin son Gustaf tvångsintogs hon på ett nervhem i Danmark där hon förblev insydd i mer än ett år. Sitt första år fick Fröding alltså leva utan varken moder eller fader. När modern kom tillbaka efter mer än ett år vägrade hon acceptera eller ens se sin son. Fadern kom inte tillbaka igen förrän Gustaf var två år gammal. En sådan start fick Gustaf Fröding.

Han kunde sedan aldrig bli normal igen, som han själv sade. Han förblev alltid en outsider och klarade varken skola eller universitet. Sin enda tillflykt undan den brutala verklighetens svek mot honom från början såg han i sina egna drömmar. Han var alltid en drömmare och blev aldrig mer än en drömmare.

Som sådan kunde han inte heller förklara sig särskilt väl för det motsatta könet. I kärlek var han den evige förloraren hur vackra hans kärleksdikter än kunde vara. Den enda kärlek han någonsin fick köpte han för pengar, och den kärleken var inte mycket värd. Som misslyckad älskare och student i Uppsala föll han så för frestelsen till accelererad verklighetsflykt genom dryckenskap. Men det var inte det som knäckte honom.

Det storslagna med Gustaf Fröding är, att han trots ett sådant påbrå, trots en sådan total brist på gemenskap med andra människor, trots ett liv av enbart bitterhet och trots att allt gott i livet förnekades honom, så skrev han en så utomordentligt god, glad och utsökt poesi som han gjorde. Han har få likar inom det svenska språket vare sig det gäller verskonst, humor, fantasi, karakterisering eller stilkänsla och formsinne. Han kunde genomskåda alla men var aldrig elak.

Och genom detta börjar han blomma. Efter debuten som 30-åring går hans bana spikrakt i höjden, och genom dikterna i "Gitarr och dragharmonika" och "Nya dikter" skriver han sig rakt in i hjärtat hos hela det svenska folket. Och så kommer smällen. Vad hände egentligen?

Han kommer ut med sin tredje diktsamling, "Stänk och flikar", som visar sig vara hans mest personliga hittills. En ny Fröding uppenbarar sig. Han öppnar sitt hjärta, han visar sig intim, han blottar en ömtålig känslighet, han vågar ta sina läsare i sitt fulla förtroende. Resultatet – åtal och rättegång för osedlighet. Detta är den totala dubbelmoralens tidevarv, när fall som Oscar Wilde och Dreyfus manglas ihjäl i den etablerade moralens namn och deras liv söndertrasas offentligt utan hänsyn till individen, och samma öde drabbar Gustaf Fröding av alla mänskor, bara för att han skrivit alltför uppriktigt om förbindelser med lösa kvinnor och rent sex. Dikten "En morgondröm", som han korsfästes mest för, är den ena av "två glädjedikter" och är ett klart uttryck för bara ren optimism och entusiasm inför ung och vacker kärlek. Han frikändes till slut men inte förrän hans själ hade manglats och kramats och dissekerats av en hel offentlighet och kunde återbördas till honom som en färdigt urkramad trasa.

Det var detta som knäckte Fröding: offentlighetens totala okänslighet och kallsinniga elakhet inför en udda person som vågade blotta sin känsligare själ. Han kom aldrig ut med någon riktig diktsamling igen, och två år senare skrev han själv in sig på ett sinnessjukhus i Uppsala för i stort sett resten av livet. Hans sista 14 år var egentligen bara en enda lång sittstrejk och bitter protestdemonstration mot att en riktig poet inte kunde få bli behandlad som en sådan i Sverige.

Den litteraturhistoriskt nedlåtande behandlingen av honom som människa är alltså egentligen bara en fortsättning av den kränkande behandlingen av honom i sedlighetsmålet, som om man inte kunde sluta kasta sten på en redan stenad martyr. Men å andra sidan har de som förstått värdet i hans poesi aldrig svikit eller glömt honom. Selma Lagerlöf hörde till hans varmaste beundrare, och året innan han dog, medan alltså Strindberg ännu levde, var det många som krävde hans utnämning till Sveriges nationalskald. Det var kanske för mycket begärt, men förvisso är Gustaf Fröding som poet ett av de få verkliga äss som Sverige har.

Selma Lagerlöf och musiken.

Selma Lagerlöf är den oöverträffade psykologen i svensk litteratur. I mästerverk efter mästerverk står hon på intimaste fot med de svåraste sidorna av det mänskliga psyket och lyckas i regel lösa de mest intrikata psykiatriska problem med en lugn och klart skärskådande blick som egentligen bara kan jämföras med Dostojevskijs i snillrik skärpa. Hon behandlar bland annat fanatism, alkoholism, kannibalism och sinnessjukdom, det sistnämnda i otaliga varianter och vanligen i sina mest gripande böcker. I en av dem låter hon musiken spela in i en avgörande roll, och det är kanske hennes mest egenartade, finkänsliga och utsökta bok.

Gunnar Hede i "En herrgårdssägen" är son av ett rikt och fint hem och skickas till Uppsala att studera, där han slösar bort tiden med att mest bara spela violin för sig själv, naturligtvis på ett

gammalt fint 250-årigt italienskt instrument. Studierna försummas därför helt. En god vän påtalar för honom det ansvarslösa i detta och ställer honom inför situationen att han måste tjäna pengar för att rädda sin hemgård. Gunnar Hede överger då studierna för att tjäna pengar som gårdfarihandlare, som hans farfar gjorde, som skapade familjeförmögenheten.

Så långt är allt rätt tänkt, men Gunnar inlåter sig på ett äventyrligt affärsföretag som slutar med katastrof och han själv blir schizofren. Han blir två olika personligheter, den ena alltjämt den gamle Gunnar Hede som då och då återfår sinnesjämvikten, den andre den förvirrade gårdfarihandlaren, som genom sin personliga affärskatastrof involverande en förolyckad djurtransport lider av en dödlig skräck för alla djur.

Den lilla flickan som räddar honom, Ingrid, är den mest betagande av alla Selma Lagerlöfs kvinnogestalter. Det är hon som inser musikens betydelse som nyckeln in i Gunnars trassliga själsliv. Hon lider själv av en sorts översinnlig fattningsförmåga, som skiljer henne från vanliga människor och deras gemenskap, och hon blickar in i nästan övernaturliga drömvärldar för att genom symboliska föreställningar bättre förstå sig på verkligheten och kunna åtgärda den än vanliga människor gör, som bara ojar sig och beklagar sig över Gunnars öde eller sällar sig till skaran som retar och hånar honom för att han niger så ödmjukt för kattor och kor.

Samtidigt är sagan den borne musikerns tragedi som inte fått lov att bli musiker. Att det är vad han borde ägna sig åt står klart både för honom själv och för läsaren genom hans första glänsande musikerframträdande hos cirkusartisterna, men han tvingas in på en helt annan och hårt materialistisk bana som han inte alls är funtad för och ej kan klara av.

Selma Lagerlöf begagnar sig sedan av musiken för att pejla Gunnars själsliv. Som förvirrad gårdfarihandlare har han en helt annan repertoar på sin fiol än som Gunnar Hede, som lärt sig hela stråkkvartettsatser utantill. Symptomatiskt för hans tillstånd är att han som Gunnar Hede inte har något minne av sitt liv som gårdfarihandlaren, och det är detta som är problemet. Som Gunnar Hede kan han därmed aldrig gå till rätta med sig själv utan bara förtränga den andre, tills han övergår till att bli honom.

Men här kommer Ingrid in med musiken som nyckel in till hans själ, som hon låser upp honom med. Hon är hård och hänsynslös, som en läkare skall vara om han skall lyckas bota sina patienter, och hon är det endast av instinkt. Hon leds helt och hållet av sin intuition, och därmed kan hon bara träffa rätt. Samspelet mellan dem framstår därmed som underbart, då han är som melodin som förs fram av hennes säkra ackompagnemang från en ensam stämma vilsen i mörkret ut till den fulla strålglansen av en dånande symfoni. Aldrig har Selma Lagerlöf skickligare pejlat de innersta vibrationerna hos de mest känsliga av alla själar – de musikaliska. Även om hon knappast förstod sig närmare på musik så kunde hon rätt analysera och uppskatta dess egentliga innersta förmåga – att kunna bringa harmoni till och med i det mest hopplösa mänskliga mörker av den mest uppgivna vilsenhet.

Filmen om Selma Lagerlöf

Varför kan man inte skildra relationer i svensk film idag utan att det huvudsakligen måste handla om sex? Är det bara för att det ska sälja och tittarna få något att frossa i? Det senaste offret för den visuella sexexploateringen är ingen mindre än Selma Lagerlöf, jungfru och ogift, som tydligen enligt manusförfattaren Åsa Lantz inte kunde ha väninnor utan att ha sex med dem. Dagens dominerande mediaetablissemang tycks fullständigt utesluta den möjligheten att någon kan älska och tala om kärlek utan att det måste innebära sex. Detta är medial prostitution, och när det gäller en så unikt begåvad författarinna som Selma Lagerlöf handlar det om trivialisering och förtarvligande.

Hon led hela sitt liv av en höftskada, vilket handikapp redan som barn hänvisade henne till ett särlingsliv på egen hand. Vilken karl ville ha en kvinna som var halt och fattig dessutom? När framgången med Gösta Berling kom var hon redan 37 år och hade fått annat att tänka på än karlar. Med sin synnerliga fantasibegåvning och psykiska medvetenhet blev hon i stället den kanske främsta psykologen svensk litteratur har haft. Som natur- och människoskildrare har hon sina rötter och sin fasta grund i den isländska sagan, vars förtrolighet med natur- och andevärlden är lika självklar och naturlig som hennes. Därmed är hela hennes föreställningsvärld snarare riktad åt det själsliga hållet

än dominerad av sex. Att bortse från detta, vilket Åsa Lantz har gjort, är att fullkomligt missförstå henne.

Det enda man har att gå efter i utforskningen av hennes privatlivs hemligheter är vissa mångtydigheter i hennes brev, som hon mycket väl var medveten om själv om att kunde missförstås, men vad som kan missförstås kan man också fullständigt misslyckas med att förstå. Nu har det alltid varit *gefundenes fressen* för exploatörer av speciella personligheter att spekulera i vad man aldrig kan få veta säkert om personer som Leonardo da Vinci, Johannes Brahms, Peter Tjajkovskij, Selma Lagerlöf, Dag Hammarskjöld, Shakespeare, Bacon, Marlowe och andra mystiska singlar, vilkas enda brott tycks ha varit att föredra ett själsligt liv i frihet framför att fastna i, för att tala med Selma Lagerlöf, fasta relationers rävsax. Varför får då sådana människor inte ha sina själars frihet i fred efter döden? Dessutom är det fullständigt ointressant att spekulera i deras eventuella sexuella hemligheter, dels för att man aldrig kan bli klok på dem om de över huvud taget fanns, och dels för att, vad man än finner, kan det aldrig dra ner deras livsverk till den lägre tarvliga nivå som man försöker dra ner deras personligheter till med att i efterhand prostituera dem genom konstruerade sexstämplar.

För övrigt klarade sig Helena Bergström som alltid bra i huvudrollen, medan både Alexandra Rapoport och Ingela Olsson fick Sophie Elkan och Valborg Olander att framstå som billiga omogna fjollor som manusförfattaren till och med tycks ha tagit för givet att kunde nedlåta sig till handgemäng sinsemellan, vilket dessutom gav filmen ett onödigt inslag av töntigt hysterisk feminism. Sådant om något stod Selma Lagerlöf med sin klokhet över, men manusförfattaren tycks även ha velat utesluta den möjligheten ur Selma Lagerlöfs liv och personlighet.

Viktiga ord om Viktor Rydberg

På tal om antroposofer har vår vän och kollega i musernas tjänst Broder Jacob från Kungälv som ingen annan vi vet hedrat 100-årsminnet av Viktor Rydbergs frånfälle med att i sin skoltidning bidra med en artikelserie om sagde man. Han tar där metodiskt upp de väsentliga insatserna från Viktor Rydbergs sida, som framför allt gällde försvar för fantasi och skönhet mot materialismens och formalismens mördande omänskliga grottekvarnar. Vi har fått författarens lov till att återge valda delar av hans artiklar i sammandrag i "Fritänkaren" och vill då omedelbart ta upp avslutningen till den andra av de tre artiklarna:

"Tre faror målar Rydberg upp om fantasin ej vårdas eller rentav undertrycks:

1. Människan blir självisk, hård och känslolös.

2. Vetenskaplig forskning går miste om forskare med fruktbärande initiativ. Den fantasilösa vetenskapen kan STÅ men ej GÅ." (Man erinrar sig genast Einsteins tes: "Fantasi är viktigare än kunskap." Red. anm.)

"3. I tider då vi är rika kommer vi att leva i en barbarisk materiell lyx utan smakomdömen.

Det tar några släktled innan följderna av den realistiska uppfostran visar sig. Rydberg uttrycker sig drastiskt. Om framtidens fostran förhärjas av intellektet och vårdslösar kroppen, överansträngs nervsystemet och förslappas musklerna. Vi kommer att likna pumpor på två pinnar.

Om framtidens moral blir nyttighetsmoralen, om den religiösa tron försvagas, om förbrödring mellan folken visar sig vara en dröm – då får vi se en epok av tullkrig mellan nationer och raser. Vattendrag förgiftas och blir till kloaksystem av de ständigt växande fabrikerna. Ett vattenfall (som kan synas vackert) är för den sant industrielle mannen ett beklagligt skådespel om det ej förvandlas till hästkrafter för att driva maskiner. Solsken på en klippa? Kraftförslösning! Är Rydberg då en grönsvart pessimist? Nej, han tror på kultur och estetisk fostran men förutspår att konsten väntar en ödesdiger historisk kris, men att den dock kommer att bevara sin livskraft och växa sig stark igen.

Kanske är det så att vi i en tid där det råa förhärligas behöver konst som aldrig förr. Viktor Ullmann, en komponist som upplevt Theresienstadt, skriver i sin essay "Goethe och ghetto" att "musikerna där ej satt gråtande vid Babylons stränder." Musik och konst är inga tillsatser i livet utan

en förutsättning för överlevnad. Ullmann överlevde ej gaskammaren, men bödlarna lyckades ej knäcka eller döda människan i hans (Ullmanns) dödliga kropp.

Vi lever i en stormig tid och kan vara glada för navigatörer som Rydberg. Skulle vi uttrycka det riktigt Rydbergskt skall vi säga: vi skall lyssna och lita på navigatören inom oss, konstnären i oss, den strävande människan i oss. Vår plikt? Att bli människa."

(Det var Beethoven som sade: "Min plikt: att vara människa, icke för min egen skull utan för andras." Viktor Rydberg sade: "Samvetet kan sägas vara den känslan av aktning människan hyser för sitt eget innersta väsen."

Författaren säger: "Att olika folk och tider och olika människor har lika föreställningar om gott och ont ändrar ej på morallagen som vi har gemensamt: Att var och en efter bästa förstånd och insikt och utan avseende till egen nytta gör det hon tror är rätt."

Genom gestalten Prometheus summerar Viktor Rydberg samvetets universella maning, som gäller alla: "Giv tröst och hjälp och värn åt den som lider, och böj dig aldrig för en självisk makt."

Det är väl samtidigt frihetens prometheiska universella tillrop till alla.

I sin tredje och avslutande artikel i serien kommer författaren att ta upp Kleins kontroversiella bok "Den sjunde djävulen" om bland annat genmanipulation. Vi har ännu inte läst denna bok men ser fram emot den tredje artikeln.

Med hjärtligt tack till vår "Broder Jacob" Jaap Knevel.

Inför 100-årsminnet av Zacharias Topelius.

En vecka efter Zacharias Topelius död den 12 mars för hundra år sedan avled även skalden Karl-August Tavaststjerna, som hade varit Topelius naturlige och lovande efterträdare som ledstjärna för den litterära finlandssvenskheten. På hemväg från den senares begravning satt den unge estetikern Yrjö Hirn i samma droska som Mikael Lybeck, och Yrjö Hirn lär då ha konstaterat, att han "delade droska med hela den finlandssvenska litteraturen". Så illa var det faktiskt. Först långt senare fick Mikael Lybeck sällskap av Runar Schildt och Arvid Mörne på den finlandssvenska parnassen.

Tomrummet efter Topelius har dock aldrig kunnat fyllas. De riktiga skaldernas tid var förbi, och framtiden tillhörde modernisterna, som skulle trampa på allt som hölls heligt av Topelius och dennes generation. Som resultat av detta föll Topelius ur modet, man började se med löje på hans verk, hans tradition ansågs död och han själv betraktades som urmodig och omöjlig att längre ta på allvar. De båda världskrigens tidevarv hade ingenting till övers för en så romantisk svärmaridealist som Zacharias Topelius, som var en typ av människa världen tycktes göra allt för att utrota och begrava för evigt.

Ändå går man nu med liv och lust och hänförelse in för att fira hans 170-årsdag (den 14 januari) och hundraårsminnet av hans bortgång. En musikal benämnd *"Topelius!"* har skapats och iscensatts till hans ära, och man ämnar fira hans minne med fackeltåg och symposier. Allting tyder på en välbehövlig Topelius-renässans, en plötsligt klar och allmän insikt om att romantiska idealister som Topelius behövs och aldrig får glömmas eller ens tillåtas samla damm.

Berömdast blev han ju för den stora fantastiska romancykeln *"Fältskärns berättelser"*, men min egen favorit bland hans böcker är novellsamlingen *"Sägner i dimman"*. Ett skepp fastnar i dimman på Östersjön, varpå dess passagerare för att fördriva tiden berättar fantastiska historier för varandra, ungefär som i *Decamerone*, men historierna här är inte det minsta skabrösa. De är snarare romantiska sagor för vuxna, där priset utan tvekan tas av den mycket märkligt poetiska historien om *Lindanserskan*. Zacharias Topelius menade sig stå i stor tacksamhetsskuld till Victor Hugo, en författare som få vågade öppet se upp till, då han ju också var en sådan där romantisk idealist som var lätt att förlöjliga och förpassa ur modevärlden; och ingenstans i Topelius diktning upplever man Victor Hugos poetiska snilles andedräkt så starkt som i denna för svenskspråkig litteratur fullständigt

unika pärla. Utom Topelius var det väl bara Almqvist eller Viktor Rydberg som kunde skriva så känsligt och vackert på prosa.

Kort sagt : *Leve Topelius !!!*

Oscar Levertin (1862-1906)

Han var bara 44 år när han dog, denna sällsynta exotiska orkidé i svensk löväng, denna skygga paradisfågel bland våra kråkor och gråsparvar. Han hörde till den själsliga elit som förutbestämdes till en tidig förbränning genom samma lunglidande som även gjorde R.L.Stevensons, Chopins, Edith Södergrans och många andras livsinsatser mera intensiva och exalterade. Därtill var Oscar Levertin jude. Särskiljningsmärkena var alltså flertaliga och nästan övervältigande i det tvång till ensamhet och isolering för själen som de innebar. Likväl var Oscar Levertin gift, men hans hustru avled tidigt, vilket märkte honom ytterligare.

Emellertid har Oscar Levertin en sentida vapenbroder som har förbluffande likheter med honom som om de vore tvillingsjälar. Även denne andre var lyriker och essayist och därtill jude om än i ett annat land och nitton år yngre, så att de knappast kände till varandra, men Oscar Levertin framstår ändå som en förbluffande föregångsreplik till denne andre.

Deras mest gemensamma drag är deras vackraste och mest sympatiska. Oscar Levertin intresserade sig mer för andras litteratur än för sin egen. I sina essayer speglar han inte bara all annan svensk litteratur utan även fransk och tysk från olika tider, han tar upp för oss helt okända diktare och analyserar dem för att bereda dem en även svensk ryktbarhet, han tar upp holländare, ryssar och engelsmän utom norrmän och egna samtida, och somliga utsätter han för noggranna, välbehövliga och avslöjande analyser, exempelvis Strindberg, Ibsen, Bellman och Gustav III. Tendensen i denna ständigt mer vittomfamnande orientering i andras litterära verk blir en mycket sympatisk och konstruktiv självutplåning: han uppgår så totalt i hela världens vittra universum att han låter sig själv försvinna. Oscar Levertins personliga huvudverk består därigenom egentligen mest av bara små dikter och små essayer.

Ställ detta som kontrast till Wagner och andra "övermänniskor" som Strindberg, som kräver att allt före dem skall negligeras såsom mindre värt mot deras blotta personlighets framträdande och att historien egentligen börjar först med dem. Tyvärr har sådana tenderat att bli ihågkomna genom det blotta oväsen som de har fört medan mer altruistiska vitterhetstjänare som Levertin nästan blivit bortglömda. Vidunderliga offer för sin egen självupptagenhet upphöjs till genier och förklaras odödliga medan ensamma isolerade arbetsnarkomaner som Levertin, som verkligen gjort någonting för exempelvis hela 1700-talslitteraturens hävder, försvinner ur skolböckerna.

Detta är Levertins tragedi: han är ensam om sin konstruktivitet, och han inser denna tragedi själv och beklagar den, men det är inte mycket han kan göra åt saken utom att fortsätta vara konstruktiv i det fördolda.

Hans store senare tvillingbror var Stefan Zweig från Wien, som också underlät att själv skriva stora verk för att i stället skriva stora verk om andra. Stefan Zweig gick längre i sitt tragiska konstruktiva nit i ensamhet då han utsattes för svårare påfrestningar genom Hitler och det andra världskriget och drevs till slut till självmord i protest.

Emellertid föreligger det även en intressant skillnad mellan Levertin och Zweig. Medan den senare är mera översvallande generöst konstruktiv i sin uppskattning och upphöjelse av andra är Levertin mera kritisk och genomskådande och därför mera rättvis. Ingen har bättre än han förstått och utforskat Ibsens och Strindbergs tomma och avskräckande baksidor, och han tvekar inte inför att sätta fingret på sjuka punkter hos en Tolstoj, det viktorianska samhället i dess förfarande mot en Oscar Wilde och även hos Oscar Wilde själv och andra känsliga punkter med tumörer under ytan. Hade han fått fortsätta verka och leva hade han säkerligen blivit Sveriges genom tiderna både mest skarpsynta, konstruktiva och rättvisa litterära kritiker.

Birger Sjöberg (1885-1929)

Hans framgång med "Fridas bok" 1922 var så oerhörd, att han i åratal förblev konstant på alla svenskars läppar. Framgången stegrades ytterligare genom att han själv turnerade med gitarren och framförde "Fridas visor" till sin egen musik. Han blev omåttligt populär och det med rätta.

Det var denna enorma framgångsvåg som också gav "Kvartetten som sprängdes" luft under vingarna och gjorde denna vidlyftiga roman nästan lika populär om dock den inte lästes lika noggrant eller med riktigt samma intresse. Och Birger Sjöberg kände själv att han 40 år gammal höll på att förbruka sig.

Som resultat av dessa föraningar, denna exalterade oro över en farlig inre berusning, denna svindel inför livets häftiga brus, kommer den förbryllande diktsamlingen "Kriser och kransar", ett härligt bevis på Birger Sjöbergs suveräna ordkonstmästerskap men samtidigt, enligt många, ett alarmerande bevis på att han inte längre har någonting att skriva om. Diktsamlingen fick tummen ner av 90% av Sjöbergs läsare, och det knäckte honom. Brakförluster efter spekulationer på börsen blev för mycket för honom, och vid 44 års ålder tog han avsked från livet.

Han efterlämnade en utomordentlig mängd opublicerat material, det mesta diktfragent men också många okända färdiga Fridadikter, exempelvis "Längtan till Italien". Postumt utgavs både Fridas andra och tredje bok, och det hade kunnat bli en fjärde.

Fridadiktningen framstår som hans unika centralverk, en musikalisk romantisk ömhetspoesi utan motstycke i svensk litteratur. Man har ofta pekat på ironin i Sjöbergs Fridadiktning, men detta är en missuppfattning. Sjöberg porträtterar och illustrerar den svenska småstadsidyllen med alla dess oförargliga futtigheter men aldrig i karikatyrer, aldrig elakt eller distansierat utan alltid med den mjukaste tänkbara ömhet. Ingen som kände igen sig i Sjöbergs dikter kunde någonsin känna sig annat än smickrad. Han har som ingen annan lyckats fånga in "Grönköping" (om man får kalla det så) på kornet och lämnat efter sig en så känslig och rik tavla därav med så fint nyanserade detaljer att det är svårt att finna något finare filigranarbete i svensk litteratur. Det är möjligt att Birger Sjöberg är den ömmaste kärleksdiktaren någonsin i vår litteratur, så att han bara kan jämföras med sådana kolleger utomlands på samma område som exempelvis Dante i "Vita Nuova".

Det finns ingen samlingsvolym som omfattar enbart alla Sjöbergs Frida-dikter. En sådan vore önskvärd, då den utan tvekan skulle koncentrera alla Sjöbergs bästa dikter i en för honom själv hedrande form, utom att den säkert ytterligare skulle bidra till den större uppskattning av Sjöberg som han förtjänar.

Synpunkter och invändningar mot Karin Boye (1900-41)

Hon är utan tvekan Sveriges kanske utan konkurrens främsta skaldinna under 1900-talet. Hon förenar den djupaste intellektuella klokhet med en sensitivitet utan motstycke när det gäller såväl naturstämningar som sökanden i den andliga värld i vilken vi alla är blinda. Hennes lärdomar och erfarenheter blev många och nyttiga, och likväl känns det för många att hon bara kom fel när hon trodde sig hitta hem. Hennes lyrik som sökare innan hon hittade "hem" till kristendomen framstår i många avseenden som hennes intressantaste. Hör bara på denna ljusa och ljuvliga musikaliska poesi:

Sjungande, susande,

sinnesberusande

världsflod, du dånande, forsande, brusande,

skiftande, skimrande,

glittrande, glimrande

villornas slöja, du fängelsetimrande!

Lockande flyter du,

solskenet bryter du,

men uti djupen med malströmmar ryter du.

Ständigt vi fikande

stego på vikande

vågor, som under oss bortsjönko svikande –

famnade lågorna,

stodo på vågorna,

sträckte vår hand efter oron och plågorna,

dimmorna hållande,

solguldet sållande,

stirrande bländade på det förtrollande.

Mållöst vi tågade,

plågande, plågade.

Någon förtvivlad om meningen frågade.

Aldrig du svarande

gav ett förklarande

ord åt de irrande, vandrande varande,

aldrig, du glidande

hav utav lidande

gav du en tröst åt de ångestfullt stridande.

Dock ur det sänkande,

tankefördränkande

höjde sig dagen, den underbart blänkande,

dagen, som gryende,

lögnerna skyende

kastade sanningens ljus på den gnyende

världsflod, som böljande,

tomhetsdjup döljande

vill oss fördränka i vågsvallet sköljande.

Hell dig, som funnit den,

hell dig, som vunnit den,

hell dig, du ädle, som åt oss har spunnit den –

tanken, som blossade

klar, och som krossade

smärtan och milt hela världen förlossade,

tomheten risade,

lidandet lisade

och till en strand bortom världsfloden visade.

Eller på denna stolta integritet:

Lyft din panna, när du känner ensamhet!

Kraftens heligaste källa då du vet.

Spänn din skuldra under oket, som du bär!

Salig den, som ut ur världen bortstött är!

Eller denna nästan Shakespeareska visdom :

Jag önskar dig lugn – men ej det lugn,

som sitter i vrån vid sin kakelugn

och gläds, när de andra kivas,

att själv man har gott och kan trivas.

Jag önskar dig glädje – glädje ljus

som solens heliga låga,

men icke det tanklösa nöjesbrus,

som aktar sig noga att fråga

och mitt i sitt yraste rus

bär skräck för att möta en plåga.

Jag önskar dig icke det lätta glam,

som viker undan för stöten

och går som katten kring gröten

och aldrig når riktigt på allvar fram.

Jag önskar dig kamp och kval och nöd

och strid och mörker och möda

och tvivel, tills tankarna blöda

i sömnlösa nätters ångestglöd,

jag önskar dig fåfängt letande

och fåfäng törst efter vetande

och hjälplöst vacklande utan stöd –

på det du må känna i orons brand

i det svåraste ögonblicket,

då all världen dig lämnat i sticket,

en svalkande, okänd, osedd hand,

som sträcks ur dunklet från okända land

och läggs på din heta panna –

på det du må smaka den namnlösa frid

som bjuder vinden att stanna

och havets rytande söver

och viskar, att ångestens största strid

är slut – och det gagnlösa frågandets tid är över,

och vart du vänder och vart du går

en molnfri himmel bak skyarna står,

att du aldrig frukta behöver.

Jag önskar dig törst och vånda och ve,

att mot klippan din kraft du bryter,

tills du vanmäktig dignar till marken. – Se!

I den stunden det största under skall ske,

och en sjungande källa ur stenarna flyter.

Allt sådant försvinner i och med att hon överger såväl sin älskade hellenska hedendom med dess skönhetsdyrkan och ljusberusning och det bottenlösa buddhistiska sökandet efter djupare sanningar än vad någon utom Buddha själv lyckats få full inblick i. Efter så utomordentligt intressanta forskningsresor med tillgodogörandet av en så unik och lovande spännvidd känns hennes kristendom nästan som en kapitulation eller som ett inkrypande i ett stagnerande fodral. Man beklagar hennes kristna resignation på samma sätt som man beklagar den fria vikingatidens med dess gränslösa sagodiktnings inlåsning och stängning efter kristendomens införande i Norden.

Som poet utvecklas emellertid Karin Boye oavlåtligt, och hennes konst förblir märkvärdigt opåverkad av allt det yttre i hennes liv: hennes sexuella problem, hennes vänsterengagemang som journalist i exempelvis "Clarté" och allt övrigt. Den poetiska strängen förblir alltid densamma, innerligt känslig och spörjande, ömt och ivrigt vibrerande, oavbrutet sökande och tolkande nya tidsstämningar och ständigt även mera spröd och spänd. Ibland kan hennes teologiska insikter och forskningar resultera i häpnadsväckande tolkningar och slutsatser:

Världen är drömd av en sovande gud,

och gryningens rysningar vattrar hans själ.

Minnen av ting som hände igår,

innan världen var till,

spökar, glimtar.

Det, i vars väsen vi inte har någon del,

möter oss där vägen kröker,

det andas en fasa som inte är vår,

från gränserna långt där borta,

från världar av andra lagar.

Somna, somna tyngre, du sovare,

tills drömmen inte plågar dig mer,

eller vakna till dagen, skapare,

och gör oss verkliga!

Men naturen förblir alltid den dominerande kraften som tillvarons enda trygga moder:

Ja visst gör det ont när knoppar brister.

Varför skulle annars våren tveka?

Varför skulle all vår heta längtan

bindas i det frusna bitterbleka?

Höljet var ju knoppen hela vintern.

Vad är det för nytt, som tär och spränger?

Ja visst gör det ont när knoppar brister,

ont för det som växer – och det som stänger.

Ja nog är det svårt när droppar faller.

Skälvande av ängslan tungt de hänger,

klamrar sig vid kvisten, sväller, glider –

tyngden drar dem neråt, hur de klänger.

Svårt att vara oviss, rädd och delad,

svårt att känna djupet dra och kalla,

ändå sitta kvar och bara darra –

svårt att vilja stanna – och vilja falla.

Då, när det är värst och inget hjälper,

brister som i jubel trädets knoppar,

då, när ingen rädsla längre håller,

faller i ett glitter kvistens droppar,

glömmer att de skrämdes av det nya,

glömmer att de ängslades för färden –

känner en sekund sin största trygghet,

vilar i den tillit – som skapar världen.

Vid sidan av hennes skaldskap står hennes prosaverk, av vilka det mest prominenta är romanen "Kallocain" från hennes sista år och det första krigsåret. Denna roman bryter mot allt annat i hennes diktning. Plötsligt är naturen helt utträngd ur hennes tillvaro, och i stället famlar "Kallocains" personer i en mörk och instängd helt omänsklig värld. Det är samma värld som George Orwells 1984 (1948), det är Aldous Huxleys "sköna nya värld", och det är den värld som Martinsons "Aniara" utgör en fortsättning och konsekvens av.

Kallocain är en drog som får alla som injiceras med den att avslöja sina innersta hemligheter. Detta är temat som man kan ha vissa invändningar emot. Är inte hypotesen att en sådan drog skulle vara möjlig en total lögn, då ju mänskor reagerar så ytterst individuellt och olika inför drogpåverkan längs hela skalan från överreaktioner till inga reaktioner alls? Likväl är det i "Kallocain" ett ofelbart

axiom att alla måste reagera exakt lika inför just denna drogpåverkan och ofelbart avslöja allt som de aldrig skulle avslöja annars. Karin Boye tar alltså för givet, tycks det, att vetenskapliga yttre medel kan ha en större effekt på människan än människans egen vilja, som alltså kan manipuleras utifrån efter makthavares behag. Detta är Karin Boyes yttersta intellektuella kapitulation.

Erfarenheten har visat att hjärntvätt och drogmanipulation inte biter på vem som helst trots total vetenskaplig vederhäftighet. Vetenskapen förblir lyckligtvis felbar och mänsklig genom att den mänskliga faktorn aldrig kan uteslutas. Många insåg detta redan före det andra världskriget, exempelvis Bertrand Russell, Winston Churchill, Somerset Maugham och andra, medan i stort sett alla som gav upp den fria viljan inför maktens ständigt alltmer överväldigande manipuleringsmöjligheter genom allt mer sofistikerade vetenskapliga metoder antingen deltog eller blev offer (eller bådadera) för monsterstater som Hitler-Tyskland, Stalins Sovjetunion eller Kommunist-Kina. Somliga begick självmord för att undkomma faran av denna yttre allt själsligt förlamande kontroll, som Stefan Zweig och Karin Boye, emedan de tyvärr aldrig blev övertygade om att en sådan total yttre vetenskaplig kontroll över den mänskliga fria viljan bara var en lögn.

Doktor Glas

Hjalmar Söderbergs skandalösa frågeställning är lika aktuell idag som för 89 år sedan, när romanen om doktor Glas kom ut anno 1905. Denne läkare har två patienter, en odräglig gammal präst och dennes unga fru, som lider av att prästen använder sin lutherska religion till att utnyttja henne sexuellt. Efter mycket funderande beslutar sig läkaren för att åtgärda situationen. Han förpassar helt enkelt prästen till en bättre värld medelst cyankalium så att flickan får vara i fred. Och han kommer undan med mordet på sin egen patient. Detta är det etiska problemet.

Många ställer sig frågan om en läkare över huvud taget ens kan tänka sig att ta livet av en av sina patienter. Om han skulle kunna göra det, tycker många rent logiskt, är det föga troligt att hans alls skulle ha kunnat bli läkare.

Men Hjalmar Söderberg inför i sin roman även en annan underfundig aspekt, nämligen en mycket raffinerad sexuell sådan. Doktor Glas är 33 år och har aldrig haft könsumgänge med någon, då han alltid stötts tillbaka av könsaktens rent estetiskt föga tilltalande aspekter. Han hör till dessa få utvalda som tycker att allt som har med sex att göra är äckligt. Mot sin vilja initieras han i två av sina patienters intimaste umgängesvanor med dess problem, och hans avgörande förstulna ingrepp i den mer avskyvärda partens liv kan bara förklaras och förstås mot bakgrunden av hans egen aversion mot allt sexuellt.

Romanens brist är i stället en annan. Den framställer problemet men lämnar det utan behandling. Man får inte veta hur det sedan avlöpte med doktor Glas' samvetsbetänkligheter och vad de eventuellt resulterade i för hans personlighetsutveckling. Romanen är bara en ytterst intressant början till en roman, en Dostojevskij hade utan tvekan utvecklat det hela till svindlande höjder och infört en mängd extrapersoner som alla bidragit till en alltmer överväldigande diskussion i ämnena skuld och etik, men Hjalmar Söderberg nöjer sig tyvärr med att bara framställa problemet och lämnar sedan doktor Glas för alltid hängande i luften.

Vi återkommer troligen till Hjalmar Söderberg senare.

En vanlig typisk nobelpristagare

Erik Axel Karlfeldt (1864-1931) är den enda som någonsin tilldelats nobelpriset i litteratur efter sin död. Detta unika förhållande måste väcka vissa frågor: vad var det som var så unikt med Karlfeldt, att han förunnades en ära som varken Strindberg eller Fröding, Tolstoj eller Ibsen, Somerset Maugham eller Graham Greene, Stefan Zweig eller någon annan någonsin har undfått?

Detta väcker ens förhoppningar och förväntningar inför Karlfeldt, och när man sedan läser hans samlade dikter – ungefär 250 till antalet – måste man fråga sig: Var det allt?

Inför ett närmare studium måste man medge att det är inget fel på Karlfeldt. Formellt är han en perfektionist, språket är oantastligt, rytmiken och rimtekniken är fulländade, hans ordkonstnärskap är utan vank, men sedan är det inte mycket mer utom pålitligt intagande idyller från Dalarna.

Karlfeldt skrev aldrig något kontroversiellt och stötte sig aldrig med någon. Förgäves söker man hos honom en Strindbergs dramatiska glöd och stridbarhet, en Frödings mustiga humor och otroliga förmåga att levandegöra och fatta djupet av allting genast, en Lagerlöfs djupa människokännedom och sagomagi, en Karin Boyes förfinade intelligens eller en Runebergs homeriska värme. Karlfeldt har ingenting av det som utmärker hans största kollegor och som höjer dessa över honom.

I stället finner man en förfinad blankpolering intill slätstrukenhet. På sitt sätt är Karlfeldt den mest konventionella av alla svenska skalder. Allt är oantastligt och odiskutabelt som en molnfri himmel, allt är rent intill sterilitet, det finns inte en enda fluglort i tillrättaläggningen av det hela, och det är fulländat oteatraliskt som Grönköping. I Karlfeldts värld finns det inget utrymme för Lagerlöfs skurkar och alkoholister, för Strindbergs energiska gräl, för Frödings konkreta vårkänslor, för Lagerkvists tvivel, för Topelius fantasi eller för någonting annat än den fullständigt tillrättalagda idyllen.

Med andra ord, ingenting som väcker någon enda obehaglig känsla, en fullständigt tillrättalagd författare som bara skriver behagligt, en oantastlig gentleman utan en enda svaghet, en som inte bråkar med någon – den perfekte nobelpristagaren.

Därför är han den ende som någonsin tilldelats detta litteraturpris efter sin död.

Tribut till Evert Taube

Det är en allmänt utbredd missuppfattning att Evert Taube föddes på Vinga, fastän han själv aldrig upphörde att uttryckligen poängtera att han aldrig föddes någon annanstans än vid Otterhällan inom Vallgraven i hjärtat av Göteborg, ehuru han dock tillbringade hela sin barndom och uppväxt med sina elva syskon på Vinga, enär hans far var fyrinspektör över delar av Bohuslän. Att Evert Taube var utvald för extraordinära utsvävningar i livet stod redan klart för omvärlden när han som barn visade prov på extraordinarie mentalt gods, då han till exempel från början var sömngångare. Efter att han en gång som barn väckts upp inlåst i en skrubb, dit han själv tagit sig och låst in sig i sömnen med medhavd och tänd brinnande lykta, vågade han aldrig mera i livet sova någonstans med stängd dörr och hade fruktansvärda anlag för klaustrofobi. Hans musikalitet var det dock inget fel på, han var en gudabenådad melodiker och diktare från början, men hans översvallande talang som trubadur hade det kruxet med sig, att den inte gick att disciplinera. Således kunde han aldrig till exempel lära sig läsa och skriva noter, utan hans talrika sånger fick givas musikalisk tonskrift av andra, främst Lille Bror Söderlundh, Evert Taubes kanske närmaste, trognaste och mest förstående musikaliska vän.

Lika överdådigt överlägsen som hans musikalitet var är hans skönlitterära talang, som är självklar från början. Hans gudfäder i den svenska litteraturen är Erik Axel Karlfeldt och Albert Engström, vars stilar och fantasi blivit avgörande för Evert Taubes utveckling. Han höll sig dock mera strikt till verkligheten, så gott som alla hans sånger har verklighetsunderlag om dock de givits omskrivna versioner, och när han en gång fick frågan varför han inte skrev romaner svarade han: "Mitt liv är en roman. Den räcker!"

Och det gjorde den. Hans självbiografiska skildringar främst från sina många och långa vandringsår till sjöss är mästerliga, där hans dokumentation av sina intryck av Panamá, som inte återgivits i hans sånger, kanske står i särklass. Han står också i klass med alla de andra mest framstående sjömanslivsskildrarna, som Henry Dana Jr, Robert Louis Stevenson, Eirik Hornborg och inte minst Jacob Wallenberg, det är ett friskt och aktivt liv som bär med sig entusiastiska inspirationsfläktar som aldrig avtar, och, kort sagt, Evert Taube måste betecknas som en av Sveriges främsta trubadurer genom tiderna tillsammans med Bellman och Birger Sjöberg. Att Evert Taube inte bara levde längre utan även var en friskare och gladare själ än dessa torde dock inte kunna motsägas. Friskheten i hans litterära och musikaliska diktning poängteras inte minst av de kraftiga doser samhälls- och samtidskritik som främst levereras i hans självbiografiska skrifter, som man gärna

glömmer och bortser från då man helst tillgodogör sig hans uppsluppenhet, men som markerar en klar och frisk distans till all osund utveckling i det mänskliga samhällslivet.

Kontroversiellt om Gunnar Ekelöf

Visserligen har han sina goda sidor. Han är en utsökt språkkonstnär med fina nyanser, vilka bäst kommer till sin rätt i ungdomsdiktningen, där han huvudsakligen ägnar sig åt att förmedla intryck och stämningar av naturen. Redan här visar han sin starkt personliga lätt expressionistiska stil som är hans intressanta särmärke.

Ej heller i fortsättningen saknas det förtjänster hos honom. Den gladaste överraskningen är väl när han som äldre når en fullmogenhet i sina diktsviter med grekiska, bysantinska och andra österländska motiv, framför allt i mästerverket "Diwan över fursten av Emgión" från 1965. Här artar han sig för att sedan ta ut sig under sina sista tre år till sin bortgång i mars 1968 som sextioåring.

Själv jämförde diktaren gärna sin konst med musiken, men den musik han då kommer närmast är tyvärr en modern atonal sådan full av dissonanser och annat som inte låter bra. Hur kan man som ordkonstnär exempelvis göra sig skyldig till en inledningssats som denna:

"Zetterström borde tänka på att det är naturen som väljer för oss och att det nuvarande tillståndet i världen."

- den första raden i hans "diktsamling" "Non serviam" från 1945, som inte blir

klarare av de efterföljande raderna. Samma "Albumblad 1930" avslutar han med

"Morgonrodnaden är oerhörd utan att ens väcka någon "

Detta är mera likt honom att inte sätta punkt.

Diktning utan kommatering och i synnerhet utan att meningar

avslutas med punkt måste ge ett oavslutat, förvirrat och dilettantiskt intryck. Konstnären uppfattas inte som skapare av konst utan som konstig. Tyvärr är detta ett intryck som Ekelöf alltid ger. Han vill göra sig märkvärdig med att vara konstig, han vill framstå som överlägsen med att hitta på underligheter som ingen kan begripa, hans surrealism är en verklighetsflykt som bara leder till dårskap och omogenhet, och när man går bakom allt detta finner man tyvärr att han egentligen inte har någonting att säga.

Till slut två av hans främsta dikter:

Till det omöjligas konst bekänner jag mig,

är därav en troende men av en tro som kallas vantro.

Jag vet: Man bekymrar sig här om det möjliga

Låt mig då vara en obekymrad av vad som är möjligt och omöjligt.

Så bär på ikonerna Johannes Döparen huvudet

dels på helbrägda skuldror, dels och samtidigt framför sig på ett fat

Den offrade framställer sig som en offrande

Så bekänner jag mig till det omöjligas konst

av livskänsla och självutplåning samtidigt.

Om religion

Religionen är den sanna konsten

men endast konsten är den sanna religionen

och biskopen och akademikern är inte ens dåliga kritiker

och kyrkan inte ens en pensionsanstalt, en återförsäkring

Och dessa handpålagda och handpåläggande med gravitetiska miner

står utanför den profetiska successionen

Vad är de annat än apor som ser sig i spegeln:

Bilden är i deras egna ögon, men spegeln

är fri från bilden och ren som ett vatten

Så oåtkomligt och väsenslöst är också det innersta

och förkunnelsen om det innersta.

Konsten är djup osäkerhet.

Religionen är djup ovisshet.

Denna konstnärliga och religiösa anarki är fullkomligt tidsenlig under Ekelöfs tid. Men om all religion och konst bara är djup osäkerhet och ovisshet, vad har man då att bygga på? Ekelöf förkastar alla traditioner och bygger sin modernistiska diktning på bara surrealistiska experiment – vad kan en diktare som förkastar alla föregångare vänta sig av sina efterföljare annat än att bli förkastad själv?

Motsatsen : Hjalmar Gullberg *(1898-1961)*

Här har vi den absoluta kontrasten: rim och reson, klassisk formfulländning, klarhet intill självklarhet, traditionsfromhet och djup religiositet, oantastlig musikalitet, en grundlig bildning och en konstruktiv kulturtrohet utan motstycke i svenskt 1900-tal hos en diktare.

Sin höjdpunkt når han under andra världskriget när han som ensam humanist inte tvekar att använda det enda vapen han har mot diktaturens barbari och övervåld: poesin. Han har samma ståndpunkt och moraliska ryggrad som Churchill och Torgny Segerstedt med blott den skillnaden att Hjalmar Gullberg företräder poesin och dess ord, som han förmår gestalta på ett sätt som gör hela den politiska världens skeenden till intet. Medan Gunnar Ekelöf hatar Karin Boye av personliga skäl skriver Hjalmar Gullberg en varm hjältedikt om henne *("Död amazon")* som bär den ärliga uppskattningens prägel av en innerligt beundrad kollega. Medan Ekelöf ägnar sig åt flummiga surrealismer umgås Gullberg hela livet igenom med döden på en fullständigt realistisk basis.

Den kanske mest utsökta dikt som Gullberg åstadkommit är väl "Till en näktergal i Malmö" 1942. Fram till och med denna dikt är Gullbergs stämma varm och tillitsfull, hans dikter glänser av självförtroende och är apolloniskt välljudande, men sedan drabbas han av ett med åren ständigt tilltagande tvivel på sitt kall som diktare. Han upphör aldrig att sjunga, men hans röst blir ständigt sprödare och tunnare, som en näktergal som förändras till en kungsfågel. Det har säkert att göra med hans gränslösa kärlek för all kultur, han diktar ofta om andra med alltid enbart uppskattande beundran, som om han hela tiden förminskade sig själv och sin egen betydelse inför den stora kulturtraditionen. Sålunda försvinner han gradvis in i en allt djupare ödmjukhet, som ger en helhetsbild av honom som den mest sympatiska av alla svenska diktare under 1900-talet.

Om Ekelöf kan komma att omvärderas och nedvärderas är detta något som aldrig kan hända Hjalmar Gullberg. I hans fall kan det endast bli fråga om ständigt ökande betydelse och tilltagande uppskattning för alla tider.

Axel Fredenholm (1881-1962)

Han emigrerade 1901 som 20 år gammal till USA där han etablerade sig i Chicago som bland annat redaktör i den svensk-amerikanska pressen. Han publicerade sig med både poesi och prosa och verkade också som föreläsare, samtidigt som han var en god målare i olja och akvarell och även skulptör. Där i Amerika intresserade han sig för teosoferna och engagerade sig i deras rörelse men var så skarpsinnig och frisinnad själv att han vållade rabalder inom rörelsen då han tänkte själv – det får man inte göra i religiösa samfund – och bröt sig ut ur den med en egen grupp. Han studerade först teologi och tog en fil.kand.examen men doktorerade senare i litteratur.

Han reste jämt omkring i Amerika på föredragsturnéer och visade ett speciellt intresse för Hopi-indianerna i Arizona och bodde hos dem i långa tider. Resultatet blev bl.a. två diktsamlingar som är skrivna till dem. Efter 20 år i USA återvände han till Sverige och blev intendent för Utlandssvenska Muséet i Göteborg. Där samlade han omkring sig gruppen "Fri Horisont" som bl.a. ägnade sig åt seriösa studier i sanskrit och enkannerligen i Veda-skrifterna, Bhagavad-Gita och andra hinduistiska och buddhistiska skrifter. Han var så mångkunnig och så självklar som samlande kraft för denna vitala grupp att det efter hans frånfälle 1962 inte fanns någon som kunde ta upp hans mantel: han så unik. Gruppen skingrades och försvann, men ingen av de få som ännu lever kvar idag som var med kan någonsin glömma honom, hans humoristiska spirituella och kvalificerade ledarskap och den gyllene tiden. En av dessa är sekreteraren för "Fri Horisont", som idag är 90 år gammal men fortfarande mycket vital. Hon har på egen bekostnad givit ut en del av Axel Fredenholms efterlämnade skrifter.

Främst av hans skrifter på svenska står "Så har jag hört", som ständigt utkommer i nya upplagor på svenska och engelska. Det är en mycket kärnfull och inspirerande samling visdomsord fiktivt förmedlade till författaren av en okänd vandrare och tillfällig bekantskap vid namn Acharya någonstans i Indien. Det är en bok man gärna läser om och som man gärna vill ha hos sig för alltid.

Axel Fredenholm var intimt förknippad inte bara med teosoferna utan även med Martinus kosmologi.

Med varmt tack till Alfrida Klingstrand, tidigare sekreterare i "Fri Horisont".

Nytt ljus över Dag Hammarskjöld

De aldrig helt uppklarade omständigheterna kring Generalsekreterarens död har lett till en formidabel mytbildning som ytterligare försvårat och saboterat klargörandet. Till detta bidrog i hög grad de mycket invecklade politiska turerna som föregick katastrofen. Det kalla kriget höll på att involvera Kongo och Afrika i kritiskt hög grad genom Chrusjtjov-Sovjets inblandning i Kongos inre angelägenheter genom dess stöd till president Lumumba, vilken situation förvärrades genom Lumumbas störtande och avrättning och Mobutus västunderstödda diktaturs etablering i stället. Chrusjtjov anklagade Hammarskjöld öppet i FN för att vara partisk för väst mot öst, vilket

Hammarskjöld dock framgångsrikt lyckades rentvå sig själv och FN från, varvid FN:s möjligheter som en tredje världsmakt blev uppenbar genom de talrika nya medlemsstaterna från tredje världen, som Hammarskjöld stödde mot både öst och väst och som helhjärtat gav Hammarskjöld sitt stöd. Därmed fick faktiskt både öst och väst motiv till att vilja bli av med Hammarskjöld, i synnerhet öst, och Berlinmurens uppförande fem veckor före Hammarskjölds död tillspetsade situationen ytterligare.

Nyligen presenterades en ny utredning över omständigheterna till Generalsekreterarens gåtfulla död den 17 september 1961. Det var den bästa nyundersökning som gjorts sedan Gunnar Möllerstedt presenterade sina rön i Göteborgs-Posten för 20 år sedan. Han fick själv vara med här och bidra med sina aktuellaste synpunkter.

Man har kommit fram till, att vad som troligen hände var följande. Hammarskjöld skulle flyga till Ndola i Nord-Rhodesia (numera Zambia) för att där träffa Katangas president Moïse Tshombe, som av FN-trupper drivits i tillfällig exil från Katanga, och med honom lösa Katangakrisen. Tshombe såg själv fram emot mötet med Hammarskjöld. Men det fanns starka ekonomiska intressen i Katanga, representerade av främst vita legosoldater, som hade skäl att hindra mötet, då deras ekonomiska intressen i Katangas gruvor motsatte sig en återförening av utbrytarstaten Katanga med Mobutus Kongo. Dessa kunde tänkas vilja hindra mötet Hammarskjöld-Tshombe, och Hammarskjöld hade varnats för detta. Hans piloter var medvetna om faran.

Men planet kom lyckligt fram till Ndola och gjorde en sväng för att landa, när någonting inträffade. Vittnen har senare hävdat att ett främmande plan kom och störde landningen genom att skjuta skarpt. Till följd därav gjorde Hammarskjölds plan en tvärare gir än vad som hade planerats, manövreringen gick därmed över styr, och planet störtade.

Med största sannolikhet var det inte det främmande planets avsikt att skjuta ner Hammarskjölds plan eller ens att få det att störta. Troligen ville det bara hindra mötet i Ndola med att få FN-planet att vända. Enligt den ende överlevande piloten, som dog kort senare, försökte Hammarskjöld själv komma till rätta med situationen och säga till piloten vad som var att göra, vilket ytterligare störde dennes koncentration och manöverförmåga i en akut kritisk situation. Hammarskjölds kropp påträffades efter störtningen intakt utanför planet men livlös.

Det var alltså en ganska klar olyckshändelse genom ett olyckligt ingrepp av ett buckanjärplan tillhörigt Katangas vita legosoldatesk, som gjorde väst mera skyldigt till olyckan än öst.. Ingen beklagade dock Generalsekreterarens död mera än president Kennedy.

Efter Hammarskjölds bortgång påträffades hans lilla filosofiska bok "Vägmärken" i manuskript, varmed Hammarskjöld helt oavsiktligt väckte en större sensation efter sin död än före eller genom, då han genom denna bok bevisade sig ha varit en kvalificerad mystiker, vilket allmänt inte hade trotts om honom – sådant var på 60-talet anathema (tabu, förbjudet, otänkbart) särskilt i Sverige, och i åratal ansträngde sig skvalpressen för att svärta ner Hammarskjöld för detta, vilket den försökte beteckna som en "svaghet". Hammarskjöld visste bättre, han lever ännu, medan alla hans vedersakare i svensk press, främst Olof Lagercrantz i Dagens Nyheter, och deras antimysticistiska offensiver är fullständigt bortglömda. En annan som lever kvar i debatten är Sven Stolpe, som förstod Hammarskjöld, var hans vän och skrev böcker om honom efter 1961. Han samlade bland annat Hammarskjölds tal i en volym. Andra slaskjournalister försökte göra gällande att Hammarskjöld begått självmord bland annat spekulativt dravel, som allt nu är glömt och hänvisat till nonsenssoptipparna.

Emellertid finns motståndet mot allt som "luktar" mysticism fortfarande kvar i Sverige, (som vissa deltagare i *"Roth*-debatten" betecknar som "*den sista sovjetrepubliken*"), vilket de flesta som ägnar sig åt väsentligheter här i livet vanligen har fått känna av. Denna vidskepliga skräck för mysticism beror huvudsakligen bara på vanlig okunnighet, då den mesta kvalificerade mysticismen i regel, som i Dag Hammarskjölds fall, egentligen bara är en vidareutveckling av fundamentalt sunt förnuft.

Georg Klein : "Den sjunde djävulen"

Detta är en lysande debattbok, som är svår att närmare definiera. Det är ingen roman eller självbiografi utan kanske snarast en samling självbiografiska essayer återgivna nästan i romanform.

Formen är viktig, då varje fristående avsnitt tjänar som förberedelse för följande. En lång prolog inleder verket och förklarar titeln "Den sjunde djävulen", som är tagen från Gotthold Ephraim Lessings tyvärr förlorade version av "Faust", i vissa avseenden säkert minst lika intressant som Goethes. Det är bara att beklaga att detta drama gått förlorat och att hoppas på att det en dag skall återfinnas, liksom Bachs Markus- och Lukaspassioner.

Den första delen är sedan bokens egentliga introduktion och förberedelse. I ett mellanspel ligger författaren, själv berömd läkare och cancerforskare, på sjukhus för en hjärtoperation, varpå allt är förberett för den viktigaste delen av boken "Modern genetik – en bred motorväg mot smala vägkanter", där han diskuterar detta ytterst brännbara ämnes alla riskmoment och moraliska fallgropar med en övervältigande intellektuell skärpa, moralisk pregnans och omfattande insiktsfullhet. I denna avslutande del ligger bokens hela tyngd och avgörande värde.

Emellertid förekommer det i boken även som en underström en visserligen försiktig men mycket konsekvent kritisk analys av den svenska mentaliteten. Georg Klein är ungersk jude med i princip både Sverige och Israel som hemland och har därmed en nykter och intressant distans till båda dessa varandra ytterst olika mentaliteter. Hans analys av Jan Myrdal måste betecknas som sällsamt välgörande:

"Jag avskyr Jan Myrdal med hela mitt nu så aktuella hjärta. Som jag tidigare vid flera tillfällen uttryckt det ser jag Jan Myrdal som en 'åsiktsclown', en posör och lögnare utan hållning, en ankdammens och mediadebattens soptippstupp och duellhjälte. Frånsett delar av hans ytterst välskrivna självbiografi, som jag finner fängslande, har jag sällan uppfattat honom säga något annat än att han inte har något med Gunnar och Alva att göra. Så har jag i varje fall, med rätt eller orätt, läst honom mellan raderna. Han är visserligen deras son, men enligt vad han påstått misshandlades han bara av dem. Mer än väl förstod jag den dödssjuke Gunnar Myrdal när han yttrade att 'kadavret Gunnar' undanber sig den eventualiteten att Jan skulle närvara vid hans begravning."

Som senare framgår ur detta nummer har även Johannes B. Westerberg långt borta i Indien personliga synpunkter på Jan Myrdal. Kanske det behage båda dessa Myrdals-antipatisörer att konstatera att sagde Jan Myrdal numera mest förekommer i massmedia förespråkande och praktiserande pimplandet av rödvin samt nyttjandet av bidéer hellre än toapapper. Media lär efter östblockets sammanbrott inte längre ta Pol Pot-beundraren Jan Myrdal på fullaste allvar.

Mera respektfull är Georg Klein mot den mer rumsrene Stig Claesson 'Slas', men även här skiner en viktig kritik fram:

(Ur "Den förvirrade älgen", författarens personliga ord till Stig:)

"År 1947, året innan Tito stöttes ut ur Stalins monolitiska imperium, skulle du förmodligen inte ha varit beredd att acceptera att den socialistiska drömmen var på väg att omvandlas, och att den på sina håll och alldeles särskilt i 'socialismens hemland' redan för länge sedan hade omvandlats till en mardröm. Dess like fanns endast i de koncentrationsläger, tortyrkammare och gaskamrar som en häpen värld nyligen hade dragit förhängena ifrån, sedan Adolf äntligen hade befriat mänskligheten från sin närvaro."---"Gång på gång återkommer du till den ungersk-judiske poeten Miklós Radnóti som sköts i nacken efter flera veckor av forcerad marsch senhösten 1944. Hans kropp hittades efter kriget i en massgrav. Hans sista dikter, som skrevs under dödsmarschen, låg i fickan på hans trasiga överrock. Du försöker översätta några av dessa underbara dikter, dessa den så ofta blodbefläckade ungerska litteraturens svarta klassiker. Du lyckas inte nämnvärt med tolkningen av det vilda motspänstiga språket, men din känsla lyckas ändå krypa in i orden. Du lever dig in i dem och du misslyckas med att leva dig in i dem, du kan och kan inte identifiera dig med den förfärliga död som bor i dem, som bokstavligen viner om dem, – eller?"---"Du som med så få men träffsäkra ord kan återge exakt vad dina ensamma åldringar känner i de avlägsna och alltmer glesbefolkade svenska byarna, du som kan uppleva hur de rotlösa storstadsungdomarna känner sig, du kan endast betrakta Radnótis dödsmarsch utifrån. Undra på det! Fattas bara annat! Det är beundransvärt att du alls försöker. Men här står din omsorgsfullt dolda, lågmälda passion och bankar förgäves på den igenmurade porten – ja, din lidelse som strålar om dig som en personlig kroppsdunst som ingen känslig mottagare någonsin kan ta miste på. Vad den säger? Jag kan inte höra det tydligt. Men jag tror att den säger 'jag begriper för fan ingenting'."

Just denna fras 'jag begriper för fan ingenting' har man hört gång på gång från svenska socialisters munnar efter 1989. Det är liksom deras försvar för att de under 40 år stödde den ideologi som företräddes av sådana som Stalin, Mao Zedong, Pol Pot, Jan Myrdal och så vidare. Är det något försvar? Ja, det är exakt samma försvar som det tyska folket presterade efter 1945 när de efter 12 års uppbackning av Hitler menade att de inte vetat någonting om koncentrationslägren och judeutrotningen.

Det är oförsvarligt.

Ingen tycker om att medge att ha blivit lurad, men det är värre att vägra medge det för sig själv efteråt än att en gång bli det.

En av vår tids mest spännande böcker.

Edward M. Podvoll är bara läkare. När man läser hans *"Galenskapens förförelse" ("The Seduction of Madness"*) kan man tro att han är psykoanalytiker och allt möjligt, men det är han inte. Visserligen citerar han friskt C.G.Jung och tar han upp både Freud, Konrad Lorenz och R.D.Laing i förbifarten men bara i praktiska sammanhang. Podvoll struntar i att teoretisera och spekulera. Han är bara ute efter att kurera: "Syftet med denna bok är att inspirera vår kultur till större medkänsla i vården av de psykiskt sjuka," vilket han ser som det viktigaste steget till att få dem friska. Mer än Jung och Freud och Laing och andra anknyter han dock till buddhismen och framför allt till tibetansk buddhism, som i motsats till västerlandet har en strikt förnuftsbetonad och enbart praktisk inställning till vården av psykiskt sjuka.

Större delen av boken upptar fyra autentiska exempel på regelrätta dårar, vilkas fall skiljer sig från de flesta andras genom att de själva dokumenterade sina egna fall. Därigenom kan man analysera dem in i minsta detalj, vilket doktor Podvoll gör med häpnadsväckande resultat. Mycket i hans bok är direkt sensationellt och banbrytande, och hans kanske djärvaste tes är den, att alla (utan undantag) kan bli sinnessjuka. Allt som behövs är omständigheter som ställer till med den obalans som resulterar i psykosen. Eventuell hereditet skulle därmed inte ha någon som helst betydelse.

Det första fallet är premiärminister Spencer Percevals son John Thomas Perceval. Spencer Perceval var unik som brittisk premiärminister i det att han blev mördad. Hans mördare var en galning som visade samma symptom som sedermera premiärministerns son, varför familjens behandling av den förlorade sonen blev milt sagt överdriven. Hela John Thomas Percevals strävan i livet gick sedan ut på att genom att rehabilitera sig själv reformera hela psykväsendet i England, och han lyckades. Han dog 75 år gammal år 1876.

Det andra fallet är John Custance, som 1951 reste till Berlin i avsikten att ställa till med världsfred och förena vår värld i den då kluvnaste av alla städer. Hans avsikter var alltså de bästa tänkbara, men han var inte ens politiker och ännu mindre någon realist. Om John Thomas Perceval var schizoaffektiv så var John Custance helt enkelt manodepressiv men kunde även han själv råda bot på sina problem. Han dog 1990 nittio år gammal.

Det tredje fallet är kanske det mest intressanta. Donald Crowhurst (1932-69) var ett tekniskt geni som kunde lösa alla problem. 1969 skulle han segla jorden runt i en tekniskt mycket avancerad och välutrustad segelbåt. Men rätt så snart efter starten uppträdde det ena tekniska haveriet efter det andra, och Crowhurst villade bort sig i Sargassohavet. Där började han segla i cirklar medan han fingerade en loggbok enligt vilken han lyckades segla jorden runt helt ensam på rekordtid. Hans sjukdom var storhetsvansinne, han trodde att han var Gud eller åtminstone stod i direkt kontakt med Gud, varvid han försummade seglingen totalt. Till slut efter mycket spekulerande och loggboksdiktande genomskådade han sitt självbedrägeri, och för att undvika att tappa ansiktet inför hela England och alla sina sponsorer försvann han över bord någonstans utanför Brasilien men lämnade alla sina loggböcker och dagböcker kvar – till den psykologiska forskningens utomordentliga förtjusning.

Det fjärde exemplet är den franske målaren, diktaren, musikern och vetenskapsmannen Henri Michaux (1899-1984) som under en tioårig period av sitt liv (1957-66) experimenterade med droger för

att utröna vilka psykiska effekter de hade på honom själv, medan han noggrant dokumenterade sitt eget fall. Han var en eremitnatur som eftersträvade anonymitet, och han har ännu inte fått det erkännande som hans konstnärliga livsverk förtjänar.

Doktor Podvoll dokumenterar och analyserar dessa fyra olika sinnessjukdomsförlopp genomgående konstruktivt – han är hela tiden ute efter den praktiska kuren. Han är kritisk mot alla konventionella metoder, som hospitalisering, elchocksbehandling, lithium med mera men erkänner riskerna med avmedicinering. Han hyllar metoden progressiv 10-procentig avmedicinering – att minska medicinerna med 10% åt gången och med ännu mindre eller med avbrytande av nedtrappningen om resultatet inte blir gott. Han förnekar existensen av kroniker och framhåller som den säkraste idiotkuren att helt enkelt se till att patienterna först och främst blir fysiskt friska genom mänsklig miljö, goda relationer, frisk luft, promenader och allt annat sådant som faktiskt är direkt hälsosamt för gemene man.

Men det kanske viktigaste av allt för andlig hälsa menar doktor Podvoll att ändå är tvivlet. Om tvivlet försvinner har manin tagit över, och då kan vad som helst hända. Tvivlet är som en själens termostat, som reglerar, balanserar, distansierar och bringar klarhet. Där tvivlet är portförbjudet härskar vansinnet, och tvivel innebär då även kritik och självkritik. Endast genom ständig rensning får man fram guldkornen ur vasken, de "öar av klarhet" som är doktor Podvolls favorituttryck.

Hur menar då doktor Podvoll att sinnessjukdom uppstår? Det är mycket enkelt: egocentricitet, självfixering, egenkärlek, egoism, – allt som överdimensionerar det egna jaget så att dess reella perspektiv till verkligheten förvrids riskerar att få egot att spåra ur. Därför är den bästa kuren av alla naturliga relationer med andra, – helt enkelt sällskap.

Eric Lundqvist (1902-78)

Eric Lundqvists land är Indonesien. Redan 1930 kom han till Borneo som forstmästare för att övervaka och inleda exploateringen av Borneos regnskogar i den holländska regeringens tjänst, men Eric Lundqvist lärde sig snart förstå "infödingarna", sätta sig in i deras mentalitet och umgås med dem på deras eget språk. Detta är det unika och lovvärda med Eric Lundqvist: han blir en naturaliserad indones men behåller samtidigt sin svenska identitet.

Indonesien blev hans andra hemland, och han gifte sig efter kriget med en indonesiska, som han då redan sambott med i många år. Hans litterära produktion är ganska omfattande och jämngod, så att alla hans böcker är läsvärda och oumbärliga för den som vill lära känna Indonesien, men tre av hans böcker höjer sig över de andra. Den första är "Barah, son av Bogis", hans första roman, som visserligen handlar om en ung man från Celebes som han kände personligen och som förekommer i flera av hans andra böcker, men här bygger han upp en spännande romantisk äventyrshistoria runt Barah, som därmed blir en mycket romantisk huvudperson.

"Ingen tobak, inget halleluja" är väl hans mest klassiska roman om svensken Svensson som kommer till Nya Guinea som missionär och ska omvända kannibalerna men i stället blir omvänd av dem i mer konstruktiv riktning. Algot Svensson utvecklas under romanens gång från en enfaldig, tarvlig och ensidigt odräglig svensk missionär till en ny mänska med fler bottnar än han någonsin hade kunnat drömma om. I stället för att lära kannibalerna något lär han sig väldigt mycket av dem, och detta är Eric Lundqvists mycket typiska och nästan Tolstojska moral.

"Dullah och hans kvinnor" är en annan romantisk skildring om en av hans egna vänner som han kände under många år men samtidigt ett intressant komponerat romanexperiment, där nutid och ett helt livs erfarenheter och upplevelser smälter samman i en gnistrande komposition som i mästerskap nästan överträffar Conrad. Eric Lundqvist är egentligen inte litterär, han skriver enkelt utan några större ambitioner, men just därför åstadkommer han ibland utan att egentligen anstränga sig aktningsvärda mästerverk. Man känner igen miljöer från Conrad, Somerset Maugham och Bruce Lockhart hos Eric Lundqvist, men Eric Lundqvist kommer närmare verkligheten och indonesierna än någon av sina tre stora anglosaxiska föregångare på området.

Tage Ellinger och Filippinerna

Hans underbara bok heter "Solen går ner i öst" och är en kärleksförklaring till det Filippinerna som han levde och arbetade i 1950-59 som zoologie professor i Manila, varunder han lärde känna hela landet och särskilt dess folk ingående, vilket han skildrar enkelt och rättframt i sin bedårande bok utsmyckad med talrika bilder mest av alla de vackra människor han kände. Genomgående framhåller han deras ovärderliga ursprungliga kultur medan han går hårt men rättvist åt västerlandets inskränkta och förödande materialism och självgodhet som i sin 'civilisations-kolonialism' faktiskt fördärvat större delen av världen. Han är därmed befryndad med Eric Lundqvist, svensken som skrev så många böcker om sitt älskade Indonesien (bl.a. "Ingen tobak, inget halleluja" och "Vildarna finns i väst"), så att de mer än vidimerar varandra i erkännandet av all mänsklig ursprunglighets ovärderlighet särskilt i dess vildaste tillstånd och i fördömandet av all 'civiliserad' konstgjordhet – båda genomskådar klart hur denna i sin 'tvångsspridning' och 'våldsmissionering' mest bara åstadkommit elände, undergång och död.

Samtidens störste realist i Sverige.

I sitt förord till *"Brödrabataljonen"* skriver Eino Hanski, att denna bok borde ha skrivits av en finne. Emellertid är Eino Hanski just en finne om något, varför boken inte kunde ha skrivits av någon lämpligare person. I likhet med hjältarna i Brödrabataljonen är dessutom Eino Hanski en av dessa ofrivilliga utbölingar utan riktig egen identitet, vilkas ymniga förekomst och outsägliga lidande har färgat hela detta sekel i antingen blodets outplånligt skärande rödhet eller i gråhet och svart martyrium om inte alla dessa tre färger. Hos Eino Hanski dominerar det gråa och det svarta, då hans livserfarenheter väl egentligen bara kan jämföras med en Jerzy Kosinskis.

Hans far utvandrade från Finland till Petrograd 1921 för att slippa finsk militärtjänst. Eino föddes 1928 och kom alltså att höra till denna tremiljonstads finska minoritet, som ditintills utgjort en viktig färgklick i befolkningen. Även författare som Edith Södergran och Tito Colliander upplevde ju sin skolgång i Sankt Petersburg. Men Eino Hanski hörde till en något senare årgång och fick sin barndom traumatiskt avbruten av det andra världskrigets kataklysm, som gjorde just Leningrad till ett av sina främsta offer: under den långa belägringen dog en fjärdedel av tremiljonstadens befolkning, kannibalism hörde till vardagen, sjukdom och förfärliga vintrar gjorde helvetet till det värsta på jorden före Warszawaghettot, och denna omänskliga verklighet förvandlade författarens lyckliga barndom till den ohyggligaste tänkbara mardröm. Säkert hade han strukit med om han inte med sin familj lyckats fly över isen österut för att inleda ett nytt liv långt nere i Kaukasus.

Emellertid fortsatte kriget, och snart bröt tyskarna in och förstörde författarens och hans familjs ryska liv även där. Dessutom var de ju egentligen finnar, Finland var i krig på tyskarnas sida mot Ryssland, så de betraktades av ryssarna som fiender. De såg då en möjlighet att med tysk hjälp ta sig via Polen hem till Finland. Efter en oändlig resa under alla de gruvliga strapatser som en skoningslös krigstid har att bjuda på kom de omsider till Finland. Där ville ingen ha dem.

Finland i andra världskriget invecklat i två krig mot världssupermakten Sovjetunionen var ett hårt och fruktansvärt land utan något extra utrymme för snällhet eller barmhärtighet. Einos finske far var död, och ingen i Finland ville ha hans änka eller värnlösa barn. De hade ingen annan möjlighet att klara livhanken än att fly via Raumo över till Sverige.

Andra världskrigets Sverige ägde dock vad kanske inget annat land i Europa utom Schweiz hade någonting kvar av, nämligen medmänsklighet. Vanlig naturlig barmhärtighet och hjälpsamhet i fredsoasen Sverige hjälpte denne blivande unike författare till ett mänskligt liv trots allt. Och det skulle han aldrig glömma.

Man kan säga att hans tack till Sverige är hans strålande insatser som konstnär och författare. Utom som författare till ett femtontal intressanta böcker har han framstått som en gedigen skulptör med samma pregnanta realistiska pondus som utmärker hans samtliga böcker. Hans realism erinrar mycket om Maxim Gorkij och andra stjärnstunder i den ryska realismen – hans serie på sex romaner om kvinnan Masja och hennes familj är lika öm som någonsin Gorkij i gestaltandet av *"En moder"*. Han framhåller själv den stora ryska litteraturens utomordentliga betydelse för hans författarskap – det var läsningen av sådant som fick honom och hans familj att uthärda och överleva belägringen av

Leningrad. Också i hans dagliga språk märker man det ryska inflytandet – han talar gärna svenska med anstrykningar av rysk grammatik. Hans unika bakgrund och begåvning med den ovärderliga insatsen i svensk litteratur som resultat gör honom därmed till något av en naturlig brygga och förbindelselänk mellan den ryska och den svenska litterära traditionen.

Till hans bästa böcker hör utan tvekan trilogin *"De långa åren"*, hans första tre romaner, som skildrar hans barndom i Leningrad, den kaukasiska exilen och den ohyggliga hemkomsten till Finland med Sverige som lyckligt slut trots allt. Sedan skiljer sig tre andra böcker från hans övriga produktion: det är den burleska satiren *"Det rosa kriget"*, som skrevs i samarbete med Eric Sjöquist, en strålande humoresk, som driver hejdlöst med supermakterna USA och Sovjet, och som översatts till engelska; den psykologiskt mycket intressanta *"Onda själar"* som har en fantastisk inblick i den sovjetiska mentalvården att uppvisa: här erinrar författaren närmast om Nikolaj Gogol, och här är hans gråa och svarta färgstämningar som allra starkast och tätast med en skräckstämning påminnande om Dostojevskijs avgrunder; samt hans troligen viktigaste bok, dokumentären *"Brödrabataljonen"* om ingermanlänningarna i andra världskriget och deras öde.

Ingermanland nådde aldrig någon högre status än som svensk provins under 1600-talet. Efter ryssarnas övertagande hade det aldrig mer någon status ens som provins. Detta folk är besläktat med finnarna, men de användes av ryssarna i andra världskriget (liksom balter) som kanonmat i främsta ledet mot Finland på Karelska Näset. Många ingrer gav sig åt finnarna, och dessa hamnade då i finsk fångenskap. När tyskarna nådde fram till Leningrad blev Ingermanland tyskt, och då kom Tyskland överens med Finland om att Finland skulle ta hand om alla de 62,000 ingermanlänningarna eller ingrerna, som då tvångsförflyttades från Ingermanland till Finland. När det finska "Fortsättningskriget" mot Sovjet gick av stapeln organiserade Finland en *"Brödrabataljon"* av de ingermanländska krigsfångarna, som då drog i krig under Finland mot Ryssland, efter att tidigare ha tvingats slåss under Ryssland mot Finland. Men kriget mot världssupermakten Sovjetunionen kunde bara sluta på ett sätt för Finlands del, och när Stalins röda armé segrande drog in över Karelska Näset krävde de som fredsvillkor att alla ingermanlänningar skulle återbördas till Ryssland – och särskilt de som kämpat under Finlands fanor. Freden blev hård, och Finland hade inget val: för att rädda sig självt offrade de ingermanlänningarna. 55,000 återbördades till Ryssland av de 62,000 som Finland tidigare mottagit – de övriga 7,000 lyckades fly till Sverige. Av de cirka 1000 som ingått i *Brödrabataljonen* utlämnade Finland 600 till Sovjet – bara 200 kom fram. De övriga hoppade av tåget under resan och rymde. Cirka 250 av dem kom omsider till Sverige. De som kom fram till Sovjet fick 20 års straffarbete i Sibirien utom officerarna, som arkebuserades redan vid gränsen. Få om någon överlevde de 20 åren i Sibirien.

Allt detta finns utförligt beskrivet i Eino Hanskis ytterst viktiga bok om ett kapitel i nordisk historia som genast glömdes men som aldrig får glömmas.

Eino Hanski in memoriam.

Att hans liv plötsligt tog slut kom som en chock för oss alla. Troligen är alla som kände honom överens om, att alla som kände honom älskade honom. Då hans varma personlighet var så intensiv och slutet kom så chockartat var det sedan omöjligt att inte dagligen och nattligen umgås med honom i tankarna. Jag förmodar att alla som kände honom kom att uppleva samma sak.

Själv kände jag ju inte Eino sedan lång tid tillbaka, utan vår bekantskapstid blev inte längre än sammanlagt 2_ år. Emellertid var denna korta umgängestid desto intensivare.

Han lärde mig mycket, och allt vad han lärde mig kommer jag att ha skäl att vara tacksam för för resten av livet. Genom sina oerhörda upplevelser som barn under kriget kom han att komma närmare det mänskliga livets hjärtpunkt och uppleva denna intensivare än säkert 99,99% av mänskligheten. Han upplevde livet när det tvingas till sin yttersta spets och tvingas skärpa sig mer än vad som är

mänskligt bara för att överleva. Detta gav honom en unik insikt i människans innersta överlevnadsmekanismer, som bara finns i själen.

När han sedan klarade sig så bra som han gjorde och "kom i smöret" i Sverige resulterade denna extremt hårda uppfostran under kriget i ett enormt personligt psykologiskt töväder – efter krigsårens tundreförfrysning fann sig plötsligt plantan i en främjande drivhusjordmån av överväldigande mått, så att det inte blev någon hejd på hans blomning som människa. Det var bara för honom att sätta i gång, och vad han än gjorde resulterade i blomstrande resultat. Han fick idéer som uppfinnare vilket resulterade i fantastiska skapelser, han kände för att börja skulptera och fann genast att han hade det i händerna färdigt, och hans svåra dyslexi hindrade honom inte från att kunna skriva i princip vad som helst, både romaner och dramer, komedier och satirer och till och med på ett helt främmande språk. Hans trofasta hustru Naemis hjälp blev därvidlag oumbärlig. Henne tillkommer ett väsentligt erkännande som medförfattare till i princip alla hans böcker.

Till allt detta kom den totala musikaliteten. Tyvärr gick hans fina sångröst förlorad under ungdoms- och de hårdaste arbetsåren genom rökning, men hans gehör var det inget fel på, och han kunde aldrig sjunga en falsk ton.

Mycket annat enbart gott skulle kunna tilläggas allt detta, men för en så dynamiskt expanderande skapande själ som Einos förblev dock även Sveriges andliga torftighet otillfredsställande. Han älskade Sverige och var överväldigande tacksam för att han fick bo här hela livet, men svenskar kunde reta honom till vansinne genom ofta fånig och onödig dumhet och kortsynthet. Han tog politiker för vad de var och lät sig aldrig luras av deras fåfänga men var klok nog att aldrig låta dem veta hur träffande han genomskådade dem och föraktade dem. Samtidigt kunde hans vulkaniska humör väcka en fruktansvärd respekt.

Det var ju genom hans musikalprojekt "Masha" som vi mest kom att samarbeta med varandra. Detta projekt föreligger i princip färdigt och kan när som helst verkställas. Vid sidan av detta lämnade han även flera andra postuma verk efter sig, främst den sista avslutande delen av romanerna om "Masha", en kvinnogestalt skildrad under hela den svåraste sovjettiden i Leningrad från 1905 till 1970-talet, vars förebild var hans egen ryska moder. Av hans talrika skulpturer kom flera aldrig att bli genomförda i full storlek, främst kanske hans mästerverk 'Den svenska soldaten', som lägger en pälskappa över en förfrusen flyktingpojke från Finland, som var Eino själv. Han lyckades nästan få igenom detta skulpturprojekt i riksdagen som hyllning till den svenska generösa flyktingpolitiken från andra världskriget framåt, men kommunisterna röstade ner det.

Han arbetade hårt under hela sitt liv, och det var kanske det som knäckte honom, ty han kunde aldrig minska ner på sitt rasande kreativa tempo. Han bara måste hålla på hela tiden. Samtidigt utmärktes hans arbetsliv av sträng disciplin, och han ställde höga moraliska krav på konsten. Rak realism utmärkte allt vad han skapade, både inom bildkonsten och litteraturen, och han höll det för självklart att sådana som höll på med abstrakt konst, modernistisk poesi och annat flum gjorde det bara för att de var misslyckade som konstnärer utan att fatta det själva. Moderna Muséet i Stockholm ansåg han att hade kommit till bara för att alla dess fula 'konstverk' skulle avlägsnas från närheten till de riktiga konstverk, som de delat lokal med tidigare. Funkisarkitektur, atonal musik, allt som inte var vackert föraktade han som den dåliga konst det var. Som den expert på allt som var sant och äkta som hans hårda liv hade utbildat honom till erkände han alltid generöst allt som verkligen var äkta vara och förkastade lika tveklöst allt som var falskhet och bluff.

Författarna Ove Allansson och Anders Wällhed har uttalat sig mycket träffande om Eino Hanskis religion. Det var ju en fråga som han sysslade mycket med under de sista åren. I princip ansåg han att Gud var all right men att alla religioner var åt helvete. Han delade därmed Bernard Shaws mening, att en sådan idé som Gud måste genom sin blotta beskaffenhet innebära att ingen kan befatta sig med begreppet utan att det leder till missförstånd. Gud kan alltså mycket väl finnas och finns kanske troligen till men kan då bara existera på det villkoret att han aldrig kan bli rätt förstådd.

Även i andra sammanhang lade han i dagen en förvånande klarsynthet. Han hade till exempel den enda rationella lösningen på Tjetjenien-krisen: Tjetjenien skulle givas fullständig självständighet men på det villkoret, att alla tjetjener i hela Ryssland skulle flytta dit och sedan aldrig mer få komma tillbaka till Ryssland.

Genom sin klarsynthet, totala öppenhet och märkliga mångsidighet och outtröttliga initiativkraft framstår han därmed som nästan en idealisk människa, ehuru han naturligtvis hade svagheter. Därför var han så mänsklig. Han var ju inte precis någon stilist som författare, han kunde inte skriva en mening utan att få hjälp med korrigeringen, och styrkan i hans böcker är den omedelbara närkontakten med det direkt mänskliga, som är helt unikt i svensk litteratur. Det är intressant att jämföra hans författargärning med andras, särskilt i dessa dagar, när Lars Gyllenstens bok om sina kolleger i Svenska Akademin har givits ut, där det bland annat framkommer hur ledamoten Harry Martinson begick harakiri med en sax i protest mot hur han blev mobbad av sina kolleger med Sven Delblanc och Olof Lagercrantz i främsta rummet. De var naturligtvis avundsjuka på Martinson då de inte själva fick vara med i Akademin, men de hade gott sällskap: August Strindberg, Sven Stolpe, Gustaf Fröding, Astrid Lindgren, bland många andra. Akademin släpper ju inte in vem som helst och tycks vara särskilt försiktig mot öppenhjärtliga sanningssägare som Strindberg och Stolpe. Ej heller Eino Hanski var något ämne för Akademin. Även om han hade varit den utsöktaste stilist skulle Akademin ha haft anledning att vara livrädd för en Hanskis hänsynslösa klarsynthet och öppenhet.

Eino Hanskis lycka var att han över huvud taget blev publicerad. På 60-talet var det ännu möjligt för en författare att bli publicerad även om han var språkligt handikappad, men idag är det en ytterst ringa promille av allt som skrivs som över huvud taget släpps fram, även av det som är stilistiskt framstående. Det beror på momspolitiken (den högsta i världen på böcker) och förlagens omänskligt hårda och godtyckliga sovring: de måste godtyckligt avrätta 99% av allt som skrivs genom att döma det till att försvinna i okända byrålådor.

Redan i början av vår bekantskap såg han helt öppet och realistiskt fram emot att få kunna vara aktiv och arbetsför i minst tio år till, och jag delade den uppfattningen med honom till fullo. 82 minst, var vi båda överens om att han skulle kunna hålla på till. Vi var tvungna att ge upp arbetet på Masha-musikalen när hans känslor inför detta hans livs känsligaste ämne om hans moder blev för mycket för hans hjärta, varför vi för hans hälsas skull gemensamt lade ner projektet, fastän det i princip var färdigt. Det var i februari '99. Det blev ju en del känningar tidigare i år av hur hans hälsa sade ifrån, men aldrig att han trappade ner sitt tempo för det. Aldrig kunde vi ana att slutet stod för dörren. Desto svårare blev chocken när det kom.

Med sitt stora varma hjärta lämnar han ett tomrum efter sig som aldrig kan fyllas eller ersättas. Hans intensiva ordflöde och skaparglädje har tystnat, och den tystnad som uppstått efter hans underbara skapargärning är så kompakt att inga ord räcker till för att uttrycka den totala saknaden. Hans liv avbröts för tidigt, och Göteborg, Sverige och alla som kände honom har lidit en oersättlig förlust, samtidigt som vi som kände honom vet hur tacksamma vi måste vara för att ha undfått glädjen av att ha fått känna honom.

Detta gör kontinuiteten desto viktigare, då en så unik karaktär manar till efterföljd. Kom han att bilda någon skola? Det är inte otänkbart. Många såg upp till hans genomträngande förmåga till suverän realism som något efterföljansvärt, inte minst vi i Letnany. Han intresserade sig för oss, och genom ryskexperten Nils Sondefors förmedlades kontakten, som blev bestående. Åtminstone litterärt fick han en mycket tacksam lärjunge i undertecknad, som alltid kommer att se en ära i detta. När det gäller hans omfattande bildkonstnärliga arbete, hans utomordentliga skulpturer med levande modeller, där också den totala realismen förenad med sublim idealism kom att dominera, är detta en annan fråga som vi inte kan gå in på. Man kan bara hoppas att även den underbara linjen på något sätt får någon fortsättning.

Eino Hanskis postuma arbeten

Eino var alltid full av uppslag och nya idéer, och när han fick en ny sådan tvekade han inte inför att omedelbart sätta den i verket. Han var ju inte bara författare och skulptör utan även uppfinnare och spelade även in en skiva med gamla ryska sånger som han kunde utantill. Hans mor var ju ryska, medan hans far var finne, men modern var tydligen den dominerande av de två, och till hennes minne skrev han alla sina sex *Masha*-romaner. Den sista blev aldrig publicerad men förelåg färdig när jag lärde känna honom, och vid ett tillfälle läste han med stor rörelse det avslutande kapitlet för mig. Föga anade jag då vad han umgicks med för planer för min del.

Han tyckte om min musik, och vad som kanske mest drog honom till mig var mina finländska rötter och förtrogenhet med det ryska kynnet – min egen gudfar hade ju varit rysk emigrant från Petersburg 1917. Han fann det därför naturligt att med mig dela med sig av sina ryska erfarenheter och framför allt av sin genomryska själ, som var helt färgad och dominerad av hans så gränslöst beundrade moder. Ändå kom det som en överraskning när han 1998 frågade mig om jag ville skriva musiken till hans musikal om Masha, som skulle utgöra inte bara en sorts summering av alla de sex Masha-romanerna utan av hela hans ryska livserfarenhet. Verket är därmed kanske hans både konstnärligt och mänskligt rikaste alster.

Allt i Masha-romanerna och följaktligen också i musikalen är självupplevt, antingen genom andra som han känt eller genom honom själv. Realismen är därför total, och endast musiken och poesin lyfter föreställningen över en i princip outhärdlig verklighet. Det var kanske mest därför musikalen refuserades av hans kontakter i Stockholm – de förstod sig inte på den, fattigdomens och svältens verklighet var ett okänt begrepp för dem, de kunde inte leva sig in i de ohyggliga förhållandena under Stalins Leningrad och tyckte väl att det hela var för patetiskt och trist. Det behöver det inte vara, och enligt min mening måste man inte ha med de sista två akterna. Man kan lugnt betrakta den stora bröllopsscenen som ett naturligt och tillräckligt slut.

Den sista Masha-romanen och denna musikal var inte Einos enda postuma verk. Han har efterlämnat flera pjäser och flera mycket roliga sådana – det är lätt att glömma, att Eino med all sin fruktansvärda erfarenhet av Stalintiden och kriget dock även var en gudabenådad humorist och satiriker. *"Det rosa kriget"*, som han skrev tillsammans med Eric Sjöquist, är ett strålande exempel på detta, men det finns flera – alla opublicerade. Denna humor kommer också fram i Masha-musikalen i dess underbart rabulistiska toppscener, framför allt den stora satiriska restaurangscenen, där alla 20-talets absurditeter i det kaotiska ryska 20-talssamhället kommer fram i bästa uppsluppna farsanda främst gestaltad genom den absurda opportunistiska munken Ignatij. Eino var en baddare på att ha roligt.

Under loppet av arbetet med Masha-musikalen blev Eino ständigt tröttare och orkade arbeta mindre och mindre. Ingen anade hur svårt sjuk han var, och först när det inte längre gick att komma ifrån det faktum att han var döende uppdagades den nästan allomfattande cancern, som han då redan måste ha lidit av i åratal. De första varningssignalerna kom väl redan våren '99, när Masha-musikalen närmade sig sin fullbordan, och när Eino överraskade mig med att, i stället för att komma med nya uppslag och scener enligt sin vana, han började göra strykningar. Han tog bort hela sånger och hela scener, och då ville jag inte fortsätta längre. Därmed kom arbetet till ett definitivt stopp i nästan samma ögonblick som det höll på att fullbordas. Eino fortsatte arbeta med sina skulpturer och kämpa för nya projekt samtidigt som han mer och mer började umgås med teologiska spörsmål (vilka också delvis kommer fram i *Masha)* och vägrade som den outtröttliga kraftkarl han var envist att upphöra med att arbeta hårt, men trötthetен blev allt svårare, och nästan ingenting mer blev skrivet.

Det kanske märkligaste med hans författarskap och den detalj som lyfter fram det till en desto märkligare nivå är det faktum att han led av svår dyslexi. Detta handikapp, som borde ha hindrat honom från att någonsin skriva något, allra minst på svenska, som inte var hans modersmål, blev i själva verket språngbrädan för honom till att bara anstränga sig desto hårdare just för att överkomma det kanske svåraste av alla handikapp för en författare, och för att åstadkomma det omöjliga. De originalmanuskript som vi fick dechiffrera till de färdiga verken erbjuder en säregen utmaning genom sina tafatta kråkfötter och krampaktiga försök till svårligen definierbara skisser, och i den mån det finns några originalmanuskript kvar är de kanske hans mest förvånansvärda arbeten – den möda de återspeglar erinrar kanske närmast om Beethovens kompositionsmanuskript som döv – deras massiva överstrykningar och mödosamma omarbetningar vittnar om samma sorts hårda och extrema kamp i den påtvingade tillblivelsen.

Under de sista åren försökte han lära sig hantera en dator, och det fanns ett datorprogram med vilket han kunde komma runt sin dyslexi – ett dyrt program som skrev ner på diktamen. Han fick det att fungera, men det fungerade för bra. Eino hade ju humör och temperament och kunde få utbrott även när han dikterade, det räckte med det minsta misstag så kunde han ösa ur sig svordomar, och naturligtvis tog programmet samvetsgrant med även alla svordomar och lynnesutbrott i utskriften, varpå Eino bara förlorade ännu mera humör, så att han till slut tappade tålamodet med detta alltför bokstavliga program. Datorer har ju ingen urskiljningsförmåga, och ingenting kan hindra dem från att göra som de blivit programmerade. Eino var för mänsklig för sådant.

Han visste dock alltid vad han ville åstadkomma, och den viljan var allt och tillräckligt för att åstadkomma ett livsverk av sällsynt hög karat och kvalitet, som i alla dess former, i skulpturerna, uppfinningarna och böckerna och till och med i musikinspelningarna företer en klarsynthet och formbegåvning av sällsynt renhet. Hans erfarenheter må ha hört till de grymmaste i världen, men hans sinne hade kanske just därigenom luttrats till ett av de renaste och klaraste i världen.

Vandring i minnenas trädgård.

Det var den 18 maj, en gråkulen ovädersdag, till vilken temperaturer hade utlovats på minst 12 grader. Det var 9 grader på eftermiddagen, och förmiddagen hade mestadels gått åt till isländskt, alltså vågrätt, regn. Kort sagt, för maj månad kunde det knappast bli värre.

Ändå samlades ett friskt och optimistiskt gäng på 17 personer utanför Gatenhielmska huset vid Stigbergstorget i spänd förväntan på vad som komma skulle. De båda guiderna infann sig tämligen punktligt och åtminstone den ena med ett trasigt paraply. De utbytte information om läget: det förelåg en god nyhet och en dålig: Naemi hade fått nyckeln till Bäckska paviljongen från Majgrabbarna, det var den goda nyheten. Den dåliga var att det utlovade Café Hängmattan hade stängt.

Dagen gällde först och främst Eino Hanski. En kringvandring i Gatenhielmska reservatet hade planerats sedan månader, men ingen hade anat att just den 18 maj innebar säregna sammanträffanden. Det råkade vara den nyligen helgonförklarade siste martyrtsaren Nikolaj II:s födelsedag. Samtidigt råkade det vara Bertrand Russells födelsedag, den store pacifisten och den förste som predikade total kärnvapennedrustning. Dessutom råkade det vara påven Johannes Paulus II:s födelsedag, den som allmänt tillsammans med Lech Walesa utpekats som huvudansvarig för Warszawapaktens och Östblockets fall. Vi hade kort sagt inte kunnat finna en lämpligare dag åt att fira Eino Hanskis minne på hela året: allt klaffade som genom ett förutbestämt mirakel.

En kort resumé över Eino Hanskis liv föredrogs. Hans far hade varit finne som i inbördeskriget 1918 stått på den förlorande sidan och därför efter kriget sällat sig med andra finska kommunistsympatisörer till Leningrad, där han gift sig med en rysk kvinna, förevigad i alla Eino Hanskis sex romaner om Masha. Som halvfinne hade därigenom Eino dock fått ryska till modersmål.

Men finskt ursprung beredde ingalunda någon trygghet i Leningrad under Stalintiden. Under dess utrensningar kom Leningrads finnar att utses som en riskgrupp, och Einos båda föräldrar väntade sig tidvis att bli arresterade och bortförda när som helst. Han kunde ibland finna dem sittandes uppe om nätterna med allt bagage färdigt väntandes på KGB. Eino brukade skildra sin far som den yttersta pålitligheten: han var något så unikt som 100% ordhållig i alla lägen. Men vad hjälpte det mot stalinismen?

Ändå blev det ännu värre under kriget, när Leningrad utsattes för den svåraste belägring som en storstad någonsin erfarit i modern tid. Hundratusentals människor strök med årligen, och kannibalism var allmänt utbredd. En flyktmöjlighet erbjöd sig från staden när Ladoga frös till ordentligt, så att de som vågade utsätta sig för den risken kunde fly till Ryssland över isen. Dessa outsägliga skeenden har Eino Hanski sedan skildrat i sina tre första böcker *"Den långa vintern"*, *"Den långa resan"* och *"Den långa väntan"*, sammanförda under den enhetliga titeln *"De långa åren"*. Han skildrar där hur deras flyktväg förde dem ner till Kaukasus, där nya lidanden väntade när tyskarna kom dit på sitt erövringståg. De lyckades då fly via tyska linjer till Danzig och därifrån bege sig till Finland och deras släktingar där. De ankom till Finland i dess trasigaste skede efter fortsättningskriget, där de inte fann sig välkomna hos sina släktingar, som hade det svårt nog med svält ändå utan nya munnar att mätta. Enda alternativet var då för Eino att bege sig som flykting till Sverige.

Första veckan i januari 1945 kom han tillsammans med 120 andra flyktingar över på en läckande lastbåt från Raumo till Hudiksvall. För första gången i sitt liv blev han där vänligt bemött av främlingar, när en svensk soldat höljde en kappa över den 16-årige blåfrusne huttrande pojken i nerspydda kläder. Just denna scen har han senare förevigat i en av sina skulpturer. Han förblev sedan Sverige tacksam för resten av sitt liv.

Parallellt med karriären som författare gjorde han karriär som skulptör, och en av hans statyer står strax utanför hans hem i Gatenhielmska reservatet, en sjömansgosse med säck på axeln. Han bodde här med sin hustru Naemi de sista 30 åren av sitt liv under ständigt arbete med författarskap, skulpturer och andra otaliga projekt, inte minst uppfinningar. Som konstnärspersonlighet framstår han tveklöst som den störste i Göteborg efter Evert Taube. Dock var han inte alls okontroversiell. Speciellt två av hans böcker medförde inte någon ökad popularitet för honom i Finland och Sovjetunionen. I *"Brödrabataljonen"* (1979) tar han upp det ytterst känsliga skeendet, när under Fortsättningskriget i Finland krigsfångar tagna i Ingermanland, alltså landet mellan Petersburg och Estland, som var ingermanländare och talade finska, organiserades i en särskild 'brödrabataljon' *(Heimopataljoona 3)* och sattes in i första ledet mot ryssarna, medan samtidigt med tysk hjälp alla ingermanländare evakuerades till Finland, ett antal av omkring 62,000 människor. När ryssarna vunnit Fortsättningskriget krävde de tillbaka samtliga ingermanlänningar. Det var ett av de hårdaste fredsvillkoren. I sin bok säger Eino Hanski rent ut, att Finland köpte freden till priset av 55,000 ingermanlänningar, som utlämnades. (De återstående 7000 lyckades fly till Sverige.) De som tillhört Brödrabataljonen kunde inte räkna med någon nåd från Stalin men utlämnades ändå. De flesta lyckades fly på vägen, men allt underbefäl som kom fram till ryska gränsen arkebuserades där omedelbart. Boken blev inte populär i Finland.

"Onda själar" något år senare handlar om sovjetisk mentalvård. Bland mentalvårds-patienterna finner vi den fullständigt nersupne sonen till Leonid Bresjnev. Efter bokens publicering hälsade personal vid ryska ambassaden i Göteborg aldrig mera på Eino Hanski. Ändå är boken kanske hans litterära mästerverk, då den tydligt anknyter till både Gogols *"Döda själar"* och Dostojevskijs *"Döda huset"* och *"Onda andar"*. Det är hans enda riktigt ryska bok och en fascinerande läsupplevelse genom dess förening av expressionism och realism.

I regnet gick vi vidare till den andra litterära helgedomen här, den Bäckska paviljongen, i vilken Viktor Rydberg skrev åtminstone både *"Singoalla"* och *"Den siste atenaren"*. Familjen Bäck bodde på den tiden vid Allmänna Vägen närmare Jägerdorffsplatsen med en stor trädgård erbjudande två små paviljonger, en i trädgården och en på berget. Kapten Charles Otto Bäck hade tre vackra barn av vilka dottern Fanny tilldrog sig Viktor Rydbergs bestående intresse. Familjen Bäck hade stort umgänge och både litterära samt andra kulturaftnar, och Viktor Rydberg blev en väl sedd gäst i deras hus. Nu fick han inte Fanny, men i den lilla trädgårdspaviljongen skrev han sina båda främsta verk.

Efter att Bäckska huset revs flyttades paviljongen in till Gatenhielmska reservatet, där man nu verkar för att den även invändigt skall få sitt ursprungliga utseende. Med sina grekiska pelare och sin diskreta charm smälter den bra in i parken, som den på sätt och vis kröner, ty den dominerar hela den framför varande lekparken från sin upphöjda ställning.

De sjutton deltagarna i vandringen kom mest från Göteborgs Skrivarsällskap, men även flera av Einos gamla vänner hade slutit upp. Idén har kläckts redan för ett halvår sedan att åstadkomma någon sorts Eino Hanski-sällskap, och denna sammankomst verkade som en naturlig inledning. Och vad skulle passa bättre för en årlig Eino Hanski-sammankomst än just den 18 maj, med Nikolaj II, Bertrand Russell och påven som frånvarande beskyddare, medan ännu ingen har rest bort på semester?

Efter vandringen fortsattes samvaron både hemma hos Naemi och med yngre deltagare hemma hos undertecknad, där vi bland annat lyssnade till Eino Hanskis egen röst till ryska sånger med syntorkester och diskuterade alla världens och hela historiens alla aktuella och olösta problem. Naturligtvis behövs det en fortsättning.

Raoul Wallenberg enligt Kenne Fant.

Den fick dålig kritik när den kom ut för tio år sedan – kritikerna menade, att Kenne Fant inte kom med någonting nytt. Vad de helt tycks ha missat är Kenne Fants utomordentligt intressanta sätt att behandla ämnet.

Boken är skriven som om det var Raoul själv som förde egna minnesanteckningar. En sådan bok måste ju då stå och falla på hur övertygande författaren har lyckats göra den fingerade dagboken. Enligt vår uppfattning har han lyckats näst intill 100%.

Han har verkligen bemödat sig om att "känna in" Raouls personlighet och ägnat sig åt ämnet med yttersta tänkbara varsamhet och känslighet. Dagboken berättar om Raouls hela liv från fängslandet och genom hela den oändliga lidandesvandringen genom 40 år i Gulag-arkipelagens eviga vinteröken. Kenne Fant utgår därmed ifrån att Raoul troligen var vid liv ännu 1987, när han skrev boken. Denna uppfattning stöder han på ett uttalande av Raouls kollega i Budapest 1944, Per Anger, som i maj 1987 hävdade:

"Jag är övertygad om att Raoul lever. Det finns vittnen från 1981 som träffat honom i Sovjet. Vi har från säkra källor erfarit att han sitter isolerad någonstans i det väldiga sovjetiska riket."

1987 var Raoul bara 75 år gammal. Det går inte att bortse från möjligheten att han kan vara vid liv ännu idag. Det enda säkra beträffande hans åtskilliga dödförklaringar är att de alla är sovjetiska falsifikationer: allt tyder på att Sovjetregimen gjorde allt för att sopa igen alla spår efter honom för att etablera lögnen om hans officiella dödförklaring.

Detta om något bekräftas av Kenne Fants djupt inkännande bok. Den är därmed ett värdefullt dokument i Raoul Wallenberg-litteraturen, fastän den är helt skönlitterär och inte ens presenterar några källhänvisningar. Det är kanske denna bok och den engelska dokumentationen av Frederick Werbell och Thurston Clarke, *"Lost Hero"*, också den nästan rent skönlitterär, som rentav utgör de väsentligaste, djupaste och mest detaljerade dokumentationerna.

Kommentar till P.O.Enquists 'Legionärerna'.

Per Olof Enquists dokumentära utredning av baltutlämningen från 1971 är beundransvärd ännu idag främst för sin journalistiska insats att inte sky några ansträngningar för att reda på hela sanningen. Ändå hyser arbetet vissa punkter som väcker äckel genom sin hymlande naivitet, som var helt i linje med den svenska regeringens undfallenhet mot Stalins terrorkommunism, som krävde utlämnandet av 146 flydda balter till Sovjet, vilka påtryckningar Sverige gav efter för, trots upprepade självmordsförsök (av vilka en del lyckades) bland de baltiska flyktingarna.

Utrikesminister Östen Undén angav tonen: "Det är oförsynt att betrakta Sovjetunionen som något annat än en rättsstat." Endast en av regeringens medlemmar krävde att baltutlämningen skulle stoppas: Ivar Andersson. De tre som genomdrev efterkommandet av Sovjets krav i november 1945 var utom Östen Undén även Ernst Wigforss och Per-Albin Hansson. Statsminister Hansson knäcktes av affären och dog ett halvår senare.

Ingen begärde någon utredning av vad som kunde vänta balterna i Sovjet. P.O.Enquist berättar, att endast 40 fängslades medan ingen avrättades. De som fängslades dömdes vanligen till arbetsläger i omkring 15 år men frigavs tidigare under Chrusjtjov. Emellertid framstår denna siffra av 40 personer (23%) dömda till arbetsläger som 40 personer för mycket, om de en gång hade sökt politisk asyl i Sverige som flyktingar. De hade fått stanna kvar om inte Sovjet begärt dem utlämnade. Det är den undfallande fegheten i Sveriges hållning som upprör lika mycket idag fortfarande som den gjorde även i fallet Raoul Wallenberg, för vilket även sagde utrikesminister Östen Undén bar ansvaret, som fick förbli utrikesminister i 17 år.

Det spelar ingen roll vad balterna hade gjort i andra världskriget i först lettisk och sedan tysk militärtjänst. Det är principen som är fel i att ge efter för en supermakts och diktaturs krav. Detta framstår i dagens läge efter Baltikums återvunna självständighet som en bara desto större skamfläck för den dåvarande socialdemokratiska regeringen. Faktum är att Sovjet hade fel som krävde medborgare från ockuperade baltiska stater till Sovjet för bestraffning, och att Sverige hade fel som gav efter för folkrättsvidriga påtryckningar.

Vad var det då för fel på Sverige egentligen? Var det något mer än slappheten, trögheten, långsamheten och lojheten som Sverige gradvis odlat som sin självtillräcklighets skötessynder under sin nästan 200-åriga fred och som medfört en viss ovilja eller oförmåga att erkänna eller fatta det självklara och uppenbara? Var Östen Undén bara blind och naiv, eller var han ideologiskt partisk? Om han var det senare framstår han nästan som parallellfall till Carl Olof Cronstedt, som 1808 uppgav Sveaborg, Europas starkaste fästning, till ryssarna utan strid till följd av övertalning och mutor och

därmed överlämnade Finland, Sveriges östra rikshälft sedan 650 år, till den ryska imperialismen. Parallellen är långsökt, men man kommer inte ifrån att de båda fallen har vissa gemensamma nämnare, främst medvetenheten om att man gör fel och orätt men gör det ändå. I Cronstedts fall var det uppenbart, då han avvisade positiva argument för att inte uppge Sveaborg, medan det i Östen Undéns fall bara kan misstänkas. Ernst Wigforss trodde uppriktigt att vad han gjorde var rätt, flera av balterna hade ju trots allt begått brott under andra världskriget, så han går fri i sin goda tro. Per-Albin Hansson däremot var mycket tvivlande men föll ändå till föga för Sovjets och Undéns linje och tog så illa vid sig av konsekvenserna att det enligt Erlander kostade honom livet.

Man måste gå till rätta med diktaturerna även i ett fredligt och oskyldigt land som Sverige och vägra kompromissa med dem. Annars blir man aldrig av med den etablerade och självlegaliserade brottslighet som de alla enbart består av.

Tre böcker om Ryssland.

Professor Stefan Hedlunds mycket sakkunniga bok "Hur många Ryssland efter Sovjet?" från 1993 är ett mycket överskådligt arbete som klart analyserar Rysslands mycket komplicerade nya ställning i världen med astronomiska olösliga inrikespolitiska problem, framför allt med olika provinsers självständighetssträvanden. Emellertid tycker vi att vår eminenta öststatsforskare är litet väl oskäligt pessimistisk. Riktigt så illa tror vi inte att det är, och det kanske såg som allra dystrast ut just 1993, när boken skrevs, när Jeltsin bombade parlamentet och spårade ur som president och förlorade all sin trovärdighet inte minst inför det ryska folket. Men Ryssland har klarat sig ändå efter det, som om hysteriska Pusjkin-jubiléer (nu i somras) var viktigare för Rysslands överlevnad än en supig president som enbart tycks sysselsätta sig med att avskeda alla sina premiärministrar, vilka det än är. Emellertid är Professor Hedlunds bok ett måste för den som vill informera sig väl om Rysslands inre och yttre förhållanden efter den tragiska kuppen 1991, olyckan som berövade världen Gorbatjovs suveräna diplomatiska och demokratiska inflytande.

Den andra boken är "Rysslands undre värld" av Malcolm Dixelius och Andrej Konstantinov. Detta är en betydligt allvarligare bok som man måste ta på allvar, ty den kartlägger hela den nya ryska kriminaliteten med alla dess olika brödraskap och klaner och vilken explosionskraft som detta nya fenomen ådagalagt i sin utfyllnad av tomrummet efter de gamla etablerade gangstrarna i kommunistpartiet, som i princip körde hela Sovjetunionen bara med hjälp av slavarbetare i Gulagarkipelagen. Efter detta brottspartis likvidering har i stället maffiorna tagit över terrorruljangsen och de är inte bättre. Enda skillnaden är, att vad som förr var hemlig kriminalitet är nu öppen kriminalitet.

Dock lider även denna bok av en nyans av svartsyn, och man märker tydligt att Dixelius som journalist gärna framhäver det mörka då det är så spektakulärt – det är en aning sensationsjournalistik över hela boken. Man saknar kontraster. Hela Ryssland består ju ändå inte bara av underjordisk verksamhet.

Svetlana Aleksijevitj är en rysk journalist som först nyligen kommit ut på svenska. Hennes reportage om Ryssland från andra världskriget till idag är ovärderliga genom sin gripande klarhet. Med smärtsam nykterhet skildrar hon i oförglömligt mänsklig realism sitt eget evigt lidande Ryssland genom dess värsta traumata i hennes egen tid. Hon är född 1948 i Ukraina men utbildad i Minsk i Vitryssland och kunde ändå skildra andra världskriget genom dokumentationer av autentiska människoöden i samlingarna "Kriget har inget kvinnligt ansikte" och "De sista vittnena". Samlingen "Zinkpojkarna" handlar om de 15,000 ryska soldater som kom hem från Afghanistan förseglade i zinkkistor. Det är kanske hennes mest upprörande och gripande reportagesamling och ger en bild av sanningen om kriget i Afghanistan som troligen är den mest sannfärdiga och uppriktiga vi har att tillgå. "Förförda av döden" handlar om alla de som lät sig luras av Sovjetstaten till att tjäna den, och som från 1991 hade ett oerhört smärtsamt uppvaknande att genomgå, ej sällan med personliga katastrofer som resultat: omkring 60,000 självmord om året kan direkt hänföras till ren personlig baksmälla efter upptäckten av Sovjets fasansfulla bedrägerier.

Svetlana Aleksijevitjs styrka ligger i hennes förmåga att samla, dokumentera och gestalta autentiska människoöden och i att återge dem med övertygande sanningsenlighet och samvetsgrannhet. Ett oändligt tålamod, den innerligaste medkänsla och den mest outtröttliga

arbetsamhet måste ligga bakom dessa unika reportagesamlingar. Hon har avböjt regeringsuppdrag och andra bättre tjänster då hon menar sig bara ha tid för att skriva. Må hon skriva länge ännu och aldrig tröttna i sin mänskliga strävan att visa sanningen om sina medmänniskor sin innerligaste trohet. Det är sådana sanna människor som hon som dagens Ryssland och världen behöver.

Fallet Marianne Alopaeus

Den kanske märkligaste, viktigaste och mest uttömmande boken som skrivits om Sveriges tragedi under 70- och 80-talet heter "Drabbad av Sverige" och är skriven av Marianne Alopaeus, som flyttade till Sverige från Frankrike 1973. Liksom Herman Lindqvist, en annan gedigen Frankrikekännare, har hon finlandssvenska rötter men betraktar sig i motsats till Herman Lindqvist fortfarande som finlandssvensk.

Boken är hennes mästerverk, och efter 16 år är den fortfarande i högsta grad aktuell. Hon skärskådar det svenska samhället och analyserar genomträngande den morbida svenska samhällsutvecklingen från en mönsterstat med alla möjligheter till ett tragiskt offer för ett gigantiskt maktmissbruk, i vilket alla försynens omåttligt generösa resurser förslösades på en galopperande elefantiasissjukdom omfattande hela staten och alla kommuner i gestalt av den likt en gargantuansk amöba allt uppslukande offentliga sektorn, som bara spred ödeläggelse, ödslighet, kriminalitet och mänskliga tragedier var den drog fram, börjandes med likvideringen av Stockholms charmfulla centrum. Huvudansvariga var Gunnar Sträng och Olof Palme.

Vi ska inte fördjupa oss i Marianne Alopaeus viktiga och grundliga analys. Det viktigaste är att hon inte var ensam. Sven Delblanc, Lars Gustafsson, Per Ahlmark, Astrid Lindgren, Anderz Harning – en hel kör av bärande intellektuella röster sjöng på samma angelägna melodi. Ingmar Bergman och Bibi Andersson trakasserades, och många var helt enkelt tvungna att fly utomlands för att klara sig, då den svenska statens socialistbläckfiskmaffia fick tillåtelse att härja fritt av det svenska folket. Kören av förtryckta intellektuella var massiv.

Vad Marianne Alopaeus åskådliggör är en idealstats tragedi – alla möjligheter fanns, och allt spolades ner i toaletten. 16 år efter bokens utgivning är den fortfarande en skakande – och hälsosam – ögonöppnare.

"Svenskan är ett litet språk. Slår man inte vakt om det går det under – på ett eller annat sätt."

– Marianne Alopaeus.

Knut Hamsun – Diktarhövding, patriot – och landsförrädare?

av Martin Goës.

Jan Troells film om Hamsun, som televisionen visade i julas, torde ånyo ha väckt frågan om var han hörde hemma, inte minst politiskt. Manusförfattarna torde bl.a. ha haft Thorkild Hansens *"Processen mod Hamsun"* som faktaunderlag när filmen blev till. Jag har själv icke sett filmen i fråga, men en bekant, som muntligen refererade dess huvuddrag för mig, gav mig det intrycket. Visserligen har en vänsterorienterad skribent någonstans – minns inte vem – karaktäriserat Thorkild Hansens mycket läsvärda och väl genomarbetade bok som en apologi för Hamsun, men slika svepande generaliseringar kan man i det här fallet lugnt bortse ifrån. I det följande refererar jag till danska Gyldendals trebandsutgåva i paperback, 1990, om totalt 842 sidor, ett verk som varmt rekommenderas till läsning!

Redogörelsen för processen med häktningen, förundersökningen, mentalundersökningen, den långa vistelsen på ålderdomshemmet i Landvik och sölet innan rättegången äntligen blev av, är interfolierad med tillbakablickar på makarna Hamsuns liv jämte sidoblickar, närapå i telegramform, på samtidens Norge och skeendena ute i världen. Tiden från sekelskiftet och fram till andra

världskrigets utbrott var Hamsuns storhetstid, då hans böcker översattes till 32 språk, då han var Norges mest världsberömda författare, (de övriga norska skriftställarna på samtidens norska parnass var världsberömda bara i Norge,) då han slog sig ner på herresätet Nörholm på Sörlandet och slutligen erhöll Nobelpriset. Knut Hamsun var, som så många andra i hans generation, Tysklandsvän, och förmådde därför inte inse förrän det var för sent vartåt det barkade med denna kulturnation och dess folk – ett folk som ju de facto förråddes av den österrikiske f.d. korpralen och hans anhang. Ett liknande öde rönte, om än ej med fullt så vittfamnande personliga konsekvenser, den svenske författaren och litteraturkritikern Fredrik Böök.

Skräddarsonen från Hamaröy i Nordland fylke, som sedermera blev den uppburne och hyllade diktarhövdingen, föddes 1859, och hans världsbild och värderingar formades följaktligen under en epok då demokratin ännu inte var påtänkt för Norges del. Han var norsk patriot och monarkist, djupt rotad i den norska myllan. Han hade föga till övers för England, eftersom engelsmännen i hans ögon endast representerade imperialistiska och merkantila intressen; under det sena 1800-talet var de engelska ekonomiska intressena i Norge betydande. Tyskland, däremot, representerade bildning och kultur; det ligger trots allt en del i talet om ett folk av tänkare och författare. Sedan generationer tillbaka hade skandinaviska studiosis bildningsresor huvudsakligen gått via tyska universitet, så det är inte underligt om den intellektuella eliten i Skandinavien var tyskorienterad.

Det sägs att det inte går att lära gamla hundar att sitta, men frågan är om det är tillämpligt i det här fallet. Sedan tidigt 30-tal, ungefär när ljudfilmen och radion gjorde sitt intåg, började hans hörsel svikta, och framdeles var han beroende av tidningar för att hålla sig à jour med skeendena i omvärlden. Hans hustru Marie var aktiv i Nasjonal Samling åtminstone fr.o.m. 1940, lät sig villigt utnyttjas i propagandan, och torde i eget och nassarnas intresse ha sovrat och tillrättalagt den information som nådde hennes make. Knut kunde ju inte höra vad som sades på radion – annars hade han säkert kunnat bilda sig en egen uppfattning om världsläget genom BBC:s sändningar på norska – och några illegala tidningar kom aldrig i hans hus. "Aftenposten" och "Fritt Folk" (N.S' dagstidning) gick mer eller mindre i tyskarnas ledband och serverade en tillrättalagd bild av läget i Norge och i världen. Detta sammantaget gjorde honom till ett lätt offer för propagandan, som ju i nazitysk tappning hade ett tämligen löst förhållande till sanningen – han blev kort sagt skamlöst utnyttjad. Vissa av de tidningsartiklar han skrev under kriget tillkom efter tyska påtryckningar, (trots detta ansåg Terboven et consortes att han gjorde alldeles för lite för dem,) – andra, bl.a. den famösa nekrologen över Hitler, skrev han på eget initiativ. Oaktat ockupationsmaktens press på Knut Hamsun lades dessa artiklar fram som bevisning under processen.

Att han många gånger intervenerade, både telegramledes till Terboven och Hitler, och i några fall personligen, till förmån för dödsdömda och internerade landsmän, vilket i flera fall gav resultat, lämnades utan avseende. Dessutom, *inte en enda* av dem som hade Knut Hamsun att tacka för liv och frihet behagade vittna till hans förmån! Detta kan endast delvis skyllas på att han inte hade någon advokat under processens två första år, men när han väl fick en tycker man, att vederbörande kunde ha ansträngt sig lite grann att leta upp vittnen till sin klients förmån; eljest är ett slikt beteende ingenting annat än en monumental otacksamhet, ovärdig varje människa med minsta gnutta ryggrad!

Ej heller syftet med besöket hos Hitler tog domstolen någon nämnvärd notis om, trots att ett referat av samtalet därstädes t.o.m. hade valsat runt i pressen ungefär ett halvår innan rättegången ägde rum. Anledningen till att Hamsun på eget initiativ – tvärsemot hustruns uttryckliga motvilja – sökte upp Hitler var, att han ville förmå denne att avlägsna Terboven från sin post. Resultat: ett praktgräl – *ingen* hade någonsin vågat säga emot Hitler så frankt som Hamsun gjorde – och ett misslyckande, som den stolte skräddarsonen från Hamaröy helst ville glömma.

För att återknyta till diktarhövdingens värderingar: Under vistelsen först på ålderdomshemmet i Landvik och sedan på Psykiatrisk Klinikk i Oslo hade han tillgång till tidningar i fri tappning – censuren var ju hävd – och kunde för första gången på åratal ta del av sanningsenlig information och kunde således bilda sig en egen uppfattning om vad som hänt före och under kriget, vilket ledde till att han klart och tydligt tog avstånd från Hitlerismen och dess excesser. Detta står också explicit i pappren från Psykiatrisk Klinikk, men *inte* i den konklusion angående Hamsuns själsliga status, som förelades rätten.

Utöver klara brister i förundersökningsmaterialet sådant det förelades rätten i Grimstad, och att han fick klara sig bäst han kunde utan försvarsadvokat nästan ända fram till rättegången – som inte ägde rum förrän en vecka före jul 1947 – tillkom en hatkampanj i pressen, som blossade upp med jämna mellanrum. Inte ens referatet från besöket hos Hitler förmådde vända opinionen. Det är

omöjligt att föreställa sig att inte i alla fall lekmannadomarna – hemmansägare Omund Eigeland och häradskassör Jacob Flaa – skulle ha låtit sig påverkas därav. Den allmänna stämningen i Norge på den tiden – åtminstone att döma av vad som skrevs i spalterna – krävde, att alla, som på ett eller annat vis haft med ockupationsmakten eller NS att göra, skulle straffas och helst pungslås in på bara skinnet, sak samma om bevisningen inför domstol inte skulle ha hållit streck i en normalt fungerande rättsstat. Eller annorlunda uttryckt: i detta den opportunistiska konformismens efterkrigs-Norge rådde en lynchstämning, t.o.m. kodifierad i den s.k. Landsviksanordningen, som på väsentliga punkter nonchalerade konstitutionen, som bäddade för en godtycklighet i rättsskipningen klart ovärdig en civiliserad stat. Följaktligen blev domen – eller snarare domarna; saken gick vidare till Höyesterett – ett solklart justitiemord, skamlöst kritiserad i sin mildhet(!) i norsk press, och icke ett dugg granskad för dess juridiska tvivelaktigheter!

Två individer som de facto ville Knut Hamsun väl men ändå lyckades göra ont värre var dels överläkaren på Psykiatrisk Klinikk Dr Gabriel Langfeldt och dels hans advokat Sigrid Stray, som till slut i elfte timmen tog sig an hans fall. Dr. Langfeldt hoppades att den gamle kanske kunde komma undan det hela tack vare senilitet eller någon annan åldersbetingad mental krämpa – och höll på att knäcka honom totalt genom att alldeles i onödan hålla honom kvar på kliniken minst ett par månader extra! Dessutom är det uppenbart att Dr Langfeldt inte förstod sig på Knut Hamsun – denne var, trots sin ålder, sin undersökare intellektuellt överlägsen; han t.o.m. drev med doktorn vid mer än ett tillfälle! Och advokaten var uppenbart icke uppgiften vuxen; hon hade dittills haft att göra med Hamsun i samband med ett par smärre mellanhavanden med hans grannar samt skött hans ekonomiska och förlagsrättsliga ärenden. Hon hade väl helt enkelt inte den domstolsrutin som försvarsadvokat som tarvades för att gå i land med sin uppgift. De kort hon hade spelade hon oskickligt. *Föreliggande material hade, rätt utnyttjat, friat klienten och återupprättat hans heder.* Nu skedde detta nära nog post mortem, när han själv var utfattig och Nörholm ständigt balanserade på ruinens brant. Det var nämligen som så, att enligt Landsviksanordningen – delvis tillkommen i London f.å. – skulle alla NS-are och andra som bistått ockupationsmakten solidariskt ersätta norska staten för vållad skada, vilket i praktiken innebar carte blanche att konfiskera personliga tillgångar i form av fasta och pekuniära tillgångar. Knut Hamsun blev således dömd att betala ett enormt skadestånd, vars efterverkningar frun och barnen kände av långt in på 60-talet. Huruvida Nörholm fortfarande befinner sig inom familjen Hamsuns ägo är mig obekant, men ännu i mitten av 70-talet, när Thorkild Hansen källforskade för att skriva *"Processen mod Hamsun"*, bodde Arild Hamsun med familj kvar på gården. Fordom var författarroyalties gårdens huvudsakliga inkomstkälla; på 70-talet var det julgransplanteringar.

"Processen mod Hamsun" är kort sagt mycket läsvärd, enär den dels ger en komprimerad biografi av huvudaktörernas liv, dels beskriver deras göranden och låtanden under kriget, och dels ger en mycket väldokumenterad redogörelse för justitiemordet och dess konsekvenser för familjen Hamsun. Att det än idag finns folk som håller Knut Hamsun för att ha varit nazist och landsförrädare – det fick jag t.o.m. lära mig i skolan! – må stå för deras räkning; det är alltför lätt att döma i efterhand när man själv har sitt på det torra, är politiskt korrekt och inte behöver riskera något.

Thorkild Hansen har, så vitt jag kan bedöma, gjort sitt arbete helt förutsättningslöst, och han talar heller inte om för läsaren vad denne skall tycka eller dra för slutsatser; detta ger sig självt. Dessutom tycker jag mig mellan raderna kunna utläsa en rungande protest mot efterkrigs-Norges lynchjustis och opportunistiska konformism, bottnande i den specifikt skandinaviska och ack så fördärvbringande Jantelagen. För vad hade hänt om Knut Hamsun handlat "rätt"? Hade han ackompagnerad av en hyllningskör återvänt från sin exil i utlandet, eller hade han blivit en död martyr i stället för en levande spottkopp? Hade han då fått gator och torg uppkallade efter sig och stått staty framför rådhuset i huvudstaden, så som skett med danskarnas nationalklenod på parnassen H.C.Andersen? Några definitiva svar kan inte ges, enär krig och allmän oreda ställer alla invanda begrepp om rätt och fel på huvudet. Och när väl vapnen tystnat måste alla, framför allt segrarna, fråga sig vad de egentligen kämpat för, om de uppnått vad de ursprungligen ville, och framför allt om det var rätt eller fel, gott eller ont. Det må understrykas att det inte finns några klara och entydiga svar på dessa frågor, ej heller när balansräkningen efter ett krig skall göras upp. Ett uttalat gott syfte kan så lätt vändas till sin motsats, vilket historien visar oss talrika exempel på.

Åsa Moberg beskrev en gång i en krönika apropå kriget i Bosnien den godhetens grymma paradox, som i vårt sekel lett till så mycken onödig blodspillan. Hitler ville skapa ett enat Europa under germansk överhöghet befolkat av ett friskt och starkt folk, som inte rökte, inte söp och inte åt kött – kort sagt ett slags lantligt landet Idyllien, där alla var glada och lyckliga – men hans val av metoder ledde till historiens hittills värsta blodbad, där alla civilisatoriska och mänskliga värden

släpades i smutsen. Utopister av alla möjliga schatteringar har förvisso uttalat goda syften med sina visioner – även om man ofta på goda grunder kan dra deras människosyn i tvivelsmål – men deras tro på den egna förträffligheten, deras rigiditet och oförmåga att inse att andra kan tycka annorlunda leder dem raka vägen ner i fördärvet. Tack och lov stannar de flesta utopier på papperet; mänskligheten har dock dess värre lidit nog under de figurer som sökt förverkliga sina idéer. För att ta ett axplock: Napoleon Bonaparte, Vladimir Iljitj Uljanov alias Lenin, Josef Vissarionovitj Djugasjvili alias Stalin, Mao Tse-Tung, Adolf Hitler; se där några individer i mänsklighetens digra förbrytargalleri! Knut Hamsun passar liksom inte in i det sällskapet.

Kommentar. Det kanske intressantaste med Martin Goës synnerligen förtjänstfulla exposé är hans åskådliggörande av hur den avgörande faktorn i tragedin Knut Hamsun egentligen helt enkelt var den skandinaviska sinnessjukdom som populärt går under namnet *Jantelagen:* den sjuka mentalitetsattityd, som hela tiden vill slå ner och förstöra allt som inte låter sig undertryckas utan vidare. Dock kommer man inte ifrån, att Knut Hamsun begick ett misstag: om han fick felaktig information av sin hustru och inte genomskådade hennes partiska censurering i vad han fick läsa, så var det på hans eget ansvar, vilket han till sina sista dagar förblev klok nog till att erkänna själv. En viss Kaj Munk i Danmark begick inte samma misstag.

Thor Heyerdahls oerhörda insatser

Thor Heyerdahl var 33 år när han i ett slag blev världsberömd 1947 genom sin expedition med flotten *Kon-Tiki* från Peru till Söderhavsöarna. Likväl var detta ingalunda hans första stora företag. Redan på 30-talet var han ute på äventyr tillsammans med sin fru i det våghalsiga experimentet att under ett helt år leva som Robinson Crusoe fast helt frivilligt på en av Marquesasöarna utan några som helst hjälpmedel från modern civilisation, ett experiment som faktiskt kan betecknas som det första radikala *hippie*-livet. Han skildrade detta i boken *Fatuhiva* skriven efter *Kon-Tiki* i början på 50-talet. Det intressanta med Fatuhiva-experimentet var att det var ett fullständigt konsekvent avståndstagande från all civilisation som genomfördes med den äran och med alla de umbäranden som dock omsider ledde till ett nödtvunget återvändande till civilisationen.

Men därigenom hade Heyerdahl fått smak för Söderhavet och dess kultur och några mycket spännande idéer, som kom att leda direkt till både Kon-Tiki-expeditionen och utforskningen av mysterierna på Påskön, som han faktiskt lyckades lösa mer eller mindre fullständigt, vilket finns att läsa om i hans kanske allra intressantaste och arkeologiskt värdefullaste bok, *Aku-Aku* från slutet av 50-talet.

Vad ville han då visa med dessa ytterst äventyrliga experiment med faktiskt livet som insats? Det originellaste och mest bestickande med hans livsgärning är egentligen det, att han aldrig ville bevisa någonting, utan bara visa på möjligheter och dessas högre grad av trolighet än vad den traditionella inskränkta vetenskapen dittills kommit fram till. Sålunda trodde man, fram till *Kon-Tiki*, att Söderhavet hade befolkats västerifrån Asien, medan experimentet *Kon-Tiki* tydligt påvisar den betydligt högre trolighetsgraden i att det var indianer från Sydamerika som först befolkade Söderhavet österifrån.

Genom *Ra* tio år efter *Aku-Aku* gick han ett steg vidare i sin etnografiska rekonstruktion av hur haven och kontinenterna i väst ursprungligen befolkades, genom att visa att man faktiskt kunde resa i en primitiv papyrusbåt över Atlanten ända från Egypten och komma levande fram. Därmed bevisade han fortfarande ingenting men visade definitivt på den högre troligheten av att Amerika först befolkats av äventyrliga resenärer från östra Medelhavet innan någon annan kom dit, alltså mongolerna från Asien och vikingarna före Columbus. Samtidigt blev denna resa (som gjordes i två omgångar, då den första *Ra* tyvärr måste överges när bara en obetydlig bråkdel av resan över återstod, medan *Ra II* lyckligt genomförde företaget) en alarmerande upptäckt och allvarlig diagnos på hur långt världens miljöförstöring redan hade gått 1969, då Heyerdahl och hans vänner under hela resan över Atlanten varje dag fiskade upp drivande oljeklumpar ur havet – 1947 hade *Kon-Tikis* hav varit fullkomligt rent. Redan Jacques-Yves Cousteau hade utfärdat varningar före dess, men Heyerdahl bekräftade dem med ovedersägliga och chockerande bevis. Det var till följd av detta mot slutet av 1969 som miljörörelsen kom i gång på allvar.

Den sista expeditionen blev den minst äventyrliga och enda fullkomligt bekväma, fastän även den handlade om den primitivaste tänkbara vassbåt, men den var stor den här gången, och oceanflottseglarna kunde befara havet under relativt trygg och säker bekvämlighet. Ändå slutade denna expedition med den yttersta katastrofen.

Med vassbåten *Tigris* ville Heyerdahl visa hur troligen Egypten och Afrika först befolkades av resenärer från Kaldéen inne i Persiska Viken. Många forskare har sedermera bekräftat troligheten i dessa teorier, när man lyckats härröra begravda egyptiska skepp till kaldeiskt ursprung före de första egyptiska dynastierna – David Rohl har i ett epokgörande arbete visat hur de första faraonerna troligen ingenting annat var än mesopotamiska utvandrare och erövrare. Emellertid stötte *Tigris* på politiska problem, när inget av länderna kring Röda Havet ville låta *Tigris* passera, då de alla låg i krig med varandra. Följaktligen, hellre än att ge upp och återvända, satte Heyerdahl med sina vänner i protest eld på *Tigris.* Resan hade följts i TV av hela världen, och hela världen blev således vittne till Heyerdahls enda politiska demonstration någonsin – mot krig och politiskt vansinne, som han tyvärr måste konstatera att dominerade större delen av världen med all dess så tekniskt avancerade civilisation, medan de primitiva folken, som befolkat världens största oceaners avlägsnaste öar och kontinenter genom enkla flottar och vassbåtar, därigenom framstod som så oändligt mycket mera friska, kloka och företagsamma än dagens besuttna fullständigt korrumperade och ihjälfördummade politiker.

Med anledning av Harry Martinsons 100-årsdag.

Omkring den 6 maj börjar den nordiska skymningen tilltaga avsevärt inte bara i omfång och utdragenhet utan även i sin dominans av dygnet. Så här års omkring Harry Martinsons födelsedag, då man får höra musik som Griegs "Våren" och Lars Erik Larssons "Pastoralsvit" blandad med annan småktande vårmusik av Sibelius (5-e symfonin) och de nordiska manskörernas klassiska vårsånger (mellan hägg och syrén) och björkarna blommar, blir vårstämningarna så påtagliga i sin överväldigande skönhet och melankoli, att mycket av det undermedvetna som förträngs och sover under vinterns långa mara och motvind plötsligt vaknar till liv och stiger upp till ytan manifesterande sig främst genom exempelvis för länge sedan glömda barndomsminnen. Detta är ett smärtsamt symptom som vi nordbor med vår fallenhet för självplågeri dock tenderar att njuta av.

Detta drag av självplågeri och akut melankoli har kanske alltför ofta även markerat våra nordiska diktare, bland vilka märks just Harry Martinson som ett iögonfallande exempel. Kommen från de enklaste tänkbara förhållanden lyckades han dock genom sin erfarenhet och vakenhet göra sig så bemärkt som författare att han inte bara blev en av Sveriges mest älskade under 1900-talet utan till och med fick säte i Svenska Akademin och Nobelpriset; men vad hjälpte det, när detta bara tycktes resultera i elakartade utbrott av avundsjukeepidemier hos hela det svenska vitterhetskotteriet med examina och papper på att kunna något, vilket Harry Martinson saknade och ändå fick Nobelpriset. Hans nya diktsamlingar bemöttes med stygga personangrepp och nedlåtande nedvärderingar, i täten för vilken kampanj gick självaste den hyperlärde Sven Delblanc, som aldrig fick Nobelpriset för all sin lärdom och betydligt tristare romaner än Harry Martinsons. Denne tog så illa vid sig av sina yrkesbröders låghet att han svarade med sitt livs första bitterhet och aldrig kom över den förrän han begick harakiri med en sax av ren frustration över hur allt i hans liv hade blivit fel.

En betydligt längre och mer melankolisk skymning av sitt liv såg geniet Gustaf Fröding, som på höjden av sin skapargärning lät hospitalisera sig i övre 30-årsåldern för resten av sitt liv och dog 51 år gammal efter en mer än tioårig fullständig tystnad.

Men de längsta och mest smärtsamma nordiska skymningarna finner man i Finland, Nordens kallaste och nordligaste land, vars kyla och mörker endast överträffas av Sibirien, Grönland och Alaska. Dess nationalskald Johan Ludvig Runeberg, som fyllde 200 år två månader före Martinson, och som återupprättade Finlands ära efter den ryska ockupationen 1809, en ytterst vital herre med Finlands skarpaste intellekt, dyrkad som lärare och oemotståndlig som charmör, en i högsta grad levande legend, som betraktade friluftslivet som en högre gudstjänst än någon högmässa, kort sagt, den högvälborna hälsan själv, drabbades som 59-åring av slag som band honom vid sängen för resten av hans liv – i tretton år.

Men det extremaste exemplet och den längsta nordiska skymningen av alla blev väl ändå Josef Julius Wecksells, det brådmogna dramatiska geniet, som hann skriva 215 dikter och det kanske starkaste av alla nordiska dramer, "Daniel Hjort", innan han var 24, då han drabbades av schizofreni och måste hospitaliseras för resten av sitt liv – *den* melankoliska skymningen blev 42 år lång. Ett av hans sista yttranden lär ha varit: "Josef Julius Wecksell? Jo, han är död för länge sen, men han finner aldrig sin grav."

Vilka gudabenådade genier! Vilka utomordentliga skapare! Vilka oöverträffbara diktare! Och vilka praktfulla nordiska skymningar! De helt enkelt tar aldrig slut.

Sveriges bästa deckare.

Man kommer inte ifrån det – Sjöwall och Wahlöö är oöverträffade än idag. I deras thrillerserie om tio romaner står sig alla fortfarande efter 30 år mer än väl. De är skickligt komponerade in i minsta detalj utan onödiga utsvävningar och sådant råsopeslask som Guillou alltid utmärker sig för, deras personteckningar är alltid levande och realistiska och intressanta hur sjuka typer som än förekommer – i sin nästan kliniska frihet från effektsökerier har dessa romaner en nästan dokumentär prägel allt igenom. Och till detta kommer då en bitande träffsäker samhällssatir.

Deras alltid raffinerat inbakta och konstnärligt väl utformade samhällskritik når sin höjdpunkt i den välkända *"Den vedervärdige mannen från Säffle"*, även känd som "Mannen på taket", som till och med har filmats med Carl-Gustaf Lindstedt som den odödlige kommissarien Martin Beck. Där kritiseras bland annat förödelsen av Stockholm:

"Under det senaste decenniet hade Stockholms innerstad utsatts för våldsam och genomgripande omvandling. Hela kvarter hade jämnats med marken och nya byggts upp. Stadens struktur förändrades, trafiksystemet bredde ut sig allt mer, och den nya byggnationen präglades minst av allt av någon ambition att skapa en människovänlig livsmiljö men desto mer av ägarnas strävan att till fullo exploatera de dyra tomtmarkerna. I själva stadskärnan hade man inte nöjt sig med att riva nittio procent av bebyggelsen och utplåna hela det ursprungliga gatunätet, utan man hade dessutom våldfört sig på den naturliga topografin.

Stockholms invånare såg med sorg och förbittring funktionsdugliga och oersättliga gamla hyreshus raseras för att lämna plats åt sterila kontorshus, maktlösa lät de sig deporteras till avlägsna sovstäder, medan de trivsamma och livfulla kvarter där de levt och arbetat lades i ruiner. Innerstaden blev en svårframkomlig och larmande byggplats, ur vilken sakta men obevekligt det nya city reste sig med breda bullrande trafikleder, blänkande fasader av glas och lättmetall, döda ytor av slät betong, kyla och ödslighet."

En beskrivning av Stockholm som mer än väl tål en jämförelse med någon av Strindbergs mest klassiska, om dock med en helt annan intonation.

Och är det en slump, att i Sjöwall & Wahlöös sista roman "Terroristerna" diskuteras just ett mord på statsministern? Och är det en slump att han blev mördad just mitt i detta sköna nya sterila glas- och lättmetallsblänkande Stockholms city?

Fallet Jan Guillou.

Egentligen: ju mindre sagt om honom, desto bättre. Hans tio böcker om Carl Hamilton och dennes märkliga förehavanden som perfekt mördarmaskin under alla världens demokratiers uttryckliga beskydd, som den ena efter den andra belönar honom för hans ansenliga mord, har gjort honom till Sveriges mest sålda och lästa författare. Det har gjort honom förmögen. Han tjänar pengar på mord som gräs.

Likväl är hans böcker inte dåliga. De är underbyggda med noggranna källforskningar, de är ofta imponerande genom sin detaljerade sakkännedom, och de bästa av dem är både riktigt spännande och intressanta. Men man måste ifrågasätta deras budskap och tendens.

Intressantast är väl egentligen den första, den enda som inte handlar om mördarmaskinen Carl Hamilton, en roman som heter *"Ondskan"* och som väl närmast är en svensk motsvarighet till Robert Musils intressanta *"Der junge Törless"*. Båda är inträngande internatskoleskildringar av mycket skakande karaktär, men om Robert Musils är mest psykologiskt intressant i sin nästan dokumentära prägel, så är Jan Guillous skildring rena våldspornografin med mycket dramatiserade överdrifter. I ingen av sina romaner avslöjar sig författaren så mycket som här. Hela romanen är bara aggressioner och våld, och huvudpersonen fullkomligt frossar i att få ge utlopp för dem. Den slutar med att han äntligen får den stora tillfredsställelsen att få döda sin fader. Det sägs aldrig i klartext i boken, men det framgår tämligen tydligt mellan raderna.

Likväl är redan denna tidiga roman (1981) skickligt skriven, medryckande och ytterst intressant: det är omöjligt att slarva med läsningen. Den väckte särskild uppmärksamhet i Frankrike, där den fick pris som det årets bästa utländska roman. I all sin otäcka och fullständigt ohöljda brutalitet är den helt enkelt fullkomligt övertygande trots all sin absurditet. Hela romanen är som ett enda oformligt vredesutbrott, som övertygar.

Carl Hamilton-romanerna är sedan mer strukturerade och komponerade med metodik och intelligens: handlingen är alltid mycket noggrant konstruerad, så att aldrig någon detalj blir förfelad. De är också tämligen vidlyftiga: sidantalet är vanligen uppåt 500 eller mera. De blir intressanta i och med den fjärde boken, *"Fiendens fiende"*, som följs av *"Den hedervärde mördaren"*, en uppgörelse med svenska nazister, som följs av den mycket dramatiska *"Vendetta"* i Sicilien, som dock slår fullkomligt fel: Guillou har här fallit för sicilianska maffiaschabloner och överdrivit dessa in absurdum och därigenom missat hela Sicilien; som följs av den kanske intressantaste av alla: *"Ingen mans land"*, som tilldrar sig i Murmanskområdet. Det handlar om kärnvapensmuggling, det ska smugglas kärnvapen till Libyen över nordligaste finska Lappland, vilket Carl Hamilton stoppar tillsammans med sin finlandssvenske kollega Åke Stålhandske, som dock faller till föga för mänskliga svagheter, vilket Carl Hamilton aldrig gör. Därigenom blir denna Hamilton-roman mänskligt intressant som ingen av de andra är.

De sista tre Hamilton-romanerna blir sedan ständigt mer svulstiga och mindre fängslande. Dramatiken avtar, intrigerna blir homeopatiskt förtunnade, och den röda tråden blir allt blekare. Men Carl Hamilton håller stilen: han fortsätter att mörda med ledande demokratiers goda minne in i det sista, och vad han gör är alltid rätt, åtminstone enligt honom själv.

Det är väl detta som man mest reagerar mot i Guillous romaner: de är nästan alltid fullständigt egocentrerade. Man saknar andra karaktärer än huvudpersonen, som ständigt har strålkastaren riktad på sig utan att någon annan får någon chans. Visst är det spännande med allt vad denna stjärna gör, men då han alltid är den samma riskerar det tyvärr att bli både enformigt, ödsligt och mänskligt hopplöst enkelriktat.

Gulli Michanek – ett diktaröde.

Hon var dotter till diktaren Erik Lundström och utmärkte sig tidigt som en brådmogen naturbegåvning – redan vid 14 år fick hon formfulländade episka dikter publicerade i tidskrifter. Hon utkom tidigt med flera diktsamlingar som väckte sensation och gjorde kritikerna utom sig av extas, så att de gärna jämförde henne med Hjalmar Gullberg och Stagnelius. Efter fyra diktsamlingar utkom hon med en vågad roman i slutet på 50-talet om homosexuella gamla mästare, en för den tiden mycket avant-gardistisk roman – och så tystnade hon och förblev tyst i 28 år. Denna långa, gåtfulla tystnad är kanske det märkligaste i hela hennes liv. Men det visade sig sedermera, att hon aldrig frångått poesin. Efter 28 år utkom hon med nya dikter och översättningar av Seifert – och så plötsligt var hon död.

Hennes diktning utmärks av en konsekvent formfulländning – rim och metrik saknas aldrig, och ej heller ett intressant tankeinnehåll i dikterna, som alltid är både tänkvärda, välljudande och ytterst vackert skrivna. Hon för direkt tankarna till Hjalmar Gullberg som en unik kvinnlig klassicist i vårt land i senare delen av vårt århundrade – hon är nästan ensam därom.

Därtill var denna lilla späda varelse en outtröttlig forskare, vars hela liv egentligen rörde sig enbart på det intellektuella planet. Det blev med tiden nästan som en fanatism – hon upphörde nästan helt med att äta till slut och levde långa tider på bara frukt och cigaretter. Sina sista år ägnade hon en ständigt allt intensivare forskning åt Giordano Bruno, en gestalt som hon nästan blev som besatt av – det är lätt hänt med Giordano Bruno – och som hon gjorde sig till en unik expert på. Plötsligt mitt i hennes pågående arbete om honom gick hon bort och det egentligen helt utan anledning. Inte ens läkarna har kunnat förklara hennes död. Hon skickade ut sin man att köpa cigaretter åt henne, det var mitt på dagen, och när han kom tillbaka satt hon död i telefonluren – hon hade precis lyft den för att ringa ett samtal när hennes liv tvärt avbröts.

Men vi har kvar hennes diktning, som minsann är värd att tas vara på. Som diktare är hon en unik solstråle i tidens barbari av etablerad okultur, och det ljuset är det vår plikt att se till att aldrig slocknar.

Doktor Axel Munthe och Eeva Kilpi.

Båda tog parti för naturen mot mänskligheten. Därmed är det väsentligaste sagt om båda. Deras ställningstaganden var båda så modigt radikala, att detta enda initiativ dominerar i lyskraft hela deras livsverk. Dock gjorde de det på mycket olika sätt, doktor Munthe med humor och försynthet i det att han på ett mycket filosofiskt och klokt sätt framhöll djurens fördelar och mer sympatiska drag gentemot människans, främst i hans skildringar av djuren på zoo, som kulminerar i hans stilla betraktelse, att djuren från sina burar snarare tycks beklaga människans tragiska instängdhet i sin sjuka och giftiga civilisation än sin egen fångenskap i sina löjliga burar. Eeva Kilpi är mera radikal och tar resolut parti för hela naturen mot allt mänskligt och åskådliggör detta på ett överväldigande sätt genom sina skildringar av kalhyggenas barbari och dessas vittnesbörd om människans fullkomligt vettlösa destruktivitet som måste innebära livsfara för hela naturen och allt liv.

Doktor Axel Munthe levde en ungkarls stilla filosofiska liv som läkare för societeten i Paris och Rom, vilket gav honom pengar till att bygga sin behjärtansvärda villa San Michele på Capri, som fortfarande utgör ett internationellt svenskt kulturcentrum, och dog 95-årig efter ett ytterst hälsosamt liv. Han skrev tre böcker: den berömda "Boken om San Michele", som översatts till de flesta kulturspråk, den tidigare lilla novellsamlingen "En gammal bok om människor och djur", samt stridsskriften "Röda Korset och Järnkorset", en av de mest fruktansvärda och träffande anklagelseskrifterna mot militarismen som någonsin skrivits, enligt vissa bedömare. Alla tre har en enastående originell personlighet att uppvisa med en klokhet som övergår denna världen uttryckt genom oemotståndlig charm och vältalighet.

Eeva Kilpi från Karelen lever ännu och är bara 70 år gammal och kommer förhoppningsvis ännu att skriva en hel del poesi och nyttiga böcker. Hon är en av den finskspråkiga litteraturens mest intressanta representanter idag och läses och översätts flitigt. Mest berömd är hennes poesi samt den ytterst väl skrivna och lyriskt stämningsmättade romanen *”Bröllopsdansen”*. Hennes diktning är utsökt återgiven på svenska av den kvalificerade finländska översättarinnan Kerstin Lindqvist från Borgå.

Psykiatrin – vår tids inkvisition

Under 1500-talet tvångsintog man folk för att de hade underliga idéer, som att Jesus inte var Guds Son och att jorden inte var platt utan cirkulerade runt solen och andra sådana oacceptabla farligheter, varför de stackars offren för sådana skadliga villfarelser brändes på bål för deras eget bästa, så att de omedelbart skulle befrias från sina sinnessjukdomar och komma till himmelen. Allt detta skedde i bästa välmening i synnerhet beträffande exempelvis häxor som angavs för inkvisitionen av sina egna barn, varför barnen togs ifrån mödrarna (för barnens eget bästa) och mödrarna brändes på bål bara för att effektivt befrias från deras djävulska anfäktelser vare sig dessa var reella eller ej, vilken sak det var säkrast att ej ens närmare undersöka. Om någon utredning över huvud taget gjordes skedde denna med offren på sträckbänken eller under annan mer eller mindre dödlig tortyr bara för att de säkert skulle bekänna vad inkvisitorerna ville höra, nämligen exakt hur det verkligen förhöll sig med de intima kontakterna med Hin Håle personligen.

Dess värre har tiderna inte förändrats. Idag är metoderna bara mer raffinerade men därför desto mer respekterade. I stället för att rådbråka kättare på sträckbänken lägger dagens inkvisitorer sina hjälpbehövande patienter i spännbälte och ger dem elchocker. Om de bråkar blir det inte ens något bål utan bara en enkel lobotomi, så att de lugnar ner sig. Men den mest favoriserade behandlingen av förargelseväckande patienter som exempelvis lider av predikosjuka, tungomålstalande, underliga idéer och föreställningar, uppstudsighet mot överheter och myndigheter, brist på samarbetsvilja, koncentrationssvårigheter, överkänslighet, kronisk överskottsenergi eller helt enkelt något så farligt oacceptabelt som fallenhet för nyskapande, är elchocksbehandlingen, som ju direkt gör alla patienter lyckliga. Det är en ofelbar metod. Visserligen utlöser det epilepsi, patienterna kan tappa minnet, hjärnskador kan uppstå och bli bestående, men sådant är ju bara vanliga bieffekter. Huvudsaken är att patienten upplever något ögonblicks eufori då delar av hennes hjärna effektivt bränns bort.

I nummer 92 belyste vi Peter Anstrins bok *"Ett sekel med psykiatrin"*. Nu har den andra delen kommit som går mycket längre och kartlägger hela 1900-talets psykiatriska missbruksmetoder, som fortgår ännu idag. Som seklets främsta storinkvisitor utpekar han Stalins onda genius Lavrentij Beria, psykopolitikens överstepräst, som pläderade för psykiatrins övertagande av all makt i samhället genom infiltrering av alla dess organ, på det att vem som helst godtyckligt skulle kunna utmanövreras genom att diagnosticeras som sinnessjuk, en politisk metodik som konsekvent genomfördes i Sovjetunionen. Anstrin beskriver även psykiatriska koncentrationsläger med genomförda Gulag-system i Sydafrika, Jugoslavien, Grekland, Norge, Australien och Alaska (USA) under rubriken Statspsykiatri – endast politikerna gör genom statsunderstöd det psykiatriska missbrukets allmänna utbredning möjlig.

Han kartlägger givetvis Statspsykiatrins utnyttjande av droger som medel till *Mind Control* av massorna. Woodstock 1969, där mer än 90% av de 500,000 medverkande råkade ut för LSD-trippar ("atombomber i hjärnan") utan att de själva visste hur, var en kupp av FBI och ett djärvt experiment att testa massiva droger på ett helt människohav, då dricksvattnet tog slut och armén flög in vattentankar kryddade med LSD-tillsatser – 500,000 ungdomar slogs ut direkt och blev kanske aldrig mer normala, och i stället för besvärliga politiska fredsaktivister blev de kroniskt beroende slavar under psykiatriskt gottfinnande.

Han tar upp åtskilliga amerikanska officiella psykiatriska experiment på ovetande försökskaniner, främst inom militären. Han påvisar det självklara sambandet mellan droger, våld och kriminalitet och sätter fingret på det psykiatriska missbrukets mest djävulska ekorrhjul – att bota drogberoende med andra, häftigare droger. Sålunda botades alkoholism med morfin, morfinberoende av kokain, kokainberoende av heroin, heroinberoende av metadon, medan metadonberoende hittills har visat sig vara obotligt, men vänta bara! Man har hittills alltid kunnat frambringa starkare droger att bota drogberoendets slaveri med! (Det senaste heter Subutex. Somliga menar att det är bättre än metadon, medan andra varnar för att det är farligare än metadon.)

Han tar upp många konstnärer som fick sina liv förstörda av psykiatrin och begick självmord. Ernest Hemingway var det mest typiska, som efter en serie på över 20 elchocker sköt ihjäl sig fyra dagar efter att ha blivit utskriven. Andra fall var Marilyn Monroe, Jim Morrison, Del Shannon, Knut Hamsun, Harry Martinson, Vivien Leigh (som fick psykiatrisk behandling mot sin TBC), Judy Garland, Frances Farmer (vars öde filmades med Jessica Lange), Gustaf Fröding, Antonin Artaud, Ted Gärdestad, Sigrid Hjertén (lobotomerad) och många andra, medan en annan statistik samtidigt påvisar intressanta tendenser inom själva psykiatrikernas yrkeskår: självmordsstatistiken bland psykiatriker är 9 gånger högre än hos någon annan yrkeskategori. Vad kan det bero på? Vad som är oavvisligt är att självmordsstatistiken ökat lavinartat under de senaste 30 åren bland yngre mänskor, så att det nu är den vanligaste dödsorsaken i västerlandet efter vanliga olyckor. Men nästan samtliga självmordsfall inträffar i samband med eller strax efter psykiatrisk behandling.

Två diametralt olika politiker må nämnas i denna härva. Den kanske enda i ansvarig ställning som genomskådade Statspsykiatrins förskräcklighet var Winston Churchill, som antydde att dess frammarsch borde stoppas, men då var han redan bra gammal. En politiker som blev direkt beroende av Statspsykiatrin var Olof Palme, mannen som på 60-talet som skolminister satte i gång förstörelsen av det svenska skolsystemet, och som sedermera från 1979 framåt gjorde ständiga tur- och returresor inte bara in till Bäckomberga utan även andra kliniker och sjukhus för depression och paranoia. Det var en psykpatient som sköts den 28 februari 1986 enligt Lisbeth Palme av en annan mera typisk psykpatient. Vilka underverk kan inte psykiatriska mediciner åstadkomma, *quod erat demonstrandum.*

För två år sedan sprack IT-bubblan, så att IT-företag som Framtidsfabrikens (Framfabs) aktier rasade i värde från 200 kronor till 20 öre – en promille av sitt forna värde. Nu bävar Ericsson och Nokia inför slutliga besked från olika Strålningsinstitut om de faktiska skadorna från mobiltelefoner på hjärnceller och deras framkallande av hjärntumörer. Allt detta är ingenting mot vad läkemedelsindustrin står inför, (med företag som Eli Lilly, spridaren av "lyckopillret" Prozac, i spetsen), när det en dag går upp för folk vilken svindlande bluff med enbart skadliga biverkningar de flesta psykiska mediciner är.

Peter Anstrins bok *"Ett sekel med psykiatrin – Psykkulturens inflytande på samhället, del 2: Psykiatrin i statens tjänst – behandling och resultat"* (586 sidor) är en hårresande kriminalkatalog över av staten legaliserade brott begångna genom psykiatriska mellanhänder – med Lavrentij Beria som förgrundsprofet och superapostel i det ondas tjänst, och allt bara för maktens skull.

Tack för hälsosam upplysning, Peter Anstrin.

Göran Westerlund och Fortsättningskriget.

Det är få i Sverige som vet vad som egentligen pågick i Finland under andra världskriget. När statsminister Edvard Persson besökte Finland senast visade det sig att han var totalt okunnig om både vinterkriget, när Sovjetunionen angrep Finland, och fortsättningskriget 1941-44, när Finland återtog de av Sovjetunionen ockuperade områdena bara för att förlora dem på nytt.

Stalins angrepp på Finland vintern 1939-40 var ovanligt lömskt till och med för att vara ryskt. Enligt Sovjetunionen hade Finland kränkt sovjetiskt territorium varför världsmakten Sovjetunionen såg sig nödtvungen att försvara sig mot den finska aggressionen med hela sin militära massivitet. Stalins avsikt var att lägga beslag på hela Finland, liksom han lade beslag på hela östra Polen och alla de tre baltiska staterna. Men Finland gjorde hårdnackat motstånd, och de ryska förlusterna blev katastrofala. Stalin måste nöja sig med en fred som bara gav honom större delen av Karelen med Finlands andra och mest kosmopolitiska stad Viborg.

När Tyskland angrep Sovjetunionen och det såg ut att gå bra för Tyskland passade Finland på att i samförstånd med Tyskland återta sin rätt. Viborg och Karelen återerövrades snabbt, och redan i september 1941 efter några månader nådde Finland fram till Svir och Onega med staden Petroskoi (Petrozavodsk). Man gick över Svir och etablerade brohuvuden söder om floden, vilka ställningar sedan hölls mot ryssen i två år och åtta månader. Först i juni 1944, när "fortsättningskriget" nästan fyllde tre år, kom order om tillbakadragning från ställningarna söder om Svir, när ryssarna satte in 300,000 man på karelska näset och återtog Viborg. De finska försvarsstriderna på Karelska Näset, i vilka bl.a. Edith Södergrans Raivola jämnades med marken, kostade finnarna cirka 2000 liv om dagen.

Göran Westerlund, som var med under de nästan tre åren bortom Svir, har skrivit två böcker om detta. Den första heter "Sjemenskij-avsnittet 1941-44" och är en nästan absolut exakt dokumentation av hela skeendet. Men det är inte bara torra data och fakta. Man får följa med i finländarnas dagliga rutiner, vilka problem de ställdes inför genom extrema förhållanden såväl vinter som vår, hur de gradvis byggde upp ett helt fungerande samhälle med utvecklad infrastruktur och hur de slutligen bara måste överge alltsammans, som då nästan blivit som en ny hembygd uppbyggd av dem själva under dryga två år. Boken utkom 1992 och är generöst utsmyckad och kompletterad med utförliga kartor och autentiska bilder.

Den andra boken (1995) heter "Tienhaara" och är mera koncentrerad, och man sträckläser gärna de blott 150 sidorna genast. Samma finlandssvenska avdelning som byggt upp Sjemenskijavsnittet under två år kommenderades efter Viborgs fall att hålla bron med landsväg och järnväg strax väster om Viborg för att hejda den ryska framryckningen. Den svenskspråkiga enheten genomförde uppdraget, och ingen ryss släpptes över bron. Striderna var fruktansvärda omkring midsommar 1944, men när Moskvafreden slöts den 19 september (med en återgång till 1940 års gränser) hade ingen ryss lyckats ta sig över Viborgska Viken till landsvägen mot Helsingfors. Regementet JR 61 klarade uppgiften under tre månader med endast 116 stupade och 704 sårade.

Det projekteras nu en spelfilm som skall levandegöra denna moderna episka Thermopylesaga på vita duken under Åke Lindmans direktion. Det blir inte en direkt filmatisering av Göran Westerlunds böcker, men alla sakuppgifterna finns i dessa att tillgå, och Göran Westerlund torde vara självskriven som sakkunnig expert i det ytterst och nästan alltför dramatiska skeendets historia.

Det viktiga historiska påpekandet bör ej underlåtas, att fältmarskalk Mannerheim redan i början av 1942 insåg att tyskarna stod inför en oöverskådlig katastrof (vid ungefär samma tidpunkt som Wannseekonferensen och Stefan Zweigs självmord). Större delen av 1942-43 gjordes outtröttliga försök att få ett slut på kriget genom separatfred med Sovjetunionen med vägrad tillåtelse därtill från Tysklands sida och med bara *"njet"* från Ryssland, trots ivriga medlingsförsök genom England och USA. Varken tyskarna eller ryssarna ville låta Finland få fred. Mannerheim vägrade dock i sin tur delta i den tyska belägringen av Leningrad och vägrade även utlämna några finska judar, ehuru 70 ändå blev utlämnade av misstag.

Hur gick det sedan med ryssarnas "befrielse" av Karelen och Viborg? Knappt en enda karelare i de ryskockuperade områdena ville bo kvar utan valde självmant att följa med Finland västerut. Dessa flyktingar från Karelen var 400,000 till antalet, och deras frivilliga evakuering var den största flyktingplacering som någonsin ägt rum i Norden. Viborg tilläts sedan förfalla helt, och ingenting återstår av dess fyrspråkiga kosmopolitiska glans fram till 1939. Även de karelska bygderna tilläts förfalla helt, och mången resenär till Sankt Petersburg har noterat kontrasten mellan den finska och den ryska sidan av gränsen: exemplariskt välordnat, välorganiserat, rent och prydligt på den finska sidan och bara motsatsen på den ryska – mest bara miljöförstöring, nedsmutsning, förfall och kaos.

Allt bara för att Stalin ville göra världens största land Sovjetunionen ännu större – på närliggande oskyldiga länders bekostnad.

Populärmusik från Vittula

Mikael Niemis roman har väckt befogad uppmärksamhet överlag. Det är en sällsynt mustig skröna med anmärkningsvärda surrealistiska inslag från Pajala i Tornedalen på den tiden när det begav sig, att författaren nådde puberteten samtidigt som Beatles och 60-talets rockmusik nådde denna nordiska blindtarms bakända. Den helt självbiografiska romanen har jämförts med den på sin tid ökända finska filmen "Jorden är en syndfull sång", men romanen är många klasser bättre och torde snarare jämföras med Fritiof Nilsson Piraten när han var som bäst. Dock har Mikael Niemi ett ännu mustigare, färgstarkare och mer levande och blomstrande måleriskt språk. Så här skildrar han bruket av det engelska språket i Tornedalesiska munnar:

"Även detta att sjunga ansågs ju omanligt, åtminstone i Pajalatrakten och i nyktert tillstånd. Att dessutom göra det på engelska, detta språk med alldeles för svagt tuggmotstånd för hårda finska käftar, så sladdrigt att bara flickor kunde få femmor i det, denna snigelaktiga rotvälska, dallrande och fuktig, uppfunnen av gyttjetrampande kustlänningar som aldrig behövt kämpa, som aldrig svultit eller frusit, ett språk för lättingar, gräsätare, soffpruttare, så helt utan spänst att tungan sladdrade som en avskuren förhud i munnen...."

Det diskuterades i sommar bland annat vari skillnaden mellan svensk och finsk konst egentligen bestod, och det koms fram till, att den finska konsten är mustigare, mer jordnära och mer temperamentsfull. Sverige har en stor fattigdom, och det är temperamentsbristsjukdomen. Den allt utslätande tråkighetens förlamande gråhet tilläts gå alldeles för långt genom socialiseringen i Sverige, och den vänsterorienterade vilda revolten däremot från 60-talet framåt har inte lyckats fylla tomrummet efter fullblodsystra särlingsvildar som Strindberg-Lagerlöf-Heidenstam-Fröding och deras generation. Finland kunde frambringa en Sibelius, men Sverige orkade inte längre än till en Stenhammar. Sven Stolpe domderade med briljans i sin unika kosmopolitik men för tämligen döva eller likgiltiga öron inom Sverige.

Den stora revolutionen i Mikael Niemis Pajalaroman är dock musiken, den fullständigt lössläppta och egentligen musikalitetsvidriga rockmusiken, vars innersta väsen han själv genomskådar med totalt nykter klarsynthet:

"Med vällustiga rysningar hörde jag de märkliga, fantastiska ljud som en elgitarr kunde frambringa, vassa jamanden, vargyl, tandläkarborrar eller en trimmad mopeds brölande längs byvägen...."

"Vi slamrade på som vettvillingar i halvdunklet därbakom. Erkki fick tävlingsnerver och började slå på allt som rörde sig tills låten var uppe i dubbla hastigheten. Niila tog ackorden i fel tonart, och Holgeris rundgång lät som spikar i kistan. Och längst fram. Vid golvmikrofonen. Stod jag.

Jag sjöng inte, jag brölade. Älgars brunstläten. Lämlars dödsskrän. Ja hitta för fan på nåt själv. Utan att vi visste om det hade vi uppfunnit punken flera år för tidigt. Låten nådde sin upplösning, ungefär så gick det till, tog slut är fel ord eftersom Erkki härjade vidare med tomma ögonvitor, och jag åter böjde mig över micken:

– Tjus lättmi isamatö råckönråll mjosik!"

Det är inte musik det handlar om, det är bara revolt, revolt mot vad som helst, bara det är revolt, mot slätstrukenheten, mot slentrianen och självgodheten, mot det ingrodda och oföränderliga, mot allt det tråkiga och monotona; och den effektivaste revolten mot allt detta var den fullkomligt sanslösa rockmusiken – och är det än idag, på mera ont än gott, ty ingen revolt är någonsin god om den inte ersätter vad den revolterar mot med någonting bättre. Det är det som rockmusikeran med sin hysteriska slagverksdominans markerad med elgitarrslammer och -skräll jämte maximerade skrik utan melodi men med desto fulare och dummare texter aldrig har lyckats göra och aldrig har någon chans till. Den kan inte ens överträffa vanlig enkel folkdansmusik med nyckelharpa och de enklaste felor.

Det gäller inte bara musiken. All konstnärlig revolt slår fel, om den inte för med sig något bättre än vad den revolterar emot. Är kubismen bättre än Van Gogh och Lautrec? Är tolvtonsmusiken bättre än Richard Strauss och Sibelius? Är rockmusiken bättre och vackrare än Schubert och Chopin? Nej, den är bara hårdare. Är skyskrapor och funktionalism vackrare än grekiska tempel, Londons och Budapests parlamentsbyggnader, medeltida katedraler och Peterskyrkan, Stockholms Stadshus och Taj Mahal? De är möjligen enklare att bygga, då palats som Alhambra och Venedigs Dogepalats byggdes under decennier och krävde specialhantverkare inom särskilda specialistområden. Är den yrkeskunskap som ligger bakom en duk av Paul Klee eller en abstrakt skulptur jämförbar med kunskapen och yrkesskickligheten bakom en buddhistisk thanka eller en rysk ortodox ikon, där varje detalj kommunicerar kristallklart till vem som helst?

Här handlar det om självklarheter. Den som inte fattar det självklara är dum i huvudet. Om man inte fattar en modern pjäs utan handling och utan karaktärer så är man inte dum i huvudet, medan de är det som har skrivit den och satt upp den. Om man ifrågasätter det konsekventa slöseriet i amerikanska filmer med inredningar som slås sönder, hem som bränns upp, bilar som kvaddas och fås att explodera (vanligen minst dussintals i en enda film), så är det inte så att man inte hänger med i tiden, utan man råkar bara observera ett visst ekonomiskt vanvett.

Behållningen i Mikael Niemis bok är just hans klara nykterhet och observationsförmåga – han skildrar de mest extrema tänkbara mänskliga företeelser utan att förändra en min – han bara observerar och konstaterar med en total distans till sin egen värld och sig själv.

Endast en av alla de rockmusikbesatta i hans gäng blev en musiker till slut – och endast han av dem alla dog.

Kvar efter romanen och dess vilda värld med dess upplösning finns endast det i denna del av världen alltid så oavvisliga och evigt återkommande finska vemodet. Man tycker sig till slut känna igen en kärleksfull tår glänsa i Mikael Niemis ögonvrå.

Mia Berner och Pentti Saarikoski (1937-1983)

Hon träffade honom 1975 när hon själv var i 50-årsåldern och Pentti 38, som dock då redan var på fallrepet som professionell alkoholist och egentligen mera åldrad än hon, fastän han var 14 år yngre.

Båda hade ett antal skilsmässor bakom sig med ett antal barn, båda hade skrivit i hela sitt liv ehuru inom olika områden, Mia var i huvudsak journalist medan Pentti var i huvudsak översättare, men de fann varandra på ett sätt som blev utomordentligt befruktande och givande för dem båda, då de så ypperligt kompletterade varandra: båda fann i den andra exakt vad han/hon behövde.

Deras innerliga och intensiva samliv varade i åtta år, då tyvärr ingenting kunde rädda Pentti från hans hopplösa alkoholism och allra minst han själv. Han försökte inte ens. Det är detta som är kruxet med allt rusgiftsberoende — ingen kan rädda en utom en själv, och vill man inte det är man förlorad. Alla kan göra det, om de vill. Det enda som behövs är en smula karaktär och god vilja, jag känner ypperliga exempel på hur det har lyckats över all förväntan med mirakulösa resultat att förundra sig över för resten av livet för somliga, med egentligen inte någon större ansträngning än ett enda fast beslut. Att Pentti inte kunde komma fram till detta måste men beklaga.

Han var nämligen ett otvivelaktigt och lysande litterärt geni. Han översatte de antika grekerna med självklarhetens lätthet, hans språkbegåvning var fenomenal och nästan einsteinsk i sin tillspetsning, och han fick flera gånger de största litterära utmärkelserna man kan få i Finland för sina insatser, kanske främst för sin bok om Eino Leino, (eg. *Armas Einar Leopold Lönnbohm,)* den store finske poeten som var som hans dubbelgångare karaktärsmässigt fast från 100 år tidigare.

Det kan inte råda något tvivel om att Mia Berner inte bara räddade hans liv utan även förlängde det. Han var hjälplös som ett barn i alla praktiska och sociala sammanhang och visade förbluffande prov på en total avsaknad av rationellt förnuft. Han kunde inte byta lampor och proppar utan att löpa livsfara genom kortslutning och missgrepp, och politiskt var han något så inopportunt som en stalinist. Han försvarade Stalin med att "han började bra", som så många gjorde som slutade som världens grymmaste och mest korrumperade diktatorer, och han gjorde aldrig avkall på sin kommunism. Därmed kan man säga att han var före sin tid, när man iakttar hur Ryssland idag under Putin, som förbereder sin *come-back* som president, bemödar sig om att skönmåla Stalin, så att han inte längre ens får kritiseras i skolorna.

Även litterärt kan man diskutera hans kvaliteter. Han skrev böcker själv men höll sig konsekvent till modernismen med fascisten Ezra Pound och dennes lärjunge T. S. Eliot som husgudar utom James Joyce och andra avskräckande nonsensförfattare. Ingenting må andragas mot envars rätt att få ha sin egen smak, men det går för långt när obegriplig experimentalism upphöjs till norm med rätt att ersätta alla tidigare normer och strunta i deras arbetsresultat, som när James Joyces "Ulysses" upphöjs till en sådan oerhörd kultstatus som "nyskapande" roman att därmed alla tidigare "ordentliga" romaner torde betraktas som passé, urmodiga och utslagna. Ursäkta mig, men visst är det ju någon skillnad mellan en obegriplig nonsensdikt utan meningsbyggnad av exempelvis Gunnar Björling och en regelrätt sonett framfilad under stor vånda och möda av till exempel Shakespeare? Och inte kan man väl då därför betrakta Shakespeare som utslagen av Gunnar Björling? Tendensen inom modernismen är en sorts kulturellt 1984-syndrom, där allt gott reduceras till motsatsen medan i stället destruktiviteten kröns till etablerat substitut för skönhet, estetisk känsla och värderingar, självkritisk grannlagenhet och mänsklig uppbyggelse, som om destruktivitetens fulhet vore något bättre. Tyvärr är jag nog inte ensam om att gärna ha läst vissa romaner av Dickens, Dostojevskij, Hugo och Tolstoj hur många gånger som helst och samtidigt ha misslyckats med att ha läst Joyces "Ulysses" ens halvvägs en gång.

I samband med detta kommer manifestdebatten i Dagens Nyheter som en frisk fläkt. Sju unga författare, Jens Liljestrand, Susanne Axmacher, Jerker Virdborg, Anne Swärd, Sven Olov Karlsson, Pauline Wolff och Jesper Högström, har vågat prestera ett ambitiöst litterärt konstnärligt program för 2010-talet. Här är några av deras utfästelser:

"Vi lovar att aldrig skriva böcker om unga shoppande kvinnor i storstadsmiljö helt upptagna av kärleksaffärer och märkesvaror. Vi lovar också att aldrig — inte ens under pseudonym — skriva romaner om kommissarier eller journalister som löser mordgåtor på Öland eller Gotland eller i Skåne, Bohuslän, Närke, Västergötland, Östergötland, Uppland, Sörmland eller andra svenska landskap."

"(3.) Skönlitteraturen ska inte självsvåldigt exploatera försvarslösa människors livshistorier. Vi lovar att låta Elis Schröderheim, Hinke Bergegren, drottning Hedvig Eleonora, Erik Gustaf Geijer, Maria Christina Kiellström och alla andra döda få vila i frid."

"Vi lovar att aldrig förpacka våra osorterade texter i en pappkartong eller skriva en roman som bara består av en etthundra sidor lång mening."

"Vi lovar att aldrig publicera våra egna eller andras dagböcker." *etc.* i tio punkter.

Emellertid är Mia Berners bok om Pentti Saarikoski "PS: Anteckningar från ett sorgeår" givande läsning alltigenom för sin dokumentära grannlagenhet och ömma innerlighet. Man kan inte tvivla på att varje ord är sant, och med alla sina irrationella ofullkomligheter framstår Pentti Saarikoski i all sin extrema vilsenhet genom Mia Berners kärleksfulla för att inte saga oändliga empati ändå som en unikt begåvad och sympatisk människa. Han tog för givet att han inte skulle bli äldre än sitt diktarideal Eino Leino, som dog vid 47, men Pentti nådde inte ens fram till realiserandet av den ambitionen.

Problemkomplexet Stieg Larsson

Författaren hade just lämnat ifrån sig tre färdiga manus och visste att hans lycka var gjord, när han på väg till arbetet drabbades av hjärtinfarkt. Han var 50 år gammal och lämnade inga anhöriga efter sig utom en sambo sedan 32 år, som han delat en tvårumslägenhet med. Då han inte lämnade efter sig något testamente, utom ett gammalt obevittnat sådant utan laga kraft, gick enligt lagen allt till fadern och brodern i Umeå. Dessa ville till en början inte låta sambon få någonting, medan miljonerna av Stieg Larssons författarskap började rulla in i ständigt tilltagande ymnighet.

Efter tre år lät de henne få halva lägenheten. Det uppenbart självklart orättvisa i det totala förfördelandet av den kvinna författaren delat hela sitt aktiva liv med från arvtagarnas sida tycks inte ha bekommit arvtagarna avsevärt. Deras lagliga rätt till "millenniummiljonerna" är obestridlig, och därmed vill de låta det vara, vilket de slår vakt om med all laglig rätt, medan de kunnat visa någon vanlig mänsklig medkänsla och generositet. Det enda rimliga hade varit att de från början låtit henne få dela på arvet med dem, så att det delats på tre. Det är ju uppenbart att situationen uppstått genom rent slarv från Stieg Larssons sida (egentligen Karl Stig-Erland Larsson), vilket lätt kunnat justeras av arvtagarna genom en enkel juridisk åtgärd. Inget tecken på någon rimlig generositet i detta ärende, som uppenbart kräver högre mänsklig moral än lagens formalistiska bokstav, har de båda mindre begåvade arvtagarna visat. Saken har inte blivit bättre av att de följaktligen utsatts för skäliga påhopp av den avlidna författarens närmaste vänner. Felets ursprung måste dock tillvitas Stieg Larsson själv, som trots ständigt överhängande mordhot genom sitt engagemang mot högerextremistiska rörelser underlät att ha ett lagligt testamente i beredskap om något skulle hända, vilket tyvärr nu hände.

Nu håller de tre böckerna på att bli film, och den första går som bäst på biograferna. Den andra släpps i september och den tredje i november. Det är inget fel på den första filmen "Män som hatar kvinnor" (på engelska med den otroligt förvrängda titeln "The Girl with the Dragon Tattoo"), men man saknar mycket av boken i den, som visar en prunkande detaljrikedom av framför allt stort mänskligt intresse. Flera viktiga karaktärer har man i filmen lämnat därhän, och hur bra Sven-Bertil Taube än är som Henrik Vanger och Noomi Rapace som Lisbeth, så är Michael Nyqvist inte lika bra som Kalle Blomkvist. När vi läste boken upplevde vi den som den bästa svenska deckare vi läst, medan filmen, hur bra den än är, (särskilt berömvärt är det arbete som lagts ner på stillbildssekvenserna, en viktig del i handlingen,) dock saknar det unikt humanistiska grepp som är författarens särmärke.

Det imponerande med Stieg Larsson är den varma mänsklighet och djupa psykologiska insikt i den mänskliga faktorns hemligheter som får alla fasorna och gräsligheterna i hans roman att inte framstå som osmakliga. Andra författare har frossat i sex och våld med sådan stillöshet att det enbart blivit groteskt, medan Stieg Larssons mänskliga grepp gör det lika uthärdligt som alla Dostojevskijs värsta rysligheter. Därmed kan man dra den slutsatsen, när de andra två filmerna kommer, att det kanske är bättre att se filmerna innan man läser böckerna, så att man inte blir besviken på filmerna.

Vår mest lovande nya internationella författare

Jag blev rekommenderad en bok av honom i Italien, där han tydligen var översatt, fastän jag aldrig sett hans namn i Sverige. Boken var *"Long John Silver"* och är ingenting mindre än denne ökände pirats autentiska självbiografi, där han gör upp med den oförskämde Jim Hawkins, som han menar smutsat ner hans namn till oreparerbar skada för alltid genom den finurlige agenten Robert Louis Stevenson, som lyckades tjäna pengar på den absurda historieförfalskningen i "Skattkammarön", vilket ingen ö någonsin hetat. Romanen är rabulistisk och en typisk *'hit'* för den internationella bokmarknaden — så klart att en sådan självbiografi måste sälja lika bra minst som Baron von Münchhausen!

Boken blev Björn Larssons från Lund stora internationella genombrott, och den kommer väl inom kort att läsas på så gott som alla språk. Dock är den varken hans första eller bästa roman.

En av Björn Larssons karriärer är som seglare, och han lär ha tillbringat sex år på havet mest som ensamseglare. Det är bakgrunden till hans första stora roman, "Den keltiska ringen", som är mycket intressantare och djupare som skröna än "Long John Silver" då den faktiskt grundar sig på en verklighet. Romanen är en thriller som utspelar sig på Nordsjön och den riskabla skotska arkipelagen mitt i vintern, när både Nordsjön med dess stormar och den skotska kusten med dess malströmmar är som farligast. Mord inträffar, flykter genomförs, oskyldiga jagas, det skjuts och står härliga till, men djupet saknas aldrig i denna ytterst intressanta studie i den keltiska frågan med alla dess både metafysiska och politiska manifestationer i druidiska kulter, den skotska frihetsrörelsen och IRA. Vi har bett vår kollega John Bede kommentera boken, vilken kommentar följer nedan.

Hans kanske allra bästa roman hittills är dock den muslimska studien från Paris tunnelbana, som heter "Det onda ögat". Björn Larsson är också professor i fransk litteratur, och i denna roman går han djupare in i den rasistiska franska debatten än vad någon amerikansk författare lyckats göra i den amerikanska. Romanens huvudpersoner är alla starkt polariserade, en muslimsk fundamentalist, en svartfot (f.d. kolonialist) från Algeriet med hela rasismens problematik brännmärkt i ryggmärgen, och en familj av offer för båda ytterligheterna, som försöker vara humanister och bara har tålamod som medel. Romanen slutar i ett smärtsamt frågetecken, man lämnas hängande i luften i ovetskap om den ädla huvudpersonen klarat sig eller inte, medan den eviga frågan hänger kvar oavvislig och obesvarbar: Vad skall de goda människorna göra med alla de onda? — underförstått, kan de göra någonting alls och ändå bevara sin godhet, som dock är deras enda existensberättigande? En evig fråga som tål att ställas bredvid den hårt drabbade Jobs eviga fråga till Gud: Varför just jag?

Kelticismen idag, *av John Bede.*

Kelticismen är den samma idag som den alltid har varit. Genom att den aldrig har varit politisk utom i undantagsfall, som liksom all politik alltid slutat illa, då människan i sin fåfänga aldrig lyckats lära sig att all makt är av ondo genom sin inneboende paranoia och självdestruktiva korruption, då redan de gamla grekerna insåg att all makt bara är hybris och fullständigt onaturlig, har den aldrig trätt tillbaka men bara expanderat, och jag vågar förfäkta den tesen att den fortfarande är dominerande i alla engelsktalande och fransktalande länder. Även venetianarna, som grundade världens första moderna republik, som blev dess mest seglivade någonsin, var i grunden kelter. Även i Spanien och Portugal, och inte bara i Baskien, lever det keltiska vidare, liksom i Alpländerna, Beneluxländerna och till och med långt ner i Balkan. Dock syns i regel aldrig kelticismen, utom där den är självklar, som i Skottland, Irland, Wales, Cornwall och Bretagne, vilket är hemligheten med dess överlevnad och själva existens: den har alltid varit osynlig och verkat i det fördolda.

Kelterna hade aldrig politiska ledare utan leddes av druiderna, som helt enkelt var de män och kvinnor som ägde Kunskapen, om natur och kultur, historia och traditioner, själen och universum. Deras eviga minnesmärke är Stonehenge, som är ett slags Universeum, ett kombinerat altare och astronomiskt observatorium, kultplats och planetarium, landmärke och samlingsplats, av samma funktionella och metafysiska betydelse som de stora pyramiderna i Egypten och kultmonumenten i Latinamerika från samma tid. Druiderna härskade inte, utan agerade bara som rådgivare, men deras ord vägde tungt, då de betraktades med vördnad som heliga, då de satt inne med den enda egentliga makten, som är kunskap, främst om själen och naturen. Deras religion var därför en universell och panteistisk naturreligion utan gudar, där det gudomliga utgjordes av allt liv, som dyrkades, i synnerhet i dess äldsta och segaste former, därför speciellt träden, därför speciellt ekarna. Den var därför direkt ödmjuk till sin karaktär och inte det minsta dogmatisk och självhävdande. Den var helt

enkelt naturlig och levde i princip bara på den naturliga fromheten inför och samhörigheten med allt levande liv i den fria naturen. Därför kunde den också som en kameleont smyga sig in i och anta vilka andra religiösa och filosofiska former som helst. Som enda religion kunde den anpassa sig till vilken annan religion som helst.

Min mission under de senaste åren, då jag varit så tyst och overksam i Fritänkaren och Internet, har varit att stabilisera freden i Nordirland och dess övergång från kroniskt självdestruktivt politiskt våld till försoning, kompromisser och samverkan, och detta menar jag är rätt väg att gå för hela världen. Vi behöver inte våld. Vi behöver inte maktpolitik. Vi behöver inte nationalism, egoism och girighet. Vad mänskligheten först och främst behöver är att försona sig med naturen, som hon har vållat och fortsätter att vålla obotlig skada, vilket nu står uppenbart att kan hämna sig rejält med möjlig katastrof för hela planeten som konsekvens. Alla människor måste samarbeta för att klara krisen och överleva, och då duger det inte att ha krig och våld och självsvåldiga diktaturer. Druiderna hade blicken fästad främst vid rätt förvaltning av kunskapen från det förgångna och förvaltandet av nuets ekonomi och naturen för att hålla livet och historien kontinuerliga i så jämn och harmonisk form som möjligt. Det finns så kallade druider alltjämt, men under århundradena uppenbarade de sig i varjehanda övriga gestalter, såsom antikens filosofer, medeltidens helgon, renässansens humanister, upplysningstidens upplysningsfilosofer, och så vidare. Deras främsta uppgift är att förvalta lärdomen och föra den vidare, det är den levande kunskapen om människans roll i livet och universum, och de är således de lärare som mänskligheten alltid behöver och alltid kommer att behöva och som alltid finns där de behövs.

John Bede (övers. från engelskan.)

Från årets Bokmässa

Årets tema var Spanien, men då så mycket focus lades på denna enorma bokmarknad kom märkesåret 1809 då Sverige och Finland tvångsseparerades helt i skymundan, fastän tragedin markerades genom ett antal mycket intressanta seminarier.

Det första vågade behandla det finska inbördes/frihetskriget 1918, ett outtömligt ämne som förblir smärtsamt aktuellt genom hela århundradet och är det ännu idag, vilket ådagalades då en artikel om saken i finsk press av en rikssvensk (Bjarne Stenquist) väckte gamla inflammationer till våldsamt liv igen. Seminariets rubrik var "Nationell terrorism — rötter och konsekvenser" men handlade bara om Finland, då seminariets enda mer internationella deltagare, Wilhelm Agrell, nästan inte fick någonting att säga. Den tredje deltagaren var Aapo Roselius, men det hela leddes av journalisten John Crispinsson, som var mest på bettet.

Det stora problemet med det finska frihets- och inbördeskriget är att det gick till så extrema överdrifter. När det värsta våldet var över räknade man 35,000 offer, och detta för en befolkning på då 3 miljoner är en anmärkningsvärt hög siffra för ett inbördeskrig, som bara varade ett halvår. Ännu mer anmärkningsvärt är siffrans skevhet, då den vita sidan endast räknade 5000 förluster medan den röda sidans var 30,000. Det mest anmärkningsvärda av allt är att de flesta offren skördades *efter* inbördeskriget.

De skoningslösa siffrorna står för en ytterst naken brutal sanning som inte kan avvisas. Efter inbördeskriget internerades 80,000 människor i fångläger från den röda sidan, av vilka 15,000 dog av sjukdomar, umbäranden och svält. 10,000 helt sonika avrättades. Dessa omfattande avrättningsräfster var mestadels lokala, varför det är troligt att de genomfördes av de ansvariga i tron att de skulle komma undan med det, vilket de också för det mesta gjorde. I själva kriget antas ungefär 5000 vita och 10,000 röda ha stupat, vilket lämnar oss en majoritet av offren till efter kriget.

Wilhelm Agrells synpunkt var att detta är normalt för inbördeskrig — exakt så gick det även till i exempelvis Jugoslavien helt nyligen. Det är den höga procenthalten offer, det extrema hatet, det överdrivna våldet och framför allt den brutala behandlingen av förlorarna efteråt som skiljer detta inbördeskrig från alla andra.

Som motsats anförde Agrell det amerikanska inbördeskriget, där fred slöts under ömsesidig respekt med undertecknandet av formella papper mellan de båda lägrens högsta befälhavare, Grant

och Lee, varefter alla som klarat sig fick gå hem och leva vidare som om ingenting hänt — där var efterräkningarna noll.

Som del av en förklaring till hur det finska inbördeskriget blev så extremt anfördes dels det långa tyranniet under Ryssland med dess traumatiska russifieringsfinal och den blodiga revolutionen därstädes, där de röda tog makten med våld och genom kupper, vilket naturligtvis gav svallvågor i Finland. Det onödiga och tragiska med det finska inbördeskriget var att de röda i Finland försökte samma sak, fastän de i princip hade en demokratisk ordning. Agrell satte just fingret på denna tragedi, när han framhöll episoden i Stenquists bok när Gustav Möller besöker Kuusinen och förtvivlat ställer honom frågan: "Varför kullkasta den demokratiska ordningen i landet, när ni ändå redan nästan har en riksdagsmajoritet?" Det var de finska socialdemokraternas stora misstag och tragedi, att de tog till våld och försökte en odemokratisk kupp, när de hade kunnat vinna så mycket mer genom att i stället slå vakt om den demokratiska ordningen.

Att de röda tog initiativet till inbördeskriget fick den bedrövliga konsekvensen, att de vita ansåg sig berättigade att ta till terrorism för att återställa ordningen, och att de gjorde det så grundligt, att de röda egentligen aldrig återhämtade sig. Efter 1944 fick de chansen, då de fick en stark politisk ställning efter det andra världskrigets dubbla krigstragedi, och de började då undersöka möjligheten att göra upp med gamla oförrätter. Men då vägrade de nya finska socialdemokraterna att ställa upp — Finland hade då hunnit mogna till insikten om att friheten och demokratin var det viktigaste av allt, som allting annat måste underordnas.

Bokmässans roligaste seminarium var väl det mellan Jörn Donner, Mark Levengood, Merete Mazzarella och Miika Nousiainen med rubriken "Sverige och Finland — ett strävsamt par". Alla var av ytterst avvikande meningar om den saken. Jörn Donner var den finskaste av dem och avvisade allt släktskap med Sverige, Mazzarella var den vettigaste, Levengood var den svenskaste, medan Nousiainen var den mest försonliga. Mazzarella påvisade helt riktigt, att det mera handlade om syskonförhållanden än äktenskap, och att syskonen i själva verket var tre: storebror Sverige, finska Finland och svenska Finland. Jörn Donner, den roligaste i denna debatt, framhöll konsekvent hur Sverige alltid hade förrått, kört över, nonchalerat, glömt och skrotat Finland och tog fram åtskilliga belägg för detta i framför allt hur Sverige hade behandlat eller underlåtit att behandla Finland i alla Finlands krig, hur i princip Sverige aldrig hade gjort annat än svikit Finland. Det var här som Nousiainen kom in med sin storslagna försonlighet och framhöll hur Sverige alltid framstått som det enda föregångsexemplet för Finland. Det roligaste var emellertid hur alla tre var överens om skillnaderna mellan finländskt och svenskt kynne, och de gav dråpliga exempel på sina erfarenheter som finländare av svenskhetens attityd mot Finland i Sverige. Detta seminarium filmades och torde sändas i TV och där förbli tillgängligt. Man skrattade gott hela tiden, då dess underhållningsvärde var det högsta tänkbara.

Det tredje Finlandsseminariet behandlade språkfrågan och bjöd på en hel teaterföreställning. Därför blev seminariet långt, hela 90 minuter, då den virtuosa teaterföreställningen *"Piece of Cake"* med två skådespelare på minst fem språk tog halva tiden och utgjorde en exposé över Finlands hela historia sedan 1809 på svenska och finska, ryska och engelska plus diverse andra språk med hela den finländska språkproblematiken suveränt exponerad och behandlad. Framför allt jävades den gamla fördomen, att hjärnan inte orkar med hur mycket som helst, till exempel för många språk och konster, medan det i själva verket förhåller sig tvärtom: hjärnan fungerar bara bättre ju mera den får lära sig. Den är inte en slasktratt som kan bli full utan en resurs som bara ger bättre utdelning ju mer den utnyttjas och mera effektiv ju mer den trimmas. Man påvisade också det ytterst väsentliga i att svenskhetens problem i Finland och finskhetens problem i Sverige var avhängiga av varandra — båda minoriteterna kunde bara vinna på att den andra blev bättre behandlad. Den finska invandringen till Sverige har pågått sedan urminnes tider, ännu längre har det funnits svenskar i Finland, och båda minoriteterna är procentuellt ungefär lika stora. Kort sagt, det ömsesidiga utbytet är faktiskt som ett gammalt äktenskap, som bara blir bättre ju mera ömsesidigt utbytet är. Det påvisades också att Sverige och Finland aldrig krigat med varandra och att tvångsskilsmässan 1809 faktiskt varit hälsosam, då båda länderna som resultat därmed blev friare och mera demokratiska och då de ända sedan dess mer och mer kompenserat den traumatiska tvångsskilsmässan med att i stället beundra varandra till ömsesidig uppbyggelse.

Mitt fjärde seminarium handlade om något helt annat, nämligen den ack så aktuella klimatkrisen, där Bernt Skovdahl resonerade med Joakim Palme om den föreliggande situationen och framtiden. Joakim Palme företräder "Institutet för Framtidsstudier" och har sedan ett antal år samarbetat med Bernt Skovdahl, fil.dr. och lärare i idé- och lärdomshistoria vid Södertörns högskola, och som nu är i beråd att ge ut sin tredje bok, som handlar om naturvetenskapens universella dilemma inför nödvändigheten att fullständigt tänka om inför den världsomfattande klimatkris som faktiskt ingen vetenskapsman förutsett före 1980.

Dilemmat är att naturvetenskapen inte längre kan mena sig behärska naturen och kunna lösa alla problem. Det menade den sig ännu kunna göra för 100 år sedan. Klimatkrisen har fullständigt ställt hela den naturvetenskapliga självsäkerheten på huvudet, och praktexemplet är den kända passusen i Första Mosebok, kap. 1:28-30 där Gud säger till människan efter att ha skapat henne: "Var fruktsamma och föröka er och uppfyll jorden och lägg den under er, och råd över fiskarna i havet och över fåglarna under himlen och över alla djur som rör sig på jorden…" osv, som idag framstår som fullkomligt skitprat. Det gäller inte längre inför klimatkrisens hotfulla och oavvisliga verklighet, där människan själv framstår som den enda boven med sin infernaliska befolkningsexplosion som slutresultat av Guds obetänksamma generositet — han om någon borde ha kunnat förutse att människan skulle sabba hela naturen.

I samband med detta diskuterades även James Lovelock och hans Gaia-teori, som går ut på att naturen i viss mån kan reglera sig själv och även åtgärda till exempel en uppkommen obalans mellan henne och människan. Bernt avfärdade Gaiateorin fullständigt, medan vår åsikt ändå är, att man åtminstone kunde lämna utrymme för den möjligheten, att naturen skulle kunna inrymma en för oss obegriplig och högre organisk vishet för vidmakthållandet av den balans som är förutsättningen för att något liv över huvud taget skall kunna vara kontinuerligt.

Dock hade Bernt helt rätt i det åtminstone, att man inte kan ta Gaiateorin för given. Människan står inför den utmaningen att hon måste skärpa sig och låta vettet ta överhand efter allt slarv och misshushållning med naturen, om människan alls skall kunna överleva. Därmed måste naturvetenskapen helt överge sin forna "överlägsna kontroll"- och "ofelbarhets"-ställning och koncentrera sig på de nödvändiga kanske obehagliga lösningar (exempelvis övergivandet av fossila bränslen) som naturen kräver om både naturen och människan alls skall kunna överleva…

Det femte seminariet värt att avhandla här handlade om boken och förlagens nya situation inför den digitala revolutionen. Peter Englundh diskuterade med Sigge Eklund om saken, Vulkanförlagets grundare, och kunde bara betrakta principen *"print on demand"* eller, som det heter på svenska, "behovstryck", så att ej fler exemplar av en skrift trycks än vad som efterfrågas, som fullständigt relevant och nästan idealisk för all framtida boktryckning och var för idén med 100%, då man verkligen kan ifrågasätta de etablerade förlagens principer och verksamhet, där allt är underställt kommersialismens urskiljningslösa hänsynslöshet.

Som resultat av seminariet skrev vi en artikel som behandlar ämnet utförligare:

Förlagskrisen ur författarsynpunkt

Tendensen blir tyvärr mer och mer den, att refuseringar är vad förlagen mest duger till. Bara statistiken kan knappast bli mera entydig: landets fyra största förlag får in 5400 manus med erbjudanden om publicering om året, och av dessa antages ungefär 15, det är 0,28% eller ungefär en 400-del. Resten, 99,72%. skrotas utan vidare.

Vilka är då de 0,28% som kommer ut på marknaden? Uteslutande sådana, får man förmoda, som blir garanterat vinstbärande för förlagen, s.k. 'säkra kort' som "passar in" i utgivningen och gällande normer för läsbarhet och modetrender, idag främst våld och sex. Man kan då säga, att det bara är de mest prostituerbara som marknadsförs. Resten, den stora massan av skygga talanger för vilka kvaliteten är det enda väsentliga, de känsliga och sårbara samvetsgranna finhantverkarna, för vilka varje ny refusering känns som en orättvis avhumaniserande avrättning efter det arbete de lagt ner, och

som det också är, förpassas till den ihjälrefuserade obemärkthetens levande begravda så gott som eviga tystnad.

Idag säger förlagen bestämt ifrån att de inte längre marknadsför någon författare, utan de måste göra detta själva eller finna sig i att aldrig komma ut. Varje prostituerad måste alltså vara sin egen hallick. Vad de giriga förlagen därmed helt har glömt är, att ingen författare eller konstnär kan bli god som sådan om han/hon inte får helt koncentrera sig på sitt skapande arbete. Kreativitet går inte ihop med materialistisk administrationsupptagenhet. I ignorerandet av detta förpassar förlagen i princip alla kreativa författare direkt till diket, som om detta var något nytt — jag kan räkna upp oräkneliga antal exempel på refuseringar som genomförts med vägran att ens läsa manuskriptet, manuskript som behållits utan att någonsin besvaras eller returneras och följaktligen kommit bort, manuskript som dokumentstrimlats fastän författarna begärt dem tillbaka, och så vidare.

Ändå omsätter de svenska förlagen 7 miljarder kronor om året, och det ges ut mer än 600 nya böcker i Sverige varje år. Hur kan då en författare som undertecknad, som är produktiv inom alla genrer, lyrik och prosa, dramatik och essayistisk, reseskildringar och historia, faktiskt ha refuserats i 40 år? Det måste ju vara något fel på honom.

Förlagen har aldrig angivit något fel eller motiverat refuseringarna annat än med formalistiska svepskäl. Endast i ett enda fall (av flera hundra refuseringar) har ett förlag varit uppriktigt och sagt att de inte "velat" publicera boken, som då var kanske den enda roman om klassisk balett som skrivits på svenska. När kritik förekommit har den klagat på "ett alltför ordrikt språk", "alltför hög densitet i dialogen", "för lång rollista", "för rikt persongalleri", "tendens åt det metafysiska" och att vi "inte talar svenska utan finlandssvenska" med "svenska ord som inte används i Sverige längre", som om alla dessa vore oursäktliga fel.

Det är kanske just finlandssvenskheten som är felet, att man hör till denna exotiska exklusivitet, som stinker av kulturell överkvalificering, när finkultur i Sverige stämplats med pariastatus av 1900-talets dominerande vänsterpopulism. Ett annat fel är kanske att man inte passar in någonstans, när man aldrig skrivit in sig i någon partibok eller anslutit sig till någon politisk eller religiös gruppering.

Vad är då för övrigt felet med finlandssvenskheten? En klar skillnad mellan den rikssvenska majoriteten och den finlandssvenska minoriteten är den rikssvenska känsligheten mot ohöljd realism, medan den finländska mentaliteten föredrar att mera rationellt gå rakt på sak utan omskrivningar, med ibland stötande brutal realism som resultat, medan rikssvenskheten hellre skyddar sig med eufemismer, som till exempel: att begå självmord är i Finland att helt enkelt döda sig, medan det i Sverige är att välja att inte leva längre,

Naturligtvis har båda sina fördelar, och det vore fel att fördöma någondera.

En annan mera kuriös olikhet, som kanske tydligare åskådliggör en skillnad, är de båda ländernas litterära förhållanden till en diktare som Victor Hugo, den trots allt största diktaren i det mycket litterära landet Frankrike. I Sverige är han närmast föraktad för sina teatraliska överdrifter och går knappt att finna utom i drastiskt förkortade upplagor, medan han i Finland var en klar favorit hos genialiska diktare som Zacharias Topelius och Guss Mattsson, Finlands största humorist på svenska.

Men låt oss inte förlora oss i försök till psykologiska analysspekulationer utan hålla oss till fakta. När förlagen refuserar 399 av 400 så är det en omöjlighet att alla dessa 399 skulle vara värdelöst och meningslöst skräp. När en författare gör sig besväret att pina sig med att skriva en bok så sker det sällan utan någon mening. Förmodligen är merparten av dessa 99,72% seriöst strävande skribenter med ambitionen att åstadkomma kvalitet, men de har ju ingen chans, då i princip hela bokmarknaden är reserverad åt de mycket få som "har kontakter". Ofta slutar en stor del av dessa 99,72% refusanter i självmordets totala ensamhet för att de känner sig misslyckade för att de aldrig givits någon chans.

Antag att åtminstone 10% av dessa verkligen är kvalificerade talanger med något att ge. Risken med att skrota även dem i den stora anonyma dokumentstrimlarförintelsen är att den situationen kan uppstå, att förlagen framstår som dåliga förvaltare av boktryckarkonsten och ansvarslösa mot kulturarvet. Vi nämnde Victor Hugo som knappast går att få tag på på svenska utom i stympade versioner. Risken med denna dåliga förvaltning är att författarna börjar skita lika mycket i förlagen som förlagen skiter i dem, för att uttrycka saken på rak finlandssvenska, och att hela förlagsbranschen

finner sig överkörd av den digitala revolutionen, som är mera demokratisk, då vem som helst kan få tillträde till Internet och inte bara de som "har kontakter".

Den fasta boken är dock sista slutligen det som gäller i längden för litteraturens bevarande, för vilken bara förlagen är ansvariga, och om förlagen inte lever upp till det ansvaret kan det inte gå väl för förlagen.

Som jämförelse kan man nämna, att Spanien, med bara drygt fyra gånger större folkmängd än Sverige, ger ut 140,000 titlar om året med tryckning av en miljon böcker om dagen och en årlig bokutgivning av 7 miljoner böcker. Med bara drygt fyra gånger större folkmängd är alltså ändå den spanska bokutgivningen mer än 100 gånger större än den svenska, medan Sveriges utgör mindre än en procent av den spanska, där bara en bråkdel går till Latinamerika, som för det mesta trycker själv.

Ändå har Sverige papper.

Ur kommentarerna:

"I sanning en grym värld. Författare får försöka finna andra vägar. Det som skulle kunnat bli något stort, får istället förvissas till ren hobbyverksamhet, där ett fåtal kan få ta del i deras skrivna ord. Det är kanske precis som i musikindustrin....ett fåtal bestämmer vem och vilka som ska promotas och satsas på. Vi är helt i deras händer!!!! Nuförtiden verkar deckare vara det enda förlagen är intresserade av att ge ut …"

Så här har Laila Roth kommenterat:

"Förlagen har otvivelaktigt låtit sig kommersialiseras ihjäl. De har fastnat i sin egen fälla och klarar inte konkurrensen från den helt nya penningfria digitala marknaden. Det kapitalistiska systemets världsordning håller på att slås ut av det nya digitala in natura-systemet. Gratulerar, Christian. Du är helt rätt i tiden. Du har gjort allt vad du har kunnat, och förlagen får stå sitt kast som inte velat nappa under 40 år. Alla dina verk (?) har du gjort tillgängliga på nätet, så att vem som helst kan ladda ner dem, och vill de ändå ha böcker finns de även tillgängliga på Vulkan. Allt erbjuder du så gott som gratis, och en bättre service kan man knappast ge. Hur kan ett etablerat bokförlag med långsam otymplighet och tungrodd organisation klara en sådan konkurrens? De är dödfödda genom sin massiva tröghet. Det är bara att konstatera. *Just carry on. You'll survive them all."*

Som bokläsare och litteraturälskare skulle man ju tycka, att det både vore i bokförlagens intresse och deras skyldighet att se till, att åtminstone klassiker alltid finns tillgängliga. Vi nämnde tidigare bristen på tillgång till Victor Hugo på svenska, där till exempel hans dramer inte finns tillgängliga alls. Andra klassiker som saknas i svenskt tryck är Schiller, Goethe och Stefan Zweig, i synnerhet deras dramer utom de vanligaste, (i Göteborg finns i Stadsbiblioteket bara en bok tillgänglig av Stefan Zweig och en annan ute på Hisingen,) och mindre kända romaner av Tolstoj och Dostojevskij, för att inte tala om merparten av Tjechovs noveller, den störste novellisten av alla… Vore det inte äntligen dags för en fullständig upplaga av honom på svenska?

Någon undrade om "Krig och fred" skulle ha funnit en förläggare idag. Naturligtvis skulle det ha varit en omöjlighet. Den har ju alldeles för många karaktärer (500) med en alldeles för komplicerad handling där två familjer hela tiden blandas ihop med omöjliga namn dessutom, och alla är de högvälborna — sådant är anathema i Sverige. Att Tolstoj själv var greve skulle bara ligga honom i

fatet, så att förlagen skulle refusera honom direkt vid blotta åsynen av det adliga namnet. Varken Bonniers eller Norstedts skulle bry sig om att läsa ett så hopplöst manus, de skulle avfärda det med ett artigt men intetsägande "Vi kan inte publicera det" medan just de skulle vara de enda som kunde göra det. Pirat skulle antagligen lämna manuset i någon hög där det automatiskt med tiden skulle sluta i dokumentstrimlaren, och när greve Tolstoj artigt efter ett halvår skulle undra om han kunde få tillbaka den tionde omarbetade versionen, då Pirat visat så obefintligt intresse för det, skulle förlaget beklaga att manuset förstörts, fastän författaren bett om retur vid refusering, varvid Pirat helt artigt skulle erbjuda författaren en färdigtryckt pocketdeckare i stället med mera effektivt våld och sex — det var ju det Tolstoj saknade.

Ännu sämre skulle Dante Alighieri behandlas. "Vers? Regelbunden? Religiöst? Metafysiskt? Släng skiten!" Ingen skulle vara omöjligare än han — i Sverige. Inte ens i Berlusconis Italien skulle han behandlas bättre, och som landsflyktig *"undesirable"* hemma skulle han helt enkelt hänvisas till rännstenen som andra uteliggare — ett fall för Stadsmissionen.

Victor Hugo skulle knappast vinna bättre gehör, inte ens med *"Les Misérables"*, denna sentimentala smörja om en gubbes ständigt allt djupare förfall så att han till slut visar pedofila tendenser, då i brist på flickan Cosette han i stället umgås med hennes tösakläder — vilket dravel! För att inte tala om alla de omöjliga övermåttan löjliga intrigerna i alla hans andra verk — bara självmördare och vanskapta monster, där det inte ens förekommer någon lyteskomik.

Och ingen skulle skratta åt Dickens i Sverige, hur rolig han än var i England under bättre tider, bara menlösa galningar där sentimentaliteten ständigt går till överdrift i alla de ständigt överdrivna dödsscenerna med barn — karlen var ju abnorm!

Melvilles "Moby Dick"? En torr vetenskaplig fackbok om valfångst. Dumas romantiska äventyr? Bara befängd smörja som hela tiden upprepar sig. Jules Verne skulle anses som alltför mänsklig för att passa in i dagens kallhamrade science fiction där naturen helt har skrotats och allt bara handlar om maskiner och ondaste tänkbara *aliens*. Dostojevskij skulle omedelbart ha inspärrats på mentalsjukhus och aldrig lyckats komma ut därifrån utan att omgående åka in igen — han var ju värre än Thomas Quick med alla sina flickor, som han till och med öppet förevisade i minst tio romaner! Gärna våld och sex, men inte med barn!

Nej, ingen kvalificerad författare från förr i tiden skulle ha någon chans att slå igenom idag. Det är ju genier som James Joyce som gäller med sin totala oläslighet som föredöme med konsekvent modernism utan någon hänsyn till läsaren eller till språket, och George Orwell med sin omänsklighets mönsterstater, där all känslighet är kliniskt utrotad…

I rättvisans namn bör det dock anföras, att en betydande del av skulden till den omfattande förlagsdöden i Sverige låg i den förhatliga momsskatten, då bokvärlden i decennier tvingades till handikapp och kryckor genom en moms på 25%, som i princip gjorde det omöjligt att köpa böcker utom för de rika. I inget annat land var det lika illa. När någon gång frågan väcktes om skatt på böcker i England höjdes omedelbart ett ramaskri — beskatta inte läsning och kunskap! I Sverige så finns dock fortfarande den beskattningen kvar, om dock reducerad, men bara med två tredjedelar. Den parasitinkomsten på läsning och kunskap skulle aldrig någon svensk politiker kunna tänka sig att vara utan.

En skönhetsupplevelse i skärgården

Som omväxling ber vi att få presentera en ren naturdikt, som bara förekommit handskriven i en gästbok ute vid havet i Finland, den andra gästboken från Sandö, som först i år kunnat göras tillgänglig i mer än ett exemplar:

"Hör, Härlige och Store,

jag faller djupt på knä

och tackar ödmjukt, stilla,

för att jag Dig fått se.

Du är den vida rymden

och stjärnorna i den.

Du är det granna skimret

i aftonrodnaden.

Du är det stora havet,

dess vilda dån och skum.

Du är den röst, som viskar

i sommarvinden ljum.

Du är den bruna klippan

och måsen på dess krön.

Du är den tysta suckan

i andmors aftonbön.

Du är den vilda kampen

på holmen här invid.

Du är ock fågelsången

i lundens stilla frid.

Du är passionen heta

uti min arma kropp.

Du är mitt stackars hjärta,

dess suckan och dess hopp.

Med alla mina brister

jag vilar trygg i Dig.

Tack, Härlige och Store

att jag fått skåda Dig."

Lennart Grandell, 4.7.1949

Lennart Grandell var general i finska armén men utgav åtminstone två böcker under pseudonymen Leo Novén, som är renodlat filosofiska.

Den märkligaste boken

Den förekom minsann inte på Bokmässan men tål kanske just därför en närmare beskrivning, då det var något av ett evenemang när den i år för första gången kom ut efter mer än 50 år av dess tillblivelse. Den började skrivas redan 1923 och förelåg i två delar med utsökta autentiska illustrationer, som alltså nu äntligen blivit tillgängliga i mer än ett exemplar genom digital teknik och facsimiletryck. Det är gästböckerna från Sandö det handlar om.

Sandö var en sällsam ö i den finländska skärgårdens yttersta havsband som tidigt på 20-talet upptäcktes av konstnären Lennart Segerstråle, som fann dess miljö och fågelliv unika och idealiska för sin konstnärliga verksamhet — han var framför allt naturmålare. Dess ägare, en bonde i Pellinge, ville inte sälja den, då han behövde den för sina kor, men Segerstråle med vänner fick i alla fall arrendera ön med omnejd på 20 år, ett arrende som efterhand förlängdes och inte avslutades förrän 1963, när redan en tredje generation Sandöbolagister var framfödd. Bolaget byggde en stuga på ön som ännu finns kvar, som blev något av en kulturhärd för östra Nylands skärgårdsfolk under mellankrigstiden — diktare och konstnärer drogs dit och övernattade och kunde stanna där i dagar och veckor i följd för att förkovra sig så nära naturen man kunde komma. Dikten vi publicerade som avslutning i förrförra numret var därifrån. Till dem som bidrog med alster i form av dikter, teckningar eller reflektioner i gästboken hörde bland andra Tove Jansson och Solveig von Schoultz.

Under krigstiden kom naturligtvis denna verksamhet av sig men återupptogs direkt efter kriget och då av den andra generationen, som direkt frossade i denna utomordentliga möjlighet att glömma världen och slappna av från allt vad kriget inneburit. Gästbokens andra del är bräddfylld av dessa efterkrigsungdomars entusiasm, samtidigt som de oavvisliga tragedierna lyser igenom med smärtsam påtaglighet.

Tyvärr inleddes i samband med krigstiden även problemet med icke önskvärda våldgästare — vilda skärgårdsmarodörer bröt sig in i stugan under krossandet av dess fönster och levde rövare där, varunder de bland annat använde blad ur gästboken som tände — dit försvann Solveig von Schoultz' unika dikter, som knappast fanns i kopior. En tredje del av gästboken inleddes men utsattes även den för huliganism, samtidigt som inbrotten och förstörelserna blev allt vanligare, varför Sandöbolaget motsträvigt fann sig tvungna att avveckla verksamheten, vartill bidrog även andra faktorer. Den tredje generationen hade dock varit villig att ta över och förblir engagerad i denna tradition ännu idag.

Vad som finns kvar (utom själva stugan) är gästböckerna, där åtminstone den första är helt intakt. Då paginering saknades kan man inte uppskatta hur mycket av den andra delen som revs ut, men redan 1945 kunde Gunnar Karlsson konstatera att sådant inträffat. Den tredje delen, som ingen vet var

den finns idag, blev egentligen aldrig mer än fragmentarisk. De två första delarna finns alltså nu i ett mycket begränsat antal tillgängliga i facsimilupplaga hos de sista alltjämt levande Sandöbolagisterna.

Apologi för humanismen

Varför har humanismen satts på undantag i vår tid? Att den gjorde det under 1900-talet var oundvikligt genom dess katastrofala politiska utveckling, men den har aldrig återfått den ställning och respekt som den åtnjöt universellt fram till 1914, under den "gamla goda tid" då "andlig odling" allmänt var accepterat som livets enda bestående meningsfullhet. Man försökte hjältemodigt återupprätta dessa värderingar efter det andra världskriget, men de drunknade igen genom 60-talets makabra urspårningar genom besvikelsen på Amerika som gjorde bort sig i Vietnamkriget och Maos kulturrevolution, som dominerande intellektuella kretsar i västerlandet entusiastiskt omfattade bara för att det var något annat än Amerikas Vietnamklanterier efter Kennedymordet. Att Kina satte hårt åt sitt med våld ockuperade Tibet och utrotade 450,000 munkar och nunnor bara för att de var humanister som älskade att läsa och studera var det ingen som tog upp.

Som barn omfattade jag humanismen med hela mitt hjärta, och min första roman, som jag fick idén till 1962 och med tiden fick namnet "Gudaskymning", kulminerar i en omfattande "humanismens klagan" som i princip är den enda möjliga reaktionen inför världens tilltagande urspårning som en enskild människa kan prestera — en privat protest. I romanen är det en individ som blir offer för en självdestruktiv politisk verklighet som ansvarslöst drar med sig oskyldiga i sitt fall, vilket är det eviga humanistiska dilemmat — humanisten ser vad som är fel, att världen ägnar sig åt självdestruktivitet i stället för åt väsentligheter, men kan i egenskap av den humanist han är inte göra något åt det, då han är för god för att kunna bekämpa det onda med dess egna onda medel som är det enda som biter. Utan att då veta om det själv anslöt jag mig därmed direkt till humanistiska föredömen som Romain Rolland och Stefan Zweig, första världskrigets ledande pacifister, den ena för det mesta i exil, den andra driven i exil till självmord februari 1942 omedelbart efter Wannseekonferensen i humanistisk protest mot det andra världskriget.

Som yngling ertappades jag med att läsa Dostojevkijs "Brott och straff" och andra böcker sent på natten, som om detta var en grov försyndelse, medan man kan tycka att det kan finnas värre brott än att läsa odödliga böcker, men inställningen var tyvärr gemen för vårt samhälle: att läsa var onyttigt då det inte gav pengar och var därför närmast att brännmärkas som nästintill skadlig och ohälsosam parasitism. Kan något vara nyttigare än att inhämta kunskap och lära sig av andras erfarenheter, som de bästa böckerna består av? Som yngling råkade man i skolan ut för det dilemmat, att en skolminister behagade skrota ämnena historia och religion och omvandla dem till socialistisk indoktrinering i enlighet med den tidens socialdemokratiska strävan mot svensk enpartipolitik. Följaktligen såg man sig som humanist bedragen av skolsystemet och hade inget annat val än att ta avstånd från det. Många lämnade skolan mot slutet av 60-talet av samma anledning — de accepterade inte att bli indoktrinerade med ensidigt politiskt nonsens. Följaktligen hamnade man utanför samhället, men man började ändå skriva böcker, men som utomstående paria utan partitillhörighet hade man ingen chans. Följaktligen har man förblivit refuserad, främst av Bonniers, Norstedts och Brombergs, i 40 år. Som författare och kompositör sedan 40 år har jag aldrig tillerkänts någon utkomst för detta. Göteborgs Stadsteater refuserar mig numera samma dag de får manuset utan att ha läst det, vilket bevisas av att de inte ens uppfattat titeln.

Likväl måste man försörja sig, och i min humanistiska utbildning ingick även musik. Mitt livs enda två fasta tjänster var som kyrkorganist först i katolska kyrkan och sedan i synagogan. I katolska kyrkan fick jag sparken för att jag drog en lans för kyrkomusik på latin, vilket inte var politiskt opportunt, då Göteborgs katolska kyrka hade begravt latinet levande i 14 år (efter Andra Vatikankonciliet). Kulturargument för latinets bevarande främst i kyrkomusiken bet inte på en socialdemokratisk kyrkoherde. I synagogan uppstod en liknande situation, då en rabbin anställdes som var ortodox och som upplevde det som en förnedring att nödgas samarbeta med en icke-judisk organist. Följaktligen gjorde han vad han kunde för att få Göteborgs liberala judiska församling, som alltid haft orgelmusik, att skrota orgeln och såg till att jag förblev grovt underbetald, tills jag slutade frivilligt inför hans predikan i synagogan den 2 maj 1986 till försvar för president Reagans bombning av Libyen.

Som humanist hemsöktes man även av myndigheterna. 1981 fick dessa för sig, att man inte kunde leva på så ringa medel ens som humanist som jag uppgav i mina deklarationer, varför jag måste ha tjänat mera, minst 2,5 gånger mera, och följaktligen skönstaxerades. Man var inte ensam som råkade ut för detta. I samma båt som jag satt ett antal medellösa ensamstående mödrar med barn vars enda brott var att taxeringsmyndigheterna inte kunde tro på deras verklighet. Situationen var en konsekvens av Sveriges välfärdsår, som lyckats etablera den uppfattningen, att varje medborgare helt enkelt måste vara välbärgad — något annat var inte möjligt. Om någon då hävdade att han/hon inte var det var det en omöjlig situation som inte kunde accepteras, och alltså måste sådana absurditeter vara lögner och straffas för sin lögnaktighet. Det kostade mig tio års manglingar av oresonliga byråkratiska myndigheter med magsår som följd tills man slutligen definitivt avträddes från samhället genom en förtidspension. Först efter Palmeepoken började samhället vakna upp inför "nyfattigdomen" som uppstått efter oljekrisen och varvskrisen på 70-talet.

Men en extrem låginkomsttagare som drabbas av skönstaxering och som inte kan betala måste bli ruinerad och få sitt liv ödelagt ekonomiskt. Under Palmeepokens sista år accelererade socialbidragsstatistiken i Sverige med ungefär 100% om året. Nåja, ju mindre sagt om inrikespolitik, desto bättre.

Men varför ständigt ansätta humanismen? Omsider kom jag in på universitetet och läste där engelsk litteratur och Shakespeare av hjärtans lust, varpå universitetet utsattes för Palmes högskolereformer, universitetet skulle även det politiseras liksom skolsystemet, och plötsligt ett år var alla poäng jag läst in i litteratur och Shakespeare värdelösa — sådant var inte längre relevant i universitetets undervisning i engelska med betoning på modernt och tekniskt språk. Följaktligen var man även bedragen av universitetet.

Då skolan skrotade eller "riktade" undervisningen i historia och religion, som för mig var de klart intressantaste ämnena i min humanistiska strävan — var kan man lära sig mer om människan än i just dessa ämnen fyllda av årtusendens erfarenheter? — var jag hänvisad till självstudier, och tyvärr var jag inte ensam. Många studenter efter mig har funnit ett ständigt mer missbrukat och urvattnat undervisningssystem värdelöst i jakten på seriös och användbar humanistisk kunskap — det är väl bara för språk som undervisningsinstitutionerna fortfarande är humanistiskt oumbärliga. I vår tid är lärarkåren den hårdast utsatta yrkeskategorin av alla, yrket har fått ständigt lägre status, lärare är i regel grovt underbetalda, man förväntar sig av dem att de ska vara idealister och därför lägga ner mer energi än vad de har betalt för, och utbrändheten och avhopparstatistiken ökar lavinartat, samtidigt som fler och fler elever bränner ner fler och fler skolor.

Varför skall då humanismen förpassas till en lägre och föraktligare form av mänskligt liv? Är det bättre med heroiska kapitalister som i 400 års tid gått bröstgänges till väga för att hänsynslöst utvinna egoistiska rikedomar i exploatering av världens resurser till fördärv för denna? Är det bättre med vetenskapsmän vars landvinningar åstadkommit global miljöförstöring och en befolkningsexplosion som hotar allt liv på planeten? Är mänsklighetens största affärsverksamhet militarismen bättre?

Dr. Glen Barry som ekologisk expert förespråkar en global revolution med alla medel för att rädda *”Gaia”*, det vill säga allt liv på planeten, och varnar för "ekomord", (*”ecocide”*, ett nytt ord,) som står för mänsklighetens omedvetna ansvarslösa vållande av det ena ekosystemets död efter det andra i en obönhörligt lavinartad acceleration. Fler och fler experter ansluter sig till uppfattningen om en sådan nödvändighet. Men det behövs också en ny kulturrevolution, inte *mot* kulturen som var Maos, (han lyckades faktiskt i princip i sitt uppsåt att utrota all kultur och historia från Kina. Stalin avstaliniserades efter sin död, men Mao, som var dubbelt värre, har aldrig avmaoiserats,) utan *för* kulturen, *för* mänsklighetens universella kulturarv i form av odödlig litteratur, musik, konst och traditioner, *för* bevarande av skrifter och institutioner och inte för deras skrotning som kostnadskrävande och onyttiga, *för* skönheten mot all den fulhet som den moderna människan åstadkommit genom egoism och rovgirighet, och *för* naturen och dess odling och främjande och inte för dess destruktiva exploatering för egoistiska kortsiktiga intressen. Kort sagt, det har alltid behövts fler humanister.

(Tillägnad den i år nyligen framlidne professor Nils-Erik Enkvist i lingvistik vid Åbo Akademi, min enda kusins fosterfar efter sin riktige fars frånfälle när han var sex år.)

Göteborg, Midsommar 2009

Nikos Kazantzakis (1883-1957)

Hans två mest kända romaner är väl "Zorba" och "Den sista frestelsen", som båda har blivit mycket omtalade filmer. Båda romanerna skrevs vid avancerad ålder efter ett mycket mångskiftande liv av framför allt oupphörligt andligt och politiskt sökande. Han var från Kreta men fick sin viktigaste utbildning på Naxos där han sattes i skola i ett franciskankloster, där han lärde sig franska och italienska och fick en kristen grund.

Efter fullbordade universitetsstudier i Athen studerade han filosofi hos Henri Bergson i Paris, där han även blev tagen av Nietzsche. Han pendlade mellan kristen askes hos munkarna på Athos och den fatale Nietzsche tills han slutligen övergav båda för buddhismen. Hans buddhism varade i två år tills han förkastade den för Marx och Lenin. Han reste till Ryssland följande år (1925) där han fann sin nye vägledare Odysseus, som åter förde honom hem till Grekland, där han förblev. Han arbetade i åratal på en ny episk dikt om Odysseus och ägnade sig mycket åt att översätta Dante och Goethe samt att skriva avhandlingar om Bergson, Darwin, Eckermann, Maeterlinck, Nietzsche och Platon men gjorde sina främsta insatser inom det grekiska litterära språket, vars olika dialekter han framhävde betydelsen av. Efter befrielsen från tyskarna i andra världskriget blev han utbildningsminister och försökte förgäves förlika de stridande parterna i det grekiska inbördeskriget men måste ge upp och gå i exil. Under sina sista år skrev han flera mycket kontroversiella romaner om kristendomen, av vilka den mest omdebatterade blev "Den sista frestelsen".

"Zorba" förblir dock hans mest levande och originella roman. Huvudpersonen förekom i verkligheten, och författaren skildrar innerligt och uppriktigt sina egna upplevelser av denna kretensiska kraftnatur till vivör, som vid 65 år levde som om han var 20. Det är en på sitt sätt oöverträffad hymn och hyllning till livet.

Det är Zorbas realism och påtaglighet man saknar i "Den sista frestelsen". Kazantzakis porträtt av Jesus är inte övertygande. En trovärdig psykologi saknas. Romanen är intressant men förblir endast en spekulation, en subjektiv och egentligen ytterst egocentrisk uppfattning av Jesus, ett tankeexperiment, i vilket allt det viktiga i kristendomen går förlorat. Framför allt hoppar författaren över hela korsfästelsedramat som en oviktig parentes, vilket är samma misstag som islam begick från början. Jesu eftertanke hängande på korset är ett intressant tankeexperiment men förblir bara en teori, vars enda anmärkningsvärda värde ligger i dess beaktande av det mänskliga.

Nikos Kazantzakis höll på att få nobelpriset i litteratur 1952, men den som fick det i stället var Per Lagerkvist.

Henry Lincoln, Michael Baigent, Richard Leigh

och deras oerhörda forskningsrön.

Henry Lincoln är äldst av dem, född i London 1930, och det är han i denna uppseendeväckande trio som i sitt frankofila nit tagit initiativet till den oerhörda forskningsverksamheten kring den Heliga Graal. Richard Leigh är amerikan, född i New Jersey 1943, och hans specialiteter är esoterik och historiska mysterier. Michael Baigent från Nya Zeeland är yngst, född 1948, och arbetade som lärare när han träffade sina båda blivande kompanjoner i utforskningen av mysterierna i Rennes-le-Château.

Han förenar sina huvudämnen historia och religion med utforskning av den historiska esoteriken sedan Babylons dagar.

Deras sensationella bok *"The Holy Blood and the Holy Grail"* utkom 1982 och står sig alltjämt idag som en av seklets mest spektakulära böcker, som alltfler läsare dagligen alltjämt tar till sitt hjärta för att beständigt ha den där som ett ljus i allmänbildningen. Vi skall här i all korthet försöka sammanfatta dess mycket vidlyftiga och massiva innehåll.

De inledde sin forskning 1971 i de mystiska förehavandena som en kyrkoherde hade för sig i Rennes-le-Château vid Pyrenéernas sluttningar mitt i de gamla Katharernas hembygder, fritänkarna kring Carcassonne som utsattes för historiens första metodiskt planerade och genomförda folkmord: cirka 30,000 människor mördades i det så kallade *Albigenserkorståget* för att de hade egna tankar och åsikter. Det visade sig att en präst i denna bergsby förvaltade dokument som vittnade om en nästan 2000-årig historisk tradition.

Det är mycket viktigt att här belysa forskningstrions utgångsläge. Ingen av dem är troende kristen och varken för eller mot kristendomen. Deras utgångspunkt är alltså fullkomligt neutral, och de framlägger sina forskningsresultat helt sakligt som de är med en massiv referensram: deras källförteckning omfattar 274 olika författare och deras verk, och även deras texter är kraftigt kryddade med fotnoter. Det är alltså inga dilettantiska fantaster vi har att göra med, utan det är snarare vattentätt vederhäftiga historiska vetenskapsmän och ingenting annat.

Dokumenten i Rennes-le-Château ledde dem på spåret till Tempelriddarna och deras förehavanden under medeltiden, denna mystiska riddarorden, som hade så omätliga rikedomar till sitt förfogande, att det var de som huvudsakligen finansierade de stora gotiska katedralbyggena i hela Västeuropa. De organiserade även korstågen och världspolitiken, en av de främsta förgrundsgestalterna för ordens instiftande var Gottfrid av Bouillon, den förste konungen av Jerusalem efter dess erövring 1099. I två hundra år spelade Tempelriddarna en ledande för att inte säga dominerande roll i Europas historia tills kungarna blev trötta på deras högfärdiga dominans och ville regera själva, så att Tempelriddarna på en natt förvandlades till fredlösa kättare. All deras egendom konfiskerades (1307), och orden försvann. Riddarna skingrades över hela världen, och många fann sin tillflykt i Skottland, där de hjälpte till med att frigöra Skottland från England genom främst slaget vid Banockburn 1314, varmed Skottlands självständighet etablerades under Robert Bruce. Långt senare under 1600-talet övergick Tempelriddarnas underjordiska tillvaro i de då mera tidsenliga ordnarna Rosikrucianerna och Frimurarna.

Dessa mäktiga Tempelriddare under medeltiden hade högst säregna värderingar för sig. Anklagelsen mot dem för kätteri kom sig av att de ansågs förneka att Jesus var Guds Son och i stället hålla honom för bara en människa. Ändå lydde de direkt under påven och utgjorde själva murbräckan och kraften i alla dennes politiska förehavanden. Trots Tempelriddarnas välbekanta egensinniga åsikter om heliga ting stod de direkt under påvens beskydd och rubbades inte från sin ställning förrän en fransk kung (Filip IV) fick sin egen påvekandidat till den heliga stolen och tvingade denne att bannlysa Tempelherrarna.

Var fick då Tempelherrarna sitt kätteri ifrån? Var det från katharerna? Hade katharernas märkliga kultur, den högst stående på sin tid i Europa, under folkutrotningen av dem gått under jorden och lyckats överleva genom att fortsätta inom Tempelriddarorden? Och vad hade då gjort katharerna så utomordentligt farliga, att påven och den helige Dominikus hade beslutat och genomfört ett totalt folkmord på dem?

Forskningstrion fann snart reda på, att bakom både Tempelriddarna och katharerna fanns en annan tredje orden, som alltid diskret höll sig i bakgrunden och fortlever än idag. Denna orden heter *'Prieuré de Sion'* och går i sina traditioner och annaler tillbaka ända till merovingernas dagar i Frankrike, den konungaätt som Karl den Store avlöste på 700-talet.

Även merovingerna hade sina märkliga traditioner och förehavanden för sig. Frans G. Bengtsson har skrivit en utmärkt essay som heter *"De långhåriga merovingerna"*, och just deras långhårighet var ett särdrag för dem. På samma sätt som för spartanerna ansågs lång manlig hårväxt stå för styrka och integritet. Merovingerna gjorde frankernas rike till en stormakt, tills mordet på kung Dagobert II plötsligt ändade deras storhetstid. Detta politiska mord var iscensatt från Vatikanen. Dittills hade

påvarna stått vid sin ed att vara merovingernas konungahus trogna, men plötsligt ändrade påvarna sig och beslöt att befria sig från merovingernas konungahus.

Vad var det då med merovingerna som var så speciellt, att påvar ansåg sig stå i trohetsskuld till dem? Vad band påvarna till merovingerna? Här kom forskningstrion fram till sitt mest sensationella forskningsresultat.

Enligt en gammal tradition kom Maria Magdalena tillsammans med Josef av Arimatea efter turbulenserna i Jerusalem (kulminerande med Jerusalems förstörelse år 70) till Marseille med ett sällskap förtrogna. Dessa etablerade sig i Provence och bildade bestående familjer, som senare både visigother (västgoter) och merovinger ansåg sig härstamma från. Den ledande familjen var kunglig och härstammade alltså direkt från Maria Magdalena.

Maria Magdalena var en benjaminit. Dessa benjaminiter utsattes under domartiden i Israel (ungefär på 1100-talet före vår tideräkning) för en folkutrotning eller, som det då snarare var, stamutrotning, som tvingade många benjaminiter ut ur Israel på flykt till främmande länder. En koloni av dessa bildades i Arkadien i Grekland, där de senare gav upphov till just spartanerna i Sparta och dessas mycket märkliga kultur.

Vi kan inte referera allt det fantastiska som dessa tre forskare berättar, men låt oss komma till det viktigaste: Maria Magdalena var hustru till Jesus och moder till hans barn. Hon var den samma Maria som smorde hans fötter före passionen och även den samma Maria som var syster till Lazarus, som alltså var Jesus' egen svåger. Bröllopet i Kana var troligen Jesu eget bröllop, och den evangelist som berättar om både bröllopet och uppväckandet av Lazarus var troligen Lazarus själv, 'lärjungen som Jesus älskade', vilket versionen av Lazarus uppväckande så som den berättas i Markusevangeliet tyder på. (Markusevangeliets version blev senare utesluten ur Markusevangeliet genom en kyrkofaders diskriminering.)

Jesus var ju arvtagare till Israels konungahus, och denna konungaätt synes han enligt dessa tre ovederläggliga forskare ha fört vidare – till Frankrike genom sin änka Maria Magdalena.

Hemligheten med denna ytterst heliga börd fördes sedan vidare genom generation efter generation i största hemlighet, men då och då kom den fram i dagen och ledde då till antingen upphöjelse (merovingernas storhetstid) eller förföljelse (mordet på Dagobert II, folkutrotningen mot Katharerna, bannlysningen av Tempelriddarna, m.m.)

Gottfrid av Bouillon, den förste kungen av Jerusalem, var i direkt nedstigande led en ättling av denna familj och tog alltså som titulär konung av Jerusalem bara sin gamla tron i rättmätig besittning. Detta företag var den ursprungliga drivkraften i det första korståget, som var det enda som lyckades helt och hållet.

Hur kommer då den Heliga Graal in i bilden? Jo, det är det som är själva grejen. 'Sangraal' som det ursprungligen skrivs är helt enkelt hemligheten med det Kungliga Blodet, *Blood Royal, le Sang Réal.* Det är det kungliga blod av Davids ätt som Jesus förde vidare genom sin änka Maria Magdalena till Europa, där det fortlever än idag. Titeln 'Konung av Jerusalem' gick vidare genom hertigarna av Lorraine och bärs idag av Otto av Habsburg, en av de ledande krafterna bakom hela företaget med EU, det förenade Europa.

Denna sensationella bok med dess vederhäftiga dokumentation och historiska sakargument fick en efterföljare i boken *"The Messianic Legacy"* 1986, där författarna går mera in på detaljer. Här nagelfar de evangelierna och kommer bland annat fram till att Simon Petrus var den samme som Simon Zeloten, att både Thomas Didymus och Jakob var bröder till Jesus, att han hade två andra bröder och två systrar, att Jesu moder Maria och Johannes Döparens moder Elisabet var systrar, att epistelskrivaren Judas var densamme som Thomas och mycket annat. Här tas även Nikos Kazantzakis roman *"Den sista frestelsen"* upp till behandling, som ju var den första skrift som vågade antyda ett sexuellt förhållande mellan Jesus och Maria Magdalena. Här spåras även uppgifterna om att evangelierna helt enkelt skulle vara en förvrängning av en annan Jesus öde 100 år tidigare till Talmud, som ju efter Jerusalems förstörelse år 70 och de kristnas svek mot judendomen hade all anledning att försöka förringa Jesu betydelse: man kan spåra ett mycket förståeligt judiskt motiv till detta försök till diskvalificering av Jesus.

I det senaste numret av *Nya Nexus* har Roger Viklund inlett ett försök att gå till rätta med hela Jesushistorien och följer då "bortförklaringslinjen" att den verklige Jesus skulle ha levt 100 år före Jesus. Han borde då bl.a. komplettera sina studier med just sådana historikers arbeten som dessa tre.

Den tredje delen i författarnas trilogi heter *"The Temple and the Lodge"* (1988) och går in på Frimurarnas historia, som spåras tillbaka genom Rosikrucianerna till Tempelriddarflyktingarna i Skottland och deras direkta uppdykande där efter fördrivningen från Frankrike 1307; men denna tredje del är inte lika intressant och universell. Här saknas även den viktigaste drivkraften: Henry Lincoln deltar inte längre i forskningen, utan det är bara Michael Baigent och Richard Leigh som är kvar, och man saknar i dem påtagligt den geist som gör de tidigare två böckerna så ytterst intressanta.

Laurence Gardners utforskning av den heliga Graal

I nr. 75 berättade vi om Baigent, Leigh och Lincoln och deras trilogi om "Sangréal", deras analys av Graalmyten och hur de genom omfattande dokumentation övertygande kunde visa, hur den franska merovingiska kungaätten direkt härstammade från Jesus och Maria Magdalena, som genom Josef av Arimateas förmedlande kunnat segla till Marseille och rota sig i Provence, och hur denna tradition levde vidare i Provence genom seklerna, förvaltades av Tempelriddarna, som när de fördrevs från Europa 1307 flydde till Skottland och där kunde fortsätta och sprida sina traditioner genom frimurarna och Rocicrucianerna.

Laurence Gardners bok *"Bloodline of the Holy Grail"* (616 sidor) är ett lysande komplement till denna trilogi och nästan överträffar den. Laurence Gardner är själv skotte men inte vilken skotte som helst. Han är det gamla skotska kungahusets krönikör och därtill stormästare för den keltiska kyrkan och förvaltar alltså gamla keltiska kyrkliga traditioner från helgonet Columbas tider, som byggde det berömda klostret på Iona på 500-talet.

En hel del i Gardners fantastiska bok bör dock naturligtvis tas med en nypa salt, och somligt är helt enkelt för hårdsmält för att kunna väntas bli svalt av någon, till exempel hävdanden av att farao Ekhnaton var identisk med Moses och att den främste av Jesus lärjungar var Simon Zeloten, som var den samme som Simon Magus i Apostlagärningarna och även identisk med Josef av Arimatea. Fallet Judas avfärdar Gardner som ett obetydligt förräderi utan djupare bakgrund.

Men när Gardner kommer till Medeltiden och de keltiska politiska förhållandena på de brittiska öarna vet han vad han talar om. Hans lysande bok är späckad med utförliga genealogier, vilket är hans expertområde. Alla de olika kungarna av Irland, Skottland, Mercia, East Anglia, Northumbria, Cumbria och alla andra brittiska medeltida kungariken finns med, och han sätter dessa i sitt sammanhang med alla de samtida europeiska kungahusen. Alla de medeltida myterna och fablerna om framför allt kung Arthur förklarar han bakgrunden till, och hans slutsatser är inte litet imponerande. Det fanns två kung Arthur, och den av dem som myterna går tillbaka till stupade 44 år gammal mycket riktigt i ett omfattande slag mot sin egen son Modred, som representerade de gamla keltiska religiösa traditionerna, medan Arthur hade låtit sig vinnas av Rom. Detta stämmer helt överens med Marion Bradleys utförliga nytolkningar av Arthursagan.

Den röda tråden i hans bok är hur det kungliga blodet från kung David fördes vidare genom Jesus och Maria Magdalena till Europa genom merovingerna och över till England genom Arthur till det skotska konungahuset Stuart (Stewart), som lever vidare ännu idag: vår tids tronpretendent av huset Stuart till den engelska tronen heter Michael James Alexander Stewart, 7-e greven av Albany, född 1958 och skulle som kung heta Alexander IV och vara laglig kung av Skottland sedan 1963. Denne prins har skrivit förordet till boken.

Man häpnar inför att Gardner i sitt arbete icke med ett ord omnämner Baigent, Leigh och Lincoln och deras stora trilogi över samma tema, men när man kommer djupare in i Gardners verk förstår man varför. Gardners arbete är av en helt annan karaktär. Han försöker komprimera detta oöverskådliga material till en så saklig och kortfattad framställning som möjligt, medan de tre föregående historikerna i tre massiva volymer inte har lyckats därmed. Alla fyra böckerna är i högsta grad läsvärda, men Gardners är den mest överskådliga och är väl den av dem som man helst återvänder till för användbara referenser.

Några kvalificerade flumromaner

Dan Browns roman "Da Vinci-koden" är årets bästsäljare utan konkurrens och omtalad överallt vare sig det är översvallande positivt eller negativt, och han blev själv förvånad över den makalösa succé som hans bok blev, då den håller sig inom relativt exklusiva och snäva ramar. Det är en thriller som mestadels rör sig inne i Louvren och först i bokens senare del rör sig utanför Paris och över till England och Skottland, men hela handlingen i boken sker inom ett dygn. Det tar dock några dygn att läsa den, och somliga har hållit på i veckor.

Som thriller är den klart ett lyckokast: den är skickligt komponerad och skriven, och författaren är påtagligt inspirerad av sitt ämne och har låtit sig ryckas med av det i en ständigt accelererande takt som även en läsare obetingat måste känna sig tvingad att följa med i. Den är full av överraskningar och högst oväntade vändningar men är helt logisk alltigenom, även fast den största hjälten visar sig vara den största skurken och den självklara skurken visar sig fullständigt oskyldig. Vi ska inte gå in på detaljerna här, men många har sett boken som ett försåtligt angrepp på den katolska kyrkan, då sällskapet *"Opus Dei"* utmålas som den värsta tänkbara av maffior, vilken uppfattning inte alls stämmer. Dan Brown bara spekulerar. Han dryftar och ifrågasätter och tar upp diskussionsämnen men angriper aldrig. Snarare är han konsekvent didaktisk. Han är lärare till yrket, och det är detta som ger romanens dess oemotståndliga charm, då han hela tiden undervisar och vägleder på ett ytterst trevligt och pedagogiskt sätt. Man kommer in i Louvren, man kommer in i Leonardo da Vincis värld, man kommer in i urgamla kyrkliga mysterier, man kommer in hos frimurarna och rosenkreutzarna, alla möjliga hemliga ingångar in i mystiska världar och möjligheter öppnas för en, det är som ett angenämt spöktåg där varje ny tablå blir en häpnadsväckande överraskning, och därmed underhålls och underblåses ens intresse till en angenäm intensitet. Kort sagt, det är en mästerligt genomförd thriller underbyggd av en underbar pedagogik.

Ändå har boken angripits hårt från vederhäftigt håll. Dess detaljer har utmålats som rent nonsens, och visst finns det mycket att haka upp sig på, om man har fallenhet för att haka upp sig på detaljer. Framför allt har författaren inte begripit mycket av Leonardo da Vinci själv, när han påstår att aposteln Johannes i "Nattvarden" är en kvinna och när han jämför Leonardo da Vinci med Walt Disney. Leonardo hade en viss förkärlek för att måla androgynliknande människor, där Mona Lisa förvisso är ganska manhaftig och många unga vackra långhåriga män är ganska feminina, men likväl förblir Mona Lisa kvinna och alla hans långhåriga män ingenting annat än män. Det går inte att missförstå den saken om man inte är inkompetent. Men "Da Vinci-koden" utger sig inte för att vara en vetenskaplig avhandling. Det är en kvalificerad thriller och ingenting annat. Att den tar upp många intressanta historiska ämnen och teorier bara förhöjer dess värde som thriller och litteratur. Att försöka bedöma den vetenskapligt är bara ett utslag av psykologisk inkompetens.

Hans andra berömda roman *"Angels and Demons"* skrevs före succén med da Vinci-koden och är i vissa avseenden ännu bättre och intressantare. Den tilldrar sig helt och hållet i Rom, och även den är pedagogiskt upplagd, så att man visas runt i hela Rom och alla dess mest spännande kyrkor på ett bättre sätt än vad som hade varit möjligt med den mest professionella reseguide i världen. Även detta är en kvalificerad thriller av högsta klass, och dess spänning når till och med högre än "Da Vinci-koden". Bokens svaghet är dess fixering vid den katolska kyrkan, som författaren hopplöst har hakat upp sig på. Den katolska kyrkans ihåligheter förtjänar inte en sådan fixering. Som thriller däremot är romanen oemotståndlig och djävulskt skickligt och sakkunnigt komponerad. Genom främst sin pedagogik är båda böckerna varmt att rekommendera till alla.

Mera flummig är då den stackars Shirley McLaine till och med då hon ger sig ut på sitt livs mest heroiska självrannsakan i *"El Camino"*, när hon självmant begår den 780 kilometer långa pilgrimsvandringen till Santiago de Compostela i norra Spanien. Naturligtvis är detta företag behjärtansvärt, vilken pilgrim är inte behjärtansvärd, men på vägen hänger hon sig åt varjehanda uppenbarelser och visioner som det stinker Blavatsky om. Hon fantiserar om Lemuria och Atlantis och berättar hjärtinnerligt om sin älskare Olof Palme, som hon på fullt allvar påstår att i en tidigare inkarnation var Karl den Store. Man undrar vad Olof Palmes änka och barn kan tycka om den saken. I en tidigare bok hade hon åtminstone den finkänsligheten att berätta om sin älskare Olof Palme under ett annat namn.

Nej, Shirley McLaine, du passar bättre i Hollywood och spelar bättre teater när du inte försöker vara seriös och profetisk. Den respekt man alltid haft för dig som skådespelerska måste tyvärr sjunka avsevärt inför ditt misslyckande att övertyga som översteprästinna, som bara förvärrar läget för hela *New Age*-rörelsen med att dränka den i nästan charlatanmässigt flummeri.

Kort om rättsprocesserna kring "Da Vinci-koden".

Författarna till boken *"The Holy Blood and the Holy Grail"* (1982), Michael Baigent och Richard Leigh, (se Fritänkaren nr 75, mars 1999) som stämt Dan Brown för plagiat, har förlorat processen, så nu kan ingenting hålla tillbaka Dan Brown eller filmen på hans bok längre. Domarna kom fram till att Dan Brown uttryckligen i sin bok framhållit att han *inspirerats* av de tidigare kollegerna och deras sensationella uppgifter till att skriva romanen, alltså har Dan Brown bara fått idén från dem men skrivit sin bok själv utan att kopiera någon annan.

Därmed är det ingalunda bekräftat att Browns, Leighs och Baigents teorier är riktiga. Tvärtom har dessa bestridits med vederhäftiga bevis — medan dock samtidigt lika vederhäftiga bevis producerats från motsatta hållet till stöd för romanernas fantastiska hypotes om att Jesus fått barn med Maria Magdalena som gett upphov till bl.a. det merovingiska konungahuset. Det enda säkra är därmed, att de teorier som romanerna lägger fram inte kan bevisas vara vare sig riktiga eller oriktiga.

Dan Browns nya roman

Den heter *"Deception Point"* och handlar, såsom alla hans romaner, om kvalificerade bedrägerier, men denna rör sig inte alls på museal och historisk mark som de båda framgångsrika "Änglar och demoner" och "Da Vinci-koden" utan handlar enbart om den aktuellaste tänkbara nutid och dess deceptionella möjligheter.

Det intressantaste med romanen är själva uppslaget. En meteorit upphittas i norra ishavet som dateras till för 190 miljoner år sedan men visar sig innehålla fossil, som alltså antas ha följt med meteoriten *från yttre rymden!* Den stora sensationen med detta är alltså att extraterrestiellt liv därmed skulle vara slutgiltigt bevisat. Det är en oerhört sensationell romanintrig som här ges fantastiska möjligheter: det är ju ett faktum att det måste finnas liv även på andra ställen i rymden, då det finns lika många solar i rymden som det finns sandkorn på vår planet, men tyvärr fuskar författaren bort den möjligheten och gör ingenting av den. Det visar sig att meteoriten är en inplanterad bluff, en ren politisk manöver och ett försök för NASA att behålla ansiktet efter alltför många pinsamma misslyckanden, och i den stora soppan finns utom NASA även hela underättelseväsendet med de mest monstruösa tänkbara moderna teknikaliteter samt även presidenten och stora ekonomiska intressen involverade. Naturligtvis blir några oskyldiga inblandade som ganska snart upptäcker hela bluffen och som sedan skoningslöst jagas till döds genom hela romanen utan att skurkarna lyckas komma åt en enda av dem medan de i stället alla förolyckas själva på kuppen, som om detta skulle vara någon överraskning. Ett intressant uppslag och en genial idé värdig en Jules Verne rör Dan Brown ut till en visserligen spännande men hopplöst ytlig thrillersoppa av gigantiskt paranoida proportioner, där presidenten trots allt klarar sig till slut - han är ju enligt amerikansk konstitution ofelbar och oantastlig framför allt juridiskt vilka dumheter han än gör sig skyldig till — medan alla hans dumma hantlangare och manipulatorer omkommit och försvunnit på vägen.

Man påminner sig att den store danske atomforskaren Niels Bohr för att koppla av mellan atomvarven förlustade sig med att gå och se dumma amerikanska västernfilmer och då kunde konstatera ofelbarheten i, att i amerikanska västernfilmer skurken alltid drar först medan hjälten, som alltid drar sekunden efter, ändå alltid dödar honom på fläcken. Ungefär så fungerar också Dan Browns romaner. Det är samma koncept som i gamla Hopalong Cassidy- och Tom Mix-filmer, bara mera raffinerat och komplicerat och med någon större teknisk kunskap.

Emellertid kommer man inte ifrån att Dan Brown är en ytterst effektiv författare. Man måste sträckläsa hans romaner, spänningen är oavlåtligt i stegring hela vägen, han kan verkligen fånga läsarens odelade uppmärksamhet, och hans faktaunderbyggnad är alltid intressant. Därför är det ett

misstag att försöka göra hans böcker till filmer. "Da Vinci-koden" var ett klart misslyckande som film, han kan helt enkelt inte filmas, då behållningen av hans böcker nästan enbart är intellektuell och inte det minsta visuell. Han är en intellektuell fyrverkerimästare och som sådan ytterst underhållande, men han är varken konstnär eller poet.

I sin nästa roman kommer han att återvända till gårdagens historiska grund i behandlingen av ämnet Frimurarna.

Den siste tempelriddaren

"Kristendomen fyllde en stor uppgift när den genomfördes, då den gav människor hopp, upprättade ett socialt system, motverkade diktaturer och tillfredsställde ett fungerande samhälles behov. Vartill tjänar den nu idag utom till att blockera vetenskapliga framsteg och framhållas som ursäkt för krig?"

Denna fråga ställer den intressantaste huvudpersonen i *Raymond Khourys* roman "Den siste tempelriddaren" från 2005, forskaren Bill Vance, som genomför ett korståg genom hela romanen för att få fram sanningen om kristendomen. Hans motståndare är Monsignore De Angelis, utsänd av Vatikanen, som bekämpar honom med alla medel. De andra huvudpersonerna, hjälten och hjältinnan, är schabloner. Romanen spekulerar i upptäckten av ett levande begravt evangelium skrivet av Jesus själv. Parallellt med jakten på att finna eller förstöra detta manuskript får man följa med de sista tempelriddarnas vemodiga flykt från Acre 1219 och deras undergång, vilket är romanens intressantaste ingrediens.

Vatikanens ståndpunkt är att den verkliga evangeliska sanningen aldrig får komma fram då den bara skulle skada kyrkan och miljarder människors livsåskådning. Forskaren Vances ståndpunkt är att religionernas förljugenhet måste avslöjas till varje pris och då ändå ingenting kan tysta sanningen i längden. Är det då omöjligt att finna en kompromiss?

Problemet är väl det, att om Jesus verkligen skulle påvisas bara ha varit en vanlig människa, osedvanligt begåvad visserligen men utan vare sig helig ande, gudomligt faderskap eller jungfruligt möderne, så skulle också Moses och Muhammed påvisas ha varit charlataner. Frågan är om de monoteistiska religionerna skulle överleva ett sådant eventuellt totalt avslöjande.

Den kristna kyrkans värsta misstag var väl att försöka utrota sina egna alternativ, främst gnosticismen, som i sin filosofiska rationalism var lätt förenlig med alla Antikens filosofiska skolor och andra religioner, vilket kyrkofadern Origenes påvisade, sedermera kättarstämplad. Reinkarnationstanken var alltid en självklarhet för majoriteten av Asiens befolkning (mer än halva mänskligheten) och var det även för de gamla grekerna och är det till och med inom mindre grenar av islam, medan bara kristendomen försökt utrota den. Dessa diskussioner om urkyrkans onödiga urspårning är de väsentligaste kapitlen i romanen. Och antag att man verkligen tog ner Jesus på jorden och avlägsnade hans "avgudning". Skulle kyrkan verkligen ta skada därav? Trosbekännelsen skulle bli lidande men knappast något annat. Det kristna budskapet skulle förbli det samma, kyrkornas berömliga sociala insatser och funktioner skulle ingalunda påverkas, evangelieläsningen skulle snarare accelerera med accepterande av alla de gnostiska evangelierna som lika viktiga som de kanoniska, och dessa skulle utsättas för en hälsosam omprövning genom granskandet av deras tillrättaläggning 300 år efter deras tillkomst. Kristendomen skulle bli mera filosofisk och kompatibel med exempelvis buddhismen, och hela dogmatiken skulle äntligen befinnas bara bestå av gammalt damm. Ej heller skulle judendomen påverkas nämnvärt då Moses aldrig påstod sig vara mer än en människa med alla sina brister och begränsningar hur mycket han än kan ha skrivit och predikat i Guds namn, medan troligen endast islam knappast skulle överleva en ingående granskning av Muhammed.

Kort sagt, som forskaren Bill Vance säger, så kan ändå i längden ingenting tysta sanningen, vilket företag bara blir absurdare ju mer man anstränger sig med en sådan vanvettig fåfänga.

Konflikten mellan Michael Baigent, Richard Leigh och Henry Lincoln

("Heligt blod, helig Graal") och Dan Brown ("Da Vinci-koden").

Forskarteamet Baigent-Leigh-Lincoln och deras första bok "Heligt blod, helig Graal" måste betecknas som en av 1900-talets viktigaste historiska forskarbedrifter i klass med andra sensationella forskningsrön som Carters upptäckt av Tutankhamons grav 1922 och efterforskningarna och utgrävningarna på Santorini (Thera) i den grekiska arkipelagen och upptäckten av dess samband med Kretas fall och legenderna om Atlantis. Baigent, Leigh och Lincoln kommer dock närmare Heinrich Schliemann (som återfann Troja 1871) i sin historiska metodik. Schliemann lyckades nosa sig fram till Troja genom att studera Homeros som instruktionsbok extra noga, och på samma sätt lyckades Baigent, Leigh och Lincoln genom att källkritiskt utforska ett hav av urgamla urkunder rekonstruera och härleda i stort sett samtliga Europas konungahus till ett ursprungligt sådant, merovingernas, och genom dem till ett troligt ursprung från självaste Jesus.

Deras bok 1982, som följdes av ett halvt dussin senare, blev en omfattande bästsäljare som inte bara håller att läsa ännu idag utan som dessutom ger mera och övertygar mera för varje gång man läser den, då den uteslutande består av vederhäftig historisk källforskning och dessutom är konstruktiv. På den tiden fanns inte EU, medan boken klart förespråkar ett förenat Europa helst under en sameuropeisk monark från den kungliga familj som faktiskt ännu idag har legitima anspråk på Europas traditionella ledande konungakrona (Habsburg).

Många uppfattade deras första epokgörande bok som det idealiska grundmaterialet för tidernas thriller. Den som kom att skriva denna thriller baserad på Baigents, Leighs och Lincolns forskningsrön var Dan Brown, som för några år sedan kom ut med en av tidernas väldigaste kioskvältare "Da Vinci-koden". Som thriller är den välkomponerad och läsvärd. Det betänkliga med den är dock att den framhåller Baigents, Leighs och Lincolns forskningsrön och många rena spekulationer där omkring som fakta som kan tas för givna. Därmed tar Dan Brown ett vanskligt steg från realism till science fiction.

Med all rätt upptog herrarna Baigent, Leigh och Lincoln detta ganska illa. De upplevde det som att deras klart vetenskapliga forskargärning med årtiondens arbetsmödor med uppsamling och granskning av fakta hade prostituerats och utnyttjats för egoistiska och spekulativa syften. Följaktligen stämde de Dan Brown.

Processen blev lång, dyr och traumatisk för alla parter men mera så för Baigent, Leigh och Lincoln än för Dan Brown, då trion förlorade. Dan Brown förfäktade att han bara skrivit en thriller och ren fiktion, och detta gav honom domstolen rätt i, fastän "Da Vinci-koden" faktiskt utmålar historien om *Prieuré de Sion, Sangreal* och Leonardo da Vinci som rörelsens stormästare som fakta. Ett antal har efter romanens segertåg genom världen avslöjat den som en fullständig bluff. Det är detta som är skillnaden mellan Baigents, Leighs och Lincolns verk och Dan Browns: ingen har kunnat vederlägga ett enda historiskt faktum som trion lägger fram i sitt verk, medan ingen heller har kunnat bevisa att en enda av Dan Browns teorier och förhastade slutsatser är korrekta.

Det var detta som motiverade trion till att söka bråk med Dan Brown. De kände sig skändade som vetenskapsmän och att deras arbete hade missbrukats, och moraliskt måste man ge dem rätt i detta. Dan Brown har utnyttjat ett mångårigt och gediget och fullständigt hederligt forskningsarbete för sina egna egoistiska syften och lyckats över all förväntan. Dock är det få som kommer att läsa Dan Browns thriller mer än en gång, medan man alltid kommer att återvända till Baigents, Leighs och Lincolns epokgörande historiska arbete, som alltid kommer att behöva finnas till hands för oumbärliga referenser.

(Ytterligare rekommenderad läsning: Frans G. Bengtssons essay *"De långhåriga merovingerna"*, kanske hans bästa och åtminstone hans mustigaste.)

Evangelium enligt Judas, enligt Henryk Panas

Det lär ha funnits ett apokryfiskt Judasevangelium som rafistulerats bort i samband med den hårdhänta redigeringen av Nya Testamentet på 300-talet. Detta har polacken Henryk Panas tagit fasta på, men hans Judasroman är föga övertygande. Hans stil är utpräglat akademisk, och han tycks vända sig mest till akademiker. Den mänskliga sidan av evangelierna med de innerliga relationerna, den jordnära kontakten med det enkla folkets verklighet och den övertygande realismen är som bortblåst ur Panas Judasevangelium. Enligt Panas var Judas en rik bankir som försörjde apostlarna och hela Jesu verksamhet och fuskade fram åtskilliga under med ekonomiska medel. Krisen med Judas förräderi bortförklarar Panas fullkomligt. Det var inget förräderi och ingen Judaskyss, och Judas hängde sig inte ens, utan han bara tog avstånd från Jesu rörelse och det på anmodan av Jesus själv, som ville bespara Judas det våld som Jesus resning mot romarna skulle medföra. Passionen bestod enligt Panas av ett regelrätt väpnat uppror mot romarna med hundratals döda där Jesus bara blev en i massan av offer. Något belägg för dessa teorier har Panas inte.

Det misstag som de flesta omdiktare av evangelierna begår är att bortförklara vad som faktiskt står i evangelierna. Deras historier går inte att bortförklara, ty därtill är de alldeles för levande och mänskligt återgivna för att kunna vara bara lögner. Gardner omtolkar det mesta i evangelierna till symboliska innebörder och avlägsnar sig därmed från hela den konkreta verklighet som evangelierna trots allt håller sig till. Panas Judasevangelium är närmast en filosofisk märkvärdighet som för sin egen skull försöker göra Judas till raka motsatsen till vad han framstår som i evangelierna. Hela hans mänsklighet försvinner, och i stället har vi en besutten bankir och torrboll som mest verkar vara intresserad av börsnoteringarna. I Panas Judasevangelium finns inte ett spår av själva kristendomen kvar, och Jesus framstår som en välvillig predikant som börjar bra men urartar till en våldsmänniska. Av Jesus avskedstal vid sista nattvarden i Johannesevangeliet med dess kärleksbudskap – inte ett spår. Och en sådan sak som Judaskyssen kan inte bortförklaras. I stället för att försöka förstå den har Panas strukit ett streck över den och förträngt den som ovidkommande i hans akademiska traktat.

Dock lyckas Panas i några detaljer. Han ger en karakterisering av aposteln Johannes som är fullkomligt övertygande och stämmer på pricken med den bild man får i Johannesevangeliet. Även karakteriseringen av Maria Magdalena är i många stycken lyckad, och för dessa båda karaktärers skull är boken ändå läsvärd.

Gardner diskuterar Johannesevangeliet ganska omfattande i sin bok och kommer fram till att det måste vara det äldsta av evangelierna författat omkring år 37, alltså ganska snart efter Jesu avsked, även om avsnitt och delar troligen har tillkommit senare. Hans argumentering för denna tidiga datering är övertygande och förnuftig.

Något spår av en sexuell relation mellan Maria Magdalena och Jesus finner man naturligtvis intet spår av hos Panas, vilket är hörnstenen i Gardners och även trion Baigent-Leigh-Lincolns verk. Naturligtvis går en sådan relation inte att bevisa. Enligt både Baigent-Leigh-Lincoln och Gardner var bröllopet i Kana Jesus eget bröllop med Maria Magdalena, vilket det inte finns något belägg för. Bara genom att förvränga Johannesevangeliet och utgå från att det skrivits på någon sorts chiffer, som en apokryf, kan man komma fram till detta, men Johannesevangeliets karaktär är öppenhet och en klar vilja att framlägga hela Jesushistorien med klar tydlighet för undvikande av missförstånd. Dock är teorin om föreningen Jesus-Maria Magdalena (kanske bäst presenterad av Nikos Kazantzakis) ytterst tilldragande och intressant som en mycket romantisk idé, och den vinner faktiskt tillit genom den senare bevisliga historiska utvecklingen i Provence och Frankrike under merovingerna. Gardner har även det intressanta förbehållet, att Maria Magdalena kom ensam med Josef av Arimatea till Provence medan Jesus i stället styrde kosan österut med aposteln Tomas och dog vid hög ålder i Kashmir, något som flera fenomen och traditioner i Kashmir och Ladakh tycks bekräfta.

Marion Bradleys bidrag i frågan

I vissa punkter är Gardner och Panas kusligt överens, främst i tvivelsmålet beträffande Jesu uppväxtstad Nasaret. Någon sådan ort finns inte dokumenterad förrän på 300-talet efter Kristus, och det är troligt att beteckningen "nasaré" snarare betydde det samma som "nasir", alltså en Guds helige, som inte fick klippa eller raka sig, än någon tillhörighet till en obefintlig by.

En annan fråga är om Judas hette Iskariot eller Sikariot. Panas följer den gängse traditionen att "Iskariot" betydde att Judas kom från Keriot i Galiléen, medan Gardner (i likhet med Baigent-Leigh-Lincoln) bestämt hävdar att 'Iskariot' är ett stavfel av 'Sikariot', och att Judas hörde till sikariernas sekt på samma sätt som Simon Zeloten hörde till zeloterna. Sikarierna var ett strå vassare än zeloterna, då de var rena fanatiker som gick med krokknivar ('sikarier') i ärmarna och kunde döda plötsligt och effektivt. Att Judas skulle ha hört till denna extrema sekt (som en annan Stern-liga) skulle stämma ganska bra med de andra upplysningar vi får om yttringarna av hans temperament. Han ensam överträffar Petrus i impulsiva överdrifter.

Marion Bradleys bidrag i frågan är på sätt och vis en fortsättning på hennes berömda version av Arthursagan *"The Mists of Avalon"* även om den utspelar sig ett antal sekler tidigare. Den heter *"Lady of Avalon"* och berättar till en början historien om Gawen, som slits mellan den keltiska naturreligionen, kristendomen och den romerska världsordningen. Josef av Arimatea förekommer i början och kommer till England för att dö där omkring år 100 (ungefär 65 år efter Jesu bortgång,) men med honom följer även Paulus, som representerar den aggressiva dogmatiska kristendomen. Bradley är helt överens med Baigent-Leigh-Lincoln och Gardner i fördömandet av Paulus och hans sätt att helt förvränga kristendomen till en dogmatisk diktatur av intolerans, medan Josef av Arimatea framstår som en sann kristendomens representant, fastän han menar att Jesus verkligen dog på korset, åtminstone fysiskt, medan endast hans ande levde vidare. (Gardner förnekar kategoriskt att Jesus dog på korset och hävdar att han ersattes på korset av Simon från Cyrene, som överlevde. Hans Golgata-scenario hör till hans mest svårsmälta och långsökta hypoteser.)

Den andra delen tilldrar sig nästan 200 år senare och skildrar Britanniens första försök till självständighet, vilket kuvas under Diocletianus och obönhörligt leder till kristendomens seger över druidismen under Konstantin den Store. Den tredje delen beskriver den romerska upplösningen och den anglosaxiska barbarinvasionen 150 år senare, som förstörde återstoden av det keltiska kulturarvet, och leder fram till födelsen av Igraine, alltså kung Arthurs morsa.

Boken är vackert skriven och njutbar alltigenom genom sin mjuka poetiska prosa och överträffar i viss mån den mera flummiga "Avalons dimmor", som denna bok alltså är en omfattande förhistoria till. Avalon är temat, centrat för den mystiska keltiska naturreligionens traditioner med prästinnor som ledare, (senare av kristendomen jagade som häxor,) och utgör genomgående ett slags skyddsinstitution för de brittiska öarna och kärnan i kelternas äldsta kulturbärarinsats. Fastän Avalons representanter ständigt besegras och martyriseras överlever Avalon och åser romarrikets upplösning och den anglosaxiska barbarinvasionen med lugn, övertygad om att den med sin ensidiga godhet och konstruktivitet skall överleva dem alla och kanske till och med kristendomen.

En styrka med Marion Bradleys bidrag är att hon aldrig hävdar något med tvärsäker bestämdhet. Hon är därmed lyckligt fri från varje spår av dogmatism. Enligt hennes bok föds dock Igraine först efter romarrikets upplösning och anglosaxarnas invasion medan Gardner vill placera kung Arthur och hans olyckliga inbördeskrig med sin son Modred som ett förspel till den anglosaxiska barbarinvasionen, som gjorde denna möjlig i ett helt försvagat England. Jag tror mera på Gardners datering.

Några andra frågetecken är var Avalon och Camelot egentligen låg. På 1200-talet etablerades traditionen att Avalon var Glastonbury nära Bath i Somerset, då hittades kung Arthurs och drottning Guineveres gravar därstädes av profitlystna och turistindustrimedvetna munkar, även det Runda Bordet i Winchester är från mitten av 1200-talet, men det är inget fel på dessa traditioner, hur mycket som än är mytbildning och konstruktioner.

Gardner visar däremot tämligen tydligt att Camelot var Camulodunum, på fornkeltiska Camulod, alltså nuvarande Colchester, Englands äldsta stad. Först på senare medeltiden efter Chrétien de

Troyes, Wolfram von Eschenbachs och Sir Thomas Malorys utsmyckningar av legenden flyttades begreppet Camelot till västra England, då det var lämpligt att det låg i närheten av turistfällan Glastonbury.

Verklighetens Avalon torde knappast ha varit någon geografisk plats utan snarare ett begrepp ungefär som Elysium.

José Saramago och Fernando Pessoa.

José Saramago, årets nobelpristagare från Portugal, är också av den meningen att Jakob var Jesu broder men namngiver även fem andra bröder till Jesus utom två systrar. De skulle alltså ha varit nio syskon och Jesus äldst. En av Jesu sex yngre bröder hette enligt Saramago Justus, och man kan undra var han har fått den idén ifrån. Av vilken anledning skulle Maria och Josef ha gett en av sina söner ett romerskt namn? Kan de ha önskat att deras son skulle bli mobbad på livstid då de gav honom ett namn efter sitt eget folks hatade förtryckare? Enligt Saramago hade vidare Jesus ett sexuellt förhållande med Maria Magdalena, men han gifte sig aldrig med henne, så enligt Saramago var Jesus inte ens någon gentleman. Maria Magdalena refererar Saramago till som "den där slinkan", men han bekräftar att hon var syster till Lazarus. En annan kuriositet i hans roman är, att han låter Josef, Jesu fader, korsfästas som Jesus själv vid 33 års ålder. Han nämner inga källor Han kallar sin bok "Evangelium enligt Jesus Kristus", en ytterst ambitiös och förmäten titel, som om Jesus själv skulle ha skrivit detta "evangelium" i Saramagos namn och styrt dennes penna, men resultatet är närmast bedrövligt och pekoralt, och man kastar ifrån sig boken efter avslutad läsning med avsmak. Fanns det verkligen ingen bättre nobelpriskandidat i Portugal?

Då är fyllot **Fernando Pessoa** (1888-1935) en mycket genuinare diktare, som även hade mer att säga. Denne legendariske fyllerist ägnade målmedvetet hela sitt liv åt att supa ihjäl sig och lyckades omsider, medan han samtidigt fanatiskt skrev rader av tegelstenar vanligen i monologform. Han verkar ha varit ännu mer självupptagen än Saramago men var åtminstone något av en ordkonstnär och diktare och intressant dessutom, om han dock knappast kom upp till den Dantes och Shakespeares nivå som han själv ansåg sig stå på.

En annan intressant skriftställare på portugisiska, som vi ännu inte har undersökt, är brasilianaren *Paulo Coelho,* vars mest berömda roman heter "Pilgrimen vid Compostela", ehuru den ännu inte finns översatt till svenska. Den handlar mycket om Tempelriddarna på medeltiden och har alltså direkt anknytning till Lincolns, Baigents och Leighs ytterst intressanta forskningar.

Ernest Renan och Basil Mathews m.fl.

En absolut klassiker i den omfattande Jesuslitteraturen är *Ernest Renans* epokgörande bok från mitten av 1800-talet, *"La vie de Jésus"*, det första försöket till en saklig och vetenskaplig bedömning av fallet Jesus, som föll mycket väl ut och som står sig väl än idag. Men Ernest Renan är för kylig och för distansierad från ämnet för att kunna göra det full rättvisa. Boken är mycket njutbar läsning, den är väl skriven och innehåller många guldkorn att ta vara på i minnet för alltid, men den kommer inte nära människan Jesus.

Det gör däremot *Basil Mathews* i sin mycket märkliga skildring från 30-talet. Vad dessa båda prisvärda författare och forskare har gemensamt är, att de ägnade många år av sitt liv åt sin forskning och det på ort och ställe. Båda böckerna är skrivna i det heliga landet. Men Mathews gav nitton år av sitt liv åt att resa omkring i landet och om möjligt besöka varenda en plats som finns omnämnd i Nya Testamentet. Hans sätt att tackla ämnet är någonting helt annat än Renans akademiska analyser på behörigt avstånd. Mathews bodde nitton år i Israel enkom för att *känna in* Nya Testamentets drama och kunna göra det psykologisk rättvisa, vilket han har lyckats med. Hans skildring är rikt illustrerad med hans egna fotografier från hela Israel, och man får en genuin känsla av äkthet av hans underbara skildring, som om den var så dokumentär som något sådant kan bli så sent efteråt.

Det finns ett flertal andra författare, som i likhet med Saramago skrivit romaner om Jesus av mycket förmäten och ambitiös karaktär som gör anspråk på högsta auktoritet, som exempelvis *The Gospel of the Holy Twelve,* men liksom Saramagos befängda roman gör sådana bedragarskrifter bara ett dåligt intryck genom att de helt saknar övertygande förmåga. Då är både *Robert Graves'* "Kung Jesus" och *Schalom Asch's* stora trilogi "Mannen från Nasaret", "Aposteln" och "Mirjam" i sina tunga tegelstensformer mera läsvärda, om de dock kommer långt ifrån Ernest Renans och Basil Mathews' unika träffsäkerhet.

Gurdjeff – skum charlatan eller mystisk mästare?

Denna frågeställning gäller egentligen alla i samma fack, ty alla är de vanligen något av bådadera. Gurdjeff sammanställs gärna med sådana skumma kolleger till honom som Madame Blavatsky och svartkonstnären Aleister Crowley men skiljer sig dock från dem i flera bemärkelser. Liksom Crowley var Gurdjeff även magiker men frångick denna konst medan Crowley i stället befäste sig i den och utnyttjade den till missbruk i stället för till nytta. Han kallade sig "världens elakaste man", och hans tillhåll på Sicilien blev så illa beryktat för dess orgiastiska riter att han till slut blev utvisad. Att han var en kvalificerad konstnär råder det ingen tvekan om, men att han var fullständigt morallös och oetisk råder det heller ingen som helst tvekan om. Man kan avfärda honom som ett symptom på den sjuka tiden: under 20-talet ballade ju nästan alla konstnärer ur och gick över till kubism, atonalitet, funkis och annan renodlad fulhet.

I sin första bok påminner Gurdjeff mycket om Blavatsky – samma obegripliga nonsens i voluminös massivitet utan motstycke. Ingen har någonsin förstått mer än de allra lösaste konturerna i Blavatskys hemliga läror, som startade teosofin, och ännu färre har väl förstått någonting alls i Gurdjeffs *"Beelzebub's Tales to His Grandson"*, som inte bara betecknats som oläslig, utan Gurdjeff har till och med genom den stämplats som en inkompetent författare. Lyckligtvis skrev han även andra böcker. *"Meetings With Remarkable Men"* är självbiografisk och berättar öppet och trevligt om alla de mänskor under hans uppväxttid och resor i Asien som fick betydelse för honom. Den förblir hans klassiska bok, och man får där det bestående intrycket av honom som en knipslug levnadskonstnär med god smak för allt livets goda, inte minst Armagnac och Cognac.

Hans far var grek medan hans mor var armeniska. Det sägs, att ingen kan lura en jude, men det behövs tio judar för att lura en grek och tio greker för att lura en armenier. Gurdjeff var alltså både grek och armenier. Han växte upp i Kars i Turkiet på gränsen till Armenien och blev småningom rysk medborgare, när denna del av Turkiet ockuperades av Ryssland. Dock lärde han sig aldrig ryska lika bra som grekiska och armeniska.

Hans resor omfattade större delen av Centralasien – Persien, Afghanistan, Uzbekhistan och alla de länderna. Efter sina resor etablerade han sig i Konstantinopel men flyttade snart till Paris, där han kom på modet efter första världskriget med sitt "Institut för högre forskning". Vad han ville var att väcka folks medvetenhet. Han menade att de flesta gick och sov sig fram genom livet, varför han såg sig kallad till att väcka dem. Att han var effektiv som sådan var oförnekligt. Han fick med tiden ett dubiöst rykte om sig som "pådrivare", som helt enkelt körde för hårt med folk, även om det var dem till godo. Han arbetade periodvis även som psykiatriker medan han bestämt tog avstånd från både Blavatskys och Crowleys taskspelarkonster och manipulationer. Blavatsky blev ibland tagen på bar gärning när hon fuskade i sina seanser, och Crowley var totalt förkastlig rent mänskligt och moraliskt, medan Gurdjeff går helt fri från sådana anklagelser, då han åtminstone var ärlig.

Colin Wilson har skrivit en liten mycket informativ bok om Gurdjeff som heter "Kampen mot sömnen" på bara 85 sidor som man lätt läser på en dag eller mindre. Colin Wilson är som alltid opartisk men intresserad, vilket alltid gör hans böcker intressanta och läsvärda, vad han än skriver om. Han kan sägas vara en sentida värdig efterträdare till Gurdjeff i sin gränslösa nyfikenhet på livet i alla dess olika aspekter och inte minst de mera dubiösa. Andra betydande ryssar som Colin Wilson skrivit böcker om är Ivan den Förskräcklige och Rasputin.

Man vet inte när Gurdjeff föddes, det varierar mellan 1862 och 1887 och kan ha varit när som helst där emellan, men man lutar åt 1872. Man vet dock att det var den 13 januari, och man vet även att han

förvisso dog 1949 även om det rådde en viss tvekan om den saken, då hans lik aldrig riktigt ville kallna…..

***Talbot Mundy** (1879-1940)*

Inte ens i England vet man längre vem han var, om man frågar efter honom i antikvariat, och i Sverige har bara en av hans 37 romaner översatts till svenska. Anders Österling försökte introducera honom för svensk publik och förvånades över att hans romaner inte skapat *furore* över hela världen.

Han är den felande länken mellan Kipling och John Masters. I Talbot Mundys romaner råkar läsaren och hjälten ut för ytterst exotiska och mystiska intriger som för honom långt bortom de vanliga vägarna i Indien och vanligen in i hemlighetsfulla sekters outrannsakliga subversiva förehavanden långt borta i bergen, vilka rafflande komplotter ofta slutar inne i för geografin okända och skräckinjagande grottsystem bland ett folk som världen inte vet att existerar. I "Kapten King" slutar hjälten i sådana grottor uppe i Khyberpasset i Kashmir, och i "Aum", den enda av hans böcker som finns på svenska, slutar hjälten i sådana grottor vid Brahmaputras vildaste forsar längst bort i Assam.

Han kan förefalla pratig och ytlig, men upplevelsen av Indien i hans böcker är ändå frisk och oförgänglig. Som ingen annan har han fångat exotismen och mysticismen i Himalayas förbjudande natur. Spänningen ökar intresset, intrigerna är ofta rena deckaren, och även om han kommer långt från H.R.Haggard i dennes oöverträffade kombination av romantisk myt med det påtagligt tropiska Afrika, så är Talbot Mundy kanske den som kommer närmast. Man glömmer honom aldrig när man väl har läst honom.

Han tjänstgjorde i Indien som yngre för att som äldre flytta till Kalifornien. Han var mest i ropet på 20-talet.

Talbot Mundy – en boren äventyrare

En av biografierna över honom har som titel *"Den siste äventyraren"*, och hur många yrken och verksamheter han än engagerade sig i, så var väl Äventyret hans enda egentliga profession och det enda som han aldrig tröttnade på eller som gjorde honom besviken. Klarast betecknas dock hans äventyrliga karaktär med hans eget långa motto:

"Mot all fruktan och mot allt, som i brist på sämre namn har kallats Lag, och mot all övertros dogmatiska förtryck och all vidskepelses fördömda lögner, mot allt som förslavar och som lägger män i bojors helvete, mot allt och ensam reser jag mig utan hjälp – och REVOLTERAR!" *(Talbot Mundy, 1914)*

Hans namn var lika många som hans yrken och äktenskap, men ursprungligen hette han William Lancaster Gribbon, född i London 1879. Hans yngre bror Walter Harold Gribbon (1881-1944) utmärkte sig som soldat och diplomat i en absolut ren karriär, medan Talbot Mundy, även känd som Makundu Viazi ("Vita stjärten"), Thomas Hartley, Walter Galt och Talbot Chetwynd Miller Mundy, egentligen bara gjorde motsatsen som ett från början utpräglat svart får.

Fastän de flesta av hans böcker handlar om Indien, och hans berömmelse mest vilar på dem, var han mycket litet i Indien, även om det var där hans äventyrerier började strax efter sekelskiftet. Det var en släng av malaria som tvingade honom därifrån, men han hade då redan hunnit samla tillräckligt mycket hett stoff för åtskilliga av sina mest lästa böcker, främst *"King of the Khyber Rifles" (1917)*, hans tredje roman och alltjämt hans mest lästa bok, som handlar om Afghanistan, och *"Om" (1924)*, av de sakkunniga betecknad som hans finaste arbete, om den indiska fjärran östern bortom Assam och hans kanske mest mystiska arbete.

Bäst speglas hans liv av hans mycket olika äktenskap. Hans första fru hette Kathleen Steele, som han mötte i Indien och gifte sig med i London 1903, när han försökte tillfriskna från malaria. För att

undvika malarian sökte de nya äventyr i Afrika i stället, som blev den kontinent han blev mest aktiv i, om dock de flesta av hans företag där slutade illa, som även hans äktenskap, när han blev involverad med en ökänd dam vid namn Mrs. Inez Craven. Affären trasslade till bådas liv, men de kom ändå igenom fängelse och annat och gifte sig i New York 1907. Han hade då redan börjat skriva äventyrsberättelser och använda sig av pseudonymen Talbot Mundy, hans mest kända, och blev amerikansk medborgare 1916. Hans andra äktenskap hade då redan slutat i skilsmässa, och det tredje blev en viss Harriette Rosemary Strafer, som fick in honom i *Christian Science*, som blev av avgörande betydelse för resten av hans liv, då det gjorde honom till mystiker. Följande år publicerades *"King of the Khyber Rifles"*, som i ett slag gjorde honom världsberömd och etablerad. Han fick Conan Doyles egen illustratör och kunde göra vad han ville utan att behöva tänka på kostnaderna. Sålunda engagerade han sig i Palestinafrågan, blev president för ett anglo-amerikanskt sällskap för stödjandet av Palestina, journalist och redaktör för *Jerusalem News,* den viktigaste tidningen där då, och mötte en ny Mrs Mundy, en viss Sally Ames 1920. Han hade kontakt med löjtnant T.E.Lawrence, som somliga menar att inspirerade honom till hans andra stora romanhjälte i ett antal romaner, *Jimgrim,* en hemlig agent med tentakler i hela arabvärlden och Afrika.

1922 flyttade han till Kalifornien mycket för sin fjärde frus skull, Katherine Tingley, som tillhörde teosoferna. Från det året är Talbot Mundy även teosof, och de flesta av hans böcker sprids sedan genom det sällskapet. Hans litterära framgångar fick hans förläggare att försöka övertala honom till att skriva någonting riktigt, någonting stort och ordentligt, och Talbot Mundy lovade då skriva en stor roman om drottning Kleopatra. Emellertid kom han av sig, Kleopatra kom aldrig riktigt med i handlingen, som i stället övertogs av en bifigur, en viss *Tros från Samotrake*, som kom att bli hans enda mastodontromans titel. Den blev aldrig någon succé trots sina tusen sidor, och förläggaren började tröttna på sin sinande guldgruva till författare.

Därmed börjar hans nedgångsperiod, som inleds med ett misslyckats oljeborrningsprojekt i Kalifornien, som kostar honom hans förmögenhet och kreativitet, ty företaget stjäl all hans tid och kraft och ruinerar honom dessutom. Katherine Tingley blev arg på honom, så han flyttade tillbaka till New York för att plåstra om sitt liv och sin ekonomi med ett nytt äktenskap: Theda Allen Conkey, som skrev under pseudonymen Dawn Allen, som astrologen Evangeline Adams presenterade för den berömda Natasja Rambova, som var Rudolf Valentinos änka, hon som svek honom på hans bröllopsnatt och låste ut honom. Även Rambova var en hängiven teosof, och detta gäng kom att ha mycket med familjen Nikolaj Roerich att göra, vars museum i New York på 310 Riverside Drive blev ett hem för dem och för många likasinnade konstnärer, författare och poeter. Efter skilsmässorna från Sally Ames och Katherine Tingley kunde Talbot Mundy gifta sig 1931 med Dawn Allen, som blev hans sista fru. 1929 hade *"King of the Khyber Rifles"* blivit ljudfilm regisserad av John Ford med Myrna Loy, som gjorde kålsoppa av hela boken, medan den andra filmversionen 1953 med Tyrone Power blev om möjligt ännu hafsigare.

Välståndet förenat med malariaproblem och ett hopplöst osunt leverne medförde så småningom diabetes, vilket Talbot Mundy dog av 1940 vid 61 år, men han fortsatte alltid att skriva. En av hans sista romaner handlar om vad nazisterna höll på med i Tibet.

Helt bortglömd har Talbot Mundy aldrig blivit, även om han vissa decennier har varit försvunnen från bibliotek och förlagslager. Under 1970-talet upplevde han en viss renässans genom den nya ockultismens blomstrande modevåg, men hur ockult och teosofisk och allt möjligt mystiskt han än var, så var han ändå i huvudsak mest bara en i särklass långt gående äventyrare inom alla områden.

Den förträfflige mästaren Lin Yutang.

Denne undervärderade filosof, som vi bara inlett studerandet av, har varit kanske 1900-talets främsta vittra representant för Kina. Han slog igenom på 30-talet med *"Konsten att njuta av livet"*, en liten filosofisk bok fylld av kinesisk praktisk visdom och goda råd om hur man rätt skall leva. Men egentligen är hans omedelbart föregående bok *"En kines om Kina"* intressantare och mer informativ och detaljerad: här finns hela den urgamla kinesiska levnadsvisdomen företrädd och koncentrerad av en modern kines kanske mera i Lao-Tses anda än i Konfucius, ty Konfucius vågar han kritisera (oss emellan sagt: med all rätt,) medan han inte har ett enda negativt ord att säga om den oöverträffbare livsgenomskådaren Lao-Tse.

Den som upptäckte Lin Yutang och gjorde det möjligt för honom att slå igenom i västerlandet var naturligtvis den i Kina födde och uppväxte Pearl Buck, som ju också slog igenom på allvar på 30-talet. Hon upptäckte *"En kines om Kina"* och sade: "Äntligen en kines som gör Kina full rättvisa och inte bara okritiskt följer med i de kinesiska modeströmningarna!"

Det är det som är det värdefulla med Lin Yutang: han tänker själv och manar andra att göra detsamma. Han är inte lättillgänglig, han är snarare svårläst än lättsmält, och mycket kan man finna att invända mot honom. Men i grunden är han oantastligt förnuftig, och man kan inte frånkänna honom hans oerhörda betydelse som Kinas främste humanist i detta århundrade.

Mest ansedd är han för sina filosofiska böcker om kinesisk kultur, men han skrev även ett antal romaner – troligen för att även tjäna pengar. Hans liv följer sedan samma tendens som Pearl Buck: att med brustet hjärta fullständigt ta avstånd från kommunistregimen i Peking.

Pearl Bucks bästa romaner

Vanligen brukar en nobelpristagare efter sitt erhållna pris börja ta det lugnt, skriva mindre och tappa ambitionen. Med Pearl Buck förhöll det sig precis tvärtom. Först efter hennes nobelpris 1938 (vid 46 års ålder) börjar hennes romaner bli riktigt intressanta, och hon skriver sedan med oupphörligt flit nya romaner nästan varje år under sitt långa liv. Följaktligen finns det mycket av henne att läsa.

Nu är inte alla hennes romaner lika bra. Det unika med "Den goda jorden" 1931 är att den skildrar en värld som aldrig skildrats på engelska förut. Den går in i vanliga fattiga kinesiska bönders liv på ett så jordnära och naturligt sätt att man får intrycket att hon levt med denna fattiga allmoge i Kina hela sitt liv. Åtminstone är hon uppvuxen med den, då hon är dotter till ett amerikanskt missionärspar och både föddes och växte upp i Kina. Hon kan sitt Kina. Rent litterärt är hon knappast märkvärdig, hennes språk är det enklaste tänkbara; utan hennes styrka ligger i hennes utomordentliga förmåga att relatera till vanliga mänskor och gå in i deras liv.

"Den goda jorden" är egentligen inte representativ för hennes produktion. Det är den första av hennes många kinesiska vardagsromaner om vanliga människors relationer och små göranden och låtanden i egentligen ganska händelselösa, odramatiska och ordinära liv. Dessa romaner av henne är många och kan förefalla väl plottriga och pratiga. Man kan med skäl fråga sig om så små mänskor förtjänar så många så omfattande romaner – en går väl an, men inför 10-20 stycken måste man ställa sig en aning frågande.

Emellertid skrev hon också intressantare romaner som skiljer sig från denna mängd. De tre förnämsta av dessa före den kinesiska revolutionen är väl "Patrioten", "Pion" och "Den dolda blomman". I dessa tre vågar hon gå utanför vardagsmänskornas värld och åskådliggöra större skeenden och öden. "Patrioten" är den enda politiska av hennes tidiga romaner, den skildrar det av inre konvulsioner anfrätta Kina under 30-talet med både kommunister och anhängare till Chiang-Kai-Shek och försvarar båda mot varandra. Dess största förtjänst är ett dramatiskt åskådliggörande av Chiang-Kai-Shek själv och hans gåtfulla personlighet och livsgärning. Porträttet är psykologiskt träffande och har en imponerande dokumentär verkan i synnerhet i förhållande till de förväntningar som ställdes på honom av kineserna och den besvikelse han blev för många. Så nära kom aldrig Pearl Bucks goda vän Edgar Snow Chiang-Kai-Shek.

"Pion" handlar om judendomen i Kina. Det är en djupt melankolisk och nästan défaitistisk skildring där ungefär allt går så illa som det över huvud taget kan gå, men skildringen är ytterst gripande och dokumentärt övertygande. Den är definitivt en av Pearl Bucks höjdpunkter.

I "Den dolda blomman" vågar hon rikta udden mot Amerika i skildringen av en amerikansk kärleksaffär med en japanska efter Hiroshima- och Nagasakismällarna 1945. Han gifter sig med henne både mot hennes och sina egna föräldrars inrådan och för sedan över henne till Amerika, men äktenskapet blir olyckligt. Hans mor hittar en lagparagraf enligt vilken hans japansk-buddhistiska äktenskap är olagligt i Amerika, och detta tycks med tiden bereda honom mest glädje och lättnad. Den vackra japanskan försvinner ur hans liv, och han får aldrig veta att hon senare föder hans son.

Romanen är en mästerlig studie i kulturkrocken mellan amerikanskt och österländskt väsen. Förloraren är amerikanen, som visserligen till slut återfår hela sitt Amerika men framstår som en hopplös knöl som gått miste om möjligheten att någonsin kunna bli en lycklig människa.

Hennes underbara trend håller i sig: så länge hon lever upphör hon aldrig att mogna och bli bättre som författare, och hennes bästa böcker är de sista. Ingen avmattning i produktionen kan spåras fastän hon fyller 80, och hon har flera romaner färdiga och outgivna när hon dör 1973 samma år som sin vän och kollega i Kina Edgar Snow.

Pearl Buck förblir framför allt den västerländska kännaren av Kina framför alla andra, och hon är inte den som låter sig luras, som Han Suyin, av kommunist-Kinas kulisser och rökridåer. Men Buck närmar sig problemet med stor försiktighet, diplomati och diskretion. Hon säger ingenting förrän det är mycket noga övertänkt.

Tre av hennes senare romaner höjer sig över det stora antalet av de andra. Det är "Brevet från Peking", "Madame Liangs tre döttrar" och "Mandala". "Brevet från Peking" är väl hennes enklaste och mest gripande roman över huvud. Den behandlar ett av hennes käraste ämnen, kulturkollisionen mellan kinesiskt och amerikanskt, men ämnet övergår med tillspetsad finkänslighet till att avslöja den nya kinesiska situationen. En halvkines väljer att förbli i Kina medan hans hustru väntar på hans brev i Amerika. Gradvis blir han det kommunistiska Kinas fånge utan att han förmår genomskåda sin egen tragedi, vilken hustrun upplever desto djupare. Boken är lika tragisk och gripande som "Pion" och var väl den första roman som vågade avslöja skakande inblickar i kommunist-Kina (1957).

"Madame Liangs tre döttrar" är en liknande historia av senare datum (1969) som sträcker sig in i kulturrevolutionen, vars fasor blir romanens skakande final. Madame Liangs tre döttrar bor i Amerika medan hon själv stannat kvar i Kina av ren mänsklig lojalitet, precis som mannen i "Brevet från Peking". Två av hennes döttrar flyttar tillbaka till henne, den ena stannar sedan kvar i Kina, den andra räddar sig tillbaka till Amerika, och den tredje lämnar aldrig Amerika. Madame Liang själv är centralgestalten i familjetragedin, som mynnar ut i en ohygglig anklagelse mot kulturrevolutionen.

I "Mandala" har Pearl Buck resignerat från Kina och i stället funnit sig till rätta i Indien. Hon har tidigare skrivit om Indien, men först i "Mandala" träffar hon rätt beträffande det indiska. Romanen är brokig, färgstark och fylld av exotiska dofter och intressanta kärleksförhållandeanalyser, men intressantast är kapitlet om maharadjans son, som dör i kriget mot kineserna i Tibet. Här tar författarinnan för första gången ett avgjort parti mot Kina, och hennes belysning av kriget mot Indien är skarpladdad och hjärtskärande. Det land, som hon bättre än någon annan västerlänning skildrat och älskat, världens största nation Kina, tvingas hon slutligen ta ett smärtsamt farväl av och fördöma.

Hur vidrig i jämförelse framstår inte den lika vackra författarinnan Han Suyins skildring av Lhasa, av kinesernas heroiska industriella exploatering av Tibet, av hur tibetanerna med framgång tvingas odla vete för hela slanten (med hungersnöd som följd efter bokens utgivning, då veteodling i Tibet blev ett totalt ekologiskt fiasko,) och av den förhatliga buddhistiska parasitismen i Tibet, som hållit landet i feodal träldom i århundraden ända tills den ofelbare Mao Zedong äntligen befriade landet. Han Suyin, en intelligent, vacker och begåvad kinesiska, lät sig fullständigt föras bakom ljuset av kommunistregimen och blev dess entusiastiska instrument, medan amerikanskan Pearl Buck blickade djupare in bland folket, såg vad ingen ville se och vågade ge en realistisk bild av ett nytt förslavat och förråat Kina som få kunde tro att var sann så länge Mao Zedong levde.

Alla hennes 37 romaner är läsvärda, men de sex ovannämnda är troligen hennes bästa.

Den bästa boken om Tibet

Heinrich Harrers bok heter "Sju år i Tibet" och är en verklighetsskildring där varje ord är sant. Den är samtidigt en hejdundrande äventyrsroman som överträffar Sven Hedin och en gripande skildring av det fria Tibets sista dagar innan kineserna invaderade landet.

Heinrich Harrer, österrikisk alpinist, begav sig till Indien före andra världskriget för att bestiga Nanga Parbat, en av Himalayas 14 toppar över 8000 meter och den västligaste av dem, i nuvarande

Pakistan strax norr om Srinagar. Han utförde expeditionen, så bröt kriget ut, och han blev brittisk krigsfånge i Indien. Som sådan fördes han till Himalayasluttningarna i Himachal Pradesh, där han tillsammans med andra krigsfångar och kolleger utförde ett antal flyktförsök, tills han äntligen lyckades fly in till Tibet. Där upplevdes många äventyr och underbara irrfärder tills de äntligen kom fram till Lhasa, där Harrer efter några års förberedelser blev den unge Dalai Lamas lärare i framför allt europeiska språk och förhållanden.

Heinrich Harrer förblir från början till slut en realistisk sportsman. Det här med religion begriper han aldrig så mycket av och intresserar han sig knappast för ens, och många missförhållanden i Tibet genomskådar han, men han grips av landet, dess skönhet, dess upphöjda själ och dess säregna andliga renhet. När han till slut tvingas avsluta sin sju år långa vistelse i Tibet på grund av den kinesiska invasionen är det med stor saknad han ser tillbaka på den värld som han förlorat fastän han aldrig egentligen hunnit lära känna den, och sin period i Tibet måste han betrakta som den bästa delen av sitt liv.

Han blev även mycket god vän med Dalai Lamas äldre bror och hjälpte denne både att komma ut från Tibet och att skriva en egen bok.

Heinrich Harrers återkomst till Tibet

Hans första bok är något av den absoluta klassikern när det gäller autentiska skildringar av Tibet som det var före 1950. Han levde i Tibet i sju år (1943-50) vilket kanske gjorde honom mera förtrogen med landet än någon annan europé någonsin.

Han kunde inte återbesöka landet förrän 1983, och för att då kunna göra det måste han ansluta sig till en turistgrupp. Emellertid var det lyckligt att han alls kunde återbesöka landet, och den bok, "Wiedersehen mit Tibet", som blev resultatet, är ett mycket värdefullt komplement till "Sju år i Tibet" 30 år tidigare.

Boken är en mycket melankolisk, nostalgisk och smärtsam skildring av det kinesockuperade Tibet i jämförelse med det underbara Tibet som Heinrich Harrer en gång lärt känna. De kanske mest plågsamma jämförelserna är allt det nya kinesiska fula med all den tibetanska skönhet och fantasi som en gång florerade. Harrer analyserar dock den nya ordningen konstruktivt. Han träffar sina gamla vänner och ägnar även flera kapitel åt tibetaner som valt att samarbeta med kineserna och till och med gå deras ärenden. Boken är känslig alltigenom, den vibrerar från början till slut av Harrers intensiva känslosamhet inför allt han känner igen och alla förändringar han ser, han har ett perspektiv som ingen annan genom att han upplevat allt 30 år tidigare, och hans analyser och slutledningar, omdömen och kritiska granskningar är genomgående uppriktiga, övertygande och säkerligen korrekta.

Det enda man kan kritisera hos honom är dels hans subjektiva oreserverade partiskhet för Dalai Lama, som i viss mån går emot Dalai Lamas egen politik, då ju Dalai Lama är strängt självkritisk och ofta framhållit det teokratiska systems nackdelar som han själv är överhuvud för. Man kan även kritisera Harrer för hans ganska fördomsfulla syn på Panchen Lama: man vet idag att Panchen Lama redan i maj 1962 resolut tog ställning mot det kinesiska kommunistpartiet i ett långt 120-sidigt brev till utrikesminister Chou-En-Lai, där han skarpt framhöll kinesernas förintelse av Tibet genom imponerande exakta statistiska uppgifter. (Efter detta brev belades Panchen Lama med förbud att yttra sig offentligt i två år ända fram till hans ryktbara tal inför tibetanerna vid Barkhor 1964, varefter han internerades och inte fick se Lhasa igen på 18 år.)

Slutligen kan man kritisera Harrer för hans fördömande av den stackars Lobsang Rampa, (egentligen Cyril Henry Hoskins). Att som Harrer kräva att Lobsang Rampa skulle stoppas är ett brott mot tryck- och yttrandefriheten. Lobsang Rampa hade rätt att skriva vad han ville, och man kan lika litet kategoriskt fördöma hans skrifter som rena lögner som man kan förvägra aposteln Johannes dennes rätt till att få ha sina egna uppenbarelser och nedteckna dem som han ville i Apokalypsen. Lobsang Rampa bör givetvis tas med största möjliga nypa salt, men man kan inte helt frånkänna hans skrifter ett betydande symbolvärde.

Tack, Heinrich Harrer, för din utomordentliga insats för Tibet. Må sådana insatser alltid fortsätta och aldrig förtröttas.

Den vackraste boken om Tibet

Lama Anagorika Govinda är egentligen tysk men helt naturaliserad tibetan, och han tillbringade större delen av sitt långa liv (1898-1985) i Tibet, vanligen på ständig pilgrimsfärd mellan landets centrala, södra och västligaste delar.

Hans bok "De vita molnens väg" är på sitt sätt en uttömmande bok om Tibet. Han för läsaren omkring i landet och dröjer sig särskilt gärna och länge kvar i dess mest otillgängliga och exotiska delar, som ruinerna i Tsaparang i landets västra utkanter och kring sjöarna vid Kailas. Kapitlet om Kailas är nästan det centrala i hela boken, och han gör ett troskyldigt försök att göra det heliga berget rättvisa.

Hans stil är enkel men nyansrik och målande utan att vara tung eller pretentiös. Han vinnlägger sig om stor utförlighet, och detta är väl bokens både största utmaning och förtjänst. Med sina nästan 400 sidor av gediget dokumentärt material läser man den knappast på en dag, medan det kanske bästa och mest behagliga och rättvisa sättet att begå boken är att läsa den på resa mellan just de orter som Govinda beskriver, som en god pilgrim och vän till oss gjorde med idealisk behållning av resultatet.

Paul Bruntons upptäckt av Överjaget

Paul Brunton (1898-1981) är en framgångsrik och väletablerad skribent i London när han i början på 30-talet tröttnar på sina väl inkörda rutiner och bryter helt med sitt konventionella liv med att göra en resa till Indien i syfte att utforska dess mänskliga och övernaturliga mysterier. Hans första reseskildring ("Till Indien" 1934) är kanske fortfarande hans bästa bok. Med metodisk målinriktning träffar han olika yogis och gurus, diskuterar och umgås med dem, prövar dem och lär sig av dem med en kritisk och nästan vetenskapligt klinisk attityd som aldrig låter sig bedragas. Flera skojare genomskådar han medan dem som han verkligen lär sig något av och som har något väsentligt att ge blir desto mer hedrade av honom litterärt, filosofiskt och inte minst psykologiskt.

Sin nästa resa gör han till Egypten, vilket leder till hans mest spännande reseskildring. Bland annat övernattar han inne i Cheopspyramiden med sitt livs mest hårresande och lärorika natt att foga till sina mest ovärderliga reseerfarenheter. Hans intryck av heliga män i Indien kompletteras här med jämförande betraktelser över liknande ormtjusare och trollkarlar i Egypten jämte parallella övernaturliga fenomen.

Den tredje reseskildringen heter "Till Himalaya" och tilldrar sig i huvudsak i Himachal Pradesh, där han bland annat gör ett tappert försök att nå Kailash, vilket misslyckas av politiska skäl. I stället får han nöja sig med diverse heliga platser på den indiska sidan av Himalaya.

Dessa tre härliga reseskildringar utgör grunden för Paul Bruntons livsverk. Av sina erfarenheter utformar han sin egen "privatreligion" fri från alla religioner, vars märkligaste ingrediens är hans utforskande av vad han kallar Överjaget (*"The Overself").* Detta menar han att finns i varje människa och att varje människa är delaktig i, men att tyvärr endast ett fåtal människor är medvetna därom. Kartläggandet av detta psykologiska Överjag måste anses som kärnan i Paul Bruntons livsgärning.

Överjaget kan inte liknas vid någonting annat. Man har försökt påpeka en parallell i Nietzsches "övermänniska", vilket är helt fel, då övermänniskan är en individ. Överjaget är inte individuellt då det inte ens är personligt. Man har satt likhet mellan Paul Bruntons Överjag och Gud (helt enkelt) vilket också är helt fel, även om denna tolkning kommer något närmare. Den Gud vi känner från den äldsta judiska traditionen är en viljas Gud som alltid genomför sin vilja och triumferar vare sig den är på gott eller ont – om Gud vill att Israel, hans eget utvalda folk, skall förgås, som profeten Jeremias menade att Gud ville på Jeremias tid, så förgås också Israel, vilket verkligen inträffade på Jeremias tid. Denne historiens maktfullkomlige Gud är ofelbar, och hans allsmäktighet är så oerhörd att det vore barnsligt att ifrågasätta den, vilket likväl alltid har gjorts, till föga båtnad för mänskligheten, kan man förmoda. Men Överjaget är något helt annat.

Paul Brunton menar att Överjaget är det samma som själen fastän han vägrar att använda denna likställning på grund av allt missbruk som själen såsom begrepp har utsatts för. Överjaget manifesterar sig när människans andliga krafter visar sig överlägsna hennes fysiska, Överjaget träder i funktion när kroppen halkar efter. Kroppens resurser är begränsade och uttömliga medan Överjagets inte är det. Paul Brunton menar sig sätta fingret på Överjaget när han pekar på den människa som sover och vars drömmar då inte är den sovande kroppens utan Överjagets.

Samtidigt betonar Paul Brunton att Överjaget är opersonligt. När han metodiskt försöker utforska det hemlighetsfulla ingenmanslandet bortom döden och noggrant förhör sig om indiska fakirers erfarenheter av att ha varit döda så kan dessa inte hjälpa honom med några personliga eller individuella upplevelser. Tvärtom. Det närmaste Paul Brunton får veta om Överjagets tillvaro efter döden är upplevelsen av ett återvändande till det stora hela, alltså Gud, ursprunget till allt liv.

Överjaget är alltså enligt Paul Brunton den del av Gud i oss som gör att vi över huvud taget lever. Överjaget är initiativet till livet, vars allians, förening och totala solidaritet med det biologiskt konkret levande är förutsättningen för att detta alls skall kunna leva. Denna livsprincip är obegränsad och har omåttligt gränslösa resurser. Dessa är så outtömligt astronomiskt gigantiska att en mänsklig hjärna omöjligt kan omfatta dem. Däremot kan de utnyttjas till att utveckla och bredda den mänskliga hjärnans kapacitet. Överjaget inbegriper alltså alla de osinnliga sinnena, allt det i oss som inte är kroppsligt men som ändå lever och existerar, allt sådant som fungerar och verkar i oss utan att det kan förklaras rent fysiskt.

Men hela tiden betonar Paul Brunton att Överjaget är opersonligt. Det individuella hos människan är en egoism som hör den timliga världen till medan Överjaget är allt det icke fåfänga hos människan.

Här kan man ha en del invändningar. Vår värde medarbetare Johannes B. Westerberg i Indien kan sägas vara ett typiskt exempel på en människa som liksom Paul Brunton helt ställt sig själv i Överjagets högre etiska tjänst och därvid fullkomligt förnekat sig själv, så att han varken vill synas eller förekomma eller åtnjuta några världsliga fördelar. Detta ideal kommer buddhismen mycket nära: ett tjänande av det goda och livet i tysthet och helst i total obemärkthet. Men vad blir det då av det personliga initiativet? Hur fåfängt detta än kan verka måste det väl ändå inte vara totalt värdelöst när man betraktar det historiskt och uppmärksammar personligheter som Alexander den Store, Gustav Adolf och George Washington, bland andra?

Paul Brunton själv drog sig med åren undan all offentlighet och ville inte märkas eller synas under sitt senare liv annat än i umgänget med sina närmaste vänner. Han skrev inga fler intressanta reseskildringar utan koncentrerade sig i stället helt på det psykologiska. Alla hans skrifter förblir intressanta och läsvärda, men de är egentligen inte särskilt omfattande. De är lättlästa och enkelt formade, en bok av honom är sällan på mer än 200 sidor, man kan lätt läsa flera av hans böcker på en dag och man gör det gärna, han är lättöverskådlig och beundransvärt konsekvent elementär, men man saknar i hans senare arbeten det personliga initiativet och friskheten från de tre reseskildringarna. Han utforskar Överjaget med berömlig utförlighet och intagande djupgående kunskaper om människosjälens outforskliga djup men blir samtidigt sitt eget Överjags fånge. I reseskildringarna kommer han ut ur sig själv, men i de psykologiska arbetena gör han det inte längre.

Dock är hans pionjärverksamhet av utomordentlig betydelse. Man kan säga att han fortsätter Romain Rollands verk i att föra österlandets visdom in i de västerländska materialisternas hjärtan. Samtidigt är Brunton klok nog att varken instifta eller bekänna sig till någon religion. I sin konfessionslösa privatreligion är han lika suverän och fri som Leo Tolstoj utan att som denne revoltera mot någon religion eller såra någons känslor. Han belyser religioners misstag (exempelvis

kristendomens förnekande och förträngande av reinkarnationstanken på 300-talet) men utan att kritisera dem. Inte ens islam har han något annat än respekt och högaktning till övers för.

Kommentar till Lobsang Rampa

Detta är den mest kontroversiella av alla gestalter inom den tibetanska ockultismen. När hans första bok "Det tredje ögat" kom ut mot slutet av 50-talet vållade den stort uppseende och nästan förskräckelse. Det var en av de första böckerna som blottade det resulterande skräckväldet av den kinesiska ockupationen, och dess största förtjänst var att världen därav började få upp ett öga för detta monstruösa folkmord nummer 3 i vårt sekel (efter mordet på 1,5 miljoner armenier i första världskriget och förföljelsen mot judar i det andra).

Emellertid är Lobsang Rampa engelsman och till och med irländare, och han har aldrig varit i Tibet. Ändå berättar han detaljerat om förhållanden i Tibet före 1950, som om det var en tibetansk doktors autentiska självbiografi, och nästan allt vad han berättar är övertygande. Det enda som inte är helt övertygande är skildringen av vissa omänskliga hårdheter i det tibetanska klosterväsendets disciplin. Här går han som det verkar till irländska överdrifter, och även hela den fantastiska operationen för att öppna "det tredje ögat" genom en sorts trepanering har en viss smak av science fiction.

Det är i sin tredje bok, "The Rampa Story", som Lobsang Rampa emellertid går över alla gränser för det rent fantastiska. Han berättar här historien om sig själv, hur han helt medvetet valde att sluta sitt liv i Tibet för att i stället överföra sin personlighet med erfarenheter, minnen och allt i kroppen hos en fullvuxen engelsman. Han har alltså mage att skryta med sin egen reinkarnation men inte som spädbarn utan som en redan fullvuxen engelsman, fastän denne redan sedan födelsen måste ha en annan själ och personlighet än tibetanen.

Tro det den som vill. Det är det enda man kan säga. Naturligtvis är en sådan saga oacceptabel för de flesta.

Men om man är det minsta bekant med tibetanska förhållanden kan man inte bara avfärda det hela. I Tibet är allting otroligt. Hur sjutton kunde Lhasas Potala byggas, i nästan tre hundra år världens högsta skyskrapa, utan att en enda spik eller skruv användes i hela palatset? Ändå står byggnaden där fortfarande efter 350 år utan en enda spik eller skruv i hela konstruktionen.

Och fenomenen i Tibet är inte övernaturliga. För tibetanerna själva är exempelvis en löpare, som springer i en otrolig hastighet utan att röra marken, tycks det, i världens tunnaste luft och utan att andas eller ansträngа sig, den naturligaste sak i världen. Vad vi inte fattar är för dem självklart.

Man kan heller inte bara avfärda Lobsang Rampa och hans 16 böcker om förhållanden i Tibet, fastän han var en rörmokare i Cornwall vars riktiga namn var Cyril Henry Hoskins. Man måste lämna utrymme för den möjligheten att vad han berättar *kan* vara sant.

Och framför allt var han först med att totalt genomskåda den totala destruktiviteten bakom Kinas "fredliga befrielse" av Tibet. Han vållade sensation och väckte världen, och det behövdes.

En läsares kommentar. "Jag spärrade upp ögonen en aning när jag såg att du hade vågat ta upp ämnet Lobsang Rampa. Denne excentriske engelsman är ingenting annat än en excentrisk engelsman, vilket man bara behöver studera hans språk och mentalitet för att genast komma på det klara med. Sedan kan man diskutera om han verkligen är en i England reinkarnerad tibetansk lama eller inte. Vad som talar för att han *kan* vara det är hans oerhörda detaljkännedom om förhållandena i Tibet före 1950. Om han inte är det måste man erkänna att han haft intressanta uppenbarelser och åtminstone troligen är clairvoyant, då han kunnat se in i Tibet obehindrat utan att ha varit där. Den enorma åtgången på hans böcker bevisar bara det att hans uppenbarelser inte är ointressanta."

Slutnotiser om Paul Brunton och Lobsang Rampa

Paul Brunton lämnade efter sig 7000 opublicerade manuskriptsidor, (lika många som Lionardo da Vinci,) av vilka somligt har utgivits på engelska i 16 volymer. På svenska finns endast de 8 böcker som han själv utgav på 30-talet och som utgör ett väl sammanhängande och rekommendabelt verk. (Larsons förlag.)

Lobsang Rampa hette egentligen Cyril Henry Hoskins och var från Cornwall. Hans 16 tibetanska böcker säljer bra fortfarande.

Tibets hjältar

Det finns några personligheter i Tibets historia som är omöjliga att bortse ifrån och som dessutom är av intresse även utanför Tibets gränser. Kina har ett fåtal sådana personligheter. Det är Konfucius och den betydligt mer intressante och universalistiske men helt anonyme Lao-Tse, som båda överflyglas i betydelse av den indiske Buddha. Så har vi den förskräcklige kejsaren Shih-Huang-Ti, en kinesisk motsvarighet till Ivan den Förskräcklige fast värre, som inte bara nöjde sig med att offra en femtedel av Kinas befolkning i projektet att bygga den Kinesiska Muren utan som också var den förste i en lång rad av kejsare som i ett fåfängt försök att få historien att börja med sig själva vinnlade sig om att förstöra all föregående kinesisk litteratur. Bokbål har flammat i Kina sedan dess (300-talet före Kristus) med jämna mellanrum, och den senaste som försökte stryka ett streck över all tidigare kinesisk historia var Mao Zedong, som fortfarande hyllas som landsfader 18 år efter sin död efter en regering som vållat Kina större skador än någon tidigare i Kinas långa historia.

Ämnet är encyklopediskt i dumhet, dårskap, katastrofer och missgrepp, det är ett perpetuum mobile av fiaskon som alla beror på det obotliga tyranniet, där ingen tyrann under 3000 år någonsin velat lära sig något av föregångarens misstag utan hellre konsekvent försökt dölja dem under en ständigt gropigare matta. Kinas historia består sedan inte av personligheter utan av dynastibeteckningar. Ingen enskild kan ställas till ansvar för Kinas historia, och dynastierna är för omfattande och komplexa för att kunna utredas närmare. Allt förlorar sig och drunknar i detta ansvarslösa människohav av anonymitet.

Motsatsen är förhållandet i Tibet, där folket består av personligheter och har utvecklat en högre personlighetsrespekt än någon annanstans på jorden efter Egyptens Faraoners glansdagar. Redan 700 år innan Dalai Lama-ämbetet etablerades framträder den väldigaste personligheten i Tibets historia, kung *Srongtsen-Gampo*, Tibets 33-e konung, som regerade 617-649, ungefär samtidigt som sagans kung Arthur i Cornwall. Denne kung var inte bara en erövrare utan en organisatör och en administratör jämförbar med kejsar Augustus och Karl den Store. Han införde Buddhismen i Tibet och förankrade Tibet kulturellt som en bro mellan Indien och Kina främst genom sina båda älsklingshustrur, den ena från Nepal och den andra från Kina. Liksom Augustus är han bara den som introducerar landets storhetstid, som liksom Roms sedan varar i omkring 200 år. Han inför även den tibetanska skriften, som är en bearbetning av sanskrit, bestående av bokstäver som skrivs från vänster till höger. Under hans tid får Tibet en omfattning av omkring 4 miljoner kvadratkilometer och sträcker sig från Afghanistan över Mongoliet ner till det kinesiska låglandet och över Nepal och nordöstra Indien ända ner till Indiska Oceanen.

Vår näste store tibetanske personlighet är *Padma-Sambhava*, en indisk buddhistmunk och mästare, som av kung Trisong-Detsen inbjuds till Tibet för att skapa ordning i den tibetanska religionen. Han grundar det första stora tibetanska klostret Sam-Ye vid Brahmaputras norra strand sydost om Lhasa år 779, och därmed är det tibetanska klosterväsendet instiftat.

Dock består Tibets historia inte alls av bara helgon och ädla kungar. Dess kanske mest dramatiska episod infaller, när den onde kung *Lang-Dharma* tycker att buddhismen har gått för långt och beslutar sig för att utrota den 836-842. En munk tycker då att kungen går för långt med sina förföljelsemetoder och beslutar sig för att göra något åt saken med att ta lagen i egna händer. Han färgar sin häst och sina kläder kolsvarta, beger sig till kungens närhet och skjuter ihjäl honom med ett välriktat skott från sin pilbåge, flyr och tar sig osedd genom floden, varvid färgen från hans kläder och häst tvättas av och både hästen och han själv blir vita – ett perfekt kamouflage när han flyr till klostret Yerpa, då alla sett mördaren vara kolsvart och hästen också. Eremiten-mördarens namn var Lhalung-Pa.

Den kanske mest intagande och sympatiska av alla Tibets personligheter är skalden och mystikern *Milarepa* (1040-1123) som för ett kringflackande liv som diktare och eremit och blir mest beryktad under sin verksamhet vid det heliga berget Kailas och i sin grotta närmare Mount Everest, där han diktar sitt största epos. Han om någon talar direkt från hjärtat av Tibet till alla tider och alla mänskor.

Marco Polo kom inte till Tibet utan passerade genom södra Turkestan via staden Khotan för att sedan norr om Koko Nor följa Huang Ho ner till Kina. Däremot hävdar tibetaner i Tibets västligaste utkanter i Ladakh att Alexander den Store byggde en bro där. Även Julius Caesars rykte lyckades flyga ända till Tibet i sagans form för att där utgöra en odefinierbar stomme i det väldiga eposet om hjälten Gesar.

En annan viktig munk vid sidan av Milarepa är *Atisha*, också från Indien, som dog 1055 efter att bland annat ha grundat det nästäldsta av de stora klostren i Tibet, Reting, nordost om Lhasa.

På 1200-talet blir Tibet politiskt mycket intressant genom mongolkejsaren Kublai Khans stora intresse för tibetansk buddhism. Djingis Khan omfattade islam, men genom *Kublai Khan*, också kejsare av Kina, uppstår den djupa allians mellan tibetansk och mongolisk buddhism som består ännu idag. Det är Sakya-sekten (med huvudsäte i Sakya i sydvästra Tibet) som dominerar Tibet vid denna tid. Det första Mongoliet gjorde efter införandet av demokrati i landet för några år sedan var att återinföra buddhismen som statsreligion, vilket Kina ännu inte har gjort.

Sakyaklostret grundades 1073, 1179 grundas Tsurpuklostret där den första reinkarnationstraditionen med Karmapa uppstår, 1189 grundas det anrika klostret Drigung Ti (mellan Lhasa och Reting), och denna enorma medeltida utveckling av klosterväsende och buddhism i Tibet kröns sedan med *Tsongkhapas* verksamhet, som levde 1357-1419. Han är den store förnyaren av buddhismen i Tibet och grundar Gelugpa-orden, som sedan blir Tibets mäktigaste. Den förste Dalai Lama uppstår i dess hägn (1391), och de tre stora Gelugpa-klostren kommer sedan till under 1400-talet, Ganden ("det lyckliga") 1409, Drepung ("rishögen", alltså "det rika") 1416, och Sera ("rosengården", alltså "det vackra") 1419. Dalai Lama betyder "ocean av vishet" och är en titel som först förlänades Gelugpa-ordens högste abbot av Altan Khan i Mongoliet 1543.

Den främste av dessa första Dalai Lamas var *den femte* (1617-1682), som byggde Potala (1645-94) och upprättade Panchen Lama-ämbetet i Shigatse i klostret Tashilumpo. Hans tid dominerades av svåra kriser som han dock kunde resa landet ur med mongolernas hjälp. Den sjätte Dalai Lama var en libertin, poet och fruntimmerskarl. När han störtas 1706 tar Manchu-dynastin av Kina över kontrollen av Tibet, och den sjätte Dalai Lama dör i fångenskap på väg till Kina året därefter. Först från denna tid kan Kina sägas ibland ha dominerat Tibet, och politiskt blir Tibet under de två följande århundradena föremål för dragkamp mellan först Kina och Mongoliet och senare även mellan England och Ryssland.

De första européer som kom till Tibet var jesuiter. Ippolito Desideri och Manuel Freyre kom västerifrån 1715 och var de första västerlänningar som såg Kailas. De fick missionera i Tibet och till och med bygga en kyrka, som inte längre finns kvar, tills de återkallades av påven 1721. Det kom fler jesuiter så småningom, främst *Abbé Huc* i början av 1800-talet, som skrev en klassisk reseberättelse om sina intryck av landet, och så småningom hittade även engelsmännen dit. Den mest iögonfallande av de första var veterinären från Lancastershire *William Moorcroft*, som var mycket av en äventyrare och fantast. Han hade en passion för hästar och hade vilda planer på att importera rashästar från Turkmenistan ner till Indien, vilket föranledde honom att våga en expedition genom Tibet för att öppna och kartlägga lämpliga vägar. Här börjar Tibetromantiken med spioneri och förklädnadsbestyr med ogiltiga papper på flykt från alla och ofta slutande med katastrofer, som utmärker de flesta européers bestyr i Tibet under hela det romantiska 1800-talet. Det var ryssar som man spionerade på, men man tycks aldrig ha lokaliserat en enda. Moorcroft kom fram till Manasarovar och Rakkas Tal och tycks ha intresserat sig mycket för att utreda huruvida Ganges, Indus och Brahmaputra hade sina källor här eller ej. Han fann den lilla kanalen mellan de båda sjöarna och sedan Sutlejs utlopp ur Rakkas Tal men fann denna sjö farlig och förrädisk då en del av hans jakar gick ner sig i träsken runt omkring den. På grund av förlusten av sina jakar måste han återvända till Indien, råkade så illa ut för nepaleser då han reste under förklädnad och med falska papper och kom med sina fantastiska centralasiatiska projekt omsider även i onåd hos brittiska regeringen. Han lär ha dött 1825 i misär, men jesuiten Abbé Huc såg honom i Lhasa följande år, där han sedan enligt sägnen levde i tolv år till innan han återvände till Kailas och Ladakh. Romanen om denna hästälskande veterinärs karriär från himlastormande pionjär vid Kailas 1812 till legendarisk pilgrim med diffust slut väntar ännu på att bli skriven.

Engelsmännen i Tibet under 1800-talet rör sig sedan längs skalan från romantiska idealister med fantastiska projekt till rena busar och odrägliga översittare, som knappast gjort annat i Tibet än pryglat lata tjänare och råkat illa ut. Löjtnant *Henry Strachey*, som var vid Kailas 1846, var dock en god tecknare och kunde i viss mån göra landskapet någon rättvisa. Han ansåg att det heliga berget gjorde sig bäst från Rakkas Tal och kunde aldrig se sig mätt på omgivningarna. Hans bror Richard gjorde den första geologiska expeditionen till Tibet två år senare.

Problemet med *Sven Hedin* var hans fåfänga och egenkärlek. Han var kanske den främste Tibetresenären någonsin, men han hade svårt för mänskliga relationer och bedrog ofta sig själv. Han var en lika superb geograf som urusel diplomat. Till fiender fick han inte bara August Strindberg utan hela den engelsk-talande världen, när han tog ställning för Kaisern i första världskriget och sedan, liksom den mer patetiske Knut Hamsun, till och med för Hitler mot världen i det andra. Det är svårt att fatta att en så duktig forskningsresande samtidigt kunde vara så urbota dum på andra områden.

Han motarbetades inte alls av engelsmännen från början. Tvärtom. Han hade mycket gott stöd från män som Kitchener och Younghusband i Indien. Hans problem med England uppstod när han inför det Geografiska Sällskapet i London skulle hävda att han upptäckt vad han upptäckt och få äran för det. Geografiska Sällskapet i London hade redan en lång tradition bakom sig av att motarbeta och ifrågasätta alla som påstod någonting, från Burton och Speke till Stanley och Scott, och de såg inte varför Sven Hedin skulle utgöra något undantag. Så även Sven Hedin blev manglad och grillad i London, och det förlät Sven Hedin aldrig det Brittiska Imperiet. Han hade nämligen verkligen fel i vissa av sina slutsatser, men det kunde han aldrig medge själv.

Younghusband-expeditionen mot Lhasa blev beryktad för sin slagkraft och brutalitet när den med moderna maskingevär mejade ner tusentals tibetaner beväpnade med antika vapen på vägen mot Lhasa. Avsikten mot Tibet var dock den bästa tänkbara – att förhindra att Kina eller Ryssland skaffade sig monopol. Emellertid hade även den heroiska Younghusband-expeditionen sina baksidor – när de stolta grant klädda brittiska militärerna skulle upp till Potala för att få sina handelsprivilegier undertecknade var det kallt i september med hal is på trapporna. Som dessa trappsteg är ganska långa var det svårt för officerarna att långsamt staga sig upp, även om det gick. Däremot var det värre att efter ceremonierna ta sig ner igen. Då halkade officerarna och rutschade omkring åtskilliga hundratals trappsteg åt gången medan alla klostrets munkar stod ovanför och omkring och höll på att skratta ihjäl sig. Peter Fleming, Ian Flemings bror, har skrivit en häftig bok om denna käcka expedition.

En mycket originell dam har också gästspelat i Tibet. *Alexandra David-Néel* (1868-1969!) var operasångerska med många firade triumfer som sådan främst i rollen som La Traviata på operan i Hanoi bakom sig, när hon 50 år gammal fick för mycket svaj på rösten, fick nog av de tomater som slängdes på henne för att hon sjöng falskt och beslöt att kurera sina pensioneringsångestdepressioner med att resa till Tibet. Det visade sig att detta var det klokaste hon hade kunnat göra. Som Tibetresenär blev hon ännu mera ryktbar än som operaprimadonna genom de böcker hon sedermera gav ut och arbetade vidare på ända till sin död som mer än bara 100-åring. Lägg till detta hennes lilla späda gestalt, hon var bara 1,56 meter lång, och man har en av världens otroligaste kvinnor genom tiderna framför sig.

Hon tillbringade åratal med att vandra omkring i Tibet och samla intryck. Hennes första bok, "En parisiskas resa till Lhasa", den mest kända, är inte så märkvärdig, men i den följande, "Bland mystiker och magiker i Tibet", närmar hon sig pudelns kärna, och denna bok kommer att stå sig för alla tider. Den första är mest som en introduktion, även om hon måste färga hår och förklä sig för att kunna prestera den äkta äventyrsstämningen, men i den andra kommer hon till saken.

Hårfärgning och förklädnader hörde även till österrikaren *Herbert Tichys* nödvändiga förberedelser när han började resa till Tibet på 30-talet. Han var geolog och mest intresserad av bergsbestigning, men han blev den förste som kunde förmedla Tibet till omvärlden genom fotograferingskonstens tekniska framsteg. Han har alltid återvänt till Himalaya, bestigit nya berg och utgivit nya bilderböcker, men hans kanske främsta insatser har varit i västra Nepal.

Hans landsman *Heinrich Harrer* måste sättas i främsta rummet när det gäller västerlänningar i Tibet. Hela hans tibetanska livsgärning andas en oemotståndlig friskhet genom de underbara böcker han skrivit om sitt land och sina direkta relationer med Dalai Lama och dennes familj. Heinrich Harrer är ett måste för alla Tibet-intressenter. Vi har ännu inte kommit över hans senare bok, "Återkomst till Tibet", från 1983.

I samma främsta rum måste man också ställa italienaren *Giuseppe Tucci*, den kanske främsta av alla tibetologer. I motsats till Sven Hedin hade denne man en märklig förmåga att kunna bli bästa vän med vem som helst. Alla dörrar öppnade sig för honom vart han än kom, han hade aldrig problem med dokument eller myndigheter, han kunde samla föremål obehindrat från vilka heliga platser som helst, och som vetenskapsman var han inte bara ytterst minutiös och noggrann utan dessutom den yttersta pietetsfullheten själv. Hans orientaliska institut i Neapel var länge Europas högst ansedda. Det togs senare över av den andre store italienske orientalisten *Fosco Maraini*, men efter dennes tid har det förfallit. Tucci var nog den förste Tibetresenär som inte behövde fuska sig fram – och den mänskligt smidigaste. Min fars kvinnliga kusins make i Verona är själv något av en tibetolog och har alla Tuccis och Marainis böcker – utom många andra. Tibet är vårt kanske största gemensamma intresse.

Lama Anagorika Govinda föddes i Sachsen 1898 men hade en moder från Bolivia. Hans antagna namn "Anagorika" betyder den hemlöse. Han blev den kanske främste av alla pilgrimer i Tibet. Hans underbara bok "De vita molnens väg" har tidigare behandlats, en utsökt finkänslig skönhetsupplevelse och unik som sådan – det finns ingen liknande bok om Tibet, och den är egentligen ensam i sin egen genre.

Främst bland Kailas-kännare måste man dock sätta en indier, *Swami Pravananda*, troligen jämnårig med Anagorika Govinda, som tillbringat längre tid och gjort utförligare studier av Manasarovarområdet än någon annan. Han reste dit första gången 1928, från 1935 gjorde han det årligen, ibland har han stannat där mer än året runt, han har gjort 23 pilgrimsvandringar ("parikrama") runt Kailas och 25 runt Manasarovarsjön men bara en runt Rakkas Tal. Hans bok är full av oumbärliga kartor över området med dess detaljer och riktar sig enbart till pilgrimer. Han levde ännu 1976, då någon hade träffat honom, men lär sedan ha försvunnit någonstans i gränstrakterna mellan Indien, Nepal och Tibet.

Alla dessa hör till tiden före kinesinvasionen. Ingen tillåts besöka Tibet utifrån efter 1950 – utom pålitliga kinestrogna lakejer, som madame Han Suyin, Tore Zetterholm och Jan Myrdal. Först efter 30 år öppnas landet på nytt, och då är landet helt förstört. Av cirka 6200 kloster finns det bara ett tiotal kvar, och av en halv miljon munkar finns det bara drygt 1000 kvar. Alla resenärer till Tibet efter 1981 vittnar om samma totalförstörelse och mänskliga räfst, så det är ingenting att tvivla på. Samtidigt vittnar många om att den tibetanska vänlighet, godmodighet och humor, som omtalats i alla skildringar före 1950, också den finns kvar. Världens vänligaste och gästfriaste folk hade efter sitt utståndna folkmord ändå bevarat sin folksjäl och börjat bygga upp sina mer än 6000 förstörda kloster igen från grunden.

Charles och Jill Hadfield tillbringade en vinter i Tibet 1987 som lärare och skrev en bok om sina nio månaders intryck av landet och folket, en mycket gripande och äkta bok, som kommer ganska nära Heinrich Harrers anda. Låt oss avsluta denna avdelning med att översätta ett avsnitt som belyser mentaliteten hos Tibets alltid största och främsta hjältar: tibetanerna själva. Det handlar om klostret Ganden, ett av världens största kloster före 1959, grundat 1409:

"Under striderna 1959 bombades klostret, och förstörelsen fullbordades under 60-talet. Inte en takbjälke eller vägg lämnades intakt, och vårt första skräckslagna intryck inför ruinerna var att klostret måste ha bombats av flygplan, för så total var förstörelsen. Senare fick vi veta att byggnaderna hade sprängts, yxor och släggor hade sedan använts, och de flesta av träbjälkarna, plankorna och pelarna fraktades ner i dalen för att användas till andra byggnader. Nu ser det ut som Warszawa vid andra världskrigets slut, en alldeles fruktansvärt beklämmande syn. Men kloster kan byggas upp igen i motsats till, som Mao menade, huvuden, som inte växer ut igen. Det värsta var inte själva ruinerna utan det våld och det hat som resulterat i förstörelsen.

Återuppbyggandet inleddes tydligen 1982 på tibetanskt initiativ, och den lastbil som den lokala befolkningen använde för transport av material var "den första privatägda bilen i Tibet". När vi först kom hit (för några år sedan) hade sju byggnader rekonstruerats. Nu är ungefär tio färdiga. I denna takt kommer det att ta tjugo år att restaurera alltsammans.

Ganden är idag en blandning av förflutna mardrömmar och drömmar om framtiden. Här liksom överallt annars är den stolthet som tibetanska ungdomar ådagalägger i att snickra, arbeta med lera, måla fresker och återuppbygga allt med urgammal traditionell teknik och material underbar att se. De griper tag i din hand och drar iväg med dig för att du ska få se deras arbete. De lär sig de gamla

hantverken och utför en religiös handling samtidigt. Något av det underbaraste vid vår senaste visit var den mottagning som munkarna ordnat för oss. Vi togs ytterst vänligt om hand, bjöds på smörte och visades omkring med outsäglig stolthet. Där var en underbar känsla av optimism mitt bland allt hamrandet och slamrandet, och vi fick en distinkt känsla av att något av det gamla Tibet trots de många och långa svåra åren ändå hade överlevt och sköt nu nya skott in i framtiden."

Senare hjältar i Tibet

Den trettonde Dalai Lama, Thupten Gyatso (1876-1933), den störste Dalai Lama sedan den Store Femte, ledde Tibet till en oinskränkt självständighet 1911, som engelsmännen garanterade, som varade ända till 1950. Han försökte även modernisera landet, men 1925 strandade dessa försök mot klosterordnarnas förnöjsamma konservatism. Han insåg faran med att Tibet inte gjorde något för att hänga med i den teknologiska galopp som gjorde ett Hitler-Tyskland möjligt, och förutsåg att Tibet med sin naturliga vänlighet och förnöjsamhet inte skulle skonas av en skenande tid som inte visste vad den gjorde.

Den fjortonde Dalai Lama, Lhamo Döndrub, som i sommar fyller 60 år, har haft en svårare ställning än någon tidigare Dalai Lama, då han som oinskränkt religiöst statsöverhuvud för sitt land och sitt folk med egna ögon fått bevittna den mest ohyggliga tragedi som någonsin drabbat hans land – den kinesiska förintelsen av Tibets religion, kultur och folk. Han var bara 15 år när Mao Zedong första gången lät invadera Tibet (i preliminär strategisk avsikt att med tiden placera ut kärnvapen), under åren 15-24 år måste han oavbrutet plågas av den påfrestande politiska nödvändigheten att finna en fredlig kompromiss och undvika blodbad i den ensidiga konflikten från kinesernas sida, vilket slutligen kröntes med totalt misslyckande när kineserna öppnade eld i Lhasa den 16 mars 1959 klockan 16.oo, (två granater avfyrades från kinesernas läger utan någonsin förklarad anledning,) vilket tvingade Dalai Lama att fatta beslutet att gå i exil. Han har ständigt poängterat att beslutet var helt och hållet hans eget, ingen påverkade honom utom de rådande hopplösa politiska omständigheterna, och de Khampas som hjälpte honom fly ställde även upp av egen fri vilja utan att vara ombedda och utan att påverka honom.

Betraktad med västerländska ögon måste Hans Helighet Dalai Lama framstå som en fin hyper-intellektualist med utsökt finkänslighet. Hans extrema känslighet märker en besökare genast när han tar av sig sina berömda glasögon och blottar sin mycket skygga, sårbara och osäkra men samtidigt underfundiga och humoristiska blick. Som unik ledare för buddhismen i världen måste man säga att han hedrar sin religion och utgör en makalös prydnad för den. Inte ens påven når så högt i metafysik och ädelmod som denna personifierade höjd av tolerans, som menar att kineserna inte kan anklagas för sina brott, då i en diktatur bara de högsta styrande kan hållas ansvariga. Utvecklingen i Kina och dess ockuperade länder går dock mot att alla kineser i framtiden kan komma att betraktas ungefär som nazister – med undantag endast för flyktingar, Hongkongkineser och Taiwaneser utom andra utlandskineser. Men kommunist-Kinas kineser har sorgligt överträffat Sovjetunionens stalinister i att kompromettera kommunismen för alltid.

Många menar att den kinesiska förstörelsen av Tibets kultur och civilisation ändå måste ha fört något gott med sig och pekar på de kinesiska sjukhusen, skolorna, vägarna och broarna. Tibet hade sin egen medicinalvetenskap och behövde inte få sitt huvudinstitut utbombat på Järnberget och ersatt med en vetenskap helt baserad på giftiga mediciner med skadliga bieffekter, något som Tibet varit befriat från tidigare. I de kinesiska skolorna tvingades tibetanerna mest lära sig kinesiska och kommunistisk propaganda och inte ens att skriva sitt eget språk, varför många vuxna tibetaner kan tala och skriva kinesiska men bara tala och inte skriva tibetanska. Vägarna byggdes för att transportera kinesisk militär. Över broarna, som bevakades noga med beväpnad vakt, släpptes bara kineser och inga tibetaner. Betalningen för dessa sjukhus, skolor, vägar och broar avkrävdes tibetanerna genom skatt. Det hör till saken att kineserna fullständigt förstörde den tibetanska ekonomin genom kinesiska inflationer. Summa: inget gott har kineserna åstadkommit i Tibet, och det goda som fanns där tidigare har de lyckligtvis misslyckats med att förstöra – om de dock lyckades till över 95%.

Det eventuella goda som denna förintelse åstadkommit får man söka efter i utlandet. Genom Dalai Lamas flykt 1959 exporterades tibetansk buddhism för första gången utomlands. Den har sedan gripit omkring sig överallt. I alla större städer i den demokratiska delen av världen finner man

tibetanska centra. De som från kristendom och andra religioner konverterat till tibetansk buddhism är fler för varje år. Dalai Lamas påtvingade steg över tröskeln från Tibet till omvärlden har på längre sikt resulterat i ett religiöst jordskred över hela världen. Denna mentala jordbävning har pågått oavbrutet sedan dess och ständigt fördubblats i styrka, i synnerhet efter att den allomfattande förstörelsen i Tibet blivit känd för omvärlden under 80-talet.

Ett exempel är Thomas Löfström, svensk författare, ett typiskt barn av sin tid, uppvuxen under Vietnamkrigets 60-tal, då han tveklöst tog parti för Maos Kina och byggde barrikader i Paris. För honom var det en självklarhet att Mao och Kina hade rätt i Vietnam och att Amerika hade fel. Därför var det också en självklarhet för honom (som för så många andra) att Kina inte kunde ha fel i Tibet.

Hans besök i Tibet i början på 80-talet resulterade i en jordbävning för hans egen politiska livssyn. Han omvändes totalt till motsatsen av allt vad han hade varit, bara genom att få ta del av vad kineserna faktiskt hade åstadkommit i Tibet.

Andra lät sig dock aldrig duperas av Mao eller Kina ens under Vietnamkrigets dagar. Den som kanske kraftigast av alla vågade rikta sin udd mot det världsomfattande prokinesiska partiet just när Vietnamkriget var som mest vedervärdigt och vänstervridningen som populärast var *Michel Peissel*, den troligen främsta av alla tibetanska hjältar från västerlandet efter 1950. Genom att utsätta sig för de värsta tänkbara strapatser och politiska risktaganden kom han i kontakt med de mest avlägsna avkrokarna av Himalaya där ingenting förändrats och där motståndet mot Kina funnit sina sista fristäder, främst i Mustang i Nepal. Liksom Herbert Tichy är han en mycket framstående fotograf, hans främsta bok är väl "Konungariken i Himalaya" där han dokumenterar livet i Zanskar (bortom Ladakh i västra Tibet, i Indien norr om Kashmir), i Mustang i Nepals nordligaste utmarker, och i Bhutan. Han har levt med Khampas och lyckats fullborda den enda vederhäftiga dokumentationen av deras gerillakrig mot Kina 1956-74, även om slutet fattas, och detta är väl hans viktigaste bok. Han var en av de första västerlänningar som släpptes in i Bhutan (1970 efter tio års tidigare försök och väntan på tillstånd) och besåg sedan landet ordentligt med strövtåg rätt igenom under mördande strapatser. Ett av hans mera excentriska projekt var att bege sig upp genom Nepal till Mustang på dess floder med svävare under ständiga motgångar, haverier och skeppsbrott. Trots detta hör han till de mest klartänkta Tibetresenärer som någonsin funnits, och vi måste få citera något av hans syn på Tibet och dess problem:

"Alltför många européer föreställer sig att tibetanerna är ett saktmodigt folk, ett släkte av enbart mediterande vishetslärare som sitter i avskild kontemplation i sina höga kloster. Denna felaktiga föreställning har sin grund i att man i västerlandet alltför mycket har riktat uppmärksamheten på de tibetanska munkarna och deras fängslande religion och inte på folket i gemen. Tibetanernas krigiska kynne döljs bakom denna ridå av religion. Hela den tibetanska lamareligionen och dess nästan totala dominans i landet får sin förklaring i folkets krigiska egenart: ett folk som detta måste ledas av präster som predikade fred. Krigiska raser, kristna såväl som muslimska, förenar ofta egendomligt nog stridslystnad med stark religiös tro. Stridslystnad och fromhet tycks över hela världen höra samman. Några av de största krigen har utkämpats i kristendomens namn, och muslimerna har lagt under sig ett av världens största imperier. Och tibetanerna har i generationer legat i krig med de omgivande folken. Först på senare tid har de lagt ner vapnen och inte ens nu helt och hållet."

"Hur går då det kinesiska mönstret ihop med denna krigiska religiositet? Kinesernas dogmatiska ateism och materialism är ju motsatsen till hela mönstret. Kineserna har bara kunnat invadera och erövra Tibet genom sin numerära överlägsenhet – Kina har alltid enligt Mao haft råd att offra hur många miljoner människor som helst – och genom den totala centraliseringen – ett ord från Mao, och världens största ångvält satte i gång som sedan ingenting kunde stoppa. Men Mao är nu borta, den dogmatiska materialismen håller på att luckras upp, och om någon nu sätter in backen i ångvälten så kan den inte stoppas då heller."

Senare böcker om Tibet

De två viktigaste böckerna om Tibet under de senaste tio åren är väl först och främst *John F. Avedons "In Exile from the Land of Snows"*, en bred episk och uttömmande skildring av hela

omfattningen av den katastrof som Kinas ockupation av Tibet har inneburit för Tibets folk, samt den djärva journalisten Vanya Kewleys skildring av sitt livs viktigaste resa som hemlig reporter med filmkamera till många av Tibets katastrofplatser.

John Avedons bok är på sitt sätt den bästa bok som skrivits om Tibet sedan Heinrich Harrers "Sju år i Tibet". Dess spännvidd är bredare än någon annan Tibetboks, då Avedon inte bara belyser Tibets situation före ockupationen, ockupationsskeendet och alla dess tallösa fasor utan även tar upp enskilda öden, framför allt den tibetanske läkaren Tenzing Choedraks (– det var denna bok som Kim i första rummet rekommenderade åt doktor Sandy,) direkta dokumentationer av förhållanden i kinesiska koncentrations- och dödsläger, alla omständigheterna kring undersökningskommissionernas färder omkring i Tibet 1979-81 och de gripande resultaten av vad de fann, samt annat uteslutande ovärderligt autentiskt material från ofärdsåren 1959-79. Boken måste sättas bland de allra främsta för dem som vill veta något om Tibet. Här finns alla fakta koncentrerade.

Mot *Vanya Kewleys* omfattande reportageföretag kan man ha vissa kritiska invändningar. BBC hade aldrig tidigare satsat så mycket pengar på en enda journalists resa, och man visste ändå inte om hon skulle lyckas. Hon var likväl rätt häst att satsa på, och det visste BBC – hon hade erfarenheter som journalist från alla världens farligaste oroshärdar. Det mest chockerande med hennes företag var dock att hon fick tibetaner att uppträda framför kamerorna och vittna mot kineserna väl medvetna om att de riskerade livet. I Vanya Kewleys dokumentärfilm om Tibet skvallrar nunnor om hur de har blivit misshandlade av kineserna, bönder berättar om hur kineserna kalhuggit alla deras skogar utan att plantera ett enda nytt träd, munkar visar upp bakgårdar fulla med skräp som består av statyer ur tempel som kineserna slagit sönder, och annat sådant. Vanya Kewley försvarar sitt tilltag att riskera alla dessa enskilda personers liv genom att filma dem med att de ville det själva – de ville gärna riskera sina liv om deras vittnesbörd bara blev känt för världen.

Fördelen med Vanya Kewleys film och ännu bättre bok är att allt dess material är exakt – ingenting kan ifrågasättas. Allt är taget direkt från verkligheten. Exaktheten i alla Vanya Kewleys uppgifter gör dem mera värdefulla än några tidigare uppgifter från Tibet.

Så riskerade hon också livet själv för att få dem. Hennes resa var en mardrömsresa från början till slut, hon måste hela tiden gömma sig och fly vidare utan rast eller ro, hennes hälsa blev allvarligt lidande, och den kanske värsta detaljen i hennes bok är när hon efter outsägliga strapatser och en oändlig tid utan tillgång till hygien får se sig själv i spegeln på ett hotell i Chengtu och bryter samman inför den uppskakande bild av sig själv hon får se.

Det hör till saken att Vanya Kewley passade utmärkt in i den stora traditionen – hon var av ungefär samma kroppsstorlek som Alexandra David-Néel (1868-1969, 156 cm lång,) och hennes far var själv en gammal tibetolog med särskild förkärlek för det heliga berget Kanjenjunga. Vanya Kewley är katolik.

Mary Craigs bok *"Tears of Blood"* är mera tveksam. Boken bygger nästan helt på Avedons och Kewleys redan publicerade uppgifter och nöjer sig med att upprepa dessa för att bara komma med något nytt i den detaljerade skildringen av kravallerna i Lhasa under slutet av 80-talet. Dessa avslutande kapitel är det enda ovärderliga med Mary Craigs bok, vars titel anspelar på en tibetans utlåtande inför de högtidliga festligheterna i Lhasa i maj 1991 till 40-årsfirandet av kinesernas ockupation av Tibet: "Snarare än festlig yra och glada skratt vore tårar av blod rätt sätt att fira denna dag på." Mary Craig framhåller även det tibetanska ordspråket: "Om du brinner invärtes, så släpp aldrig ut någon rök," som kännetecknande för den tibetanska mentaliteten att (i likhet med Amerikas indianer) till varje pris bibehålla självbehärskningen.

Två andra intressanta böcker må framhållas i detta sammanhang. Den ena är David Patts *"A Strange Liberation"*, där han dokumenterar två tibetanska öden under tjugo års fångenskap i kinesiska fång- och dödsläger. Det första, den underbara damen Ama Adhes skildring från Kham, är särskilt värdefullt genom sin otroliga överlevnadsprestation med definitiv seger som förverkligat slutmål, en seger mot alla odds men med ett enskilt liv triumferande över hela den samlade kinesiska kommunismens ondskas alla fåfänga ansträngningar att krossa det.

David Patt, som är buddhist, inleder sin bok med att framhålla tio onekliga sanningar om Tibet:

1. Tibet hör varken till Kina, Indien, Burma, Nepal eller något annat land utan bara till sig själv.

2. Tibetanerna är inte kineser. Som folk är de helt särpräglade och har mest gemensamt med Navajo- och Hopi-indianerna i Arizona.

3. Tibet är ett historiskt självständigt land som ej bara erkänts av Kina utan ibland till och med betalats tribut till av Kina.

4. Det tibetanska språket har ingen släktskap alls med kinesiskan.

5. Buddhismen är så grundläggande för det tibetanska folkets mentalitet, att ett försök från kinesernas sida att krossa buddhismen måste anses som ett försök att mörda en civilisation.

6. Den tibetanska buddhismen är indisk och inte kinesisk.

7. Kineserna försökte aldrig befria Tibet. Deras "befrielse" var i stället en eufemism för att krossa den tibetanska kulturen, civilisationen och folket.

8. Dalai Lama är Tibets enda ledare och erkänd som sådan av alla tibetaner inom och utom Tibet.

9. Vetenskaplighet och materialism bringar ingen lycka eller frihet.

10. Tibets överlevnad som folk och nation beror av dig och mig.

Efter denna utomordentligt vältaliga introduktion, där dessa tio punkter belägges, träder David Patt tillbaka för att låta sina båda tibetaner träda fram med sina öden.

En annan som lärt sig mycket av Tibet är danskan *Helena Norberg-Hodge*, som hörde till de första västerlänningar som kom till Ladakh och lärde sig ladakhernas språk. Ladakh, som är det västligaste Tibet i nordligaste Kashmir, blev sedan hennes andra hemland där hon vistas årligen under sommarhalvåret. Ladakh är den enda del av Tibet som ej har förstörts av kineserna men hotar i stället att förstöras av turister, då det är exotiskt och lättillgängligt i nordligaste Indien. Hon känner den ladakhiska kulturen kanske bättre än någon annan och är en ovärderlig förkämpe för rätt miljövård – hennes organisation "Ladakh Ecological Development Group" fick 1986 det alternativa nobelriset. Hon ska fylla 50 år nästa år och kom till Ladakh första gången som 29-åring.

1981 öppnades Lipu Lekh, passet mellan Tibet och Indien, dörren för den gamla indiska pilgrimsleden till Kailas, som varit stängd sedan 1959, och indiska pilgrimer började genast begagna den. Bland de första nya Kailas-pilgrimerna var *doktor Swamy*, som skrev en bok om vad han fann på sin pilgrimsfärd med bilder. Alla kloster omkring Kailas och Manasarovar låg i ruiner efter kinesernas omsorgsfulla förstörelse, men den verkligt glädjande nyheten med doktor Swamys resa var att han fann Swami Pravananda ännu vid liv 88 år gammal, Kailas-experten framför alla andra. Han träffade Swami Pravananda i Pithoragar, och ehuru den gamle helige mannen gladdes över att pilgrimer ånyo nu kunde bege sig från Indien till det heliga Kailas, trodde han inte att kineserna skulle släppa honom själv över gränsen, då han visste för mycket både om landets geografi och om kineserna.

Men att Swami Pravananda ännu levde efter att ingenting hörts om honom på fem år var bara det en glädje större än hela Kina, och när vi nu reser till dessa trakter skall vi även besöka Pithoragar och forska i hur Swami Pravananda eventuellt slutade sitt liv.

De tre viktigaste böckerna om Tibet

Av de gamla klassikerna är väl de tre viktigaste Heinrich Harrers "Sju år i Tibet", Alexandra David-Néels "Bland mystiker och magiker i Tibet" samt Anagorika Govindas "De vita molnens väg". Alla tre handlar om tiden före 1950. Heinrich Harrer berättar direkt från det intakta Lhasa, Alexandra David-Néel berättar från hela östra Tibet, medan Anagorika berättar om hela västra Tibet. Dessa tre böcker är absolut omistliga för den begynnande tibetologen.

De tre viktigaste moderna böckerna om Tibet skulle vi vilja rekommendera såsom John Avedons "In Exile from the Land of Snows", en nästan episk och uttömmande skildring, som inte förtiger någonting om hela Tibets öde 1950-1979; som nummer två Michel Peissels "Les Chevaliers de Kham" om Tibets omfattande gerillakrig mot kineserna 1956-1974, som mest utgick från det östliga Kham, – hans bok är den enda omfattande dokumentationen av detta oändligt heroiska och tragiska gerillakrig under de mest omänskliga tänkbara omständigheter; och den tredje skulle vara den helt dokumentära "Tibet – the Facts" utgiven i Dharamsala 1984, den tredje reviderade upplagan 1990 under Paul Ingrams redaktion. Här belyses framför allt Kina, dess tankesätt, meningen med dess politik, hur Kina fungerar, utom många andra faktorer, som inte står i några andra böcker. Den är ofullkomligt skriven, framför allt i dess interpunktion behöver mycket korrigeras och förtydligas, men den är fullständigt äkta. Förhoppningsvis skall man väl snart kunna få tag på den även i Sverige och inte bara i Dharamsala och England.

Fotnot. Michel Peissel reser fortfarande omkring och upptäckte i höstas i nordöstra Tibets okända utmarker bland annat en hittills helt okänd hästras; så mycket är ännu att vänta av denna Tibetpionjär kanske framom alla andra.

Hertig Larson och Sven Hedin

Fastän de var varandras motsatser kom de förträffligt väl överens och passade de utmärkt väl ihop, Sven Hedin, expeditionsledaren och pionjären, fåfäng, egenkär och äregirig till tusen och fullständigt vilseförd av sin självupptagenhets blindhet till katastrofala politiska misstag, och Frans August Larson från fattiga förhållanden, arkitekten som sadlade om och blev missionär för att sedan bli hästhandlare i Mongoliet och där visa sig synnerligen kompetent för att inte säga oumbärlig som Mongoliets främsta diplomat, en klarsynt och enkel man som med självklarhet omedelbart genomskådade allt politiskt bedrägeri och som med sin genomhederliga och intagande personlighet vann allas hjärtan. Larson var fem år yngre men kom till Kina tidigare och gjorde kanske sin främsta insats när han hjälpte 22 missionärer att fly för livet undan Boxarupprorets massakrer på alla utlänningar år 1900 från Kalgan genom Gobiöknen till Mongoliet. Under sina dryga 40 år i dessa trakter var han sällan hemma i Sverige, och det var i Mongoliet han främst hade sitt hjärta. I motsats till Sven Hedins avskräckande exempel av övermod och arrogans, som ledde till hans katastrofala lakejförhållande till Hitler, framstår Hertig Larsons exempel av försynt allmänmänsklighet, hjälpsamhet och uppriktig ödmjukhet bottnande i djupa religiösa insikter som något av ett ideal mot Hedins mänskliga fiasko. Man kan lite humoristiskt framhålla, att Larson faktiskt nådde högre rang genom sin utnämning till sannskyldig hertig, medan Sven Hedin bara adlades.

Axel Odelberg har skrivit en sällsynt uttömmande bok om ämnet, där han sorgfälligt samlat alla tillgängliga fakta om denne blygsamme och i sin mänskliga storhet nästan undflyende person, som dock även hann gifta sig lyckligt och få sex barn. Författaren har lyckats med konststycket att fånga Larsons personlighet, vilket gör boken extra läsvärd. Den är enkelt skriven, som om avsikten just hade varit att förmedla enkelheten i Larsons väsen. Rekonstruktionen av detta liv sträcker sig även till alla de livsverk Larson försökte utföra, som alla misslyckades, till exempel försöket att rädda Mongoliet, och företaget med Den Gyllene Paviljongen, som dock fortfarande skulle kunna genomföras: projektet att symboliskt återupprätta allt vad kommunister och japaner förstörde av kulturarvet i Mongoliet med att samla ett Pantheon av kult- och konstföremål i ett rekonstruerat mongoliskt-buddhistiskt tempel, som ursprungligen planerades för världsutställningen i Chicago 1933 och gjorde sensation där men som sedan packades ner undan kriget. Det skulle kunna återuppföras i anslutning till Etnografiska Muséet i Stockholm, och då mycket hänt i Mongoliet sedan 1990 förblir frågan på tapeten.

Sven Hedin och Hertig Larson genomförde till och med en expedition tillsammans 1927, som blev den tidens största bortom Gobi och de östturkestanska vidderna, som dock höll på att sluta riktigt illa. Den var för stor, den var främst ett uttryck för Hedins svaghet för överdriven fåfänga, och den slutade ungefär som en strandad val. De förblev dock alltid goda vänner, om dock Larson med fog beklagade Hedins politiska förfall som "usel diplomat".

Walther Eidlitz: "Livets mening och mål i indisk tankevärld"

Denne österrikiske forskare är kanske den västerlänning som trängt djupast in i det indiska tankeuniversum. Han är helt på det klara med, att det är omöjligt att tränga in i den indiska filosofin med den västerländska som utgångsläge. Det indiska är ett helt annat sätt att tänka, som man måste acceptera på dess egna villkor eller finna sig hopplöst utestängd ifrån. Det går inte att analysera Bhagavad-Gita, Upanishaderna och Bhagavatam utgående från platonisk logik, aristoteliskt snusförnuft eller vetenskaplig systematik. Antingen tar man indisk filosofi för vad den är eller så fattar man den inte.

Eidlitz har trängt så djupt in i den indiska tankevärlden att man genom honom förstår att hinduism och buddhism båda går ut på exakt samma sak. Buddhismen har endast rationaliserat bort allt gudaspekulerande och därmed kanske i viss mån kastat ut barnet med badvattnet, då det gudomliga centralbegreppet därmed gått förlorat. Men metodiken, ändamålet, praktiken, tankeövningen, disciplinen – allt är gemensamt för båda religionerna utom den gudomliga centralgestalten.

Det som Eidlitz är mest imponerad av i indisk religion är den muntliga traditionen. De äldsta hinduiska skrifterna skrevs aldrig ner när de kom till utan bevarades endast muntligt årtusende efter årtusende. Först i modern historisk tid (efter vår tideräknings början) blev de nerskrivna. Det muntliga ordets tradition, makt och ställning var därmed i Indien på en högre nivå än någonsin i Grekland eller Israel. Där blev snabbt det skrivna ordet viktigare än den muntliga traditionen, men i Indien är ännu idag den muntliga traditionen helt intakt och en konst av högre intellektuell status än konsten att skriva. Det är memoreringskonsten som har det högsta anseendet. Vem som helst kan skriva, men att kunna hela Mahabharata, världens största epos, eller Bhagavatam på tolv böcker om sammanlagt 18,000 strofer, utantill, är betydligt mera avancerat.

Invändningar mot Paul Scott (1920-78)

Hans stora romansvit "Juvelen i kronan" om sammanlagt fyra romaner på tillsammans 2100 sidor har glorifierats och filmatiserats för TV i fjorton avsnitt. När man läst romanerna frågar man sig varför.

Hela historien kunde berättas i en liten kort roman på 200 sidor. De tre huvudpersonerna är anglo-indiern Hari Kumar (Harry Coomer), den enda fängslande personligheten, som talar engelska bättre än någon engelsman, som älskar en vit engelsk lösaktig dam och därför råkar illa ut för översittaren Ronald Merrick, en homosexuell sadomasochistisk enarmad överste som slutligen blir mördad av något av sina oräkneliga offer, samt den gamla kristna damen Barbie Batchelor, som förlorar sin kristna tro och dör. Några intressanta bipersoner är inledningsdamen Edwina Crane, en missionärska som till slut får spader, klär sig i *saree* och begår *suttee* utan att någonsin ha varit gift, samt några andra damer som dör eller får barn.

Visst är huvudskeendet intressant, men den våldtäkt på Hari Kumars engelska fästmö som han inte begår men får skulden för ältas i det oändliga genom alla fyra romanerna fastän den första redan uttömt ämnet, och den andra manliga huvudpersonen, som dominerar samtliga fyra romaner mer än Hari Kumar, är en osmaklig och osund typ som ständigt blir värre, som egentligen bara blir intressant först genom omständigheterna kring hans död. De två gamla damerna Barbie Batchelor och Edwina Crane räddar persongalleriet medan alla andra figurer är tämligen blodlösa.

Man kan med fog fråga sig vad sådana engelsmän hade i Indien att göra. De är torra och kalla, de tycks bara tänka på sig själva och betrakta sitt herravälde i Indien som deras rättighet till att bruka denna subkontinent för ältandet av sina personliga problem i, och de kommer aldrig ur fläcken. De tycks inte ens se eller uppleva det Indien de lever i.

Romansviten handlar bara om de sista engelsmännen i Indien och hur synd det var om dem. Den handlar inte alls om Indien. Gandhi behandlas som en dåraktig fiende, Subhas Chandra Bose som en nazist och förrädare, Nehru som en opportunist och Djinna som en demagog. Det är kanske sant att de var detta, men deras betydelse för Indien blev lika stor som Churchills blev för det andra världskriget.

Kort sagt, böckerna är ytliga, intetsägande och föga levande. Då framstår John Masters betydligt enklare Indienromaner som tio gånger mer blodfulla, dramatiska och närmare Indien. Masters har fantasi, han förstår Indien och dess mentalitet, han kan både genomskåda och njuta av Indiens mysterier, medan Paul Scott går förbi som en blind och missar hela föreställningen för att bara grubbla över sina egna sexuella problem.

Två omistliga klassiker om Kina

När Edgar Snows "Röd stjärna över Kina" kom ut i USA mot slutet av 30-talet väckte den en sensation utan like. Alla läste den, ty ingen visste något om 1900-talets kinesiska kaos, och här kom en bok som förklarade allt. Snows journalistiska bragd, att under 17 år i Kina samla material och analysera situationer tillräckligt för att kunna utge denna unika krönika över Kina under 20- och 30-talet, har egentligen bara en enda motsvarighet: T.E.Lawrences "Vishetens sju pelare" om sina insatser i Arabien. Liksom för Lawrence blir det folk han lever bland och deras sak hans egen, så att han tränger till djupet av den kinesiska mentaliteten, lär sig tala, läsa och skriva kinesiska och går till botten med varje situation, så att han till och med reser bortom bergen i norr för att i kommunisternas rövarläger långt bortom civilisationen få intervjua och umgås med Mao.

Dessa samtal är naturligtvis bokens intressantaste delar jämte historiken över röda arméns över 900 mil långa marsch från södra Kina via Tibet till närheten av Manchuriet och Yttre Mongoliet. Snow är fascinerad av Maos personlighet men ingalunda duperad utan genomskådar från början Maos gränslösa fåfänga och anlag för storhetsvansinne. Snow ser genast att kommunisterna kommer att segra över Kina, och han välkomnar deras seger, men han ser deras oundvikliga seger inte som något som de och Kina förtjänar, utan segern måste bli deras bara därför att Kuomintang skött sig så illa.

Om Mao var lätt genomskådad för en skarp journalist som Snow, så var Chang-Kai-Shek betydligt svårare genom sin kallare personlighet, striktare hållning och drygare attityder. Han fick inte umgås med Chang-Kai-Shek som med Mao. Ändå lyckas han även åskådliggöra Kuomintangs tragedi.

Kuomintang var ett socialdemokratiskt parti som tog makten i en revolution 1911 som störtade det uråldriga kejsardömet. Dess grundare och ledare var den framsynte humanisten doktor Sun-Yat-Sen, som tyvärr led av bräcklig hälsa och måste lämna politiken alltför tidigt. Hans efterträdare blev Chang-Kai-Shek, som var av mer militärisk läggning och som bestämt tog avstånd från kommunismen. Efter hand som kommunisterna blev starkare i Kina utvecklades gradvis och mycket långsamt ett traumatiskt inbördeskrig mellan Kuomintang och kommunisterna. Detta utnyttjade Japan till att genomföra sin imperialistiska expansionspolitik på Kinas bekostnad. Samtidigt som Kina låg i krig med Japan låg det i inbördeskrig med sig självt.

Chang-Kai-Sheks tragedi var att han tvingades välja en vän bland två dödsfiender. Om han valde Japan till stöd mot kommunisterna skulle han bli sitt eget Kinas fiende. Om han valde kommunisterna till stöd mot Japan skulle han aldrig bli kvitt kommunisterna. Han gjorde aldrig valet. Han tvingades att samarbeta med kommunisterna mot Japan genom en kupp i Sian 1939, då hans egna gjorde myteri och tvingade honom träffa sitt val genom en regelrätt kidnappning. Därmed visste han att han och Kina skulle förlora mot kommunisterna även om de tillsammans skulle besegra Japan.

Ännu intressantare är dock Edgar Snows andra bok, hans memoarer, som kom ut trettio år senare. Där berättar han mer i detalj om sitt liv i Kina och även om sina vistelser i andra länder som Indien, Bali och Sovjetunionen. Hans erfarenheter av människor som Gandhi och Franklin D. Roosevelt är oförglömliga.

Emellertid slocknar han 1950. Hans tid är 30- och 40-talet, han tillhör andra världskrigets romantiskt överlägsna krigskorrespondenter vars tid är förbi i och med att kriget är över, och bittert delar han president Roosevelts resignation och farhågor inför framtiden när misstaget begås att atombomben används i krig och det av Amerika.

Han följer med Mao fram till revolutionen och segern 1949 men lämnar honom där vid den blivande mäktigaste diktatorns i världen definitiva triumf. Han genomskådar inte att Mao kommer att bli ännu mera cynisk och omänsklig som diktator än Chang-Kai-Shek, han tar inte upp någon av de

katastrofer för Kina som Mao genomförde utan förblir Maos trogne amerikanske beundrare och krönikör. Detta är Edgar Snows begränsning. Han stannar i historien 1950 och kommer inte längre.

Därmed blev han ett utmärkt diplomatiskt verktyg för Kina och Mao när de ville släppa in Nixon i Kina 1972. Edgar Snow blev nyckellänken. Efter Nixons sensationella framgång hos Mao dog Edgar Snow 1972 bara 67 år gammal. Han var årsbarn med Dag Hammarskjöld, Sven Stolpe och Greta Garbo.

Mera rättvis mot monstret Mao är då Jung Chang, född 1952, i sin redan klassiska familjekrönika "Vilda svanar" från 1991. Familjen hon skildrar är hennes egen. Huvudpersonerna är hennes mormor, hennes mor och far och hon själv. Romanen är genomgående sakligt och enkelt skriven, inga överdrifter förekommer, ingen romantisering och ingen dramatisering, utan allt är autentiskt dokumentärt från början till slut. Här får man se hela den tragiska dekadenta korrumperade Kuomintang-eran, hur den hoppfulla kommunismen långsamt gradvis förvandlades till en fullständigt omänsklig och totalitär skräckregim, hur hela Kina förvandlades från ett vackert land till ett fult under kulturrevolutionens ohämmade destruktivitet, och hur Kina drog en suck av lättnad efter Maos död, ur ett känsligt kvinnligt perspektiv. Hennes mormor med hårt snörda fötter tillhörde Kuomintang-eran, och båda hennes föräldrar måste betraktas som goda kommunistiska idealister som gradvis berövades alla sina illusioner och småningom internerades ihjäl, men hennes mor lever ännu när boken kommer ut. Hennes dotter författarinnan har då från ung rödgardist gått i livets hårda skola som bonde och barfotaläkare men själv lärt sig engelska och efter Maos död tagit steget ut i världen för att sluta som lärare i orientaliska och afrikanska ämnen vid Londons universitet.

Mest minnesrikt är porträttet av hennes far. Romanens dokumentära fotografier visar ett känsligt och underfundigt ansikte med personlighet och integritet. Hans öde i boken är också det grymmaste. I sina grymma förföljelsemetoder lyckades rödgardisterna driva honom sinnessjuk för att han helt ärligt insåg och varnade för att kulturrevolutionen höll på att fördärva hela Kina.

Det andra mest minnesvärda porträttet är av Mao själv. Författarinnan går då bara gradvis nära inpå honom. Hon medger själv att det var otänkbart för någon kines att Mao själv skulle ligga bakom alla grymheterna i Kina. Först så småningom spårar hon dessa högre och högre upp mot toppen i regimen, och när hon blir klar över Maos älsklingshustrus roll i terrorn inser hon plötsligt att det är Mao själv som är hjärnan i det hela.

Man får därmed en kuslig inblick i en intelligent och maktgalen tyranns metodik, och man måste imponeras av hans infernaliska skicklighet.

Kulturrevolutionen var ingenting annat än hans sätt att behålla makten och stärka den. Om någon härskade och söndrade så var det han. Med utstuderade metoder vände han kineserna mot varandra och framdrev han allt det värsta hos människan som han fick sina undersåtar att vända mot varandra, så att han under 37 år lyckades behålla en absolut makt över en femtedel av mänskligheten genom att få medlemmarna av denna femtedel till att förfölja ihjäl varandra. Detta kunde han bara hålla på med så länge han kunde hålla Kina helt isolerat från omvärlden.

Mera sympatiska intryck får man då av Chou-En-Lai och Deng-Xiao-Ping. Till Chou-En-Lais historiska insatser hör att han räddade både Den Förbjudna Staden i Peking och Lhasas Potala från att förstöras av rödgardisterna. För många förföljda kineser under kulturrevolutionen var han deras enda hopp som en mer vettig och moderat styrelseman.

Deng-Xiao-Ping blev själv hårt ansatt av Mao och två gånger utsparkad ur regeringen, men genom klokhet och skicklighet lyckades han alltid manövrera sig tillbaka. Hans historiska insats är att han, liksom Chrusjtjov efter Stalin, tog initiativet till töväder efter Maos död. Hur han sedan även tog initiativet till massakrerna på Himmelska Fridens Torg den 4 juni 1989 må vi och eftervärlden ställa oss frågande inför tillsammans med författarinnan.

Jung Changs nya bok

För femton år sedan utkom hennes gamla, som då väckte genljud över hela världen genom sin inträngande dokumentära skildring och analys av tre generationers faktiska upplevelser av Kinas alla traumatiska kataklysmer under 1900-talet med oöverskådliga mänskliga tragedier i släptåg över hela Kina, som framför stämplade författarinnans morföräldrars och föräldrars liv. Boken hette "Vilda svanar", för några år sedan lovade Jung Chang att berätta sanningen om Mao Tse Tung, hans liv och karriär, och det är det som hon nu har gjort i boken "Mao", som kanske är vårt årtusendes hittills mest outhärdliga bok.

Ändå håller den sig konsekvent till sanningen hela vägen igenom, vilket framgår av bokens omfattande källförteckning, då i stort sett hela boken bara bygger på autentiska intervjuer med folk som själva var med.

Boken håller sig strikt till Maos egen personlighet och motiveringar, den är att ställa jämsides med Alan Bullocks stora Hitler-biografi och Deutschs fasansfulla Stalin-biografi, och ändå är Jung Changs Mao-biografi så fruktansvärt mycket värre. Det framgår med ofrånkomlig övertydlighet att Mao från början av sitt liv bara var inriktad på att förstöra så mycket som möjligt av den värld han levde i, vilket då huvudsakligen var Kina med dess årtusenden av kulturhistoria och samhällsbyggnad. Han byggde hela sin karriär på våld, han njöt av våld och av att se andra människor plågas så mycket och så långsamt som möjligt, denna obegränsade systematisering av våldet som oavvisligt maktspråk var hela hans *drive* i livet, hans verktyg för att främja sig själv och ständigt öka sin makt, och med sin osedvanliga begåvning för realpolitik lyckades han förvandla hela Kinas samhälle och folk till ingenting annat än ett ofelbart totalitärt terrornäste, där man bara kunde överleva genom att trampa på och förgöra, ange och mörda andra, ej sällan för att äta upp dem under sådana tider då Maos maktpraxis innebar att all mat exporterades så att kineserna fick svälta. Han sade rent ut och inte bara en gång: "Vi är beredda att offra 300 miljoner kineser för världsrevolutionen." Det var då halva Kinas befolkning. "Vad är att världskrig? Det är inte värre än att folk dör. Det har hänt åtskilliga gånger i Kinas historia att halva folket fått stryka med. Det är bäst om halva befolkningen stryker med, näst bäst om åtminstone en tredjedel gör det…."

Och denne man, denne tidernas värste diktator och folkmördare, som har lämnat en säkerställd statistik om minst 70 miljoner offer för sina politiska metoder, hyllades av Jean-Paul Sartre och andra vänsterintellektuella världen över under 60-talet som världens mest upplysta ledare… medan Kinas regerande kommunistparti ännu idag odlar Maokulten och fortsätter regera enligt Maos våldsprinciper och totala etablerade förljugenhet, som bara går ut på att behålla makten genom att konsekvent föra folk bakom ljuset genom lögner och bekämpa allt motstånd och all kritik med hänsynslöst förtryck, censur och våldspraxis…

Ändå blir Jung Chang aldrig subjektiv i sin konsekvent outhärdliga dokumentär och analys av denne totalt egoistiske mans liv, som hävdade att det bästa han någonsin gjort under sitt 82-åriga liv var den 10-åriga kulturrevolutionens genomgripande förstörelse av all kultur i Kina, Tibet, Turkestan och Inre Mongoliet, de tre länder som Kina efter 1949 ockuperat enbart genom våldets nävrätt; utan objektiviteten förblir alltigenom fullständigt konsekvent med en saklig kyla som väcker kallsvettiga frossbrytningar. Boken är en för hela världen högst väsentlig uppgörelse med den största och värsta av 1900-talets diktaturer, som bara preludierades genom Lenins bolsjevikrevolutions tioåriga interryska massakrer, Hitlers genomförande av andra världskriget med dess 20 miljoner döda och Stalins storebrorssamhälle med sig själv som oumkullrunkelig storebror med 63 miljoner av sina egna medborgares liv på sin egenhändigt frambringade totalitära stats samvete, genom vars system Mao lärde sig att göra detsamma men i mångdubbelt högre skala, då hans folk kineserna var så väldigt många fler. Alla de terrormedel som brukades av Lenin, Hitler och Stalin för att fritt kunna terrorisera och mörda sina egna folk tog Mao vara på för att kunna bli den värsta diktatorn och mördaren av dem alla och som med sådan framgång lyckades skapa sin terroristiska stat, att den fortlever i Maos namn med honom som centrum för dess enda personkult ännu idag 30 år efter hans död.

Peter Fleming och det stora spelet

Denne bror till Ian Fleming skrev sin mest kända bok "Bayonets to Lhasa" om Younghusband-expeditionen 1904 till Tibet år 1960 direkt efter det tibetanska upproret 1959 och Dalai Lamas flykt från Lhasa. Det är därför inte att förvåna sig över att boken är mycket mer än bara en dokumentär över Younghusband-expeditionen.

I själva verket är Peter Fleming den förste som inser vad kineserna egentligen har gjort. Sin bok gör han till instrumentet för att låta alarmsignalen ljuda på ett litterärt och oantastligt sätt, och därmed anknyter han direkt till 1800-talets "stora spel" och inleder dess nya fas i vår egen tid.

"Det stora spelet" på 1800-talet var tävlingen mellan England och Ryssland om inflytandet i Centralasien. Det blev nästan en front mellan de båda supermakterna, vars linje gick rätt genom Persien och Afghanistan, medan engelsmännen var mycket rädda för att ryssarna skulle få fotfäste i Kashmir och Himalaya. För att hindra att ryssarna kom in i Tibet företogs Younghusband-expeditionen, som i praktiken ledde till Tibets suveräna självständighet ända fram till 1950. Överste Younghusband kom ända fram till Lhasa och fick där handelsöverenskommelser till stånd med tibetanernas regering, som uteslöt både Kina och Ryssland från Tibet. Samtidigt lämnades Tibet lika orört av engelsmännen som Nepal.

1947 bröt sig Indien loss från Storbritannien, och därmed kunde England inte längre göra något för Tibet. Därmed var fältet fritt för Kina att göra med Tibet vad de ville. 1949 erövrade Mao makten i Peking, och han började genast planera invasionen av Tibet, som genomfördes följande år. Tibetanerna tvingades underteckna en överenskommelse med Kina i sjutton punkter under hot om krig annars, och dessa sjutton punkter bröts den ena efter den andra under de år som följde, tills tibetanerna fick nog och gjorde uppror 1959, vilket gav Dalai Lama möjlighet att ta sig till Indien.

Peter Fleming poängterar mycket klarsynt, att den största skadan i allt detta är en allvarlig rubbning av maktbalansen i Asien. Kina har fått fältet fritt och kan göra vad de vill med hela Asien utan att någon har möjlighet att lägga hinder i vägen. Längst i sin klarsynthet går Peter Fleming i sin belysning av vilken enorm strategisk vinst Kina har gjort i och med erövringen av den tibetanska högplatån i denna nya tid av strategiska kärnvapen, från vilken högplatå långdistansrobotar kan nå praktiskt taget hela världen eller åtminstone hela Asien, då Tibet ligger precis mitt i. Varken England eller Indien förutsåg denna möjlighet och fara 1947 när Indien tilläts separera från Storbritannien, vilket endast Churchill reagerade emot, som då var fråntagen all möjlighet att göra något åt saken.

Jim Corbett.

Jag läste 800 sidor av honom på vägen till Darjeeling, varför man kan säga att jag gjorde hans närmaste möjliga bekantskap. Hans hem var i Naini Tal, han har för alltid satt sin personlighets prägel på orten, han betydde mycket för dess utveckling, och han var en av dessa intressantaste engelsmän i Indien som definitivt var indier fastän de samtidigt var engelsmän. En annan sådan var John Masters, vars familj levt i tre århundraden i Indien, och som skrev de bästa romanerna om Indien efter Kipling: *"Night-Runners of Bengal"* (om Sepoyrevolten) och *"The Deceivers"*(om Thug-sekten). En annan av samma sort var M.M.Kaye som skrev *"The Far Pavilions"*, en annan omistlig Indienroman. Jim Corbetts familj var egentligen irländsk, men de hade bott i tre generationer i Indien och hörde därmed definitivt till "de vita indierna". Han talade hindi flytande och behärskade de lokala dialekterna omkring Kumaon och Garwhal, och det var först sent han började skriva, medan han hade ett rikligt material att ösa ur genom sin erfarenhet som Indiens främste jägare någonsin med människoätande tigrar som specialisering.

Dock skrev han inte bara jägarhistorier, fastän hans första bok "Människoätare i Kumaon" blev en omedelbar bestseller som hållit sig kvar som etablerad och oöverträffad jägarklassiker sedan den kom ut 1946. Hans bästa bok heter "Mitt Indien" och är tillägnad alla Indiens fattiga, 90 procent av befolkningen som han solidariserade sig med. Han tyckte aldrig om politik och höll sig bestämt på avstånd från den så länge han levde. Därmed tog han också avstånd från hela självständighetsprocessen. "Mitt Indien" skrevs i Kenya efter att han lämnat Indien för gott efter självständigheten 1947 och består av små episoder ur hans långa erfarenhet (han var född 1875 och jämnårig med Churchill) som ofta poängterar just de lägre ståendes lott. Den kanske främsta pärlan i hela samlingen handlar om de båda barnen som gick vilse i djungeln och förblev försvunna i 77 timmar tills de hittades liggande tillsammans fridfullt sovande. De hade alltså klarat sig 77 timmar på egen hand i djungeln utan att någon tiger, leopard, elefant, vildsvin, björn eller något annat brutalt vilddjur gjort något annat än lämnat dem i fred. Han beskriver detta som den verkliga "djungelns lag" där ingen bråkar med varandra i onödan. Han jämför dessa vilddjurs respekt för två försvarslösa barn med den mänskliga "civiliserade" världen där Hitler just under sex år hade ställt till med ett betydligt värre kaos och förödelse än vad som någonsin kan förekomma i någon djungel, urskog eller vildmark. En annan av hans historier berättar sannsagan om "Mowgliflickan," ett förvildat barn som vuxit upp i djungeln och blivit som Mowgli fast hon var en flicka, men hon hade inte uppfostrats av vargar utan av björnar. (Tänk på Baloo.) När hon kom i kontakt med "civilisationen" kunde hon inte "civiliseras"

utan sattes på anstalt där hon dog efter bara två dagar. Tyvärr fick Jim Corbett veta om fallet för sent för att kunna ingripa. Han om någon hade förstått henne, som han förstod sina tigrar och leoparder.

Hans jägarkarriär förde honom dock så långt att han insåg hur det skulle sluta och vidtog åtgärder för att få till stånd de första nationalparkerna i Indien, främst för att rädda tigerns framtid. *Corbett National Park* sydväst om Naini Tal blev en succé och är kanske den enda platsen i världen där tigrar (och med dem allt annat storvilt) får leva och förkovras i fred. Han försökte sedan även i Kenya driva igenom nationalparksidén med växande framgång med åren.

Hans beslut att lämna Indien som gammal vid 72 år berodde bara på självständigheten. De flesta britter som bodde i Indien (och Pakistan, Ceylon och Burma) gjorde samma sak. De ville inte bli en andra klassens medborgare, vilket hände med dem som blev kvar. (Se Paul Scotts roman *"Staying On"* om Darjeeling.) Man kan beklaga att de inte tog ansvaret att stanna kvar, kanske då de olika indiska länderna hade klarat sig bättre och lyckats undvika en del formidabla kriser, och när man ser på vad som hände, med det brittiska Indien splittrat i Indien, Pakistan, Burma och Ceylon, med Indien och Pakistan nästan konstant i krig sedan dess, med de ohyggliga folkvandringsmassakrerna i Punjab till följd av delningen, med Nehrus misslyckade vänskapspolitik med Kina tills Kina startade kriget 1962, med Indiens milt sagt fega förhållande till folkmordet i Tibet, med förfallet efter självständigheten över hela Indien, med krishärdarna Hyderabad och Kashmir, som inte ville överges av britterna, och så vidare. Man behöver bara iaktta en sak i Indien för att få en uppfattning om vidden av indiernas omogenhet och ansvarslöshet efter självständigheten: den katastrofala nedskräpningen överallt. Till och med när jag gick upp till China Peak (numera Naina Peak) på över 2600 meter var sluttningen närmast toppen översållad av tomma plastflaskor och karamellpapper.

Churchill var emot självständigheten men var då utan mandat, själva Gandhi försökte vad som helst för att hindra delningen men blev mördad av sina egna, man kan verkligen ifrågasätta Indiens kärnvapenpolitik, och frågan är om det inte hade varit bättre om britterna fått vara kvar även i andra sedermera urspårade länder som Rhodesia (delat), Sydafrika (som spårade ur i apartheid), Sudan (där miljoner dör i inbördeskrig), Uganda (som togs över av Idi Amin), och så vidare. Finns det någon före detta brittisk koloni som har lyckats på egen hand? Det skulle i så fall vara de minsta, som arabemiraten, Singapore och Brunei.

Jim Corbett dog 79 år gammal år 1956 i England, men i Indien och framför allt i Naini Tal lever hans minne vidare. Hans böcker fortsätter att komma ut i nya utgåvor, men tyvärr har det mesta av hans direkta arv gått förlorat: hans fotografier, hans filmer, det lilla mönstersamhälle han skapade utanför Naini Tal, och den vildmark som han älskade i Kumaon, som trots hans ansträngningar tyvärr i mycket stor del förskingrats och utplundrats genom avverkning och uppodling. Jag har tyvärr aldrig fått se hans tigrar, leoparder, elefanter eller björnar i Kumaon, utan det enda jag fått se av allt detta var en gång en gasell uppe i bergen – utom alla de vanliga fjantiga aporna.

M. M. Kaye

Denna mycket underhållande och spirituella engelska dam med rötter i Indien har skördat otroliga framgångar med sina lättlästa exotiska romaner från kolonialtiden. I första rummet står de båda stora indiska romanerna "Genom månskuggans dal", *"The Shadow of the Moon"* från 1957 (om sepoyupproret 1857) och hennes största bok *"The Far Pavilions"* från 1978, arbetad på under 15 års tid. Som ingen annan har M.M.Kaye tagit vara på de bästa sidorna av Indien och utvecklat dessa i sin kreativa fantasi till oemotståndliga kalastårtor. Styrkan hos henne är emellertid hennes språk. Hennes engelska är samtidigt lättflytande och kultiverad med sinne för poetiska vändningar och färgrika nyanser. Hennes böcker kan särskilt rekommenderas för sådana som vill bättra på sin engelska.

"The Far Pavilions" gjordes till en av de bästa filmer som någonsin gjorts för TV. Emellertid framträder här hennes svaghet: filmen är bättre än boken. Handlingen har drastiskt fått möbleras om med både omfattande nedskärningar av mycket material och framtoning av material som författarinnan helst velat fuska sig förbi. Disproportionen mellan denna underbara films makalösa balans och dramatik å ena sidan och bokens misslyckande i att få fram filmens höjdpunkter (utom suttee-episoden) antyder författarinnans formella svaghet. Hon kan skriva, hon älskar att skriva och får alltid sitt språk att blomma och läsarna att gotta sig, men hon rör sig fjärran från verkligheten. Hon bara fantiserar och romantiserar, och hon misslyckas exempelvis fullständigt med att få fram den

psykologiska verkligheten bakom hinduernas sepoyuppror 1857 i "Genom månskuggans dal". Hon har aldrig lärt känna hinduerna, hur mycket hon än älskar Indien. Dessa brister hos henne kompenseras till fullo genom John Masters' romaner, som vi ska försöka återvända till en annan gång.

John Masters (1914-1983)

Han hör till dessa goda engelska berättare som ännu inte uppmärksammats av litteraturhistorien trots påtagliga tillräckliga meriter. (Några andra sådana är James Hilton, Nevil Shute och Ernest Raymond, som det står så litet som möjligt om i tillgängliga litteraturhistorier om något alls.) Hans område är Indien, som han är född och uppväxt i, och hans specialitet är den bittra desillusionen 1947 sedd främst ur brittiska ögon, som tillbringat generationer i landet och byggt upp det för att sedan bara bli utkörd, och ur anglo-indiska ögon, denna stora folkgrupp av blandblod, som var varken indier eller britter utan bådadera delvis, och som 1947 varken fick rum i England eller i Indien utan blev en särskild pariakast för sig, hänvisade till ett obefintligt limbo-vacuum, totalt oönskvärda överallt och efter 1947 helt utan identitet. De förekom mest som arbetare och tjänstemän inom järnvägen.

Hans stil når inte upp till Kiplings nivå, men genom sitt suggestiva berättartempo med ofta tillspetsad dramatik och ej utan erotiska parfymer kommer han åtminstone som god tvåa bland engelska Indienberättare. Hans sex romaner om Indien handlar om en och samma personlighet vanligen med namnet Rodney Savage, som upplever Indien under olika tidsepoker från den förste sjömannen på 1600-talet *("Coromandel!")* till den smärtsamma fördrivningen 1947 *("To the Coral Strand").* Det är en och samma familj som skildras och mycket manliga representanter för denna, som vanligen bär namnet Rodney Savage. Den första, som handlar om sepoyupproret 1857 *("Nightrunners of Bengal"),* är väl den mest färgstarka och dramatiska, medan den intressantaste nog är den om tiden för det första världskriget *("Far, Far, the Mountain Peak"),* som mest handlar om bergsbestigning och där intresset koncentreras kring det legendomspunna heliga berget Meru, som utsätts för två bestigningsförsök, det första ej utan dödsoffer, det andra ej utan vare sig framgång eller tänkvärd filosofisk resignation. Detta heliga berg är troligen det samma som Kailash vid Ganges, Indus och Brahmaputras källor i västra Tibet, som aldrig någonsin bestigits trots en höjd på bara 6700 meter utom, enligt legenden, av den helige emeriten Milarepa på 1000-talet. Berget mitt emot på andra sidan om den heliga sjön Manasarowar, Gurla Mandatha, är mer än 1000 meter högre men inte alls lika heligt och nämns inte ens i romanen eller i samband med Kailash.

"Bhowani Junction" och *"To the Coral Strand"* handlar båda om 1947 och dess förödande tragiska konsekvenser för både indier och britter. Efter tre hundra års arbete för Indien ser sig engelsmannen hänvisad till sandstranden och till att försvinna bortom havet. Han är inte längre önskvärd och kan ingenting göra för att hindra att 500,000 indier slaktas i onödan i Punjab i inledningsskedet av evighetskonflikten mellan Indien och Pakistan. I ett dödfött försök att stanna kvar försöker han hjälpa sådana maharadjor som under brittisk överhöghet åtnjöt självständighet men som nu hänsynslöst uppslukas av den Indiska Unionen. Han har bara att acceptera att han inte längre hör till historien, som helt orättvist (efter segern över Hitler) berövat britterna initiativet.

I stället låg världens historiska initiativ hos Stalin och Amerikas atombomber.

Efter Indien kunde John Masters aldrig känna sig till rätta hemma i England. Han skrev ytterligare en roman om Spanien *("Fandango Rock")* och problemet med Nato och dess artombomber placerade var som helst i världen i främmande oskyldiga länder och flyttade sedan till Amerika. Sedan vet man inte mycket mer om honom litterärt, fastän han levde i ytterligare 20 år. Han var som mest läst på 50-talet, när hans indiska romaner kom ut.

På sätt och vis kompletterar M.M.Kaye och John Masters på ett underbart sätt varandra. Mrs Kaye har den poetiska ådran, den underbara fabuleringskonsten, många färger på sin palett och ett tillfredsställande språk medan John Masters har den maskulina kraften, den konsekventa realismen, den djupa människokännedomen och den intima kunskapen och förståelsen för Indien och dess folk. Man saknar hos John Masters Mrs Kayes underbara romantik och generösa språk och fantasi medan man hos henne saknar Masters kärva realism och knivskarpa psykologi.

Egentligen lyckades aldrig John Masters överträffa sina första två romaner. När han inledde sin serie romaner om Indien var hans föresats att producera mer än 30 romaner om det Indien som han och hans släkt lärt känna så ingående under deras vistelse och verksamhet i landet sedan 1600-talet. Dessa indiska romaner blev inte ens tio till antalet, och de började ebba ut redan efter den sjätte. Redan den tredje betecknar ett steg nedåt från den intensiva dramatiken i de båda första, som han sedermera aldrig mer kunde leva upp till.

De båda första är desto mer ovärderliga och omöjliga att överskatta. Inte ens Kipling kunde åstadkomma så djupt indiska romaner om det brittiska Indien. Den första, *"Night-Runners of Bengal"*, på svenska "Uppror i Bengalen", behandlar det sepoy-uppror 1857 som Mrs Kaye kompletterade med smekande romantik i sin *"The Shadow of the Moon"* sju år senare. John Masters debutroman är en rafflande och suggestiv mardrömsthriller ohyggligt skickligt och dramatiskt skriven, och dess spänning accelereras nästan oavbrutet. Den andra romanen *"The Deceivers"* behandlar "thuggee"-sekten trettio år tidigare, som sedan flera århundraden hade sysslat med godtyckliga människooffer bara för att behaga dödsgudinnan Kali. Denna sekt och dess förehavanden kom engelsmännen inte på förrän under 1830-talet, och det var svårt att komma åt den, men de lyckades. I John Masters roman är huvudpersonen en typisk Masters-hjälte, som i själen är kluven mellan det brittiska och det indiska, han förstår båda mentaliteterna utan att de kan förstå varandra, och för att komma åt thuggee-sekten blir han själv en av dem och deltar till och med i rituella människooffer, bara för att senare kunna avslöja hela sekten.

Denna är på sätt och vis John Masters mest kontroversiella och intressanta roman genom sin mästerliga dualistiska psykologi och dess intrikata dilemma av överbegåvad och tragiskt ensam mänsklig kluvenhet, och ingen mindre än C.P.Snow höjde den till skyarna. John Masters skulle aldrig komma att skriva något liknande.

Den indiska romanserien fortsatte med fyra böcker till, av vilka den bästa är "Fjärran, fjärran höga berg", *"Far, Far, the Mountain Peak"*, om bergsbestigning, första världskriget och det heliga berget Kailash, och sedan börjar han plötsligt skriva om annat. Han återkommer då och då till indiska temata, men i exempelvis den etnografiskt mycket intressanta *"The Venus of Konpara"* har han helt avlägsnat sig från sin romanfamilj Savage, hans egen, temat i alla tidigare Indienromaner, för att i stället belysa engelsk mentalitet kritiskt och utforska de djupaste indiska folksjälsfenomenen genom urtidsfolket gonderna, som i förhistorisk tid underkuvades av arier från norr.

Redan i *"Fandango Rock"* har han lämnat Indien därhän, och ännu längre bort kommer han när han flyttar till Amerika (Wyoming) och skriver amerikanska romaner som *"Trial at Monomoy"* om en orkan vid ostkusten och en mans samvetsdilemma: han kan rädda ett samhälle från att förgås men tvekar då han ifrågasätter att mänskligheten är värd att räddas.

Det har anmärkts mot John Masters romaner att de är alltför lättsamt skrivna och därför genomgående ytliga. Denna anmärkning må vara berättigad i viss mån, men hans romaner innehåller alltid någonting av tidlöst intresse. Han når aldrig senare upp till den dynamiska expressionismen i de två första romanerna, men ingen av hans senare böcker (ett trettiotal) är inte läsvärd.

Den korthuggna, sakliga och nyanslösa realism som kan förefalla ytlig har även den sin förklaring. John Masters var soldat till yrket, och nästan alla hans böcker behandlar det brydsamma ämnet nödvändigheten att döda. Ett sådant ämne kan inte romantiseras eller utbroderas, utan det kräver kärvhet och korthet. I de böcker där han mest går in på detta når han kanske sitt största mästerskap. Det gäller främst den helt självbiografiska *"The Road Past Mandalay"*, där han beskriver sina krigsår som överste främst i Burma, den mest omänskliga av alla det andra världskrigets krigsskådeplatser, där fler män dog av tropiska sjukdomar än av själva kriget. Man får möta alla de färgstarka män som John Masters direkt hade att göra med här, främst den legendariske generalen

Orde Wingate; men även karaktärer som general Stilwell, Churchill och Mountbatten förekommer i annorlunda och intressanta belysningar. Även "Merrills marodörer", som utkämpade Burmas mest helvetiska krig för att inta Myitkyina och lyckades inta det bara för att sedan nödgas uppge det i brist på förstärkningar, förekommer i beundrande men tragisk belysning, liksom många andra. Här i mitten av det kanske mest infernaliska krig som människan någonsin utkämpat, mera mot sjukdomar, vedervärdiga väderförhållanden och omöjliga odds än mot mänskliga fiender, i centrum av andra världskrigets svåraste manfall, kommer John Masters mest till sin rätt, och hans skildring av helvetet är fullständigt neutral och dokumentär med en genomträngande men helt saklig och nästan fulländad mänsklig psykologi. Det är hans mest förfärliga bok men även den mest levande och avgjort den bästa.

Må han hinna skriva många fler böcker ännu.

Dominique Lapierre (1931-)

Om någon nu levande författare med rätta borde betraktas som beundransvärd så är det denne fransman för den outsägliga möda han har lagt ner på åratals forskning före tillkomsten av varje ny bok. Han kan knappast kallas skönlitterär, men hans böcker är framför allt ovärderliga som nutidshistoriska dokument, med ett undantag: "Glädjens stad" från 1985, (behandlad i "Fritänkaren" nr 14,) som är ett mänskligt dokument av klassiska och universella dimensioner.

Sina första nutidshistoriska mästerverk producerade han tillsammans med amerikanen Larry Collins (född 1929), och först i raden av dessa var "Brinner Paris?" från 1965, sedermera även storfilm. Den behandlar det spännande skeendet i Paris sommaren 1944, när general Eisenhower vägrade förlora tid på att befria staden, Hitler bestämde att den skulle förintas innan den övergavs, och initiativet till befrielsen stod mellan general de Gaulle och kommunisterna. Den dramatiska höjdpunkten i handlingen är när Hitler måste inse att hans tyskar inte kan hålla staden och då frågar: "*Brennt Paris?*" Svaret blev nej, och Hitler får sitt förfärligaste raserianfall.

Ett större epos är dock *"O Jerusalem!"* från 1972 om det skickelsedigra året 1948 av Israels första krig mot araberna för sin självständighet. Materialet är oöverskådligt i sin mångfald och i sitt ogenomträngliga myller av agerande personer på högsta nivå, bland vilka dock den mest iögonfallande och kanske avgörande episoden av alla är när Golda Meir beslutar sig för att resa till Amerika på eget initiativ, kommer dit med 10 dollar på fickan och återvänder till Israel med en check på 75 miljoner dollar – inledningen till den varaktiga amerikanska livlinan till Israel. Alla de andra bemärkta israelerna från hela historien efter 1948 framträder också, främst David Ben Gurion men även Menachem Begin som ledare för Sternligan med sitt dödliga attentat mot Folke Bernadotte, Moshe Dayan som redan då ett glänsande militärt snille, Jitzhak Rabin, den fåfänge kung Faruk av Egypten med sina patetiska illusioner och många andra, av vilka ett antal senare dukade under för attentat. Boken är mycket mer utförlig, koncentrerad och verklighetsförankrad än exempelvis Leon Uris' *"Exodus"*.

Även denna kaleidoskopiska krönika överträffas dock av skildringen av Indiens öde 1947 med Gandhi som centralfigur. Man kan beskylla författarna för en okritisk beundran för Gandhi, men samtidigt måste man dock medge att de håller sig inom ramarna för en konsekvent objektivitet. Alla de avgörande aktörerna framställs historiskt korrekt och utan några subjektiva retoucheringar, från Attlee, Churchill och Mountbatten till Nehru, Jinna, Patel och Gandhis mördare, där sakligheten skördar triumfer. Ingen av författarnas böcker föregicks av ett så omfattande och rent encyklopediskt samlande av dokumentationsmaterial, av vilket blott en bråkdel koncentrerades till denna bok på 600 sidor, på engelska kallad *"Freedom at Midnight"*.

Sedan fortsätter Dominique Lapierre på egen hand och frambringar sitt absoluta mästerverk "Glädjens stad" om Calcutta, som tidigare har behandlats. I viss mån är hans nästa bok "*Plus grands que l'amour"*, *"Beyond Love"*, en fortsättning till "Glädjens stad" samtidigt som denna hans hittills sista bok lämnar sin fullbordan åt framtiden. Boken behandlar nämligen Aids-problemet.

Den tar upp alla Robert Gallos inledande insatser i jakten på viruset och Luc Montaigners faktiska upptäckt av detta men befattar sig sedan inte närmare med den osmakliga duellen mellan de båda världsforskarna, slagsmålet om vem som var först med att hitta ett virus som, medan slagsmålet

pågick, skördade ständigt fler offer. Boken förlorar sin inledande spänning inför detta avståndstagande från slagsmålet. Vi har bett doktor Sandy om en kommentar till boken, och han har skrivit:

"Boken slutar med kapitel 43 i ett frågetecken som fortfarande gäller. Dominique Lapierre har inte velat belysa, att för forskarna var det viktigare att finna viruset och få äran för upptäckten av det, helst med nobelpris, än att bota sjukdomen. Viruset påträffades, ingen fick äran för det fastän den rätteligen borde ha tillfallit Luc Montaigner, i stället fick många vanära för slagsmålet om äran, medan sjukdomen ännu inte är botad."

Kapitel 43 slutar med den definitiva isoleringen av viruset våren 1983. Sedan dess har det gått 12 år under vilka det enligt doktor Sandy inte har hänt någonting mer, utom möjligen hans egen upptäckt av den tibetanska medicinens möjligheter, som ännu är oprövade och outforskade i västerlandet.

Bokens bästa sida är i stället vissa oegennyttiga läkares och filantropers kamp bara för att ta hand om patienter med moder Teresa av Calcutta i förgrunden. Det är för dokumenteringen av denna sida av Aids-bekämpningen som författaren förtjänar sitt högsta lovord, och det är just denna del av boken som ansluter sig till "Glädjens stad" moder Teresas Calcutta.

Tillsammans med Larry Collins har Dominique Lapierre även skrivit två böcker om tjurfäktning, bland annat om El Cordobés. Stilen i deras böcker kännetecknas av ett intensivt och uppriktigt engagemang utan gränser, en stark spänning som i verkliga thrillers, och ett oförblommerat språk, som inte förskönar eller slätar över något av verklighetens mest avskräckande ingredienser. Därför är kanske så få av deras böcker översatta till svenska – i svensk litteraturtradition har tyvärr en viss prydhet tillåtits agera som en tyvärr allmänt accepterad extra dominerande censur.

Glädjens stad – boken och filmen

Fransmannen Dominique Lapierre har skrivit flera andra romaner och bland andra "Brinner Paris?" som blev en mastodontfilm, men han betraktar själv "Glädjens stad" som sitt viktigaste arbete. Det är egentligen fel att kalla den för en roman, ty den är snarare en socialdokumentär byggd till största delen på autentiska intervjuer. Dominique Lapierre levde själv två år i Calcuttas värsta slum för att få den rätta sanningsunderbyggnaden till sin sedan därför desto mer läsvärda bok.

"Glädjens stad" låter som någonting glatt och positivt, men titeln är i själva verket mördande ironisk. "Glädjens stad" är namnet på den värsta slummen i Calcutta i början av 80-talet med världens största befolkningstäthet, befolkningsdödlighet, lägsta levnadsstandard och värsta hygieniska förhållanden. Den mördande ironin går som en röd tråd genom hela verket – boken slutar med att hela Calcutta firar en besinningslös glädjefest med slösande fyrverkerier för att Indira Gandhi lyckats ge Indien dess första riktiga atombomb, vilket manifesterats genom Indiens första genomförda kärnvapenprov. Och detta projekt, ett fullständigt vansinnigt sådant som kostat Indien all dess ekonomi, firar alla de fattigaste, som har att leva på 25-50 öre om dagen, spontant som den härligaste nationalfest.

Huvudpersonen i romanen är den polske prästen Kovalski, som själv väljer ett liv i Calcuttas slum för att arbeta för de fattigaste bland de fattiga. De två första delarna av bokens tre domineras helt av honom och hans erfarenheter och är bokens intressantaste. Först i den tredje delen kommer den amerikanske läkaren in som en medhjälpare, och boken förlorar en del av sitt intressantaste väsen, nämligen närkontakten med självaste Calcutta.

Roland Joffé fick upp ögonen för bokens möjligheter och bad författaren om att få göra film av den. Joffé är en av världens skickligaste regissörer med de unika mästerverken *"The Killing Fields"* (om Khmer Rouge i Kambodja) och *"The Mission"* (om en jesuitstation i 1700-talets Paraguay) på sin meritlista, men efter filmen om Oppenheimer och atombombens tillkomst ville Joffé göra något mera mänskligt. Författaren gav honom fria händer.

Joffé har helt gjort om hela romanen. Kovalski, bokens huvudperson, förekommer inte alls i filmen, utan huvudrollen spelas i stället av den amerikanska hjälpläkaren. I stället för Kovalski förekommer det en amerikansk kvinnlig slumdoktor medan endast rickshawföraren är helt i överensstämmelse med boken. Filmen dramatiserar historien om läkaren och rickshawföraren och deras vänskap och samarbete. Historien om rickshawföraren blir nästan filmens hela behållning, ty läkaren är en typisk amerikansk he-man med muskler och nävar och alla en Hollywoodhjältes bästa schablonegenskaper, (Patrick Swayze från bl.a. *"Dirty Dancing".)*

I stället för Kovalskis mödosamma och outtröttliga slumarbete blir filmens huvudtema en i boken ej ens förekommande kamp mellan rickshawföraren och den maffia som äger hans rickshaw. Denna maffia förekommer visserligen i boken men ej som brutala gangsters. När filmen spelades in fick den mycket kritik i Indien: "Hollywood exploaterar Calcuttas fattigdom!" och denna kritik förefaller delvis befogad. Framför allt framhåller filmen en konstruerad grymhet hos bovarna som är helt väsensfrämmande för Calcutta: på denna punkt är filmen orättvis mot Calcutta. Den mentaliteten finns i Amerika bland rika miljonärer och gangsters men inte bland de fattigaste i Calcutta. Här är Joffés svaga punkt: han tycker om att göra det onda mycket svartare än vad det är.

Emellertid har Joffé lyckats fånga det viktigaste i sin film: livets utomordentliga heroism under de mest omänskliga tänkbara förhållanden, de fattigas och spetälskas otroliga överlevnadsförmåga, den paradisiska förnöjsamheten i den eländigaste tänkbara misär, livets entusiastiska triumf och högsta skönhet just när det är som svårast. Boken ger den dokumentära sanningen av en verklig miljö värre än Dantes helvete, och Joffé dramatiserar denna och konstruerar en spännande historia med bokens sanning bara som bakgrund, men båda är levande självständiga konstverk. Av miljön i Calcutta kan alla lära sig något högst väsentligt om livet, och en första inblick blir lättillgänglig genom filmen och kan fördjupas genom boken. Men de är båda bara temperamentsvinklade illustrationer. Det mest sanna med skildringen av Calcutta är det enda som både boken och filmen har gemensamt: mannen med rickshawn, som arbetar som slav och mänsklig häst med att transportera snåla passagerare för att försörja sin familj och få nöjet att få arbeta ihjäl sig, för vad? Möjligen bara för att ha fått leva i Calcutta.

Snöleoparden , *av Peter Matthiessen.*

Detta är väl den klassiska boken om Nepal, som varje Nepalresenär bara måste läsa. Det är berättelsen om en expedition som författaren gjorde tillsammans med George Schaller. Författaren är danskättad amerikan, medan George Schaller är en tyskättad zoolog och mera erfaren resenär och strapatsidkare än författaren, som inte tålde mycket. Tillsammans begav de sig i september 1973 ut på en resa i västra Nepal på jakt efter den ytterst sällsynta snöleoparden. George Schaller hade själv sett en tidigare på sina resor i Himalaya men kände bara till en annan västerlänning som också hade gjort det. Deras vandring utgick från Pokhara över Kaligandaki till klostret Tarakot vid floden Bheri och ända bort till Jumla nära Karnalifloden, medan den viktigaste etappen var norrut till Shey Gompa vid Vita Floden nedanför Kristallberget. På den tiden hade ännu aldrig någon vit man satt sin fot i dessa trakter, och snöleoparden levde där vilt. Avsikten med resan var att kartlägga snöleopardens utbredning i dessa områden för att få hela landskapet Inre Dolpo fridlyst för snöleopardens skull och stoppa jakten på detta sällsynta djur. Författaren fick aldrig själv se snöleoparden. Men vid ett tillfälle när de båda reskamraterna skildes åt och George Schaller tog en annan väg fick denne ensam uppleva detta otroligt vackra och ståtliga djur, som även kallas snölejon och vars päls hör till världens mest ovärderliga. Snölejonet är Tibets nationaldjur, och två stycken pryder dess förbjudna nationalflagga.

Om resan då för författarens del knappast blev någon större succé så lyckades dock själva företaget: Shey-Phoksumdo blev genom deras initiativ Nepals största nationalpark. Även boken blev en avgjord succé och har väl prisats av alla som har läst den trots dess tjocka flummighet, där det bitvis förekommer cannabis och andra trippar på var och varannan sida. Men den är smäktande väl skriven i ett slags poetisk mystik, där allting leder upp till snölejonets mystiska existens, som får ett slags upptornande piedestal under sin tillvaro genom författarens otroligt pietetsfulla andakt inför sina naturupplevelser i det vildaste Himalaya.

Jim Corbetts tigrar

Detta är en klassisk ungdomsbok som heter "Människoätare i Kumaon". Jim Corbett var jägare i norra Indien under 20- och 30-talet och hade ett slags funktion av viltövervakare och skogvaktare. Då han förstod sig så bra på tigrar och leoparder anlitades han ofta när det gällde att åtgärda gamla tigrar som åt för många människor. Hans bok handlar om hans egna erfarenheter av just sådana tigrar. Somliga av dem kunde komma undan med att döda omkring 500 människor innan Corbett lyckades spåra upp dem och åtgärda dem. Det var på den tiden då man ännu inte behövde skydda tigrar mot människor med att fridlysa dem bara för att rasen över huvud taget skulle överleva, vilket är svårt nog för dagens få återstående tigrar att göra ändå.

Det intressantaste med Corbetts bok är hans tigerpsykologi. Han känner verkligen sina djur och förstår hur de tänker. Egentligen är de inte alls farliga. En tiger anfaller aldrig en människa om den inte själv är skadad. Han berättar om en liten pojke som vandrade tämligen obeväpnad genom djungeln mitt i natten. När han tittade upp över en buske en dag såg han en tiger slinka ut ur snåret på andra sidan. Tigern stannade bara ett ögonblick och vände sig om mot pojken med ett uttryck i ansiktet, som sade tydligare än ord: "Nej, men se tjänare på dej, vad i all världen gör du här?" och då den inget svar fick vände den sig om igen och lunkade iväg mycket långsamt utan att vända sig om en enda gång.

Tigrar jagar bara på dagen, och leoparder jagar bara på natten. Om man vandrar ensam i djungeln på natten är det således leoparder man kan ha skäl att vara rädd för – absolut inte tigrar.

Paul Theroux' muntra tågresor

Han har skrivit två mycket läsvärda böcker om sina oändliga tågluffarresor. Den första är den intressantaste och heter "Den stora järnvägsbasaren" och handlar om hans tre månader långa resa från London med Orientexpressen genom Europa till Istanbul, genom Turkiet, Iran, Afghanistan och Pakistan till Indien, med en utstickare ner till Ceylon, vidare genom Burma och Thailand till Laos, som väl är resans höjdpunkt, och genom Vietnam under slutskedet av amerikanernas krig där (1974) för att helt hoppa över Kina och fortsätta från Japan med transsibiriska järnvägen tillbaka över Hoek van Holland till London. Boken är unik i sitt slag och alltigenom underbart underhållande med nya intressanta personmöten och situationer på nästan varje sida.

Den andra heter "Den gamla patagoniska expressen" och beskriver en liknande resa från New York ner över Mexico, Centralamerika, Colombia, Ecuador, Peru, Bolivia och Argentina ända ner till dess yttersta järnvägslinje i Patagonien. Denna resa har en annan stämning och är mera vemodig. Mänskorna är enklare, förhållandena fattigare, han åker tredje klass nästan hela vägen ner, och resan slutar inte, som järnvägsbasaren, där den började med lust att sedan börja om från början igen, utan vid världens ände av idel ödslighet och tröstlöshet. Man får ingenting veta om återresan, men man får ett ganska bestämt intryck av att författaren (född 1941) här inte kände samma entusiastiska lust för att göra om samma resa från början igen.

Båda är dock lika läsvärda för sina intressanta mänskliga iakttagelser, sin mycket underfundiga humor och framför allt för sitt förstklassiga underhållningsvärde. Dessutom får man mycket värdefull information om Asien och Sydamerika.

Han har skrivit åtskilliga andra romaner, som vi förmodligen tar i tu med så småningom. Det var han som skrev "Moskitkusten" om Nicaragua som filmades med Harrison Ford.

Paul Theroux' fantastiska tågresor i Kina och Tibet

Han tillbringade ett helt år med att köra omkring på primitiva tåg i hela Kina från Peking så långt västerut som till Urumchi i Öst-Turkestan ("Sinkiang"), så långt söderut som nästan fram till Vietnam, så långt norrut som till Mukden, Harbin och Lienchiang i Manchuriet och så långt upp mot Tibet som möjligt till Golmud och längre. Resan ägde rum före 1989 medan studentdemonstrationerna i Peking, Shanghai och annorstädes ständigt växte och den demokratiska rörelsen ännu inte lidit något avbräck. Den väldiga reseskildringsboken på 500 sidor är ytterst intressant alltigenom. Överallt stannar han

och pratar med folk, och han får i stort sett samma överväldigande intryck överallt av vad kineserna tänkte och ville: "Åt helvete med Mao, åt helvete med kommunistpartiet, åt helvete med hela Kinas historia efter 1956!" Endast en kommunistkoryfé får Paul Theroux ett gott intryck av i Kina genom kineser som vördar hans minne: Chou-En-Lai, mannen som bland annat räddade Potala från att förstöras av rödgardisterna i kulturrevolutionen.

Denna sistnämnda tioåriga företeelse får författaren det starkaste intrycket av att ha ödelagt hela Kina och alla kinesers liv för en hel generation framåt. Detta infernaliska inbördeskrig, som leddes av Mao själv mot det folk som han härskade över, gick bara ut på att förstöra allt vad som förstöras kunde och mest då alla individuella människors liv. Bara det kommer Kina aldrig att kunna förlåta Mao Zedong, den värsta härskaren i Kina sedan Shih-Huang-Ti för 2200 år sedan, som lät förstöra alla kinesiska böcker.

Till allra sist på sin resa tar Paul Theroux tåget upp mot Tibet. Järnvägen slutar i Golmud, men därifrån fortsätter han med bil. Chauffören kör för vårdslöst och kraschar bilen långt ute i ödemarken i ingenmansland, där det blodiga resesällskapet med krossade glasögon, kvaddade lemmar och tillknycklad jeep räddas av tibetanska nomader. Omsider kommer författaren fram till Lhasa, "den enda plats i Kina som jag ivrigt tog mig fram till, njöt av att få vara i och hade svårt för att lämna." Och när han lämnar Tibet efter sitt händelserika studieår i Kina strax innan kravallerna bröt ut på allvar kommer den massiva bokens enda religiösa reflektion, när han för första gången ägnar sig åt något som liknar en bön och uttalar om Tibet: "*Please, let me come back.*"

Eric Newby: En kort promenad i Hindukush

Detta är en strålande underhållande reseskildring med en sprudlande humor från början till slut. De båda engelsmännen Eric Newby och Hugh Carless ger sig ut för att bestiga Afghanistans högsta berg utan någon som helst erfarenhet av bergsbestigning, efter att ha gjort en snabbkurs i ämnet och tränat sig på några kullar i Wales. Nu är Afghanistans utlöpare från västra Himalaya alldeles ovanligt grymma och svårbemästrade berg som knappast bestigits alls, och ett omänskligt väder samt ett vilt barbarfolk gjorde inte saken enklare. Man får en livfull inblick i en ovanlig världs oanade mysterier och absurda förhållanden, där folket i Nuristan var kanske de sista i Asien som islamiserades 1895 med våld och svärd. Före det var detta folk i detta land, som tidigare hette Kafiristan, ett av världens vildaste med en egen polyteistisk mytologi, och de bestod nästan bara av herdar och stråtrövare. Det var detta folk i Asien som Alexander den Store på sin tid hade sina största svårigheter med och som bjöd honom det värsta motståndet. Många av dem är ännu idag blonda och blåögda, men där förekommer alla tänkbara människotyper, liksom i norra Pakistan och i delar av Indien. En sak som Ertic Newby försummar i sin mustiga reseskildring är att nämna Rudyard Kipling, vars kanske mest fantastiska novell "Mannen som ville bli kung" även handlar om just detta otillgängliga Kafiristan, numera Nuristan.

Av bergsbestigningen blev det sedan bara strapatser och pannkaka. Två gånger angrep de båda engelsmännen Mir Samirs förbjudande topp på 6058 meter och måste båda gångerna ge upp bara något stenkast från målet. Under två veckor höll de på tills dysenteri och andra typiska Himalayaöveransträngningsbesvär tvingade dem ner igen, där de på vägen mötte en ensam bergsbestigare på väg upp, en viss Wilfred Thesiger, som menade att de båda engelsmännen måste vara ett par mesar. Hur det sedan gick för Wilfred Thesiger förtäljer inte historien, men i just detta område hade åtskilliga västerlänningart försvunnit spårlöst.

Boken är framför allt njutbar genom sin underbara humor av samma slag som i "Tre män i en båt" och Wodehouses klassiker. Den är frisk alltigenom och förtjänar att läsas noggrant, ty på varje sida möter en underfundiga detaljer med fantastiska vändningar och liknelser och de mest rabulistiska situationer. Man får vara glad att de båda engelsmännen kom tillbaka och kunde berätta om det, även om de inte kom upp på berget.

Ingenting stannar i Indien

Mark Tullys bok *"No Full Stops in India"* är väl den bästa orientering man kan skaffa sig om läget i dagens Indien. Han belyser alla samhällsskikt med deras olika problem, sociala och politiska, från kommunismen i Calcutta till den nya imperialismen, från det alltjämt förekommande *suttee*-fenomenet (änkor som offrar sig på makens likbål) till de stora religiösa festerna och deras riskabla massuppbåd, från de olika inbördeskrigen till den enorma sociala upprustningen och från korruption på högsta nivå (bedriven i utländska kapitalistiska intressens namn) till inblickar i bättre politikers bittra erfarenheter och resignationer. Det hela mynnar ut i en dokumentär kartläggning av hela det självständiga Indiens historia på det mänskliga planet från epoken Nehru till morden på Indira och Rajiv Gandhi, ett åskådliggörande av Indiens härskande familjs ofattbara tragedi från en mycket neutral, mänsklig och nästan strikt dokumentär synpunkt.

Det största värdet i hans bok ligger just i den dokumentära prägeln. Det är ingen märklig eller poetisk skönlitteratur det är frågan om, utan det är en reporter som gör ett reportage om det Indien som han gjort reportage om i hela sitt liv och som han fortfarande älskar och aldrig kan överge, fastän han är engelsman. Att jämföra honom med Kipling och säga, att ingen skrivit så engagerat om Indien sedan Kiplings dagar, är väl att gå för långt. Tully står inte alls på Kiplings plan och vill inte göra det. Han är bara reporter och håller sig bara till den verklighet som det är hans jobb att dokumentera.

Det enda man kan invända mot hans berömliga reportage är hans undervärdering av det engelska språkets betydelse för Indien. Det är inte för mycket sagt, att det är kanske enbart det engelska språket som under dessa 45 år hållit samman Indien som världens största demokrati. Den majoritet som talar hindi har försökt ersätta engelska med hindi i hela landet och har snöpligen misslyckats och bara skaffat landet nya potentiella inbördeskrig på halsen. Inte ens hälften av landets befolkning talar eller förstår hindi, det största språket, och även om flera av landets övriga språk är besläktade med hindi och nästan dialekter så är dessa ändå inte samma språk. Och alla dessa som inte har just hindi till modersmål, och det är mer än hälften av landets befolkning, vill inte ha de hinditalande som en styrande elit över sig. Här visar sig det engelska språkets oöverskattbara betydelse som ett neutralt extraspråk och överspråk som alla kan lära sig utan att känna sig dominerade. Världsspråket engelska passar bra in på det indiska kynnet som är så universalistiskt av naturen och som vill ha kontakt med hela världen. De flesta indier är fullt medvetna om att alla deras otaliga olika indiska språk bara är lokalspråk medan engelskan är språket som ger dem hela världen, och det gäller alla klasser och inte bara de mest kultiverade. Rickshawkuskar lär sig engelska även om de varken kan läsa eller skriva, bärare kan engelska, hinduerna skriver böcker på engelska, det är engelskan som förenar dem i en kultur som står över den nationella. Mark Tully må ha komplex som avkomling av brittiska imperialister, men han har absolut ingen anledning att på något sätt förringa betydelsen av världsspråket nummer ett och den indiska befolkningens stolthet över att ha fått det som en extra kulturgåva.

Bokens mest gripande kapitel är det sista om den desillusionerade politikern i Bihar. När jag läste detta var det precis som att få komma tillbaka in i vår avlidne vän doktor Singhs förlorade värld. Han hade gjort samma desillusioner, han kände säkert Mark Tullys politiske vän, det var exakt samma värld, samma känslor, den identiska politiska miljön och samma ädla upphöjdhet över den timliga världens narraktighet som enda resultat av besvikelserna – ingen bitterhet alls.

Boken rekommenderas varmt till alla som vill veta något om Indien idag. Det är den perfekta nyckeln.

Stackars Salman Rushdie

När "Satansverserna" utkom 1988 var det ingen som anade vad detta skulle leda till. Boken var författarens tredje roman, och han hade tidigare uttalat sitt varma stöd för ayatollah Khomeinis revolutionära regim i Iran. Plötsligt i februari 1989 uttalar denne ayatollah en dödsdom över Salman Rushdie för vad han skrivit i "Satansverserna", och ett miljonpris sätts på hans huvud. Salman Rushdie tvingas gå under jorden då hotet mot hans liv är i högsta grad allvarligt.

Vad har han då skrivit i "Satansverserna"? Det är en tjock bok på 550 sidor som knappast kan kallas seriös, då den mest består av rent nonsens. Den handlar om skojeri och intriger inom filmbranschen och särskilt inom den del av den indiska lukrativa filmindustri som sysslar med religiösa filmer, ingenting är heligt för den i Bombay födde muslimske författaren Rushdie, men

profeten Muhammed nämns åtminstone med respekt. Vida mer respektlös och kritisk är författaren mot England, hans värdland som publicerar honom. Om man nagelfar boken ordentligt finner man egentligen bara tre ställen som ur islamsk synpunkt kunde uppfattas som hädiska. "De politiska ränkerna i Muhammeds harem efter hans återkomst till Mecka som segrare" nämns i förbifarten utan att författaren går in på det (del 1 kapitel 2), i del V kapitel 2 nämns på samma sätt blott i förbifarten Profetens förvirring inför sina första uppenbarelser och hur hans hustru då hjälpte honom på traven med att konkretisera dem, och i del VI kapitel 1 går författaren som längst i sin fina ironi mot Profeten men utan att direkt angripa något och bara genom liknelser, paralleller och i symbolisk form. Med andra ord så finns det ingenting konkret i "Satansverserna" att ens kunna grunda en anklagelse om ärekränkning mot islam på.

Ändå är Salman Rushdie dömd till döden av islam med vilka medel som helst, och 50 miljoner kronor utlovas av ett land som ligger i ekonomisk ruin åt den som mördar honom, och detta pris höjes för varje år som Salman Rushdie än har fräckheten att fortsätta leva.

Detta har givit boken en enastående reklam. Bara därför vill alla läsa den, och den utkommer i ständigt nya upplagor utan att många av dess otaliga läsare egentligen begriper mycket av den. Den är ju så oseriös. Det är ju mest bara flum hela tiden. Den saknar form och sysselsätter sig mest med oanständigheter, vulgärt språk, nonsens och kallprat. Den är egentligen inte värd att läsas och kanske inte ens att tryckas. Det är kort sagt en dålig bok, och den utgör en mycket större förolämpning mot god smak, kulturella värderingar, det engelska språket och vanlig mänsklig intelligens än mot islam.

Hur har då en mäktig nations revolutionäre ledare kunnat vara så dum att han kunnat ta en så totalt oseriös och fånig bok på så fruktansvärt dödligt allvar? Den enda möjliga förklaringen är att ayatollah Khomeini kanske på grund av sin höga ålder måste ha haft många skruvar lösa om inte de flesta. Likväl gäller denna dödsdom fortfarande efter fyra år och efter ayatollahns död, och ingenting kan återkalla den emedan det var en ofelbar ayatollah som avkunnade den. Det hela ställer islam i den mest egendomliga tänkbara dager.

Den fjantiga romanens nästan dominerande oläslighet ger associationer till en annan bok som överreklamerades så astronomiskt på grund av sin speciella revolutionära färg att den togs på så djupt allvar att dess teorier omsattes i verkligheten i en stor del av världen med ekonomisk och politisk katastrof som följd för denna del av världen. Boken var Karl Marx' oläsligt tråkiga och torra nonsensvetenskapliga mastodontarbete "Kapitalet". Den höjdes till skyarna av agitatorer, populister, anarkister och revolutionärer, som knappast läste den, för sin ofelbara vederhäftighet, som symbol för våldets berättigande i en oförsonlig klasskamp utan gränser, för profeten Marx' allt omfattande lärdom och som berättigande för en total världsomfattande samhällsomstörtning med vilka medel som helst, medan hela boken egentligen bara är nonsens i alla sina fåfänga ensidiga tegelstenstunga delar. Marx citerar Goethes "Faust" och Dantes "Inferno" ibland, och det är Marx hela vitterhet. Allt annat är vettlösa resonemang med stöd av oformliga matematiska formler som ingen proletär kunde förstå, och det hela utmynnar i predikandet av proletariatets diktatur med våld som medel, ett samhälle som bara kan byggas på utbildningslöshet och på att hålla folket i okunskap, vilket omsider realiserades av Stalin och hans Gulagsamhälle med Marx' kvasivetenskap som tvångsläsning för alla.

Det är farligt att ta dåliga böcker på allvar. Risken är att Irans ledares tagande den åderförkalkade Khomeini och den dåliga boken "Satansverserna" på allvar med tiden kan leda till hela den islamska religionens fall, vilket ur vissa synpunkter kanske inte ens skulle vara någonting att beklaga.
(29.3.1993)

Den gamle modige Aziz Nesin

Han är 78 år gammal och har skrivit mer än 90 böcker. Han har ett eget förlag som han även hjälper upp andra författare genom, och han har ett barnhem ute på en bondgård där han själv undervisar och uppfostrar 35 föräldralösa barn, som i gengäld sköter om gårdens djur och lantbruk. Han är ensam och har klen hälsa men lagar själv sin mat och tar väl hand om sina gäster. Han är den turkiske journalist, författare och förläggare som beslutat utge Salman Rushdies "Satansverserna" på turkiska fastän turkiska regeringen förbjudit dess utgivning.

Han började själv som dervish och trogen lärjunge till Koranens mullor men förstod snart att det var denna religion som höll det turkiska folket i andlig och materiell livegenskap. Han blev socialist och satt ofta i fängelse, som officer i armén blev han utesluten 1944 på grund av sina liberala åsikter, och som blivande förläggare av Rushdies bok har han redan fått många mordhot över sig. Hans böcker har tidigare varit mycket lästa i Iran, men nu kräver Iran att dödshotet mot Rushdie även ska inkludera den gamle Aziz Nesin, som alltid kämpat för de svagares rätt. Vi kan bara önska honom lycka till i hans svåra men nästan nobelprisförtjänta modiga föresatser. (9-3-93)

Aziz Nesin i Göteborg

Fritänkaren uppmärksammade honom redan i nummer 6 (9.3.1993) innan han den sommaren dök upp i dagstidningarna i samband med det fundamentalistiska attentatet mot hans hotell i Turkiet där 38 oskyldiga mänskor dog. Han är en av de fyra ledande författarpionjärerna i kampanjen för en uppluckring av islam då de andra tre är Salman Rushdie, Taslima Nasrin och nobelpristagaren Naguib Mahfouz. Den sistnämnda har fått kritik för att ha kompromissat med fundamentalisterna, men detta har han helt enkelt blivit tvungen till att göra för att överleva. Ändå har han utsatts för fundamentalistiskt attentat.

På bokmässan i Göteborg har Aziz Nesin emellertid poängterat att fundamentalismen inte bara är ett islamskt problem. "Fundamentalism och fanatism finns även inom judendom, kristendom och hinduism utom i andra rasistiska och fascistiska rörelser." Han menar att denna i dess olika former idag utgör det största hotet mot världsfreden. "En fanatisk trohet till ett religiöst skrivet budskap är fiende till både fred och tolerans då det inte kan acceptera demokratibegreppet." Han är nu 79 år gammal, en liten vithårig man full av energi fortfarande och orubblig i sitt intellektuella och demokratiska motstånd mot det muslimska och militära förtrycket i sitt hemland. Har inte han med sin idealism, sitt obändiga civilkurage och sina mer än 80 böcker med eget förlag, som även hjälper andra, gjort sig förtjänt av nobelpriset?

Kort om Aziz Nesin och Yasar Kemal

Av dessa är den nyss avlidne Aziz Nesin undervärderad medan Yasar Kemal är övervärderad. Aziz Nesin var en liten försynt gammal man som länge var mycket sjuk och kunde dö när som helst. Han var högt uppskattad i Turkiet för sitt konsekventa ställningstagande mot allt förtryck vare sig det kom från militärt håll, muslimskt fundamentalistiskt eller från regeringen. Mest spektakulärt var hans definitiva avståndstagande från islam vilket gjorde alla fundamentalister till hans fiender för livet. Vi lärde känna honom i mars 1993 när han kungjorde att han ämnade översätta och publicera Salman Rushdies "Satansverserna" på turkiska. Han var då 78 år gammal och dödssjuk och drev samtidigt ett eget förlag för undertryckta författare och ett gränslöst barnhem för upphittade och föräldralösa barn. Trots Fritänkarens mycket begränsade läsekrets vågade vi redan då plädera för ett nobelpris åt Aziz Nesin för hans långt gående humanitära verksamhet och djärva opposition mot islam utom en gränslös litterär produktion, innan det var för sent, men nu är det för sent.

Yasar Kemal lever emellertid vidare, Turkiets mest översatta författare, som trots att han är kurd först förra året äntligen började våga ta öppet parti för kurderna mot turkarnas utrotningskrig mot detta folk. Hans böcker karakteriseras av en stark primitivitet med ofta brutala våldsinslag men samtidigt ett underbart frihetspathos. Hans bästa böcker är väl "Låt tistlarna brinna" och "De tusen tjurarnas berg". Han är 73 år gammal och alltså sju år yngre än Aziz Nesin, som ännu gästade Göteborgs bokmässa i våras och framträdde i svenska media. Han blev känd i hela världen förra året när fundamentalisterna satte eld på ett hotell för att han bodde där, varvid många oskyldiga omkom men den lille gamle mannen lyckades klättra ut levande. Nu finns han alltså inte bland oss mer, men kanske man äntligen kan börja se fram emot att någon gång få se hans böcker på svenska.

Taslima Nasrin : Skammen

En mer modig och beundransvärd författarinna finns inte i världen idag än denna lilla bengaliska, född 1962, utbildad läkare, som för två år sedan kom ut med en av de bästa böcker som någonsin har skrivits i toleransens namn: *Lajja*, som den heter i sitt bengaliska original. Den är inte bara en protestbok. Själv kallar hon den en dokumentär roman, och vad som mest imponerar i denna skakande läsning är den överväldigande vederhäftiga faktadokumentationen, som ger romanen en kraft och konkret förankring i verkligheten som gör att dess innehåll inte kan ifrågasättas. Fullständigt nyktert och sakligt avslöjar hon hela vidden av den islamska mentalitetens fatala inskränkthet och blindhet utan att en enda gång höja rösten i en enda subjektiv mening.

Romanen dokumenterar en hinduisk familjs öde i det muslimska Bangla Desh, Östbengalen, författarinnans hemland. Stämningarna, omständigheterna och den yttre terrorn påminner skakande mycket om Gerald Greens berättelse "Förintelsen" om hur en judisk familj i Tyskland ständigt tvingas in i värre förnedringar för att slutligen gå under. I Bangla Desh slutar förföljelsen av den hinduiska minoriteten inte med förintelse, men väl ser sig hinduerna till slut tvungna till att utvandra till Indien, fastän de inte vill det.

Samtidigt är *"Lajja"* något mycket mer än bara ett toleransens underbart vältaliga manifest. Med sin oerhörda vidsynthet och starka vederhäftighet ställer hon Salman Rushdies skräproman "Satansverserna" långt inne i skuggan, och även andra antifundamentalister som Naguib Mahfouz (Egypten) och Aziz Nesin (Turkiet) framstår som rena klåpare mot denna lilla klarsynta dam. Hon är framför allt en underbar blomma av samma fantastiska kultur som gav oss Rabindranath Tagore, Ramakrishna, Vivekananda och hela Calcuttas sagolika humanism, som allt hör till samma bengaliska kultursfär som Taslima Nasrin. Hatten av, hela världen, för denna bedårande skriftställerska! Och det är i sanning en ära för Sverige att få ha henne som gäst under hennes svåra prövotid, som muslimerna i Bangla Desh ställt till för henne bara för att djävlas.

Betty Mahmoody : "Inte utan min dotter"

Detta är en skakande verklighetsskildring av ayatollornas Iran. Boken har beskyllts för ensidighet i sitt partiska ställningstagande för värnlösa amerikanska kvinnor gifta med iranier och förda av dessa in i det totala kvinnoförtryckets Iran sådant som det var under ayatollah Khomeinis värsta tid; men i själva verket är det en ensidig verklighet som boken avslöjar. Hela historien om hur Mrs Mahmoody fördes med sin dotter av sin iranske man till Iran och där tvångsassimilerades med iranska förhållanden tills hon efter ett och ett halvt års omänskliga förnedringar lyckades fly med sin dotter är fullständigt dokumentär och sanningsenlig. Det är den muslimska ensidigheten som den gestaltar sig när den får politisk makt som dokumenteras med förfärliga inblickar och desillusioner, som är så otroliga i sin absurditet att de vore omöjliga att skildra om de inte var självupplevda. Islam som makt, hur den påverkar folk och förvandlar dem till djuriska robotar, ett värre totalitärt system än Orwells "1984" och dessutom verkligt, är vad Betty Mahmoodys bok beskriver inifrån. Det är islam som är den totala ensidigheten. Betty Mahmoody representerar den andra sidan av saken.

V.S.Naipaul : "Bland de rättrogna"

Författaren är hindu från Trinidad. Han har många beröringspunkter med Paul Theroux, som också är en internationalist från Amerika som dragits främst till Asien och slutligen landat i England. V.S.Naipaul har skrivit flera stora verk om Indien och kulturetniska krockar världen över. En av de mest informativa är "Bland de rättrogna", *"Among the Believers"*, där han i tur och ordning besöker och går till djupet med världens största muslimska länder Iran, Pakistan och Indonesien.

Det aktningsvärda med V.S.Naipauls bok är att han beskriver islam helt utan personliga ställningstaganden. Om Betty Mahmoody som kvinna är helt subjektiv och har skäl att vara det, så kan man knappast tänka sig något mera neutralt än V.S.Naipauls sakliga konstateranden och torra rapporter om förhållanden vars minsta detalj skulle vara tillräckligt för att få vilken västerländsk journalist som helst att helt tappa kontrollen av upprördhet. V.S.Naipaul är inte ute efter att skapa debatt utan bara för att informera och dokumentera, och framför allt ta reda på sanningen mest för sin egen skull. Han väger olika argument och motsatsförhållanden mot varandra så att de mestadels

väger jämnt. Han vill framför allt förstå och försöka få andra att förstå. Hans färglösa neutralitet är obesticklig, beundransvärd och troligen unik.

Han upplever Iran strax efter revolutionen och belyser dess förändringar men tar aldrig ställning mot Iran. Med samma saklighet framställer han Pakistans mjukare muslimska former utan att föredra dessa mot Iran. Endast i skildringen av Indonesien skiner något personligt igenom, då författaren som hindu ser det gamla hinduistiska arvet som dominerande bakgrund till allt muslimskt i Indonesien, det uppenbarligen mildast muslimskt styrda landet i världen. Boken är ovärderlig för den som vill förstå islam och bekanta sig med dess största länder och dess mycket olika mentaliteter.

"So Close to Heaven" , av Barbara Crossette

Detta är en nyutkommen bok, vars undertitel är "The Vanishing Buddhist Kingdoms of the Himalayas", alltså "Försvinnande buddhist-kungadömen i Himalaya". I en vemodig odyssé i Himalaya tar oss författarinnan med på besök i Bhutan, Tibet, Sikkim, Nepal och Ladakh. Mest dröjer hon kvar vid och skärskådar Bhutan, som är det enda av dessa länder där buddhismen fortfarande är intakt. Tibet har ockuperats av Kina som försökt utrota buddhismen där, Sikkim har uppslukats av Indien med en mass-immigration av hinduer som följd, och även nepaleser är i regel hinduister och har en så stor befolkningstillväxt att de redan har översvämmat Sikkim och hotar Bhutan med samma sak. I Nepal frodas buddhismen men är inte dominerande om den dock (liksom i Thailand) hotas av den inre fienden korruption och alltför stor rikedom, vilket är väsensfrämmande för buddhismen. I Ladakh, slutligen, är buddhismen tämligen intakt fortfarande, men där utgör det största hotet turismen och den ökande levnadsstandarden, så att den yngre generationen ger sig av därifrån, då det finns lättare och rikare ställen att bo på i världen. Ladakh är som en förlängning av Tibet västerut och lika ödsligt och ogästvänligt och svårt att göra sig ett leverne i. Exempelvis är varenda vattendroppe värd guld, då den delen av världen hotas av uttorkning.

Boken är mycket läsvärd och ger en tillfredsställande inblickar i dessa avlägsna bergstrakter, speciellt Bhutan, som författarinnan särskilt vill värna om, då det är det enda fortfarande intakta buddhistkungariket i Himalaya. För 1500 år sedan dominerade sådana vänliga idylliska kungariken inte bara hela Himalaya utan även hela Central-asien, Pamir och Afghanistan.

Thubten Jigme Norbu

En av de vackraste och mest informativa av alla Tibetböcker är skriven av denne man redan 1968. Tyvärr har den orättvist fallit i någon glömska och kanske i viss mån överglänsts av den bok som han skrev tillsammans med Heinrich Harrer ännu tidigare 1960, "*Tibet, verlorene Heimat*", som nått en större spridning och berömdhet genom Heinrich Harrers lysande namn. Harrer hjälpte Thubten Jigme Norbu ut ur Tibet 1959 och hjälpte honom sedan skriva denna mycket gripande och alltigenom äkta tibetanska självbiografi. Likväl är hans senare bok, "*Tibet, its History, Religion and People*", skriven med hjälp av Colin Turnbull på engelska, ännu mera givande och värdefull.

När Norbu berättar historien om sitt eget land börjar han med poesi, då endast poesi kan beskriva de skimrande legender som utgör Tibets alltigenom mystiska ursprung. Men gradvis blir skildringen mera konkret och handfast, och när Norbu kommer fram till Langdarma blir den direkt dramatisk som en spännande roman. Likväl diktar Norbu ingenting utan håller sig bara sakligt till verkligheten. Man får veta mycket genom denna bok som inte finns i någon annan bok om Tibet. Därigenom utgör Thubten Jigme Norbu genom sitt vetande och sin syn på Tibet ett fantastiskt komplement till sin mer berömde yngre bror Dalai Lamas mer filosofiska och andliga skrifter.

Likväl är även Thubten Jigme Norbu en helig lama. Född 1922 erkändes han tidigt som den 24-e inkarnationen av 1500-tals munken Tagtser, abbot för det viktiga Kumbum-klostret vid Koko Nor i nordöstra hörnet av Amdo. Således fick även Norbu denna befattning och det långt innan den fjortonde Dalai Lama ens var född. Att han sedan fick en så berömd lillebror (13 år yngre) blev han lika förvånad över som Dalai Lama måste ha blivit, när han i sin späda barndom plötsligt installerades som landets högsta styresman.

Liksom Dalai Lama stannade Norbu kvar i Tibet så länge han kunde. 1959 blev det omöjligt för honom att fortsätta sköta sitt ämbete på grund av kinesernas störningar, så han förenade sig med sin bror i Lhasa. De flydde sedan ungefär samtidigt till Indien men i olika omgångar – Dalai Lama stannade några dagar längre, tills kineserna började skjuta mot tibetanerna med granater i Lhasa. Liksom Dalai Lama har Thubten Jigme Norbu sedan aldrig mer (hittills) kunnat återvända till Tibet för kinesernas skull.

Hans bok "Tibet" är särskilt värdefull i beaktande av den verklighetsbakgrund han skrev den mot. När han skrev den rasade den kinesiska kulturrevolutionen som vildast i Tibet, just då förstördes de flesta klostren och templen och mördades de flesta munkarna och nunnorna (1968), medan Norbus bok då i samma ögonblick belyser och bevarar hela det riktiga Tibet, dess gedigna historia och traditioner, dess unika kultur och vänliga väsen, dess harmlöshet och godmodighet, dess totala frihet från ondska – man kan inte tänka sig en mer slående litterär kontrast mot en mer förfärlig bakgrund av den värsta tänkbara ondska. Intrycket blir då överväldigande, och boken förtjänar i högsta grad att bli en bestående klassiker.

Årets bok

Den är viktig att framhålla för sin unika historia som publikation, då den inte alls är en bok i vanlig mening men ändå har spritts med vulkanisk kraft och med större effektivitet än en vanlig bestseller och redan har haft oöverskådlig politisk betydelse, då den definitivt satt en lavin i rörelse vars fortsatta utveckling måste påverka hela världen. Boken i fråga är *"Nine Commentaries to the Chinese Communist Party"* och har ursprungligen kommit till som bara en e-bok. Den har alltså från början bara spritts genom Internet genom att vem som helst med tillgång till nätet kunnat ladda ner den, skriva ut den eller läsa den på vilken vanlig dator som helst. Som direkt följd av dess publikation och spridning har fram till den 19 oktober 5 miljoner kineser lämnat Kinas kommunistparti eller en trettondel av hela partiboken, (den 2 december 6 miljoner). Takten av kinesiska partimedlemmar som överger Maoismen är alltså mer än 15,000 om dagen, om man räknar från e-bokens utkomst och fördelar siffran jämnt över de 300 dagarna sedan dess, och det har bara börjat. Redan sprids boken genom CD-skivor, då vem som helst kan bränna sådana direkt från nätet och denna informationsspridning lika litet kan hejdas som någon naturkatastrof, hur de kinesiska poliserna än försöker infiltrera Internet-caféer med att civilklädda uppträda som surfare.

Här är alltså en epokgörande bok som redan spridits i okartläggningsbara mångmiljon-upplagor utan att ens vara tillgänglig i bokform ännu. Som bok skulle den omfatta 400-500 sidor, ungefär som en Dan Brown-roman, och den kommer säkert i bokform, men den har som sagt redan börjat ha världshistorisk betydelse bara som fil på nätet. Dess enorma framgång och spridning utan att vara tryckt torde bli en tankeställare för bokförlag som mest ägnar sig åt att refusera.

En japansk munk

Nichidatsu Fujii föddes 1885 i ett av den tidens strängaste samhällen där ens liv i stort sett var så strängt reglerat från början att ingenting kunde rubbas i den totala förutbestämdheten. Det var bara att strängt lyda all överhet genom hela livet. Denne japan valde från början konsekvent att göra uppror mot detta och konsekvent följa sin egen väg mot hela det japanska samhället. Han blev något så ovanligt som en japansk pacifist och det när militarismen stod som allra högst med en suveränare status än den någonsin haft förr eller senare. Detta envisa totala civilkurage kom att beteckna hela hans liv, och han fick alltid rätt och lyckades alltid genomföra sina program och det i stort sett utan några medel som helst.

Den munkorden han grundade blev världsledande i sin konsekventa strävan att uteslutande arbeta för en skrotning av alla världens kärnvapen. När kejsar Hirohito för första gången besökte USA 1975 fick han naturligtvis frågan vad han tyckte om Hiroshima och Nagasaki. Genom sin ställning kunde han bara ge ett diplomatiskt svar: "Vi kan bara resignera, men vi får inte glömma att det var krig då." Vår munk menade att hans kejsare gick miste om tillfället att inför alla världens media få yttra den universella självklarheten, att fällandet av atombomber i akt och mening att mörda så många

oskyldiga människor som möjligt på en gång var en katastrof för hela mänskligheten, inte bara för Japan.

Hela hans bok, som kommit ut först i år 20 år efter hans död och 120 år efter hans födelse, andas denna konsekventa universella pacifistiska humanism helt disciplinerad av klartänkthet och sunt förnuft. Han är buddhist och lever helt i enlighet med buddhismens renlevnadsregler utan sex och ägodelar, men i likhet med Gandhi och Rabindranath Tagore inbegriper han i sin högt utvecklade religionsfilosofi alla andra religioner och har mera gott att säga om Muhammed och Jesus än om hinduismen. Han träffade Gandhi redan 1933 och omfattade varmt dennes konsekventa icke-vålds-politik, som ju sedan även blev Dalai Lamas. Han pekar på det faktiska resultatet, att Gandhis icke-vålds-politik ledde till Indiens frigörelse och självständighet, den första och största hörnstenen som bröt sig ut ur det mäktiga brittiska imperiets solida nästan osårbara världsfästning. Man menar att därmed alla de krafters outtröttliga nit som eftersträvar världsfred, världsenhet, världsdemokrati och fullständig kärnvapenfrihet en dag måste se sin strävan krönas med seger.

Manifestationen av hans och hans ordens verksamhet är alla de vita fredsstupor som ständigt är på gång att byggas runt om i världen. Den senaste fullbordade fredsstupan invigdes helt nyligen nu i Delhi och var den 85-e i Indien — Nichidatsu Fujii föresatte sig att bygga hundra bara i Indien, men de finns även i Afrika, London, Europa, Amerika och snart sagt överallt. Fred, universalism, tolerans, samarbete och harmoni genom samklang i bön och meditation menar han att är lättare att åstadkomma med andliga medel än med fysiska. Han har därför aldrig varit politiskt aktiv utan helt begränsat sig till filosofiska och religiösa medel som renodlad och konsekvent tiggarmunk — och bara lyckats genom sin visdom under hela sitt hundraåriga liv.

För att återanknyta till detta nummers första artikel, så måste man av denne munks exempel dra den slutsatsen, att kan man bara med bön, meditation, klokhet och ödmjukt tiggeri åstadkomma en världsorden med väldiga fredsmonument under ständig multiplicering omkring i världen, så kan man också vända mänskligheten bort från kursen mot universell klimatkatastrof.

”Tranquil is this Realm of Mine”

by the most venerable Nichidatsu Fujii,

Nipponzan Myohoji Publications,

1127 Glenwood Ave., SE

Atlanta, Georgia, 30316 USA

first published 2007.